

KUTATÁSI JELENTÉSEK 93

KUTATÁSI JELENTÉSEK

93

Németh Zsolt

**AZ URBANIZÁCIÓ
ÉS A TÉRBELI TÁRSADALOM-
SZERKEZET VÁLTOZÁSA
MAGYARORSZÁGON
1990 ÉS 2001 KÖZÖTT**

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

93.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Igazgató:

Spéder Zsolt

© *Németh Zsolt*

Technikai szerkesztő:

Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
Budapest
Buday László u. 1–3.
1024

nki@demografia.hu
www.demografia.hu

ISSN 0236-736-X
ISBN 978-963-9597-22-8

**Az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változása
Magyarországon 1990 és 2001 között**

Németh Zsolt

Budapest, 2011/3

Feleségemnek, Katalinnak

A kutatás elvégzésének támogatásáért köszönettel tartozom
Dr. Tóth Józsefnek (rector emeritus, PTE),

valamint

Bálint Lajosnak (KSH NKI)

Harcza Istvánnak (KSH)

Horváth Beának (KSH)

Jónás Istvánnak (KSH)

Pachmann Zsuzsának (KSH)

Rappai Gábornak (PTE KTK)

Waffenschmidt Jánosnének (KSH)

Tartalom

1. Urbanizáció és migráció.....	7
2. Az urbanizáció elméletéről és az 1990 előtti magyarországi urbanizációról.....	9
2.1. Bevezetés.....	9
2.2. Egy urbanizációs elmélet.....	11
2.3. Nézetek az államszocializmus alatti magyar urbanizációról.....	12
2.4. Az urbanizáció helyzete és a térbeli társadalomszerkezet az 1980-as évek végén	23
2.4.1. A településtípusok népességének alakulása az 1980-as években.....	24
2.4.2. A települések közötti állandó lakóhely változtatások az 1980-as években.....	27
2.5. A magyar társadalom térbeli társadalomszerkezete az 1990. évi népszámlálás adatai alapján.....	32
2.6. Következtetések.....	40
3. Rendszerváltozás, urbanizáció és migráció az 1990-es években	43
3.1. Nézetek a rendszerváltozást követő urbanizációról	43
3.2. Migráció az 1990-es években a vándorlásstatisztikai adatok alapján	48
4. Az elemzésben használt főbb kategóriák és módszerek.....	57
4.1. A településcsoportok kialakítása	57
4.2. A vizsgálati módszer	65
4.3. A társadalmi rétegek kialakítása.....	66
4.4. A társadalmi rétegződési index (TRI)	72
5. A településcsoportok társadalomszerkezetének változása az 1990-es években.....	75
5.1. Budapest	75
5.1.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	75
5.1.2. A migráció hatása Budapest társadalomszerkezetére.....	78
5.2. A budapesti szuburbia	95
5.2.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	95
5.2.2. A migráció hatása a budapesti szuburbia társadalomszerkezetére	97
5.3. A megyei jogú városok.....	101
5.3.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	101
5.3.2. A migráció hatása a megyei jogú városok társadalomszerkezetére	103
5.4. A vidéki szuburbia.....	110
5.4.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	110
5.4.2. A migráció hatása a vidéki szuburbia társadalomszerkezetére	111
5.5. A középvárosok.....	115
5.5.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	115
5.5.2. A migráció hatása a középvárosok társadalomszerkezetére.....	116

5.6. A kisvárosok.....	121
5.6.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	121
5.6.2. A migráció hatása a kisvárosok társadalomszerkezetére	123
5.7. Üdülővárosok	127
5.7.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	127
5.7.2. A migráció hatása az üdülővárosok társadalomszerkezetére	129
5.8. Városiasodó települések	133
5.8.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	133
5.8.2. A migráció hatása a városiasodó települések társadalomszerkezetére	135
5.9. Agglomerációs falvak.....	139
5.9.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	139
5.9.2. A migráció hatása az agglomerációs falvak társadalomszerkezetére	142
5.10. Üdülőfalvak	147
5.10.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	147
5.10.2. A migráció hatása az üdülőfalvak társadalomszerkezetére	149
5.11. Falvak	153
5.11.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	153
5.11.2. A migráció hatása a falvak társadalomszerkezetére.....	155
5.12. Aprófalvak.....	159
5.12.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői	159
5.12.2. A migráció hatása az aprófalvak társadalomszerkezetére.....	161
5.13. Az elvándorlások hatása a településcsoportok társadalomszerkezetére.....	166
5.14. A térségi determináció.....	172
6. Urbanizációs és térbeli társadalomszerkezeti mintázatok	175
6.1. Szuburbanizáció	175
6.2. Dezurbanizáció	177
6.3. Reurbanizáció.....	178
6.4. A láthatatlan népességkoncentráció, avagy „einstand”	179
6.5. Reruralizáció	180
6.6. Az urbanizáció mintázata	181
6.7. A térbeli társadalomszerkezet mintázata.....	184
Mellékletek.....	189
1. számú melléklet.....	189
2. számú melléklet.....	209
Irodalomjegyzék	211

Jelmagyarázat:

.. = az adat nem ismeretes

x = a mutató nem értelmezhető

1. Urbanizáció és migráció

Az urbanizáció és az urbanizációs ciklusok változása mindig a migráció hatására zajlik, a két jelenség elválaszthatatlanul együtt jár. Történetileg a migrációnak nem feltétlenül vannak urbanizációs hatásai, de elméletileg sem képzelhető el migráció nélküli, csupán a természetes népmozgalom, a születések és a halálozások következtében előálló urbanizáció, és erre példát sem tudunk mondani. A vándorlás, a költözködés szabadsága az egyik legalapvetőbb emberi szabadságjog (Bauman 2002), ami egyként egyaránt magában foglalja a lakóhely-változtatás és a helyben maradás szabadságát. Ezt veszi semmibe a röghöz kötés, illetve a lakóhelyről való elűzés. Még kortársaink azok a generációk, amelyek tagjait saját sorsukban érintették ilyen korlátozások: hol csak párt- és hatósági engedéllyel költözködhettek, hol kitelepítéssel és kényszerlakóhely kijelölésével kellett szembesülniük. Arról, hogy ezek a történelmi tapasztalatok milyen összefüggésben állnak a nemzetközi összehasonlításban alacsonynak mondható hazai migrációs mutatókkal, nem rendelkezünk kutatási eredményeken alapuló ismeretekkel. A kortárs viszonyok sokkal áttételesebben, de széles társadalmi csoportok számára nem kisebb determináló erővel nyitják és zárják a térbeli mobilitás lehetőségeit. A társadalom tagjainak a vándorlási hajlandósága nem egyforma: a fiatalok és a fiatal felnőttek gyakrabban és könnyebben változtatnak lakóhelyet mint az idősek, de a tapasztalatok szerint a társadalmi rétegek között is mutatkoznak különbségek, és eltérő okokból ugyan, de a magas és az alacsony presztízsű rétegek a legmobilabbak. A migráció egyik legfontosabb társadalmi következménye, hogy hatására megváltozik a kibocsátó és a befogadó közösség társadalmi összetétele is (Tóth 2001–2002). A vándorlások fő irányainak függvényében a kibocsátó települések népességet veszítenek, a célterületek pedig népességnyereséget könyvelhetnek el, ezáltal változik az adott társadalom térbeli társadalomszerkezete is. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a népességnyereség illetve -veszteség számai mögött jellemzően egy sokkal intenzívebb népességcsere húzódik meg. Az elemzésünk tárgyát képező két társadalmi jelenséget, az urbanizációt és a térbeli társadalomszerkezet változását tehát a migráció kapcsolja össze. Vizsgálódásunk megközelítési módja annyiban szélesebb az urbanizációval, a városhálózat változásaival foglalkozó irodalom zöménél, hogy szándékai szerint kiterjed az ország településhálózatának azon részére is, amit az urbanizáció közvetlenül nem érintett, nem érint, mivel a migráció hatásairól kifejtettek értelmében a településeknek ez a köre is – vándorlókat kibocsátó és vándorlókat befogadóként – legalább olyan, de gyakorta inkább mélyebb szerkezeti változásokon megy át, mint az urbanizáció folyamata által közvetlenül érintett települések, a városok. Az urbanizáció következményeinek vizsgálatát ilyen módon kiterjesztjük Magyarországon egészére, ezért tekintjük az urbanizációval azonos súlyú kulcsfogalomnak a térbeli társadalomszerkezet változását, aminek keretében és aminek használatával az urbanizációnak a társadalom egészére gyakorolt hatásait igyekszünk bemutatni.

A rendszerváltozásnak nevezett politikai és gazdasági változások következtében az 1990-es években az államszocializmus megrekedt, töredékes, relatíve alacsony népességkoncentrációt eredményező urbanizációja után elvileg új körülmények teremtődtek, és az urbanizáció is új feltételek között folytatódhatott volna. Egyrészt azonban a társadalom értékrendje, habitusa, magatartási mintakészlete sokkal lassabban és áttételesebben változik, mint a politikai és a gazdasági intézmények, nehezen áthágható korlátként számolni kell az „útfüggőség” kötöttségével, másrészt egy új és elemi erejű tényező jelent meg, a globalizáció. A globalizáció azokban a társadalmakban is gyökeresen rendezte át a térbeli társadalomszerkezetet, ahol korábban a klasszikusnak mondható mederben zajlott az urbanizáció. Hipotézisünk szerint az „útfüggőség” kötöttsége és a globalizáció akkor még kevésbé ismert és elemzett hatásai miatt elméletileg sem lehetett arra számítani, hogy a plurális demokrácia és a piacgazdaság intézményeinek bevezetése, az egyéni szabadságjogok kiszélesedése a magyarországi urbanizációt ugyanarra a pályára állítják, amit a nyugati társadalmak korábban már bejártak. Reálisabbnak tűnt vizsgálatunkban is azzal a feltételezéssel élni, hogy a magyar társadalom különböző csoportjai az új kihívásokra eltérő módon reagálnak, a lakóhely-változtatásokban is megnyilvánuló individuális válaszaik az urbanizáció fogalmi keretei között is különböző mintázatot mutatnak.

Vizsgálati módszereinket is ezen feltételezéshez és hipotézishez igazítottuk, illetve ennek megfelelően választottuk, alakítottuk ki. Arra igyekeztünk választ kapni, hogy a különböző társadalmi csoportoknak a vándorlásokban tetten érhető magatartása alapján milyen urbanizációs szakaszok azonosíthatók, és egyúttal miként alakul át az ország térbeli társadalomszerkezete. Az empirikus vizsgálatra a 2001. évi népszámlálás személyi adatai kínáltak lehetőséget, amelyben szerepelt az előző lakóhelyre vonatkozó kérdés is. Mivel a népszámlálási adatbázisban rendelkezésre áll a személyek valamennyi fontos demográfiai és társadalmi jellemzője, nem csupán a népesség térbeli átrendeződéséről alkothattunk képet, hanem a vándorló csoportok társadalmi szerkezetéről is, ami az éves vándorlásstatisztikai adatokból nem derül ki. A térbeli mozgások követéséhez szükségünk volt egy áttekinthető, konzisztens, valamennyi magyar települést magában foglaló tipológiára. Az urbánus-rurális tengely mentén 12 településcsoportot hoztunk létre, és az ezek közötti migrációból igyekeztünk következtetéseket levonni az urbanizáció folyamatáról, valamint a térbeli társadalomszerkezet átrendeződéséről.

2. Az urbanizáció elméletéről és az 1990 előtti magyarországi urbanizációról

2.1. Bevezetés

A településtudományok képviselői között meglehetősen nagy egyetértés alakult ki abban, hogy az urbanizáció folyamata négy szakaszra tagolható, nevezetesen az erőteljes térbeli koncentrációt hozó városrobbanásra, a szuburbanizációra, a dezurbanizációra és a reurbanizációra.¹ Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy az urbanizációs ciklusok elmélete tudományos paradigma jellegűvé vált. Mint általában, az ördög természetesen itt is a részletekben rejtőzik. A négy szakasz azonosíthatóságán túl már jelentős nézetkülönbségek fogalmazódnak meg a folyamat univerzális jellegével kapcsolatban. Egyes szerzők álláspontja szerint az urbanizáció nagyjából-egészéből mindenütt azonos mintázatot mutat, amin belül természetesen kirajzódnak a konkrét társadalmak történeti, szerkezeti sajátosságaival összefüggő helyi jegyek, azonban, még ha jelentős időbeli eltolódásokkal is, de minden modern társadalom előbb-utóbb produkálja mind a négy szakasz jellegzetességeit. Mások inkább a helyi sajátosságokra helyezik a hangsúlyt, és úgy vélik, az eltérő történelmi múlt, a társadalmi-gazdasági berendezkedés és a kulturális hagyományok különbségei megjelennek az urbanizáció milyenségében is, ami mellett természetesen léteznek közös vonások is.

A városszociológia két nagy irányzatának, az ökológiai és a történeti iskolának a képviselői között sincs egyetértés az urbanizáció menetét meghatározó társadalmi és gazdasági folyamatok megítélésében. Az ökológiai megközelítés hívei inkább amellel érvelnek, hogy a gazdasági növekedés, különösen az iparosodás megkívánja a népesség-koncentrációnak egy optimumát, és ez az optimum többé-kevésbé független a társadalmi- gazdasági berendezkedéstől, valamint a kulturális hagyományoktól. Politikai beavatkozások ugyan eltéríthetik az urbanizáció menetét a feltételezett optimumtól, de előbb vagy utóbb bekövetkezik a korrekció (Szelényi 1996: 289.). A történeti iskola két nagy ága közül a neomarxisták az urbanizáció menete, a térszerkezeti változások és a területi egyenlőtlenségek mögött és azok okaként az adott – jelen esetben a kapitalista – termelési mód ellentmondásait nevesítik, feltételezve egyúttal azt is, hogy a feltárt problémák a szocializmus keretei között oldódhatnak meg. Velük szemben a neo-weberianusok abból a hipotézisből indulnak ki, hogy különböző társadalmi-gazdasági berendezkedésű társadalmakban minőségileg más ellentmondásai alakulnak ki az urbanitásnak, és – tegyük hozzá – az urbanizáció folyamatának, térszerkezeti következményeinek (Szelényi 1996: 290.).

¹ A reurbanizációs szakasszal kapcsolatban különvéleményt fogalmazott meg Enyedi (Enyedi 2003: 14.), aki azt tévedésnek, empirikusan nem igazolódottnak tartja, helyette a negyedik fázis elnevezésére és értelmezésére az informatikai korszak urbanizációja terminust javasolja.

A településtudományokban és a szociológiában az urbanizációhoz kapcsolódó elméletek, magyarázatok, megértési kísérletek és feltevések sokrétűségét azért tartottuk érdemesnek felvillantani, hogy érzékeltessük, korántsem evidens az értelmezési keret, amelyben vizsgálható az 1990-es években lezajló szakasza a magyarországi urbanizációnak és a vele összefüggő térszerkezeti átalakulásnak. Szükségesnek tartjuk ezért egyrészt az urbanizációra vonatkozó, az elemzésünk szempontjából releváns elméletek áttekintését, másrészt a magyarországi viszonyokra való alkalmazhatóságuk vizsgálatát.

A városi népességrobbanás és ennek a politikai uralomra, a kultúrára, az életformára, a városi társadalmak térbeli szerveződésére gyakorolt hatásai már a 19–20. század fordulóján felkeltették a társadalomkutatók érdeklődését. Max Weber, (Weber 1970) Georg Simmel, (Simmel 1973) Louis Wirth (Wirth 1973) és a Chicago-iskola első nemzedékének kutatói (Burgess 1973; Hoyt 1973) mindmáig inspiráló erejű tanulmányokban tárták fel a városiasodás egyes vonásait. A felsorolt és más kortárs szerzők figyelme elsősorban a nagy társadalmi átalakulás gyújtópontjára, a nagyvárosra irányult, és gyakorlatilag nem foglalkoztak a településhálózat többi részével. A nagyvárosokban élő és oda beáramló népesség társadalmi jellemzőinek elemzése mellett a rurális vidék, a kis- és középvárosok világa kívül esett a kutatók érdeklődésén.

Az Egyesült Államokban a 20. század 20-as éveitől, Európa nyugati felén a II. világháborút követően bontakozott ki a szuburbanizáció, ami együtt járt a nagyvárosok népességnövekedésének megtorpanásával, illetve népességcsökkenésével. Ezzel a településhálózatban a nagyvárosok környékén új, speciális funkciójú elemek, kertvárosok jelentek meg, amelyeknek a növekvő lakosságát tipikusan a városokból kiköltözők adták. Számos kutató foglalkozott a kertvárosok és a kertvárosi életforma leírásával, meghatározásával, azoknak az ismérveknek a megragadásával, amelyek demográfiai karakterében, családszerkezetében, társas kapcsolataiban, rétegjellemzőiben, életformájában, építészetében, közlekedési viszonyaiban megkülönböztették a kertvárosokat és lakóit úgy a nagyvárosoktól, mint a kisebb városok és a falvak világától. (Gans 1962; Thorns 1972; Choldin 1985). A szuburbanizáció jelensége klasszikus várostörténeti munkákba is bekerült (Mumford 1985). Születtek elméletek arról is, hogy a szuburbanizáció egyúttal a város és a városszociológia halálát jelenti (Haussermann–Siebel 1988). A kertvárosok megjelenése és terjedése a kutatók többsége számára ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy az urbanizáció új, a városi népességrobbanástól minőségileg eltérő szakaszáról van szó. Bár történtek kísérletek a szuburbanizációval kapcsolatos tapasztalatokat is feldolgozó urbanizációs elmélet megfogalmazására (Fischer 1976), az urbanizációs ciklusok azonosítása és leírása egészen az 1980-as évekig váratott magára (Berg et al. 1982; Berg 1987.). Ennek oka egészen egyszerűen az volt, hogy ekkor sikerült a szuburbanizációt időben is követő és arra épülő új trendeket azonosítani. Először azt a jelenséget, hogy a nagyvárosokat követően az 1980-as évekre a kertvárosokban is megállt, majd csökkenésre váltott a korábbi népességnövekedés (dezurbanizáció), ezt követően pedig – az 1980-as évek végétől – számos helyen kezdetét vette ismét a nagyvárosok népességnövekedése (reurbanizáció).

2.2. Egy urbanizációs elmélet

1987-ben jelent meg Leo van den Berg *Urban Systems in a Dynamic Society* című könyve, amelyben a már fentebb is említett négy szakaszra osztva tárgyalja az urbanizáció folyamatát. Maga az elmélet tulajdonképpen triviálisan egyszerűnek mondható. Három földrajzi egységet különböztet meg: a nagyvárost (Core), annak agglomerációs övezetét (a szakirodalomban egyebek között Functional Urban Region, Metropolitan Area néven is szerepel), illetve az ezeken kívül eső területeket (Ring). Az urbanizáció ciklikus mintázatot mutató szakaszai annak alapján különülnek el, hogy a népesség nagysága miként változik a három területen – elsősorban természetesen a vándorlásoknak és nem a természetes népmozgalomnak, vagyis a születéseknek és a halálozásoknak köszönhetően. Az elsőben, amelyet urbanizációnak nevez, gyorsan nő a nagyváros lakossága. A második fázis a szuburbanizáció, amelyet a nagyváros-hoz funkcionálisan kapcsolódó és azzal városi rendszert alkotó kertvárosok népességének viszonylag gyors növekedése tapasztalható. A későbbiekben a szuburbanizációnak különböző altípusait, illetve fázisait tárták fel, így a népesség, az ipar és a szolgáltató szektor szuburbanizációját (Kovács 2002; Tímár 1999). A harmadik szakaszban, amelyet dezurbanizációnak nevez, az egész nagyvárosi agglomeráció népessége hanyatlik, csökken a munkahelyek száma, a népesség gyarapodásának súlypontja áttevődik a korábban periférikusnak számító térségek városaira, településeire. Az utolsó azonosítható eleme az urbanizációs ciklusnak a reurbanizáció, amelynek során a nagyváros lakosság száma a korábbi csökkenésből ismét növekedésbe vált (Berg 1987: 2.).

Berg modellje alapvetően közgazdasági indíttatású és létrejöttében nagy szerepet játszottak azok a kihívások, amelyek az 1980-as években érték a területi, regionális folyamatok tervezhetőségével, befolyásolásával foglalkozó kutatókat és az ebben érdekelt, elsősorban nyugat-európai kormányzatokat. A nyugat-európai országok többségében ugyanis az állam hagyományosan nagyobb szerepet vállalt a gazdasági folyamatokba való beavatkozásban, nem utolsósorban a területi folyamatok befolyásolásában, mint Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban. A szerző maga is kiemeli, hogy a városfejlesztés és a tervezés integrált elméleti keretét igyekezett kidolgozni (Berg 1987: 113.). Az elmélet az urbanizációs ciklusok mögött először is különböző gazdasági mozgató tényezőket feltételez. Az első urbanizációs szakaszt szorosan kapcsolódónak tartja a nagyléptékű iparosításhoz, a szuburbanizáció mögött egyrészt a szolgáltatások fejlődését és terjedését, másrészt a közlekedési lehetőségek változását nevesíti. A dezurbanizációt a környezethez kapcsolódó értékek előtérbe kerülésével, a reurbanizációt az információs technológia terjedésével hozza összefüggésbe.

Fontos eleme a teóriának, hogy az urbanizációs ciklusok változásait az abban részt vevő releváns aktorok egymással szoros összefüggésben álló magatartásaihoz köti, amivel bizonyos értelemben szociológiai tartalmat is ad a magyarázatainak. Azzal a feltételezéssel él, hogy a családok és a vállalkozások viselkedése meghatározott irányba mutat, a családokat a növekvő jólét elérése, a vállalkozásokat pedig az eredményes, profitábilis működés fenntartá-

sa vezérli. Érvéle szerint a népesség jóléte a jóléti elemek kínálatának, és az ezekre vonatkozó szükségletek és preferenciák egybeesésének függvényében alakul. Az igények és a helyben elérhető jóléti elemek között azonban mindig mutatkozik eltérés, feszültség, amit mindkét csoport – a vállalkozások és a családok, háztartások – az adott területhez való viszonyával igyekszik csökkenteni. A vállalkozások növelhetik vagy csökkenthetik kapacitásukat, beszüntethetik vagy máshova telepíthetik tevékenységüket, a családok pedig költözködéssel vagy közlekedési szokásaik változtatásával reagálhatnak. Ezek a döntések befolyásolják az érintett terület jóléti és lakóhelyi, telephelyi potenciálját és ezáltal a vonzóerejét. A bekövetkezett változások újabb, a családoknak és a vállalkozásoknak az adott területtel kapcsolatos magatartásában megmutatkozó reakciókat válthatnak ki, ami fenntartja a társadalom térbeli dinamikáját (Berg 1987: 113.).

Teóriájában Berg nevesített egy további szereplőt is, az államot, amibe a központi igazgatás és döntéshozatal szerveit ugyanúgy beleértette, mint a helyi önkormányzatokat. Az állam szerepére való utalás fontos a kontinentális Európa „nyugatként” aposztrofált társadalmi esetében is, Kelet-Közép-Európa urbanizációs folyamatainak értelmezésekor azonban egyenesen megkerülhetetlen.

Ezzel tehát kissé szeptikus formában előttünk áll a modell, amely egyrészt a háztartásoknak, a családoknak és az egyéneknek, másrészt a vállalkozásoknak, harmadrészt az államnak és annak szerveinek a térrel kapcsolatos magatartásából, döntéseiből vezeti le az urbanizáció különböző fázisait. Mint a bevezetőben már utaltunk rá, a településtudományokkal foglalkozók körében gyakorlatilag konszenzus uralkodik a tekintetben, hogy a modernkori urbanizációnak négy szakasza különböztethető meg. A továbbiakban arra igyekszünk választ keresni, hogy Magyarország esetében az urbanizációs ciklusok elmélete mennyiben alkalmazható, illetve a magyarországi urbanizáció történései miként illeszkednek az általános elmélethez.

2.3. Nézetek az államszocializmus alatti magyar urbanizációról

A településhálózat és azon belül a városhálózat mindig meglehetősen pontos és hű lenyomata a társadalomnak, és magán viseli a nagy történelmi sorsfordulók nyomait is. A magyarországi városhálózzal és annak történetével kapcsolatban gyakran kerül elő minősítésként a megkérdés és az elmaradottság. Ezek a jelzők egy többnyire pontosabban nem definiált nyugathoz való mérícskélés eredményeképpen ragadnak rá, homályban hagyva, hogy a nagy-britanniai, a németalföldi, a francia, a német, a skandináv, az itáliai vagy esetleg a spanyol városfejlődéshez képest értendő a minősítés, könnyedén eltekintve a köztük is létező tetemes különbségektől, amelyek legfeljebb egy nagyon távoli perspektívából negligálhatók. Kétségtelen, hogy már az Árpád-kori magyar városhálózat más módon formálódott és szerveződött, mint az akkor éppen virágkorát élő középkori városok Nyugat-Európában (Hajnal 1993; Mumford 1985; Benevolo 1994; Choldin 1985). Már az Árpád-korban egy drámai külső hatás, a tatárjárás vezetett a településszerkezet jelentős változásához. A török megszállás és az ország három

részre szakadásának sokkja máig ható következményekkel járt a településhálózatra (Márkus 1986), és sajátos pályán folytatódott a városhálózat alakulása is (Bácskai 2002). A nagyon sok középkorias jegyet megőrző szerkezetet a dualizmus gazdasági fellendülése dinamizálta (Beluszky 1990), de ennek az ígéretes pályának a végére a trianoni országcsontkítás tett pontot.² A trianoni diktátummal új földrajzi keretek közé kényszerített Magyarország konszolidálódását, térszerkezeti folyamatainak kiteljesedését a II. világháborút követően a nyugati típusú gazdasági és politikai berendezkedésből való kiszakítása, valamint a szovjet érdekszférába sorolása törte meg, és térítette más pályára.³

Mindezzel pusztán azt kívántuk érzékeltetni, hogy a magyar településhálózatnak az urbanizáció irányába haladó története sok mindennek nevezhető, de a legkevésbé szervesnek, amennyiben ezen alapvetően belső hatásokra változó, alakuló és az esetleges külső hatásokat sikeresen integráló folyamatot értünk. Sokkal inkább egy történelmi sokkról történelmi sokkra haladó, megszakítottságokkal tarkított, és a megszakítottság körülményei között újrászerveződő, a megváltozott feltételekhez alkalmazkodó társadalom képét láthatjuk magunk előtt. Ismét hangsúlyozzuk, hogy a településhálózat a társadalomba mélyen beágyazva alakul, követi a társadalom változásait, ugyanakkor tartós elemként, generációk számára adott voltánál fogva korlátot is jelent a változások lehetséges iránya és üteme szempontjából.⁴ Úgy gondoljuk tehát, hogy a településhálózat és ezen belül a városhálózat egy adott társadalomban mindig egyebek között az értékek, a hagyományok, az érvényes szimbólumok, rítusok, hitek, az anyagi és szimbolikus, kulturális javak előállításának módja, a politikai és közigazgatási berendezkedés, a hatalmi és uralmi viszonyok, az önellátás, a csere és a piaci mechanizmusok aránya, a szárazföldi, a vízi közlekedés lehetőségei és eszközei, a társadalom rétegződése, a társadalmi csoportok integráltsága vagy szegregáltsága függvényében alakul. Ez azt is jelenti, hogy a településhálózat változása sokkal összetettebb, és nem ritkán rejtett mechanizmusok hatása alatt áll, semmint hogy pusztán gazdasági okok eredőjeként lenne megérthető és leírható.

Bármennyire is törésekkel és megszakítottságokkal terhelt volt a magyar társadalom története a honfoglalástól a II. világháborúig, értékeiben, kultúrájában, társadalomszerveződési módjaiban, intézményeiben mindig erősen kötődött Európa nyugati feléhez, a keresztény kultúrkörhöz. Ez a hasonlóság elég erősnek és tartósnak bizonyult ahhoz, hogy egyúttal markánsan különbözzön a kelet-európai ortodox-pravoszláv kultúrkörtől. 1945 ilyen értelemben bizonyult radikális sorsfordulónak. A szovjet katonai megszállás nyomán berendezkedő, keleti típusú hatalom erőszakosan törekedett a társadalmi élet minden szférájának átalakítására, a régi szerkezetek szétverésére, a kommunista ideológiának megfelelő új rend bevezetésére. A piacgazdaságot felváltotta a központi tervutasítás rendszere, a két világháború között is működő plurális parlamenti demokráciát pedig a kommunista párt egypártrendszerre. Ez egyúttal

² A trianoni veszteségnek a városokra is kiterjedő leltárát Buday László készítette el (Buday 1922).

³ A nagy történelmi sorsfordulónak a honfoglalástól napjainkig a településszerkezetre gyakorolt hatásait Tóth József foglalta össze (Tóth 2008/b: 289–306.).

⁴ Ezek a kötöttségek persze lazulnak olyan népességvesztés hatására, amilyent a tatárjárás okozott, vagy amilyent a törökök kiűzése után elnéptelenedett országrészek jelentettek.

azt is jelentette, hogy az urbanizáció folyamatának Berg által nevesített aktorai közül a vállalkozások és az egyének, családok, háztartások kiestek mint autonóm szereplők. A magánvállalkozások (a „maszekok”) a területi folyamatok alakulása szempontjából legalább az 1980-as évek végéig teljesen marginális, abszolút jelentéktelen tényezőt jelentettek, a szocialista nagyvállalatok pedig a párt szigorú kontrollja mellett a voluntarista tervcélok és tervszámok végrehajtására kényszerültek. Az egyének, családok és háztartások a szabadságjogok szempontjából egyfajta „harmadik jobbság” állapotába vetve ugyancsak nem felelhettek meg az urbanizációs modell azon kritériumának, hogy a jólétük optimalizálása érdekében a munkahely és a lakóhely szabad megválasztásával váljanak a területi folyamatok alanyaivá. Magatartásukat sokkal inkább alakították kényszerítő körülmények, mint az autonóm megfontolásoknak legalább a látszatát fenntartó döntések.

Értelemszerűen merül fel a kérdés, hogy ilyen körülmények között beszélhetünk-e egyáltalán az urbanizáció általános trendjeinek érvényesüléséről, vagy a területi folyamatok értelmezéséhez, megértéséhez inkább célszerű új fogalmi kerethez nyúlni. A kutatók ezzel kapcsolatban különböző álláspontokat alakítottak ki. Berg az urbanizációs elméletének univerzális érvényességet tulajdonított, a konkrét társadalmak helyi sajátosságainak szerepét inkább abban látta, hogy az egyes fázisok mikor és milyen tempóban zajlanak le.

Ehhez esik közel Enyedi György véleménye is. Hipotézise szerint a szocialista – pontosabban a kelet-közép-európai – urbanizáció a modern urbanizációnak nem új modellje, ugyanis az érintett országok a városiasodás globálisan érvényes folyamatának állomásait ismételték meg, bár kétségtelenül sajátos jegyekkel járultak hozzá az urbanizáció fázisaihoz. A sajátosságok két okra vezethetők vissza: a gazdasági, az urbanizációs modernizáció megkésettiségre és a politikai berendezkedésre. Álláspontját megkülönbözteti a neo-weberianusoktól és a neo-marxistáktól is, mivel a Nyugat és Kelet közti különbséget nem egyedül a megkésett fejlődésre vagy kizárólag rendszerbeli okokra vezeti vissza, hanem mindkettőnek jelentőséget tulajdonít. (Enyedi 1996: 102.) Mindemellett úgy látja, hogy a kelet-közép-európai országok reprodukálták az urbanizációs ciklus első fázisának alapvető jellemzőit, és ezt követően az országok többsége belépett a második fázisba, a szuburbanizáció szakaszába. Következtetése szerint „a kapitalista és a szocialista urbanizáció homlokzatának hasonlóságai és különbségei mögött meghúzódott az okozati összefüggéseknek egy közös mintázata: a modern urbanizáció folyamata” (Enyedi 1996: 103.). Az urbanizációs folyamat ezen hasonlóságát sokkal meghatározóbbnak tartja, mint az azt hordozó társadalmi szerkezetek sokféleségét. Az urbanizáció folyamatának mindkét társadalmi rendszerre jellemző alapvető vonásaiként a következőket emelte ki:

- „a faluról városba költözés és a népesség városi koncentrációja mint az urbanizáció következménye;
- az ipari zónák és a lakóhelyek területi elkülönülése;
- a szuburbanizáció;

- Kelet-Közép-Európa fejlettebb északi felén a városi növekedés visszaesése és a városiasodásban a kis és közepes méretű központok fontosságának relatív növekedése;
- a tercier és kvartier szektorbeli foglalkoztatás növekvő fontossága, ami megváltoztatja a munkahelyek elhelyezkedésének mintázatát.” (Enyedi 1996: 103.).

Az alapvetőként kiemelt azonosságok mellett Enyedi sajátos jellemzőket is tulajdonított a kelet-közép-európai és a magyarországi urbanizációnak. A megkésetttség és a tervutasításos gazdálkodás mellett az alábbiakat emelte ki:

- az iparosítás túlnyomó szerepe az urbanizációban, amely különösen a népesség térbeli koncentrálódásának szakaszában gyakorlatilag azonos volt az urbanizálódással;
- megmaradt a rurális térségek, a falusi társadalom fontossága az urbanizációban, az életkörülményekben a városias és a falusias életkörülmények között továbbélő éles különbség. Az elsőgenerációs ipari munkások jelentős része faluról ingázott a városi munkahelyekre, részben a városi lakáslehetőségek szükségessége, másrészt az ipari munkahelyek mellett is folytatható háztáji gazdálkodás előnyei miatt. Ugyanakkor a városok urbanizáltsága is fogyatékos maradt, mivel a városi népesség jelentős részét a faluról beköltözött, első generációs lakosok tették ki, akik számos elemét megőrizték a falusias életvitelnek és ezzel módosították a városi élet mintázatát, részben „ruralizálva” a városokat;
- a városhálózat elemei közötti kohézió gyengesége, ami a tervutasításos gazdálkodás következtében állt elő azzal, hogy központi hivatalokban döntöttek a városi szolgáltatások területi elosztásáról;
- a városi társadalmak szerkezete és működésmódja nagyban különbözött a nyugati városokétól. A pártfunkcionáriusokból, az állami vállalatok vezetőiből és az államigazgatási vezetőkől álló nomenklatura gyakorlatilag proletarizálta a társadalom állami alkalmazottként élő többi részét. A helyi társadalom intézményei szétestek, az autonóm módon szerveződő közösségek létét ellehetetlenítették (Enyedi 1996: 115–118.).

A kelet-közép-európai és azon belül a magyarországi urbanizációval kapcsolatban gyökeresen eltérő álláspontot képvisel Szelényi Iván. Véleménye szerint a szóban forgó térségben a II. világháborút követően a központi tervutasításos gazdálkodás és az erőltetett iparosítás körülményei között a népesség térbeli koncentrálódása, a városi népesség növekedése messze elmaradt az ipari munkahelyek számának gyarapodása mögött. A nyugati társadalmakban lejátszódott folyamattal összevetve a kelet-közép-európai társadalmak alulurbanizáltak maradtak. A jelenségre már egy korai tanulmányában is felhívta a figyelmet. A városi népesség növekedésének alacsony ütemét összefüggésbe hozta a lakossági infrastrukturális beruházásoknak, köztük elsősorban a lakásépítéseknek és a hozzá kapcsolódó infrastruktúraelemeknek az elhanyagolásával, csekély részesedésével a termelő ipari beruházásokkal szem-

ben, amit a késleltetett városfejlődés mechanizmusának nevezett (Szelényi–Konrád 1971). A központi tervutasításos rendszer keretében levezényelt erőltetett iparosítást kísérő urbanizációt annak alulurbanizáltságot eredményező következményében és szociális tartalmában is az urbanizáció sajátos típusának tekinti, semmiképpen sem a nyugati társadalmak által bejárt út ismétlésének. (Szelényi 1996: 299.) A nyugati urbanizációval összevetve a népesség területi koncentrálódása jóval alacsonyabb szinten maradt annak következtében, hogy az iparban foglalkoztatott munkások jelentős része továbbra is megőrizte falusi lakóhelyét. Ez egyrészt azzal függött össze, hogy nem épültek elegendő számban olyan városi lakások, ahova beköltözhetek volna, másrészt a falusi lakóhely biztosította számukra a háztáji mezőgazdasági termelés lehetőségét, ami nem csupán az élelmiszer-ellátás biztonságát, hanem az 1970-es évektől plusz jövedelemforrás lehetőségét is jelentette számukra. Mindez markánsan hatott a térbeli társadalomszerkezetre is. A városokban túlnyomóan a szellemi foglalkozásúak és az úgynevezett „fehér gallérosok” éltek, a falvak pedig a mezőgazdasági termeléssel foglalkozókon kívül a „kékgalléros” munkások tömegeinek is lakóhelyül szolgáltak (Szelényi 1990: 328–329.). Ez a szerkezet lehetővé tette egy utóparaszi kultúra és mentalitás továbbélését is, ami olyan virulensnek bizonyult, hogy mint arra a kelet-közép-európai urbanizáció sajátosságai között Enyedi is rámutatott, a városokba költöző első generációs munkások részben ruralizálták a városokat is.

A központi tervutasításos rendszer az erőforrások elosztása során rendkívül részrehajlónak bizonyult: erősen preferálta a városokat, a községek közül pedig részben a városkörnyéki településeket, miközben a községek nagyobb részét gyakorlatilag teljesen kirekesztette a forrásokból való részesedés lehetőségéből. Ezek az „optimalizálási” törekvések elvileg is manifesztálódtak a hírhedté vált 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban, amely a községeknek mintegy harmadát a nem fejlesztendő kategóriába sorolta. A közigazgatás centralizálása, a tanácsi székhely települések és a társközségek funkcionális megkülönböztetése a társközségi státusban rekedt települések intézményhálózatának gyors eróziójához vezetett. Az iskolák, a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok központjai, a kulturális intézmények, az egészségügyi ellátás meglepően rövid idő alatt a székhely községekbe összpontosultak. Az intézményhálózat eróziója értelemszerűen együtt járt a helyi társadalmak szerkezetének eróziójával: az iskolázott csoportok, a magasabb státusú, gyermeket nevelő családok elköltözésével, az előregedés demográfiai jelenségével. A szerkezetét vesztő helyi társadalom, az ingatlanok elértéktelenedése tág teret nyitott az invázió városokkológiából ismert jelenségének, amelynek során alacsony státusú és marginális csoportok áramlottak be a települési lejtő alján elhelyezkedő falvakba. Ennek mély és messzire ható következményei lettek az egész magyar társadalom térbeli társadalomszerkezetére. Az 1990-es évek urbanizációs folyamatai és térbeli társadalomszerkezetének változásai – ami dolgozatunk közelebbi tárgyát képezi – erősen magukon viselik az 1960-as és az 1970-es évek alulurbanizáltságának és területi folyamatainak hatásait. A magyar településhálózatnak egy képzeletbeli urbánus-rurális tengely mentén elhelyezkedő elemei között a különbségek – az államszocialista rezsimegalitárius ideológiája ellenére – nem csökkentek, hanem nőttek, és nehezen mozduló adott-

ságként rögzültek. Itt nem is beszélhetünk valamiféle fokozatos átmenetről az urbánus és a rurális mezőben, sokkal inkább éles törés választja el a népesség összetételében, az intézményi és infrastrukturális ellátottságban az urbánus jellegű és a rurális településeket. Ráadásul figyelembe kell venni azt is, hogy a magyar városok urbanitásukban nemcsak a nyugati városoktól maradtak el, hanem számos értelemben a két világháború között elért saját szintjüktől is.

Az államszocializmus alatti urbanitás alacsony szintjére vonatkozó állításunk empirikusan és statisztikai adatokkal nehezen alátámasztható. Induljunk ki abból a közhelyszerű tényből, hogy az urbanizáció fogalmát a hazai szakirodalomban kettős értelemben használják: jelenti egyrészt a városodást, ami a városi népesség és a városok számának növekedését takarja, jelenti másrészt a városiasodást is, ami a városi életforma, gondolkodásmód, életvitel, értékrendszer terjedésében nyilvánul meg. Az urbanitás szintjével kapcsolatban ez utóbbira utaltunk. Az urbanizáció milyenségét – mondhatjuk talán azt is, hogy a minőségét – a városodás és a városiasodás együttesen, illetve belső, egymáshoz viszonyított arányukban határozzák meg. A városodást korábban az alulurbanizáltság kapcsán már említettük. A városiasodás mibenléte már a városszociológia két korai jeles képviselőjét, Simmelt és Wirth-et foglalkoztatta. (Simmel 1973; Wirth 1973.) Leíró jellegű megállapításaik szerint a nagyvárosi élet jellemzője az impulzusok és interakciók sűrűségére, sokaságára, a nagy népsűrűségekre visszavezethető állandó izgalmi állapot, a mindennapi életbe beépülő pontosságra, precizitásra, kiszámíthatóságra törekvés, a sokféle társadalmi csoport együttélésére, a heterogenitásra visszavezethető blázirtság és lappangó antipátia érzése, a társadalmi csoportok belső egységének fellazulása, felületessége, az anonimitás. Ezek a jellemzők élesen megkülönböztetik a nagyvárosi életet a kisvárosi és a falusi létformától, bár nehezen számszerűsíthetők és tesztelhetők. Még a heterogenitás az, ami leginkább mérhető, bár itt is nehezen lehetne meghúzni azt a határvonalat, amitől egy település már nagyvárosias társadalomszerkezetűnek tekinthető.

Az urbanizáció Berg által nevesített aktorai közül az államszocializmusban a központi tervutasításos gazdálkodás a vállalkozásokat, a személyi és a közösségi szabadságjogokat semmibe vevő diktatórikus politikai berendezkedés pedig az egyéneket és a háztartásokat fosztotta meg attól a lehetőségtől, hogy autonóm szereplőként működjenek, és vegyenek részt az urbanizáció alakításában. Ilyen körülmények között az államszocializmus nagyvárosainak urbanitása is más formát öltött, mint a nyugati városoké. Szelényi szerint (Szelényi 1996: 300–303.) a szocialista és a kapitalista városoknak az urbanitásban megmutatkozó különbségei leginkább három területen ragadhatók meg. Először is a kiskereskedelmi üzletek, éttermek, szórakozóhelyek, szolgáltatások kisebb száma, vagyis a kisebb diverzitás. Ennek a történelem által produkált legjobb példája a valamikori Nyugat-Berlin és Kelet-Berlin közötti különbség. Másodsor a szocialista nagyvárosok központjában a telkek állami vagy köztulajdonban voltak, ezért a tervezőket nem kötötték a piaci telekárakkal összefüggő gazdaságossági megfontolások. Ez nagyvonalúbb térhasználatához és kisebb beépítési sűrűséghez vezetett, ami a városiasságnak is más jelleget adott. Harmadik jellemzőként a szocialista nagyvárosokban a nyugatiakkal szemben hiányoztak a marginális elemek. Az utcaképhez nem tartoztak

hozzá a koldusok, a hajléktalanok, a prostituáltak, a drogkereskedők, de hiányzott a bohém jellegű marginalitás is, mint az utcai zenészek és művészek. Önmagában ezt természetesen nem tekinthető negatívumnak, bár oka a politikai rendszer jellegéből fakadó erőteljes rendőrségi és hatósági kontroll volt, amit az is bizonyít, hogy az 1980-as évek végén, amikor lazult a politikai represszió, mindezek megjelentek a hazai nagyvárosokban is. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy Magyarországon az államszocializmus időszakában az urbanizáció az ország alulurbanizáltságával és az urbanitás alacsonyabb szintjével volt jellemezhető.

Már az eddig elmondottakból is kiderül, hogy a magyarországi urbanizáció értelmezésében Enyedi György és Szelényi Iván megközelítései közül sokkal inkább az utóbbival értünk egyet. Az Enyeditől a kapitalista és a szocialista társadalmak urbanizációjának közös jegyei között fentebb idézett listából a városi népességgkoncentrációt Magyarország esetében az alulurbanizáltság miatt sokkal inkább tartjuk megkülönböztető ismérvnek, mint közös elemnek. A kis és közepes méretű központok fontosságának relatív növekedése nálunk nem az urbanizáció elért szintjéből következett, hanem a központi tervutasításos rendszeren belül a területi egyenlőtlenségek csökkentésére tett kísérlet jegyében történt, és csak időleges eredményekkel járt. A *tercier* és *kvartier* szektorbéli foglalkoztatás növekedése véleményünk szerint nem változtatott a munkahelyek elhelyezkedésének mintázatán, mivel ezek túlnyomóan a fővárosban és esetleg a vidéki nagyvárosokban képviseltek nagyobb súlyt, és inkább a koncentráció, mint a dekoncentráció irányába hatottak. Az ipari zónák és a lakóhelyek térbeli elkülönülése kétségtelenül fennállt, de önmagában gyenge és nem elsődleges jelentőségű elem ahhoz, hogy a kétféle urbanizációs pálya lényegi azonosságát alátámassza.

Egy kicsit részletesebben térünk ki az Enyedi által ugyancsak közös jegyként megnevezett szuburbanizáció kérdésére, mivel úgy látjuk, ezzel kapcsolatban elég sok a félreértés. Az urbanizációs ciklusokkal foglalkozó szakirodalomban a szuburbanizáció a népesség erőteljes koncentrációját követő második szakasz, amely relatív dekoncentrációval jár annak köszönhetően, hogy a nagyváros mintegy túlcsoportul az eredeti határain, és a nagyvárosi élet határyaira reagálva a lakosság egy része a környező településekre vándorol. Fontos fogalmi elemnek tartjuk, hogy a szuburbanizáció az urbanizáció első szakaszának a befejeződését, lezárulását jelzi, amikor a migráció iránya megfordul, és a költözködések célpontja immár nem a negatív migrációs egyenleget produkáló nagyváros, hanem annak környéke. Mivel a szuburbanizáció aktorai a várost elhagyó családok – majd az őket követő vállalkozások és szolgáltatások –, megkerülhetetlenül fontos hatása a szuburbanizációnak az is, hogy a kiköltözők társadalmi összetételével, életmódjával, életvitelével, értékrendjével összefüggésben urbanizálódik (városiasodik) a nagyváros szuburbán térsége is. Más szóval az urbanizáció kiterjed a társadalom és a geográfiai tér korábban nem urbanizálódott részeire. A kérdés tehát az, hogy Magyarország esetében, amelyről fentebb azt állapítottuk meg, hogy a szóban forgó időszakban alulurbanizált volt, beszélhetünk-e hasonló folyamatról. Értelmezésünk szerint nem. A vitára és az interpretációban meglevő különbségekre az adhat okot, hogy kétségtelenül megfigyelhető volt az 1980-as évek végéig főként Budapest és néhány vidéki nagyváros

esetében a városkörnyéki települések intenzív népességnövekedése. Ez azonban egyrészt a városok folytatódó, migrációs nyereségen alapuló népességnövekedésével járt együtt, tehát korántsem fejeződött be a népesség nagyvárosi koncentrációjának folyamata, másrészt a városkörnyéki népességgyarapodás forrását nem a nagyvárosból kiköltözők, hanem a rurális térségekből a városhoz közelebb húzódnak adták. Szociális tartalmát illetően tehát a városkörnyéki települések népességgyarapodása semmiképpen nem hozható közös nevezőre a szuburbanizációról mondottakkal. Így természetesen az a hatás sem érvényesült, hogy az urbanizáció kiterjedt volna ezekre a területekre, a városkörnyéki települések alapvetően megőrizték rurális jellegüket, noha kétségtelenül profitáltak a nagyváros közelségéből, és foglalkozásszerkezetükben, esetleg infrastrukturális ellátottságukban is különböztek a perifériális helyzetű falvaktól. A Budapest környéki települések felduzzadása összefüggésben állt azzal is, hogy egészen az 1970-es évek végéig adminisztratív eszközökkel korlátozták a fővárosba való beköltözést. Úgy gondoljuk, az adminisztratív akadályok és a városi lakások elégtelen száma miatti városkörnyéki népességnövekedés semmiképpen nem mosható egybe a szuburbanizációval.

Megvizsgálhatjuk azonban a szuburbanizáció kérdéskörét egy másik nézőpontból is. A nyugati szuburbanizáció motorja a családoknak az a tömegesen hozott döntése volt, hogy az életkörülményeiket a városkörnyéki településekre költözéssel optimalizálják, miközben megtartották városi munkahelyüket, és továbbra is igénybe vették a városi szolgáltatásokat, szabadidő-eltöltési lehetőségeket. Ezzel különvált a lakóhely és a munkahely, illetve részben a lakóhely és a szabadidő eltöltésének helye is. Találunk-e Magyarországon ezzel összevethető, az életkörülmények optimalizálását célzó törekvéseket az államszocializmus időszakában? Úgy véljük, igen. Az 1970-es években már szinte minden magyarországi nagyváros és középváros határában kialakult a kiskerteknek az övezete, amit városi családok vásároltak meg vagy béreltek, és szabadidejükben és a hétvégeken rekreációs céllal használták őket, ami többnyire háztáji jellegű mezőgazdasági termelést jelentett. Pontos adataink nincsenek, de egyes vélemények szerint ez a városi háztartások 30–40%-át is érintette. Ugyanerre az időszakra tehető a népszerű üdülőhelyeken a hétvégi telkek tömeges vásárlása, amit mint jelenséget rokoníthatónak tartunk a városkörnyéki kiskertekkel. Mivel a fentebb már jelzett okok miatt nálunk a szuburbanizálódás feltételei nem voltak adottak, a magyar családok az életkörülményeik optimalizálását nem a lakóhely és a munkahely, hanem a lakóhely és a szabadidő helyének szétválasztásával oldották meg. Számos szociológiai vizsgálat jutott arra a megállapításra, hogy a lakótelepeken rendkívül sivarak voltak a szociális, társas viszonyok, az emberek egymástól izolálódva éltek a jó esetben 2–3 szobás lakásaikban. Ezzel szemben a kiskertek világában működtek azok a társas kapcsolatok, amik összevethetők a nyugati szuburbiákban leírtakkal. Úgy látjuk tehát, hogy a magyarországi viszonyok között a városi élet és lakhatási körülmények problémáira nem kertvárosiasodás (szuburbanizáció), hanem a kiskertesedés volt a válasz. (Suburbanization vs. subgardenization.) Értelmezésünk alátámasztására utalunk arra, hogy a

politikai és gazdasági viszonyok megváltozásával az 1990-es évek első harmadától Magyarországon is nagy léptékkel beindult a szuburbanizáció.⁵

Álláspontunk szerint tehát Enyedi György véleménye, miszerint a szuburbanizáció a nyugati és a magyar, illetve kelet-közép-európai urbanizáció közös jegye, nem állja meg a helyét. A nagyvárosok közvetlen vonzáskörzetében elhelyezkedő falvaknak az 1970-es évek és az 1980-as évek vége közötti népességnövekedését sokkal inkább az agglomerálódás fogalmával tartjuk leírhatónak, ami kifejezi a települések közötti erős horizontális és vertikális kapcsolatokat. Ezek a kapcsolatok megnyilvánulhatnak a munkaerő mozgásában, az oktatási, az egészségügyi, a kulturális intézmények, szolgáltatások igénybevételének jellemzőiben és a közlekedési kapcsolatok sűrűségében. Az agglomerációs települések népességyarapodásának ugyanakkor nem fogalmi eleme az, ami a szuburbanizáció kezdeti szakaszának megkülönböztető ismérve, hogy az új lakók a városból költöznek ki. A szóban forgó időszakban Magyarországon empirikusan is az volt a helyzet, hogy – most már nevezzük így – az agglomerációs települések népességtöbblete a rurális térségekből származott, vagyis a falu húzódtott közelebb a városhoz, és nem a város terjedt ki a falvakra. Ezért célszerűbbnek tartjuk az agglomerálódás fogalmának használatát, így megkülönböztethetjük a jelenséget a szuburbanizációtól. Az egyértelműbb fogalomhasználat és a jelenségek pontosabb elhatárolása és megkülönböztetése érdekében azzal a javaslattal élünk, hogy a tágabb jelentésű agglomerálódáson belül különböztessünk meg két altípust: az agglomerálódást szuburbanizáció nélkül és az agglomerálódást szuburbanizációval. Az utóbbi ilyen módon természetesen egybeesik azzal, amit a szakirodalomban röviden szuburbanizálódásként írnak le. Ebben a fogalmi keretben az 1980-as évek végéig Magyarországon az urbanizáció jegyében zajló térszerkezeti változásokat a szuburbanizáció nélküli agglomerálódás kategóriájába soroljuk, ami bizonyos értelemben oldja az Enyedi György és Szelényi Iván, illetve a jelen írás szerzőjének álláspontja közti különbségeket.

Az 1980-as években számos alapvető változás történt a magyar társadalomban. A tervutasításos gazdaság állandósult válságával összefüggésben repedések keletkeztek az uralkodó ideológián, ami nemcsak a rezsim politikai elnyomó jellegének enyhülésén, elbizonytalanodásán volt tetten érhető, hanem a vállalkozások és a lakosság gazdasági mozgásterének bővülésén is. A szocialista nagyvállalatok peremén legális formában kezdtek működni gmk-k és vgmk-k, a mezőgazdasági nagyüzemekkel, a termelősövetkezetekkel és az állami gazdaságokkal szimbiotikus viszonyban pedig felfutottak a háztáji gazdaságok, amelyek elsősorban a húsfélék, a munkaintenzív zöldségek, gyümölcsök termelésével és piacra juttatásával megkerülhetetlenül fontos tényezői lettek az élelmiszer-ellátásnak. Ezekkel a változásokkal a társadalom egy része kicsúszott a tervgazdaság kényszerzubbonyából, és formálódott egy olyan szféra, amelynek a logikája, a működési módja, a nyelve nem volt összeegyeztethető a szocia-

⁵ Statisztikai mérési problémák miatt a szuburbanizáció csak akkortól azonosítható, amikor települések közötti vándorlás formáját ölti. Már az 1980-as évek második felében főként a vidéki nagyvárosokban erőteljes volt az ún. belső szuburbanizáció, amikor a szocializmus körülményei között tehető családok a városok jó fekvésű zöld- és peremterületein kezdtek családi- és társasházakat építeni.

lista tervgazdasággal, annak ellenére sem, hogy az autonómiája korlátozott volt, hiszen gazdálkodásuk javarészt jogilag és formálisan továbbra is az állam tulajdonában álló eszközökkel (gépek, üzemi infrastruktúra, föld) folyt. A szakirodalomban második gazdaságnak elnevezett, sajátosságosan magyar, akár hungarikumnak is tekinthető jelenség fontos hatása abban nyilvánult meg, hogy ráépülve létrejött egy második társadalom is. Az 1980-as években a rétegződéssel, az életmóddal, a vidéki Magyarország életkörülményeinek feltárásával foglalkozó kutatások a társadalmi rétegződés egyik legmarkánsabb faktoraként a második gazdasághoz való viszonyt azonosították. (Kolosi 1987; 2000.) A Kolosi által L-modellnek nevezett rétegződési modell szerint az L függőleges szára fejezi ki az állami redisztributív rendszerben, az első társadalomban és gazdaságban elfoglalt pozíciót, a vízszintes szára pedig a második gazdaságban való részvétel által kijelölt helyet. Míg tehát korábban a társadalmi hierarchiában betöltött státust gyakorlatilag determinálta az államszocializmus társadalmi és gazdasági rendjében elfoglalt hely, a második gazdaság térnyerésével új dimenzióval bővült a társadalmi státust befolyásoló mechanizmus. Az első gazdaságban és társadalomban meglévő közepes vagy alacsony pozíció párosulhatott a második gazdaságban erős helyzettel, ami azonban elsősorban a megszerzhető jövedelemben mutatkozott meg, és nem vagy csak kevésbé érintette a hatalom, az uralom és a befolyás szféráját, ezeknek az eloszlása ugyanis továbbra is az első társadalom hierarchiája mentén történt. A státusinkonzisztencia tömegessé válása is azzal állt összefüggésben, hogy jelentősen elválhatott egymástól az első és a második gazdaságban, társadalomban betöltött pozíció.

Egyes kutatások szerint a falun élő népességnek mintegy 90%-a folytatott mezőgazdasági termelést, és közel fele kapcsolódott be a piaci értékesítésbe (Szelényi 1988). Ennek messzemenő hatása volt az urbanizációra is. Az 1980-as évek elejétől véget ért Magyarországon az iparosítás korszaka, ami kifejeződött az iparban foglalkoztatottak számának csökkenésében is. Ugyanakkor – összefüggésben a szocialista gazdaság állandósult válságával – továbbra sem került sor a lakossági infrastruktúra korábban elhanyagolt fejlesztéseinek pótlására, sőt, visszaestek a városi lakásépítések is. A városi népesség növekedésének korábbi tempója is lelassult, a növekedés egy része pedig ráadásul a várossá nyilvánítások számlájára volt írható. Szelényi a nyugati és a kelet-közép-európai, azon belül a magyarországi urbanizáció közötti konvergenciát az iparosítás időszakának az 1980-as évekre tehető befejeződése után sem tartja igazolhatónak, hanem úgy véli, hogy ekkor egy minőségileg új mintázat jött létre, amely legalább annyira különbözött a nyugati típustól, mint az alulurbanizáltság korábbi periódusától (Szelényi 1996: 298.). Tanulmányunk írásának időpontjából visszatekintve úgy látjuk, nem feltétlenül indokolt minőségileg új szakaszról beszélni, hanem inkább az alulurbanizáltsághoz vezető társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok kifulladásával, és különösen a rurális világot érintő második gazdaság és második társadalom kialakulásával az urbanizáció folyamata addigi dinamikáját is elveszítette. A városi lakásállomány és a falvakban élők számára is elérhető, vonzerőt jelentő városi munkahelyek bővülésének lassulása, illetve stagnálása miatt nem volt szívóereje a városoknak, a második gazdaságban termelődő jövedelmekkel

összefüggésben pedig nem volt taszítóerő, ami a faluból városba költözést dinamizálta volna. Ma már nem lehet megmondani, milyen irányba indult vagy folytatódott volna az urbanizáció ebből a történelmi léptékben pillanatnyi egyensúlyi vagy inkább dinamikáját veszített állapotból, mivel az államszocialista gazdasági és politikai berendezkedés összeomlása alapvetően új feltételeket teremtett. Jegyezzük meg, hogy ebben az időszakban a migrációs nyomás enyhülése valamelyest lehetőséget adott a városi társadalmaknak az urbanitás elmélyítésére, a felhalmozódott hiátus pótlására.

Foglaljuk össze az eddigiek alapján, hogy milyen urbanizációs pályát járt be Magyarország az 1980-as évek végéig. Az erőteljes iparosítás időszaka alatt az urbanizációs ciklusok közül az első sokkal alacsonyabb népességkoncentrációval zajlott le, mint a nyugati társadalmakban, amit jól ragad meg az alurbanizáltság terminusa. Ez azt is jelenti, hogy – megint csak a nyugati mintázattal összevetve – miközben az urbanizáció befejezetlen maradt, mindemellett még a városi társadalmak is jelentős rurális jegyeket mutattak. Részben a befejezetlen urbanizáció, részben a sajátos társadalmi és gazdasági viszonyok miatt a szuburbanizáció még az 1980-as évek végén is legfeljebb csak sporadikusan volt azonosítható, semmiképpen nem öltött a városokból a környező településekre költözés társadalmi tömegjelenség méretet. Erre mondhatjuk akár azt is, hogy a magyar társadalom tulajdonképpen „megspórolta” a túlzott koncentráció ellenhatásaként fellépő relatív dekoncentrációt. Az eddigiekből egyenesen következik, hogy a dezurbanizálódás és a reurbanizálódás szakaszai egyszerűen azonosíthatatlanok voltak, nem léteztek Magyarországon.

Van-e egyáltalán relevanciája az urbanizációs elméletnek Magyarországon akkor, ha az első szakasz végéig sem jutott el addigra, amikor egyes nyugati társadalmakban már a negyedik szakaszt is azonosították? Erre a kérdésre igennel válaszolunk, mert egyrészt az urbanizáció nem lóverseny, másrészt a fentiekben is igyekeztünk alkalmazni az urbanizációs elmélet fogalmait a magyarországi folyamatok jobb megértése érdekében. A négy urbanizációs ciklus azonosítása mellett legalább ennyire fontos és központi eleme az elméletnek az, hogy a szakaszokat az egymással interrelációs kapcsolatban álló aktorok magatartásainak, társadalmi cselekvéseinek eredőjeként fogja fel. Az aktorok magatartásainak megértéséhez pedig figyelembe kell venni a konkrét társadalmi, politikai, gazdasági viszonyokat, az intézmények működését, a kultúrát és a hagyományokat. Az elmélet ebben a vonatkozásban univerzális érvényességű, nem pedig abban, hogy az urbanizációs szakaszok mindenütt azonos mintázat szerint követik egymást, és különbség legfeljebb abban lenne, hogy egyes társadalmak később lépnek a mások által már kitaposott ösvényre. Az urbanizáció szempontjából releváns aktorok különböző társadalmakban és különböző időben is folytathatnak olyan magatartást, aminek eredményeként egy formailag hasonló vagy azonos urbanizációs mintázat jön létre, mint pl. a szuburbanizáció.

Itt térünk vissza röviden arra a korábban felvetett kérdésre, hogy általában a magyar társadalom és azon belül egyebek között az urbanizáció története relevánsan ragadható-e meg a megkésetttség, az alulfejlettség, az elmaradottság széles körben elterjedt és alkalmazott terminusaival. Véleményünk szerint ezeknek a fogalmaknak, minősítéseknek a könnyelmű hasz-

nálata akadály lehet az adott társadalomban lejátszódó folyamatok mélyebb megértésének, és magukban hordozzák a kívánatosnál rövidebbre zárt következtetések levonásának veszélyét. Egyetértünk azokkal a nézetekkel, amelyek a mindennapi élet változásaival és a nagy társadalmi átalakulásokkal kapcsolatban is felhívják a figyelmet az úgynevezett útfüggőségre, amelynek értelmében azt, hogy hova juthatunk, meghatározza az, hogy honnan jövünk (Harloe 1996: 5.). Mint Harloe idézi Putnam-et, ez azt is jelenti, hogy bizonyos helyzetekből vannak célállomások, amik egyszerűen nem érhetők el. A magyar társadalom által bejárt pályán a társadalmi élet szereplői által szerzett tapasztalatok, a kialakult magatartási mintakészletek, a problémaérzékelés módjai, az ehhez használt fogalmak, a szereplőket mozgató célok, vágyak nyitják és zárják a reális döntési alternatívákat. Hangsúlyozzuk, hogy az útfüggőség a legkevésbé sem jelent determináltságot, a szereplők magatartása eredményezhet jó és rossz, adekvát és kevésbé megfelelő döntéseket, választásokat, amik szintén a társadalmi tapasztalat részeivé válnak. Ezen mechanizmusok eredőjeként értelmezhetjük azt is, hogy egy adott időpontban az urbanizáció Magyarországon milyen stádiumba jutott. Amilyen mértékben hasonlít a jelzett tényezőkben a magyar társadalom egy másik társadalomhoz, olyan mértékben lesz hasonló az urbanizáció mintázata is, amilyen mértékben különbözik a bejárt út, annyiban különbözik az urbanizáció helyzete. Evidencia, hogy a magyar társadalom története, az ennek során felhalmozódott tapasztalat és tudás lényegileg különbözik a német, a brit, a francia, az olasz vagy a skandináv társadalmakétól, és ezért kevésbé célravezető számon kérni rajta azt a típusú urbanizáltságot, amit a felsoroltak produkáltak. Ha így járunk el, akkor arra a magas megállapításra juthatunk, hogy az alma különbözik a dinnyétől. Bácskai Vera az iparosodás előtti magyar városfejlődésről így írt: „Én úgy vélem, hogy a magyar városfejlődés sajátos útja, a városhálózat sajátos összetétele nem megrekedés, hanem alkalmazkodás volt az ország gazdasági struktúrájához ... azaz az egész ország gazdasági-társadalmi fejlődése határozta meg a városfejlődésnek eme egyetlen lehetséges útját, amelyet nevezhetünk torznak, de csak olyan mértékben, amennyiben az egész fejlődést torznak ítéljük. Én inkább sajátos útról beszélnék.” (Bácskai 2002: 20.).

Ehhez az állásponthoz csatlakozva (és ehelyütt nem vitatva az egyetlen lehetséges út kitévelt) úgy összegezzük a magyarországi urbanizációnak a II. világháborútól az 1980-as évek végéig tartó szakaszát, hogy az egy sajátos út volt, ami minden mozzanatában magán viselte a kor társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak jellemzőit.

2.4. Az urbanizáció helyzete és a térbeli társadalomszerkezet az 1980-as évek végén

Dolgozatunk tárgya a magyarországi urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet alakulása az 1990-es években. Az eddigiekben a legjellemzőbbnek tartott elméleti nézeteket ismertettük és rögzítettük a saját álláspontunkat az ezt megelőző évtizedekről, az államszocializmus időszakáról. Fontosnak tartjuk azonban adatokkal is megjeleníteni azt, hogy hova jutott, illetve szű-

kebb témánk szempontjából milyen állapotban volt a magyar társadalom a vizsgálandó időszak kezdetén. Ehhez a következőkben az 1980-as évek migrációs adatait, az urbanizáltság állapotát kifejező mutatókat és az 1990. évi népszámlálás adataiból a társadalomszerkezet szempontjából releváns információkat fogjuk áttekinteni.

A népesség városok és községek közötti megoszlását, annak változását három tényező befolyásolja. Egyrészt a születések és halálozások egyenlegéből következő természetes szaporodás, illetve fogyás. Magyarországon ugyan tetemes különbségek vannak a városi és a falusi lakosság halandósági viszonyaiban, ennek az urbanizációra gyakorolt hatását azonban ehelyütt nem vizsgáljuk. Másodikként a migráció, harmadikként pedig a községi jogállású települések várossá nyilvánítása az, ami hatást gyakorol a népesség településtípusok közötti megoszlására, az alábbiakban ezekkel foglalkozunk részletesebben.

2.4.1. A településtípusok népességének alakulása az 1980-as években

A városi népességkoncentráció mértéke elvileg nagyon könnyen lemérhető a városi és a falusi népesség számának és arányának két időszak közötti változásán. Az 1990. évi népszámlálásról közölt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a községekben élők aránya 1980-hoz viszonyítva az állandó népesség körében 48%-ról 39,2%-ra, a lakónépesség körében pedig 46,8%-ról 38,1%-ra csökkent, vagyis 1990-ben a népesség több mint hattizede városi jogállású településen élt. Ezek szerint ha nem is rohamléptekkel, de az 1980-as években is folytatódott az urbanizáció, a népesség városi koncentrációja. Hasonló következtetésekre juthatunk első látásra a településtípusok által elfoglalt terület nagyságának és a népsűrűségnek a változásából.

2.1. táblázat: A településtípusok területének és népsűrűségének változása 1980 és 1990 között

Településtípus	1980			1990		
	terület		népsűrűség 1 km ² -re	terület		népsűrűség 1 km ² -re
	ha	%		ha	%	
Budapest	52 510	0,6	3 921,8	52 517	0,6	3 840,2
Városok	1 287 563	13,8	282,9	2 002 342	21,5	219,8
Községek	7 963 520	85,6	62,9	7 248 324	77,9	54,6
Összesen	9 303 593	100,0	115,1	9 303 183	100,0	111,5

Forrás: Az 1980. és az 1990. évi népszámlálás kötetei.

Budapest területének gyakorlatilag változatlanul maradása mellett több mint 7 százalékponttal nőtt a városok, és értelemszerűen ugyanennyivel csökkent a községek területe. Az egész magyarországi urbanizáció szempontjából érdekes és viszonylag ritkán hivatkozott adat, hogy 1980-ban az ország területének 85,6%-át foglalták el a községek. Amennyiben az 1980-as évek elejének községeihez a ruralitás fogalmát kapcsoljuk, és ezt véleményünk szerint megalapozottan tesszük, akkor azt a mérleget vonhatjuk meg, hogy a városiasodás az ország területének alig 14%-ára terjedt ki. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy hazánknak meglehetősen

kis részét teszik ki azok a hegyek és tavak, erdőségek, természeti képződmények, amik nem alkalmasak állandó lakóhelynek, akkor ezt az értéket méltán tekinthetjük alacsonynak. Az 1990-es adatok szerint ugyan 78% alá csökkent a kifejezetten rurális térségek aránya, és közeledett az egynegyedhez az urbanizáltaké, ezt a változást is érdemes némi óvatossággal kezelni, ugyanis – mint erre a későbbiekben még visszatérünk – döntően községek várossá nyilvánításának következményéről van szó. Városaink többségére, köztük Budapestre is jellemző, hogy falusias településrészeket foglalnak magukban, amik jobbra úgy keletkeztek, hogy különböző megfontolásokból a városok peremén elhelyezkedő községeket közigazgatásilag a városhoz csatoltak. Emiatt a városokon belüli rurális jellegű területek aránya minden bizonnyal messze felülmúlja azokat az esetleg ellenpéldaként szolgáló területeket, amikor – szigorúan csak az 1980-as évekre gondolva – községi jogállású településeken kifejezetten urbánus karakterű részek azonosíthatók. Az 1990-es 22,1%-ot kitevő városias területet tehát felülértékeltnek kell tekintenünk. Valamivel más olvasata van az adatoknak akkor, ha azt hangsúlyozzuk, hogy az ország területének 22,1%-án koncentrált a népesség majdnem hattizede. A lényeg azonban nem is abban van, miként bűvészkedünk ezekkel a számokkal és arányokkal, hanem az urbanizációnak abban a hiátusában, hogy a városi életminőség előnyeit jelentő jóléti szolgáltatások kevéssé voltak elérhetőek a falvakban élők tömegei számára, és inkább szakadás volt megfigyelhető a kétféle életvilág között, nem pedig valamiféle kontinuitás.

A településtípusok népsűrűségi adatai is azt mutatják, hogy 1980 és 1990 között a korábbi városi átlagnál alacsonyabb népsűrűségű, vagyis rurális jellegű települések nyertek városi jogállást, aminek következtében számottevően csökkent a városok átlagos népsűrűsége. Másrészt viszont az is kétségtelen, hogy a várossá lett községek népsűrűsége meghaladta a falusi átlagot, mivel 1990-ben a községek átlagos népsűrűsége is alacsonyabb volt, mint 1980-ban.

Ha alaposabb vizsgálatnak vetjük alá az adatokat, további kérdések merülnek fel a hazai urbanizáció megítélésével kapcsolatban. A lehetséges következtetések szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy az 1980. évi népszámlálás adatait vetjük egybe az 1990-es állapottal, vagy az 1990-es népszámlálás után közzétett idősorokból indulunk ki. Ezt mutatjuk be az alábbi táblázatban.

2.2. táblázat: A településtípusok népességének változása az 1980. és az 1990. évi népszámlálás adatai szerint

Településtípus	Az 1980. évi népszámlálás adatai szerint		Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint				Különbség az 1980. évi és az 1990. évi népszámlálás 1980-as adatai között	
	állandó	lakó-	állandó	lakó-	állandó	lakó-	állandó	lakó-
	népesség		népesség		népesség		állandó	lakó-
	1980-ban		1980-ban		1990-ben		népesség	
Budapest	1 999 177	2 059 347	1 999 177	2 059 347	1 934 923	2 016 774	0	0
Városok	3 566 852	3 642 218	4 304 900	4 374 818	4 382 333	4 400 499	738 048	732 600
Községek	5 135 034	5 007 898	4 396 986	4 275 298	4 064 703	3 957 550	-738 048	-732 600
Összesen	10 701 063	10 709 463	10 701 063	10 709 463	10 381 959	10 374 823	–	–

Forrás: Az 1980. és az 1990. évi népszámlálás kötetei.

Ha a településtípusok népességének az 1980. évi népszámlálás után közzétett adatait összehasonlítjuk az 1990. évi népszámlálás 1990-re vonatkozó adataival, akkor a városoknál az állandó és a lakónépességnél is több mint 730 ezres plusz, a községeknél ugyanennyi mínusz mutatkozik, vagyis a városi népesség számának tetemes növekedésére és az urbanizáció lendületes folytatódására következtethetünk. Amennyiben az 1990. évi népszámlálás 1980-as és 1990-es népességi adatait vetjük egybe, akkor a városok állandó népességében valamivel 77 ezret meghaladó, a lakónépességben pedig nem egészen 25,7 ezres többlet az eredmény, ami a községeknél mínuszban jelentkezik. Ez utóbbi számítás lanyha városiasodásra és dinamikáját vesztett urbanizációra enged következtetni. Melyik megközelítés és értelmezés a releváns és a valósághoz közelebb eső? A különbség egyértelműen a településszerkezetnek a várossá nyilvánításokkal összefüggő változásaira vezethető vissza. Az 1980-as években vett erőt a döntéshozókon az a máig tartó hevület, amikor többnyire az urbanitás alacsony fokán álló, minden szempontból falusiasnak tekinthető településeket ruháztak fel városi jogállással. Az évtized során összesen 68 településsel gyarapodott a városhálózat, kezdetben inkább a korábbi járási székhelyek (Vasvár, Szentgotthárd, Sümeg), fontos és 10 ezer fölötti népességszámú ipari központok (Tiszafüred, Dorog) és a budapesti agglomeráció lendületesen gyarapodó települései (Szigetszentmiklós, Budaörs) kerültek a listára, az 1989-es hullámba azonban már belefértek 3000 fő alatti nagyközségek is (Pétervására, Rétság). Ehelyütt nem tartjuk feladatként a várossá nyilvánítások gyakorlatának megítélését. Az államszocializmus viszonyai között a hagyományos magyar városhálózat sem mutatta a nyugatias városiasság jellemzőit és rurális jegyekkel volt terhelt, funkcionális értelemben azonban megfelelt az adott körülmények között a központi helyekkel szemben támasztott kritériumok többségének. (Ez akkoriban még jogi feltétele is volt a városi jogállás elnyerésének.) Az 1980-as évektől a városok sorába emelt települések már az indulás pillanatában funkcióhiányosak voltak, és néhány kivételtől eltekintve ebből az állapotból napjainkig nem tudtak kiemelkedni. A városi jogállású települések körének bővítése látványos eredményeket hozott a városi népesség számának emelkedésében, vagyis a városodásban, azonban az urbanizáció másik eleméhez, a városiasodáshoz kevésbé járultak hozzá, inkább szélesre nyitották az ollót a fogalompár összetevői között. Ezen fejlemények rovására írható a városiasság fogalmának kiürülése, kontúrvesztése.

2.3. táblázat: A népesség megoszlása a településtípusok között 1980-ban és 1990-ben, %

Településtípus	Az 1980. évi településszerkezetre számított		Az 1990. évi településszerkezetre számított	
	Az állandó	A lakó-	állandó	lakó-
	népesség		népesség	
	megoszlása 1980-ban		megoszlása 1990-ben	
Budapest	18,7	19,2	18,6	19,4
Városok	33,3	34,0	35,1	35,4
Községek	48,0	46,8	46,3	45,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Az 1980. és az 1990. évi népszámlálás kötetei.

A 2.3. táblázatban a népesség településtípusok közötti megoszlásának változását mutatjuk be. Az adatok értelmezésénél ugyancsak a várossá nyilvánítások hatásának kezeléséhez kapcsolódó dilemmával szembesülünk. Budapest részesevé az ország népességéből csak tizedszázalékos eltéréseket mutat, tehát a vizsgált időszakban állandónak tekinthető, vagyis a fővárosi népességkoncentráció már ekkor megállt. A városi népesség részarányának növekedési mértéke attól függ, milyen bázishoz viszonyítunk. Ha az 1990. évi településszerkezet 1990-es adatait az 1980. évi adatokkal vetjük egybe, akkor az állandó népességnél közel 9 százalékpontos, a lakónépességnél pedig 8,4 százalékpontos növekedést könyvelhetünk el, ez azonban magában foglalja a várossá nyilvánítások hatását is. Ha ez utóbbi tényező kiküszöbölésére az 1980. évi településszerkezetből indulunk ki, az állandó népesség körében mindössze 1,8 százalékpontos, a lakónépességnél pedig csupán 1,4 százalékpontos városi népességnövekedést rögzíthetünk. Melyik megközelítést tartjuk inkább relevánsnak? Azt mindenképpen megállapíthatjuk, hogy az 1980-as városhálózatot alkotó települések népességnövekedése elveszítette dinamikáját, és a stagnáláshoz közeli állapotba került. Azt természetesen nem vonhatjuk kétségbe, hogy a városiasodás kiterjedhetett új, korábban nem érintett területekre, és ennek következtében indokolt volt egyes települések esetében ezt városi jogállás odaítélésével is elismerni. Ha azonban kíváncsiak vagyunk arra, hogy az urbanizáció két eleme, a városiasodás és a városodás lehetőleg együtt járjon, akkor kétféle aránytévésztést is célszerű elkerülni. Egyrészt ne legyenek olyan, az urbanizáltságnak egy értékelhető fokára jutott települések, amelyeknek a jogállása nem tükrözi ezt az elért szintet, másrészt döntően rurális jellegű és központi szerepkörrel is legfeljebb potenciálisan bíró nagyközségek ne kerüljenek nagy számban a városok közé. Azt kell mondanunk, hogy már az 1980-as évek folyamataiban is az arányok felborulását láthatjuk az utóbbi kritérium negligálása miatt. Általában a szóban forgó évtized társadalmi és gazdasági viszonyainak az ismeretében sem tartunk megalapozottnak egy olyan érvelést, ami szerint a főváros és az 1980-as városhálózat tagjainak stagnálása mellett az urbanizáció dinamikája áttevődött volna egy új településkörre, és ezzel lenne magyarázható a városhálózat jelentős bővülése, valamint ennek folyamán a folytatódó városi népességkoncentráció. A városi népességnövekedés valódi mértékét a jelzett lehetséges szélsőértékek közül (az állandó népességnél 9 és 1,8 százalékpont, a lakónépességnél 8,4 illetve 1,4 százalékpont) mindenképpen az alacsonyabb érték közelében, noha annál valamivel magasabban határoznánk meg, mégpedig annyival, amennyivel ahhoz a várossá nyilvánított községek közül a valóban urbánusnak tekinthetők hozzájárultak. Annak az aprólékos elemzésnek az elvégzését, amelynek során ez a településkör elkülöníthető lenne, a szűkebb vizsgálódási területünkön kívül esőnek tartjuk, ezért eltekintünk tőle. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a feldolgozott adatok alapvetően az urbanizáció lassulását mutatják.

2.4.2. A települések közötti állandó lakóhely változtatások az 1980-as években

Az 1980-as években Magyarországon az állandó vándorlások száma évente 204 ezer és 233 ezer között ingadozott, vagyis a népességnek valamivel több mint 2%-a változtatott állandó

lakóhelyet, ami nemzetközi összehasonlításban inkább alacsony értéknek számít. Egyáltalán nem figyelhetők meg tehát intenzív migrációs mozgások, vagyis nem működtek olyan erők a társadalomban, amik a településhálózat egyik részén jelentős taszító, a másik részén pedig szívó hatást gyakoroltak volna. Ugyanakkor eltekinteni sem szabad az évente 200 ezret meghaladó települések közötti állandó lakóhely-változtatástól, mert ez elvileg elegendő lehet ahhoz, hogy akár egy évtizednyi időszak alatt érzékelhetően módosítsa az urbanizáltsági viszonyokat vagy a különböző társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedésének jellemzőit.

2.4. táblázat: A vándorlások főbb településtípusok szerint, 1980–1989

Év	Vándor- lások összesen	Budapest			Városok			Községek		
		oda- vándorlás	el- vándorlás	vándorlási egyenleg	oda- vándorlás	el- vándorlás	vándorlási egyenleg	oda- vándorlás	el- vándorlás	vándorlási egyenleg
1980	211 611	21 566	14 006	7 560	84 878	54 669	30 209	105 167	142 936	-37 769
1981	207 507	22 140	12 799	9 341	81 722	57 486	24 236	103 645	137 222	-33 577
1982	209 635	22 977	13 577	9 400	79 852	61 711	18 141	106 806	134 347	-27 541
1984	219 495	25 520	14 384	11 136	81 362	71 712	9 650	112 613	133 399	-20 786
1985	220 373	25 214	14 745	10 469	82 211	71 224	10 987	112 948	134 404	-21 456
1986	221 107	26 235	15 651	10 584	86 563	76 333	10 230	108 309	129 123	-20 814
1987	232 636	27 720	19 015	8 705	89 368	83 309	6 059	115 548	130 312	-14 764
1988	221 838	26 321	19 338	6 983	82 568	80 346	2 222	112 949	122 154	-9 205
1989	204 058	23 625	18 322	5 303	80 110	79 120	990	100 323	106 616	-6 293

Forrás: KSH népmozgalmi adatok, Demográfiai táblázó. A Demográfiai táblázó által használt adatbázisból hiányoznak az 1983. év adatai. Az éves adatok a települések adott évi jogállása szerint készültek.

A 2.4. táblázat adataiból első ránézésre klasszikus városi népességkoncentrációs tendenciákat olvashatunk ki, vagyis a községeknek az egész időszakban migrációs vesztesége, Budapestnek és a többi városnak pedig migrációs nyeresége volt. Jól látszik azonban az is, hogy az 1980-as évek közepén fordultak a trendek, és a főváros és a többi város esetében a migrációs nyereség, a községek esetében pedig a veszteség látszik elapadni, megelőlegezve az 1990 utáni teljes fordulatot. Fontos rámutatni tehát arra, hogy a migráció fő irányainak a fordulása nem 1990 után hirtelen és pusztán a politikai, a gazdasági átalakulás nyomán következett be, hanem egyenes folytatása volt az 1980-as évek második felében kezdődött trendnek, a városi népességkoncentráció elapadásának. Lényeges eleme ezen időszak vándorlási jellemzőinek az is, hogy a lakóhely-változtatásoknak nagyjából a fele, évente több mint 100 ezer fő stabilan a községekbe irányul, vagyis legalább annyian választották új lakóhelyül valamelyik falut, mint a fővárost és a többi várost összesen. A későbbiekben még részletesebben bemutatjuk azt is, hogy a migrációnak egy másik jelentős része a városok között, illetve Budapest és a városok között történt, ami szintén nem támogatta direkt módon az urbanizáció folyamatát.

A vándorlási egyenleg bizonyos értelemben mindhárom vizsgált településtípus esetében eltakarja a népességcserélődés intenzitásának mértékét. Az oda és az elvándorlások összes száma az évtized elején Budapesten mintegy 30 ezer főt tett ki, 1988-ra már 50 ezer fő fölé emelkedett, vagyis ennyivel változott a főváros lakosságának személyi összetétele. A

városok esetében ez a népességcserélődés 130–170 ezer fő körül mozgott évente, a községek-nél pedig még nagyobb, 240–250 ezer fő körüli volt.

A vándorlási statisztikai adatokból úgy tűnik, mintha a városi népességkoncentráció erőteljesebb lett volna annál, mint amit a népszámlálási adatokból kimutattunk. Figyelembe kell venni azonban, hogy az éves adatok mindig az adott év településszerkezetének megfelelő mozgásokat rögzítik, tehát a várossá nyilvánítások itt is zavaró tényezőként lépnek fel. Az állandó vándorlásoknak az 1980-as településszerkezetre sztenderdizált korrigálását annak rendkívül munkaigényes volta miatt nem végeztük el, de e nélkül is nagy biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a városok vándorlási nyereségében, illetve a községek vándorlási veszteségében a fordulat már korábban bekövetkezett volna a várossá nyilvánítások torzító hatása nélkül.

2.5. táblázat: Az állandó vándorlások azok irányja szerint, 1980–1989

Év	A vándorlások iránya				Összesen (fő)
	városok* között	községből városba	városból* községbe	községek között	
	%				
1980	15,7	34,6	16,8	32,9	211 611
1981	16,2	33,8	17,6	32,3	207 507
1982	16,7	32,3	19,2	31,7	209 635
1984	18,0	30,7	21,2	30,1	219 495
1985	17,7	31,1	21,3	29,9	220 373
1986	19,9	31,2	21,8	27,2	221 107
1987	20,5	29,8	23,5	26,2	232 636
1988	20,0	29,1	25,0	26,0	221 838
1989	22,7	28,2	25,1	24,1	204 058

* Budapest adataival együtt.

Forrás: KSH népmozgalmi adatok, Demográfiai táblázó. A Demográfiai táblázó által használt adatbázisból hiányoznak az 1983. év adatai. Az éves adatok a települések adott évi jogállása szerint készültek.

1980-ban az állandó vándorlások relatív többsége (34,6%) a községek-ből a városokba irányult, a második legjelentősebb csoportot a községek közötti mozgás alkotta (32,9%), a városok közötti, illetve a városokból községekbe irányuló migráció ennek fele körül alakult. Miközben az összes vándorlás mennyisége kisebb ingadozások mellett nagyságrendileg nem változott az évtized során, a vándorlás iránya szerinti csoportok jól érzékelhetően átrendeződtek. A községek-ből a városokba irányuló költözködések mintegy 6,5 százalékponttal csökkentek, de még így is ez maradt a legnagyobb csoport. A leglátványosabb változás a városokból a községek felé történő vándorlások több mint 8 százalékpontos erősödése, ami részben a kezdődő szuburbanizálódással, részben a városi munkahelyek megszűnése miatt az állásukat veszítettéknek a községekbe történő kezdődő visszatörődésével áll összefüggésben. Ugyancsak nekilendült a városok közötti népességcsere is 7 százalékpontos növekedéssel, miközben a községek közötti vándorlás visszaesett majdnem 9 százalékponttal. A két utóbbi érték alakulásában a várossá nyilvánítások hatása ismét tetten érhető, hiszen több mint 650 ezer fővel

gyarapodott emiatt a városi, és ugyanennyivel csökkent a községi népesség. Ha azt feltételezzük, hogy ennek a népességnek a migrációs magatartása megfelel az átlagosnak, akkor évente mintegy 13–14 ezer költözködés köthető hozzájuk, ez a mennyiség pedig már hatást gyakorolhat a költözködések vándorlási irány szerinti mutatóinak a megoszlására.

1989-re a négy fő vándorlási irány szerint képzett csoport részesedése az éves migrációból sokkal kiegyenlítettebbé vált, mint az évtized elején volt. Ez a városból községbe és a városból városba irányuló mozgások erősödésével, valamint a községből városba, illetve a községből községbe irányuló költözések visszaesésével állt elő. A kisebb aránymódosulás ellenére is az egész évtized során a községi lakosok mutatták a nagyobb vándorlási aktivitást. 1980-ban 1000 községi lakosra 27,8 állandó lakóhely-változtatás jutott, ugyanez a városi lakosok esetében 12,3-et tett ki, míg 1989-re a községi lakosok mutatója 26,2-re csökkent, a városiaké pedig 15,4-re nőtt. Az éves vándorlási statisztikák sajnos nem tartalmaznak olyan információkat, amiből a települések között állandó lakóhelyet változtatók társadalmi jellemzőire, státuscsoportok szerinti összetételére lehetne következtetni. Ez különösen azért jelentkezik hiányként, mert dolgozatunknak az 1990-es évekre vonatkozó későbbi, a 2001. évi népszámlálás adataira építő részében a vándorlók státuscsoportok szerinti összetételére helyezük az elemzés súlypontját, azt remélve, hogy így sikerül feltárni a térségi társadalomszerkezet változásának mélyebb összefüggéseit. A vándorlási statisztikák és a népszámlálási adatok közötti átjárhatóság, és ezáltal a módszertani homogenitás hiányában azonban elestünk a két évtized közvetlen összehasonlításának lehetőségétől.

Az 1980-as évekre vonatkozóan a népszámlálási és a vándorlási adatok többféle értelmezési lehetőségét is feltárva végül igyekszünk néhány következtetést megfogalmazni az urbanizáció folyamatával kapcsolatban. Mint az a már közben kifejtettekből is kiderült, a lehetséges interpretációk közül leginkább azt tartjuk megalapozottnak, hogy az urbanizáció első szakasza, a városi népességkoncentráció lelassult, dinamikáját veszítette az megelőzően, hogy a nyugati társadalmak urbanizációjában tapasztalt szintet elérte volna. A városokra az 1980-as években nem nehezedett különösen nagy migrációs nyomás, ami lehetőséget kínált egyrészt az ugyancsak adósságokat felhalmozó városiasság, az urbanitás elmélyülésére, másrészt a városi társadalmak integrálódására, hiszen egy egészséges helyi társadalom számára nem jelenthet megoldhatatlan feladatot a relatíve kis számban érkező betelepülők befogadása. Hozzá kell mindjárt tennünk, hogy ez egy elméleti lehetőség volt csupán, mivel az államszocializmus alatti Magyarországon a nagyobb városok esetében nem igazán beszélhettünk integrált helyi társadalmakról, ahova az érkezőknek lehetőségük lett volna betagozódni. Ennek okát a politikai és az államhatalmi berendezkedésben, abban a „fortélyos félelemben” kereshetjük, amivel minden, a monolitikus politikai szférán kívüli társadalmi szerveződéshez viszonyultak. A dinamikáját veszített urbanizáció ugyanakkor egy dinamikáját és irányát veszített társadalom képének lenyomata is volt. Mindeközben a társadalom mélyében és az urbanizációs folyamat kissé dermedt felszíne alatt fontos változások zajlottak. Gondoljunk a korábban említett második gazdaság, a második társadalom kialakulására, vagy közelebbi témánkból a településtí-

pusok közötti migráció átrendeződésére. Nem tudhatjuk persze, hogy ezek a változások milyen formát öltöttek volna, ha nem következik be a politikai és gazdasági viszonyok átalakulása, amire később természetesen még vissza kell térnünk.

Az adatokból az évtized vége felé kiolvashatjuk a népesség dekoncentrációjának első jeleit is, amit a Budapestre és a városokból elvándorlók egyre nagyobb száma mutat. Indokolt-e szuburbanizációról vagy legalább annak a kezdetéről beszélni? Ez kétségtelenül az alapja és a közvetlen előzménye az 1990-es évek elején – főként Budapest vonzáskörzetében – berobbanó szuburbanizációnak, azonban úgy véljük, az 1980-as évek második felében a városokból való kiköltözés még irányaiban, célpontjaiban, társadalmi jellemzőiben nem öltötte egyértelműen azt a határozott karaktert, amit feltétel nélkül szuburbanizációnak nevezhetünk. A legpontosabban talán úgy fogalmazhatjuk meg, hogy már ekkor azonosíthatóak azok a mozgások, amik néhány éven belül egyértelműen szuburbanizációvá erősödnek.

Az adatok elemzéséből ugyanazt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, amit az elméletek áttekintése után tettünk. Hangsúlyozottan értéksemlegesen megállapíthatjuk, hogy Magyarország az intenzív iparosítás korszaka után az 1980-as évek elején úgy lépett át a posztindusztriális gazdaság szakaszába, hogy urbanizáltsági szintje még az 1980-as évek végén is alacsonyabb volt, mint a korábban hasonló pályát bejárt nyugati társadalmaké.

Engedjünk itt meg magunknak egy szokatlan és talán kevésbé tudományos kérdést. Vajon boldogabbak-e a magasabb urbanizáltsági szintű társadalmak, és boldogtalanabbak-e a kevésbé urbanizáltak, a rurális vagy rurális jegyeket mutatók? Ha összefüggést feltételezünk a boldogság és a társadalmi jólét között, akkor azt mondhatjuk, hogy az urbanizáltsági szintnek nem feltétlen eredője a társadalmi jólét. Ez utóbbi sokkal inkább azzal áll összefüggésben, hogy a társadalom tagjai számára közel azonos módon hozzáférhető-e az oktatási, az egészségügyi, a kulturális szolgáltatások, a közlekedési infrastruktúra, a képzettségüknek és képességeiknek megfelelő munkahelyek, a társadalmi mobilitás lehetőségei, hogy a munkával megszerezhető jövedelmek nagyságát és a jövedelmek elköltésének mikéntjét mennyiben befolyásolja a lakóhelyük, az, hogy a fővárosban, vidéki városban vagy egy kis faluban élnek. Magyarországon nem önmagában az urbanizáltsági szint, hanem a települési hierarchia különböző pontjain élők számára a fentebb jelzett jóléti javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférési lehetőségekben megnyilvánuló esélyegyenlőtlenség az általános társadalmi jólét terjedésének legfőbb akadálya. Itt persze következhetne egy ellenvetés, hogy ha magasabb volna a társadalom urbanizáltsági szintje, az magával hozhatná a kiegyenlített esélyeket is, azonban empirikusan sem feltétlenül igazolható a magasabb urbanizáltsági szinttel együtt járó nagyobb esélyegyenlőség, a területi egyenlőtlenségek kisebb mértéke. A társadalom adott állapota és működési módja termeli ki, növeli vagy csökkenti az esélyek egyenlőségét. A térbeli társadalmi egyenlőtlenségek, a különböző státusú csoportok koncentrációjának, az alacsony státusúak szegregálódása, vagy éppen kiegyenlített térbeli elhelyezkedésük ennek csak következményei, megjelenési formái. *Magyarország térbeli társadalmi egyenlőtlenségei tehát nem önmagából az urbanizáltság szintjéből következnek, hanem a társadalom működési módja*

miatt öltöttek a társadalmi egyenlőtlenségek markáns, a településszerkezetben leképződő térbeli formát.

Az alábbi szakaszban áttekintjük, hogy az 1990. évi népszámlálás adatai milyen térbeli társadalomszerkezetre utalnak.

2.5. A magyar társadalom térbeli társadalomszerkezete az 1990. évi népszámlálás adatai alapján

Mivel dolgozatunk igazi tárgya az 1990-es évek urbanizációs folyamatainak feltárása mellett a térbeli társadalomszerkezet változása ugyanebben az időszakban a 2001. évi népszámlálás adatai segítségével, mindenképpen célszerű rögzíteni az 1990-es kiinduló állapotot. Sajnos azonban az 1990. évi népszámlálás rendelkezésre álló adataiból nem lehet előállítani ugyanazokat a mutatókat és ugyanazokat a társadalmi csoportokat, mint a legutóbbi népszámlálásból, ezért kompromisszumra kényszerültünk. Be tudjuk mutatni településtípusonként és településnagyság-csoportonként a népesség megoszlását gazdasági aktivitás, iskolai végzettség, foglalkozási csoportok, a foglalkoztatottak ágazati jellemzői szerint, ami alkalmas ugyan a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek megjelenítésére, ha nem is azzal a pontossággal, mint a később alkalmazott státuscsoportokkal.

A fejlesztési források elosztása során az államszocializmusban határozottan preferálták a városokat, közülük is elsősorban a nagyvárosokat, így Budapestet és a megyeszékhelyeket. A politikai rendszer bármennyire is egalitáriusnak hirdette magát verbálisan, egyebek között a fejlesztési források elosztási módjára visszavezethetően az életkörülményekben, a szolgáltatások elérhetőségében és színvonalában tetemesek maradtak a különbségek a városok és a falvak között, aminek természetesen megmutatkoztak a következményei a térbeli társadalomszerkezetben is.

2.6. táblázat: A népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása településtípusonként, 1990

Településtípusok	Aktív kereső	Gyesen, gyeden levők	Nyugdíjas, járadékos	Álláskereső munkanélküli, első ízben elhelyezkedni kívánó	Eltartott gyermek	Egyéb eltartott, szociális segélyezett, egyéb inaktív	Összesen (fő)
	%						
Budapest	45,5	1,8	26,6	1,3	20,8	4,0	2 016 774
Megyeszékhelyek	45,0	2,3	20,3	1,1	25,5	5,8	1 859 250
Többi város	44,4	2,6	20,7	1,2	23,4	7,7	2 541 249
Községek	41,5	2,6	24,5	1,3	19,5	10,6	3 957 550
Magyarország	43,6	2,4	23,2	1,2	21,8	7,8	10 374 823

Forrás: „Az 1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A településtípusok között az aktív keresők megoszlásában 1990-ben még nem voltak igazán számottevő különbségek, köszönhetően az államszocializmus alatt folytatott teljes foglalkoz-

tatottságra törekvő politikának. Budapest és a megyeszékhelyek között elenyésző volt a különbség, sőt, ha a gyesen és gyeden lévőkről is feltételezzük, hogy a gyermeknevelés ideje alatt csak távol voltak a munkahelyüktől, akkor a különbség el is tűnik. De a községek rátája is mindössze 4 százalékponttal volt alacsonyabb Budapesténél. A nyugdíjasok és járadékosok arányában kifejeződik a településcsoportok korszerkezetének eltérő volta, az időskorúak aránya Budapest és a községek társadalmában volt a legmagasabb. Az álláskereső munkanélküliek és az első ízben elhelyezkedni kívánók hányadában mindössze tizedszázaléknyi eltérések mutatkoztak. Ennek az adatnak az értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a népszámlálási információk önbevalláson alapulnak. 1990-ben még nem állt fel a munkanélküliek ellátásával foglalkozó szervezet, így a 2.6. táblázatban látható értékek nem vethetők egybe a munkaügyi statisztika későbbi adataival. Az eltartott gyermekek hányada – ahova a felsőfokú tanulmányaikat folytatókat is soroltuk – a megyeszékhelyek népességének negyedét tette ki, és 5 százalékponttal magasabb volt, mint a községekben, Budapest és a többi város értéke e kettő között helyezkedett el. A legszembetűnőbb különbségeket az egyéb eltartottak, szociális segélyezettek és egyéb inaktív csoportjában találtuk, ahova az akkori társadalom legalacsonyabb státusú és legelesettebb rétegei tartoznak. Részarányuk Budapesten volt a legkisebb és településtípusonként emelkedve a községekben ennek már több mint 2,5-szeresét érte el. Ezen kategóriánál érdemes megemlíteni a számokat is. Budapesten 81,6 ezer, a megyeszékhelyeken 108 ezer, a többi városban 195,6 ezer, a falvakban pedig 419,8 ezer fő tartozott ebbe a csoportba. Itt érhető leginkább tetten az a jelenség, hogy a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő csoportok már 1990-ben is a településhálózat peremén koncentráálódtak.

Még részletesebb képet nyerhetünk a gazdasági aktivitási csoportok megoszlásáról, ha a települések népességnagyság-csoportjaiban vizsgáljuk őket (2.7. táblázat). Az aktív keresők aránya a 200 fő alatti falvaktól növekvő tendenciát mutat, és a legmagasabb értéket (46%) az 50–100 ezer fős városoknál éri el, ami 11 százalékponttal magasabb, mint a legkisebb települések esetében. (Bár ez utóbbi kategóriában mindössze 35,5 ezer fő élt, ez megfelel egy középváros népességének, azért indokoltnak tartjuk itt és a továbbiakban is külön szerepeltetni őket.) Ebben a tendenciában – a korszerkezeti hatások mellett – már megmutatkozik, hogy minél nagyobb településen élt valaki, annál nagyobb esélye volt az elhelyezkedésre. Akik a munkaerőpiachoz a teljes foglalkoztatottság időszakának legvégén nem tudtak kapcsolódni, azok egyelőre nem a munkanélküliek, hanem inkább az egyéb eltartottak és segélyezettek csoportját gyarapították.

2.7. táblázat: A népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása településnagyság-csoportonként, 1990

Településnagyság-csoport, fő	Aktív kereső	Gyesen, gyeden levők	Nyugdíjas, járadékos	Álláskereső munkanélküli, első ízben elhelyezkedni kívánó	Eltartott gyermek	Egyéb eltartott, szociális segélyezett, egyéb inaktív	Összesen (fő)
	%						
0–199	35,0	2,1	33,0	1,4	13,7	14,7	35 513
200–499	38,7	2,3	28,9	1,3	15,9	12,8	230 216
500–999	40,1	2,5	26,7	1,2	17,9	11,6	519 349
1 000–1 999	41,2	2,6	24,7	1,3	19,3	10,9	932 296
2 000–4 999	42,1	2,6	23,6	1,3	20,2	10,3	1 444 893
5 000–9 999	42,9	2,7	22,2	1,3	21,4	9,6	888 715
10 000–14 999	44,0	2,6	21,0	1,3	22,6	8,4	613 251
15 000–19 999	44,8	2,7	19,8	1,4	23,9	7,5	514 154
20 000–49 999	44,5	2,5	21,2	1,1	23,3	7,3	1 185 748
50 000–99 999	46,0	2,4	20,0	0,9	24,9	5,7	784 933
100 000–299 999	44,5	2,3	20,5	1,1	25,6	5,9	1 208 981
Budapest	45,5	1,8	26,6	1,3	20,8	4,0	2 016 774
Összesen	43,6	2,4	23,2	1,2	21,8	7,8	10 374 823

Forrás: „Az 1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A gyesen, gyeden levők és a nyugdíjasok, járadékosok aránya – és részben az aktív keresőké is – összefügg a településnagyság-csoportok korszerkezetével. A gyesen és gyeden lévők arányában az eltérések nem jelentősek, az országos átlag körül csak tizedszázaléknyi a szóródásuk. Érdekes ugyanakkor, hogy a részesedésük Budapesten és a legapróbb falvakban volt a legalacsonyabb. Az aprófalvak mellett már 1990-ben is Budapest népessége volt a leginkább elöregedett, ez tükröződik a nyugdíjasok és járadékosok magas hányadában (33, illetve 26,6%). Részarányuk a 10 ezertől a 300 ezer fős lélekszámig tartó településnagyság-csoportokban stabilan az egyötödös érték körül, szűk tartományban mozog. Az álláskereső munkanélküliek és az első ízben elhelyezkedni kívánók népességen belüli arányaiban a településnagyság-csoportok esetében sincsenek értelmezhető különbségek. Az eltartott gyermekek hányada a vidéki nagyvárosokban a legmagasabb, itt a népesség negyedét teszik ki, ami majdnem kétszerese a 200 fő alatti falvakénak. Hasonlóan a településtípusokhoz, a települések népességnagyság-csoportjaiban is az egyéb eltartottak, szociális segélyezett és egyéb inaktív kategóriájában bontakoznak ki a legélesebben a térbeli társadalmi tagozódás különbségei. Az ebbe a rétegbe tartozók aránya a legkisebb településektől a fővárosig egy kisebb töréssel monoton módon csökken, és az olló Budapest és a 200 fő alatti falvak között több mint 3,5-szeresre nyílik, megerősítve azt a fenti megállapítást, hogy a leghátrányosabb helyzetű csoportok már a politikai és gazdasági berendezkedés váltásának idején is a településhálózat marginális pozíciójú részeire szorultak. Ettől eltekintve a gazdasági aktivitási csoportok szerinti vizsgálódás nem mutat markáns egyenlőtlenégeket sem a településtípusok, sem a településnagyság-csoportok szerinti bontásban. A meglevő különbségek is részben a korszerkezettel hozhatók összefüggésbe. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a népszámlálás eszmei időpontjában, 1990. január 1-jén az államszocializmus időszakának teljes foglalkozta-

tottsági politikáján még csak az első repedések mutatkoztak, a munkahelyek tömeges megszűnése az ezt követő hónapokban vált intenzívvé, aminek következtében 1993-ig több mint 1,5 millió munkahely szűnt meg Magyarországon, drámaian átrendezve a foglalkoztatottsági helyzetet és a népesség gazdasági aktivitási csoportok közötti megoszlását.

Ugyanakkor a térbeli társadalomszerkezet valójában 1990-ben sem volt olyan kiegyensúlyozott, mint az a gazdasági aktivitási táblázatokból elsőre látszik, mert bár igaz, hogy az aktív korúak döntő többsége ekkor még rendelkezett munkahellyel, de az állások minőségében és a megszerzhető jövedelemben tetemes különbségek mutatkoztak már ekkor is. Ehhez elegendő megvizsgálni az aktív keresők szellemi és fizikai munkakörök szerinti összetételét.

2.8. táblázat: A településnagyság-csoportok népességének megoszlása foglalkoztatási csoportok és foglalkoztatási ráta szerint, 1990

Településnagyság-csoport, fő	Foglalkozási csoportok			Foglalkoztatási ráta a	
	fizikai	szellemi	összesen	15–64	15–74
	foglalkozású (%)		(fő)	évesekre (%)	
0–199	88,4	11,6	13 200	60,4	50,1
200–499	85,7	14,3	94 493	64,2	55,2
500–999	81,7	18,3	221 181	66,4	57,8
1 000–1 999	80,1	19,9	408 166	67,6	59,7
2 000–4 999	77,8	22,2	645 568	68,6	61,1
5 000–9 999	74,7	25,3	404 585	69,5	62,4
10 000–14 999	71,2	28,8	286 314	71,0	64,3
15 000–19 999	66,8	33,2	243 859	71,2	65,0
20 000–49 999	65,4	34,6	557 299	70,4	63,9
50 000–99 999	58,2	41,8	380 110	71,2	65,3
100 000–299 999	56,2	43,8	566 053	69,0	63,0
Budapest	50,2	49,8	954 131	70,7	62,5
Összesen	66,1	33,9	4 774 959	69,5	62,3

Forrás: „Az 1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A fizikai foglalkozásúak részaránya a legkisebb településektől Budapestig monoton módon csökken, a szellemi foglalkozásúaké pedig ezzel párhuzamosan növekszik, vagyis előtűnik, mégpedig határozott kontúrokkal a foglalkoztatási csoportok térbeli mintázata. A 2000 fő alatti népességszámú településeken a foglalkoztatottak több mint nyolctizede fizikai állományú, Budapesten már gyakorlatilag fele-fele arányban vannak a fizikaiak és a szellemiek. Egyértelműen látszik tehát, hogy a teljes foglalkoztatottság időszakának végén és a munkaerőpiac összeomlása előtt is markáns egyenlőtlenségi viszonyok uralták a települések foglalkoztatásszerkezetét. Minél népesebb volt a település, annál több szellemi munkakört kínált, ami rendszerint magasabb képzettséggel és magasabb jövedelemmel is járt. Ezen a téren is megmutatkozik a rurális-urbánus dichotómia, továbbá az, hogy nem azonosíthatók szuburbanizációs hatások, amikor a magasabb státusú és magasabb képzettségű csoportok tömegesen jelennek meg a városkörnyéki településeken. A 2.8. táblázat adatai elfedik azt a

tagoltságot, ami a fizikai és a szellemi foglalkozásokon belül létezik, továbbá a szellemieken belül nem tükrözi az egyszerű betanított irodai munka és a magasan képzett szakértelmiségi állások közötti különbséget, ami az ollót még szélesebbre nyitná.

Korábban hivatkoztunk rá, hogy a gazdasági aktivitási adatokra a településtípusok illetve a településnagyság-csoportok korszerkezete is hatással van. A korszerkezeti különbségek részben kiküszöbölésére kiszámítottuk a településnagyság-csoportok aktív korú népességének a foglalkoztatási rátáját is (2.8. táblázat).⁶ A településnagyság-csoportok 15–64 éves korú népességének foglalkoztatási rátája a 60,4% és 71,2% közötti sávban szóródott. A legalacsonyabb értéket a 200 fő alatti települések, a legmagasabbat a 15–20 ezer és az 50–100 ezer fő közötti népességük képviselték. A 15–74 évesek foglalkoztatási arányából ugyanezek a következtetések vonhatók le. Tendenciájában tehát itt is kimutatható, hogy a kisebb településeken alacsonyabb, a nagyobbakon, a városokban magasabb volt a foglalkoztatási ráta. Bár a mai viszonyoktól visszatekintve irigylésre méltóan magas volt még az aprófalvak foglalkoztatási aránya is, a szélsőértékek közötti több mint 10 százalékpontos különbség arra utal, hogy a térbeli különbségek 1990-ben sem voltak elhanyagolhatóak.

A térbeli társadalmi különbségeknek jó indikátora lehetne, ha a foglalkozási csoportokhoz kereseti adatokat is tudnánk csatolni. A KSH azonban 1990 előtt és azt követően is csak megyei bontású kereseti adatokat tett közzé, tehát sem a településtípusokra, sem a településnagyság-csoportokra vonatkozó információk nem állnak rendelkezésre. Napjainkban ezt a hiányt valamelyest pótolják az APEH által publikált településsoros szja adatok. Az 1990-es megyei statisztikai évkönyvek településsoros fejezetében egyetlen kereseti adat szerepel, a fizikai foglalkozásúak havi bruttó átlagbére az iparban. Ez olyan parciális információ, hogy nem láttuk értelmét bevonni az elemzésbe.

A rétegződés vizsgálatok tanulsága szerint az iskolai végzettség egy olyan fontos változó, amely nagymértékben meghatározza az egyének társadalmi pozícióját, azt a státust, amit betöltenek a társadalomban, továbbá a megszerezhető jövedelmeket. Ezért a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek újabb dimenziójaként a településnagyság-csoportok népességének iskolai végzettség szerinti megoszlását vizsgáljuk meg.

⁶ A KSH munkaerő-felmérésében ma használatos definíció szerint foglalkoztatott az a személy, aki a megfigyelt héten legalább 1 órányi jövedelmet biztosító munkát végzett, illetve rendelkezett olyan munkahellyel, ahonnan átmenetileg volt távol (betegség, szabadság, szülési szabadság), és ezért nem dolgozott. Az 1990. évi népszámlálás adataiban az minősült foglalkoztatottnak, aki annak vallotta magát, tehát a megfelelés a kétféle definíció között nem teljes.

2.9. táblázat: A településnagyság-csoportok népességének iskolai végzettség szerinti megoszlása, 1990

Település népesség-nagyság-csoportja (fő)	Nincs iskolai végzettsége	Alapfokú	Középfokú		Felsőfokú		Összesen (fő)
			érettségi nélkül	érettséggel	egyetemi diploma nélkül	egyetemi diplomával	
%							
0–199	10,6	72,7	10,7	4,9	0,9	0,3	35 513
200–499	10,9	68,7	12,7	6,2	1,1	0,4	230 216
500–999	11,0	66,3	12,9	7,6	1,7	0,5	519 349
1 000–1 999	11,3	64,4	13,3	8,4	2,1	0,6	932 296
2 000–4 999	11,2	62,8	13,3	9,6	2,3	0,8	1 444 893
5 000–9 999	11,2	60,8	13,2	11,1	2,7	1,1	888 715
10 000–14 999	11,1	57,9	13,3	12,8	3,4	1,6	613 251
15 000–19 999	11,0	54,8	13,3	14,8	3,9	2,2	514 154
20 000–49 999	10,2	54,6	12,8	15,6	4,2	2,5	1 185 748
50 000–99 999	9,6	50,4	11,8	19,2	5,5	3,6	784 933
100 000–299 999	9,7	49,1	11,2	20,1	5,5	4,4	1 208 981
Budapest	7,8	48,1	8,7	21,8	6,1	7,4	2 016 774
Összesen	10,1	56,1	11,9	14,9	4,0	3,0	10 374 823

Forrás: „Az 1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

A „nincs iskolai végzettsége” kategóriába tartozók adataiból a viszonylag kis szórás mellett azért sem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mivel tartalmazza azokat is, akik koruknál fogva nem rendelkeznek iskolai végzettséggel. Az alapfokúak esetében már határozott tendencia bontakozik ki: a települések lélekszámának emelkedésével csökken a népesség belüli arányuk. A legapróbb falvak esetében még 70%-hoz közelítő vagy azt meghaladó, a nagyvárosokban és Budapesten 50% alatti. Az érettségi nélküli középfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 200 fős településektől az 50 ezres népességnagyságig 13% körül mozog, ezt követően csökken, a fővárosban már kevesebb mint 9%-ot tesznek ki. Az érettségizettek és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők területi megoszlásában mutatkoznak a legfigyelemreméltóbb különbségek. A legkisebb településen élőknek nem egészen 5%-a szerzett érettségi bizonyítványt, míg a 100 ezer fő feletti városokban és Budapesten arányuk meghaladja az egyötödöt, vagyis a két szélsőérték között több mint négyszeres a különbség. Az egyetemi diploma nélküli felsőfokú végzettségűek esetében az olló a 200 fő alatti falvak és Budapest között már több mint hatszorosa nyílik, mégpedig úgy, hogy arányuk a településnagyság-csoportokban felfelé haladva monoton módon növekszik. A diplomások népesség belüli aránya mutatja a legszélsőségesebb területi különbségeket. Részarányuk az 5 ezer főnél népesebb településeken lépi át először az 1%-os arányt, majd monoton növekedés mellett Budapesten éri el a legmagasabb, 7,4%-os értéket. A legkisebb községek és Budapest között a különbség 24,6-szeres.

A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők térbeli megoszlását érdemes más nézőpontból is megvizsgálni. 1990-ben Magyarországon 287 db 200 főnél alacsonyabb lélekszámú

falu volt, ezekben összesen 90 diplomás élt, vagyis átlagosan minden harmadik településre jutott egy diplomás, tehát a kétharmaduknak nem is volt ilyen lakója. Ha az egyetemi diploma nélküli felsőfokú végzettségűeket is bevonjuk a számításba, akkor településenként átlagosan 1,4 felsőfokú végzettségűt kapunk eredményül. Érettségizettből – egyenlő eloszlást feltételezve – átlagosan 6 fő jutott településenként. A 678 db 200–499 fős településen 816 diplomás élt, ez településenként 1,2 fős átlagot jelent, tehát 10 településből 8-ban egy, kettőben két diplomás lakott. A nem diplomás felsőfokú végzettségűből további 3,9 fő jut átlagosan egy településre, érettségizettekből már valamivel kedvezőbb, 21 fő volt a településenkénti átlag. Miként a településnagyság-csoportok között, úgy természetesen azokon belül sem egyenletes a különböző iskolai végzettségűek eloszlása. Két kifejezetten aprófalvas megye, Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén adatait részletesebben is átnéztük ebből a szempontból. A két megyében összesen 201 település népessége volt 200 fő alatt 1990-ben a népszámláláskor. Ezekből 53-ban nem volt diploma nélküli felsőfokú végzettséggel rendelkező lakó, 119-ben hiányoztak a diplomások, 44-ben pedig semmiféle felsőfokú végzettségű nem élt. Az érettségizett lakót nélkülöző falvak száma 5 volt és 2 olyat találtunk, ahol sem érettségije, sem felsőfokú végzettsége nem volt senkinek. A két megyében 231 település tartozott a 200–499 fős csoportba. Ezek közül 33-ban nem volt egyetemi diploma nélküli felsőfokú végzettségű, 117-ban diplomás, 26-ban pedig semmiféle felsőfokú végzettségű. Az érettségizett lakó egyetlen településen hiányzott, és ugyancsak egy olyan település volt, ahol sem közép-, sem felsőfokú végzettsége nem volt senkinek – történetesen a Baranya megyei Gilvánfán. A két megye 432 településéből álló „minta” maradéktalanul igazolja, hogy még az aprófalvak népességének iskolai végzettség szerinti megoszlása is rendkívül egyenlőtlen.

A különböző településtípusokban élő foglalkoztatottak főbb gazdasági ágak szerint megoszlása visszavezet az urbanizáció kérdéseire. (2.10. táblázat.) Abban tulajdonképpen nincs semmi meglepő, hogy a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás gazdasági ágban foglalkoztatottak több mint kétharmada a községekben élt, és mindössze 3,9, illetve 6,1%-uk lakott Budapesten és a megyei jogú városokban. Ha azonban Magyarország esetében összefüggést feltételezünk a ruralitás és a mezőgazdasági foglalkoztatottság között, akkor a mezőgazdaságnak a „többi város” településtípus foglalkoztatottjai között képviselt 21,6%-os súlya ismét azt erősíti meg, hogy az urbanizáció nem hatotta át különösebben ezt a településtípust. A legtöbb munkahelyet biztosító iparban a foglalkoztatottak harmada élt községekben, csakúgy, mint az építőipari alkalmazottaknak, és a foglalkoztatási csoportokról, illetve az iskolai végzettségről korábban elmondottak alapján azt is tudhatjuk, hogy ők adták az alacsony képzettségű és olcsó munkaerőt ezekben a gazdasági ágakban. A kereskedelemben, az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatásban, valamint a közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatásban foglalkoztatottak viszonylag egyenletes, nagyjából a népességarányhoz igazodó eloszlása arra utal, hogy az ezekhez kapcsolódó szolgáltatásokat legalább alapszinten valamennyi településtípusban működtették. Budapest súlya az egyéb anyagi tevékenység, személyi és gazdasági szolgáltatás ágazatban volt kiemelkedő.

2.10. táblázat: A településtípusok foglalkoztatottjainak megoszlása a gazdasági ágak között, 1990

Gazdasági ágak	Budapest	Megyeszék- helyek	Többi város	Községek	Összesen (fő)
	%				
Ipar	17,2	19,5	29,9	33,3	1 491 774
Építőipar	26,7	20,4	18,8	34,0	323 639
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	3,9	6,1	21,6	68,3	721 563
Közlekedés, posta, távközlés	24,4	19,1	21,6	34,9	402 416
Kereskedelem	26,3	20,3	23,7	29,7	538 858
Vízgazdálkodás	8,7	20,7	32,1	38,5	72 711
Egyéb anyagi tevékenység, személyi és gazdasági szolgáltatás	34,9	21,8	22,6	20,7	260 486
Egészségügy, szociális és kulturális szolgáltatás	23,9	23,8	25,9	26,4	655 268
Közösségi, közigazgatási és egyéb szolgáltatás	28,7	20,7	21,1	29,4	308 244
Összesen	19,4	17,9	24,5	38,1	4 774 959

Forrás: „Az 1990. évi magyar népszámlálási adatok” című CD-ROM-ról saját leválogatás.

Szelényi Iván és szerzőtársa a városok és falvak népességének gazdasági ágak közötti megoszlására alapozta a késleltetett városfejlődésre és az alururbanizáltságra vonatkozó következtetéseit (Szelényi–Konrád 1971).

2.11. táblázat: A városi és a nem mezőgazdasági népesség arányának alakulása

Év	a	b	Különbség b–a
	A városi népesség aránya (%)	A nem mező- gazdasági népes- ség aránya (%)	
1930	38,1	48,1	10,0
1949	38,4	50,7	12,3
1960	41,6	65,2	23,6
1970	45,1	77,3	32,2
1980	53,2	77,7	24,4
1990	61,8	84,5*	22,7

*A foglalkoztatottak adatai alapján.
Szelényi – Konrád (1971) nyomán.

A 2.11. táblázat b–a oszlopa mutatja a nem mezőgazdasági foglalkozású népesség és a városi népesség aránya közti különbséget, vagyis azt, hogy a nem mezőgazdasági foglalkozásúak közül mennyien élnek községekben. Az érvelés szerint minél nagyobb ez az érték, annál kevésbé tartott lépést az urbanizáció a foglalkozásszerkezet átalakulásával, annál inkább rekedtek kívül a nem mezőgazdasági foglalkozásúak a városokon. A közigazgatás, a kereskedelem, az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltatások szektorának megfelelő működése természetesen minden körülmények között feltételezi, hogy ezeknek a szolgáltatásoknak jelen kell lenni a községekben is. Az anomáliát Magyarország esetében az jelentette, hogy – mint a 2.10. táblázatban is látható – az iparban, az építőiparban, a közlekedés, posta, távközlés ágaza-

tokban foglalkoztatottaknak arányaiban és számszerűen is a legnagyobb csoportját a községekben élők alkották. A nem mezőgazdasági és a városi népesség aránya közötti olló az 1970. évi népszámlálás idején nyílt a legszélesebbre. Ezt követően ugyan szűkült, de az 1980 és 1990 közötti kismértékű csökkenést a korábban kifejtettek szerint alapvetően a várossá nyilvánítások hatásának tulajdoníthatjuk. Ezeket a számításokat 1990 után már nincs értelme elvégezni, mert az 1990-es évek elején a főváros és a vidéki nagyvárosok körül nagy lendülettel induló szuburbanizálódás olyan nagy mértékben rendezte át a foglalkozásszerkezet településtípusok szerinti megoszlását. 1990-re vonatkozóan azonban még ezzel a módszerrel is megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a városi népességkoncentráció mértéke az iparosítás és a tercier ágazatok felfutásának idején is elmaradt a foglalkozásszerkezet átalakulásának ütemétől.

2.6. Következtetések

Magyarország térbeli társadalomszerkezetének jellemzőit az 1990. évi népszámlálás adataival vizsgálva a településtípusok népessége gazdasági aktivitási csoportok szerint még viszonylagos kiegyenlítettséget mutatott, de a településnagyság-csoportok már ezen a területen is jól érzékelhető és határozott tendenciát öltő különbségeket tartalmaznak. Ez teljesen egybevág azzal, ami a szellemi és a fizikai foglalkozásúak, a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők megoszlásáról és a foglalkoztatási ráta településnagyság-csoportok szerinti különbségeiről megállapíthatunk. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők és a szellemi foglalkozásúak a fővárosban, a nagyvárosokban sokkal nagyobb arányban összpontosulnak, mint a kisebb településeken, és a foglalkoztatási ráta – ami segít kiküszöbölni a korszerkezet eltéréseiből fakadó különbségeket – ugyancsak a településméret növekedésével emelkedik. Ezek a társadalomszerkezeti adatok egybevágóan az urbanizáció menetéről korábban kifejtettekkel, vagyis az urbanizáció sajátos és töredékes volta tükröződik a társadalomszerkezeti adatokban is. A városiasodás, noha nem hagyta természetesen érintetlenül a falvak életét, nem is hatotta át egészében a magyar társadalmat, fennmaradt egy meglehetősen élesen különváló rurális világ. Ennek voltak egyrészt tisztán az uralkodó ideológiára visszavezethető okai, másrészt az ideológia közvetve is érvényesült a fejlesztési források felhasználásának módjában, különösen az 1970-es évek végétől, amikortól az államszocializmus permanens gazdasági krízissel küzdött, és az egyre szűkülő erőforrásokat egyre nyilvánvalóbban növekvő diszparitással osztották el, aminek legfőbb kárvallottjai a falvak, azok közül is kis lélekszámú, gyenge érdekérvényesítő és önvédelmi képességekkel rendelkezők voltak. Bár mai szemmel nézve az 1980-as évek végének térbeli társadalmi egyenlőtlenségei még talán nem tűnnek drámainak, fontos hangsúlyozni, hogy az 1990-et megelőző évtizedek történései mintegy előkészítették azt a folyamatot, amelynek során az 1990-es változást követően az ország egyes területei társadalmi és fizikai értelemben is rohamosan erodálódtak, mint ezt a későbbiekben részletesen be fogjuk mutatni.

A magyar településhálózat alján elhelyezkedő falvak azért érdemelnek kiemelt figyelmet, mert itt érhető tetten, hogy a helyi társadalmak roncsolódása, szétesése számos helyen már 1990 előtt megtörtént. Ennek előzményeként elég felidézni a II. világháborút követő ki- és betelepítéseket (Gáspár 2001), az 1950-es és 1960-as évek mezőgazdasági kollektivizálási hullámait vagy a fejlesztési források elosztási módjával a jövőjüket mintegy megszüntető, elhíresült 1971. évi Országos Település-hálózat Fejlesztési Konceptiót. A tört társadalomszerkezet kialakulását és stabilizálódását kettős irányú mozgás vezérelte. Egyrészt elköltöztek ezekből a falvakból azok, akik iskolázottabbak voltak, jobb munkahelyekkel rendelkeztek vagy ilyenre vágytak, egyszóval azok, akik maguk és családjuk számára jobb életet akartak, vagyis többnyire a fiatalok, a gyermekeket nevelők. A falvak elhagyása olyan intenzitású volt, hogy az 1980-as években a településtudományokkal foglalkozók körében nagy népszerűsége tett szert az úgynevezett elnéptelenedő falvak témaköre, illetve a népességet cserélő falvaknak a településhálózaton belüli funkcióváltozása (Németh, 1992.). Az aprófalvak tömeges elnéptelenedése annyira nem következett be, hogy végül a népességét egy időre valóban elvesztő és ezzel emblematikussá vált Gyűrűfű is új telepések jelentek meg az 1990-es években. Erősebbnek bizonyult ugyanis az elnéptelenedéssel szemben az a másik folyamat, amelynek során a lakóik által elhagyott, gyakorlatilag forgalomképtelen ingatlanokat marginalizálódott csoportok tagjai vették meg, vagy nem ritkán inkább csak birtokba vették, rurális környezetben szolgáltatva példát a városszociológiából ismert szukcesszió jelenségére. Amikor a megfelelő közlekedési lehetőségek és az infrastruktúra, a munkahelyek és a közszolgáltatást nyújtó intézmények hiánya miatt a munkaképes korú és munkahellyel rendelkező, magasabb státusú csoportok elhagynak egy települést, ott eleve egy torz társadalomszerkezetű, jobbára alacsony státusúkból álló népesség marad vissza. Ha az elköltözők helyére a már ott levők mellé további alacsony státusú, marginális csoportok érkeznek, akik esetleg etnikumukban és mindennapi életvitelükben is különböznek a helyiektől, kialakul egy olyan népesség, ami nem rendeződik a szó hagyományos értelmében a helyi társadalom formájába, mivel nincs vertikális szerkezete, tagolatlan, csak marginális, alacsony státusú részek halmaza. A lét a napi túlélésre redukálódik.

Az iskolai végzettségi adatok jól mutatják, hogy már az 1980-as évek végére kialakult a településeknek egy köre, ahol az alacsony iskolai végzettségűek koncentráálódtak. Ez a jövőre nézve is rossz perspektívákat rejtett magában, mivel a képzetlen, alacsony iskolai végzettségű ingázók lesznek majd azok, akik 1990 után tömegesen és véglegesen kiszorulnak a munkaerőpiacról, és így létrejön a településhálózat peremén a falvaknak az a rétege, ahol fehér hollónak számít az, akinek van munkahelye. Mivel a modern társadalmakban a társadalmi integráció legfontosabb terepe a munka világa, aki ezen kívül reked, vagy nem is tud kapcsolatba kerülni vele, annak a társadalomban való léte terelődhet vakvágányra. Különösen kritikus helyzet áll elő akkor, ha a munka világából kiszakadók a térben összpontosulnak, mint esetünkben az aprófalvakban.

A szélsőliberális kánon szerint az individuum feladata, hogy minden élethelyzetben megoldást találjon a problémáira. Mi inkább azon az állásponton vagyunk, hogy közösségbe – ide értve természetesen a lakóhelyi, települési közösségeket – szerveződött egyéneknek több esélyük van arra, hogy adekvát válaszokat találjanak a környező világ változásaira, kihívásaira. Ezért tartjuk különös jelentőséggel bírónak azt a helyzetet, amikor iskolázottabb, képzetesebb lakóit elvesztve dezintegrálódik, szétescsúszik egy település társadalma, és erodálódik az ott lakók legminimálisabb érdekérvényesítő képessége is.

Ha 1990-ben a saját paródiájává vált államszocialista tervgazdálkodást felváltó, piaci-nak mondott gazdálkodási forma, és a monolitikus, de végóráiban már az elnyomáshoz is megfáradt politikai berendezkedés helyébe lépő plurális parlamentáris demokrácia intézményrendszere valóban úgy működött volna, amint azt létrejöttékor talán sokan remélték, és a társadalom szellemi, gazdasági és természeti erőforrásaival, vagyonával a nemzet hosszú távú érdekeivel összhangban gazdálkodott volna, tekintettel a társadalmi integráció nem eléggé hangsúlyozható kérdésére, akkor egy ilyen hipotetikus dinamizált társadalom a felhalmozódott térbeli társadalomszerkezeti problémákat rövid idő alatt felszippanthatta volna. A sokszoros feltételes mód is jelzi, hogy itt bizony valami más történt. Ezzel foglalkoznak a következő fejezetek.

3. Rendszerváltozás, urbanizáció és migráció az 1990-es években

3.1. Nézetek a rendszerváltozást követő urbanizációról

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején alapvető változások következtek be Magyarország politikai és gazdasági berendezkedésében, amik lényegileg változtatták meg a mindennapi élet intézményi kereteit, vagyis azt a társadalmi cselekvési mezőt, amelyben az urbanizáció szempontjából releváns aktorok működtek. A pártállam monolitikus politikai szerkezetét a többpárti parlamentáris demokrácia intézményei váltották fel, a tervutasításos gazdálkodás mechanizmusai helyébe a piacgazdaságra jellemző szereplők léptek, a politikai és gazdasági változások pedig együttesen új feltételeket teremtettek a háztartások, a családok, az egyének magatartása, döntései, életvezetési stratégiái számára. Bár a rendszerváltozás szimbolikusan leginkább az 1990 tavaszán megtartott szabad parlamenti választásokban manifesztálódott, valójában egy sokkal elnyújtottabb eseménysorról volt szó, aminek nehéz lenne egzaktul meghatározni a kezdetét, de ugyanígy homályba vész a befejezése is, amennyiben egyáltalán befejezett történettel van dolgunk.

Az 1990-es évek hazai urbanizációjának tágabb keretfeltételét alkotó tényezők számbavételéhez, rendszerezéséhez Jakobi Á. tipológiájából (Nemes-Nagy 2005: 105.) indulunk ki, aki a területi fejlődést befolyásoló tényezőket három csoportba sorolta. „1. Hagyományos tényezők, amelyek a múltban és a jelenben is azonos módon hatnak a területi egyenlőtlenségek alakulására. 2. Átalakuló tényezők, amelyek már a múltban is jelen voltak, hatásuk azonban jelenleg más, mint előzőleg. 3. Új tényezők, amelyek korábban nem léteztek (vagy a területi egyenlőtlenségek alakulására nem voltak hatással), újabban azonban befolyásolják a térségi viszonyokat.” Elemzési céljainkhoz – az alap gondolatot megtartva – valamelyest módosítottuk a kategóriákat, és egyrészt a *folyamatosságot*, másrészt a *megszakítottságot* képviselő, harmadrészt az *új elemeket* igyekszünk számba venni. Azért járunk el így, mert az egész rendszerváltozásnak nevezett eseménysort csak úgy tartjuk értelmezhetőnek, ha a megszakítottság és az új elemek mellett megfelelő súllyal vesszük figyelembe a folyamatosságot képviselő tényezőket is. A rendszerváltozással és következményeivel foglalkozó elemzések zömében – tulajdonképpen érthető módon – a változáson és a diszkontinuitáson van a hangsúly. A területi és az urbanizációs folyamatok alakítói között Magyarországon is kétségtelenül újra jelentős hatást gyakorló szereplőként jelentek meg egyrészt a gazdasági szervezetek, vállalkozások, másrészt az önkormányzatok, ugyanakkor hiba lenne eltekinteni attól, hogy a társadalmat alkotó egyének döntő többségének habitusában, magatartásában, reakciókészletében a folyamatosság elemei domináltak.

1. *A megszakítottság tényezői.* A jogi környezet átalakulásának kezdetei a pártállam és a szocialista tervgazdálkodás 1980-as évek elejétől állandósult, az előző fejezetben is említett válságához társíthatók, és a helyzet konszolidálására tett kísérletek az évtized

végére már olyan jogi formát öltöttek, ami keretet adott a régi rezsim lebontásához és a radikális átalakuláshoz. A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvény jogi lehetőséget teremtett a rendkívül eufemisztikusan spontán privatizációnak nevezett eseménysorhoz, amely során a köztulajdon a nyertesek szűk csoportjának magántulajdonává vált. Ennek újabb állomását jelentette az 1992. évi LIII. és LIV. törvény az állami vállalatok gazdasági társaságokká alakításáról, majd az 1995. évi XXXIX. törvény az állami tulajdonú társaságok részvényeinek értékesítéséről, vagyis a teljes folyamat 7 év alatt zajlott le. 1989. október 23-án lépett életbe az 1949. évi XX. törvény – az Alkotmány – módosítása, a politikai pártok működését az 1989. évi XXXIII. törvény legalizálta. A tanácsrendszert a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény adta át a múltnak, egyúttal a helyi önkormányzatokban új szereplőket szólítva a területfejlesztési döntések színpadára. A jogi változások eredményeképpen a monolitikus pártállami politikai berendezkedést felváltotta a plurális parlamenti demokrácia, a tervutasításos gazdaság helyébe pedig a piacgazdaság intézményei léptek. A szocializmusnak nevezett politikai és gazdasági berendezkedés összeomlása történelmileg ugyan rendkívül rövid idő alatt következett be, ráadásul azt a társadalomtudományok nem is prognosztizálták, és a társadalmat is meglepetésként érte, ugyanakkor az azt megélő személyek számára egy elnyújtott, permanens változásokkal és az ehhez társuló bizonytalansággal terhelt időszakot jelentett.⁷ Így az átalakulásnak az urbanizáció menetére és irányaira gyakorolt hatásai is fokozatosan bontakoztak ki, az egyéneknek és a családoknak az urbanizációs változásokat hordozó döntései az 1980-as évek második felétől az 1990-es évek első feléig tartó, közel egy évtizedes időszakban kumulálódtak olyan kritikus tömeggé, ami szembetűnő változásokat hozott az urbanizáció mintázatában.

2. *A folyamatosság tényezői.* A társadalmi folyamatokat az individuumok magatartásai alakítják, akik a szocializáció során beépült, valamint az egyéni életútjuk során szerzett reakciókészlettel, magatartási mintákkal a jogi szabályok, a társadalmi intézmények, szervezetek, normák, hagyományok és a társadalom többi szereplője által alkotott mezőben működnek, erősítve vagy éppen erodálva a fennálló viszonyokat. A jogi, intézményi és általában a társadalmi mező változásaihoz egyes csoportok gyorsabban és könnyebben, mások nehezebben és hosszabb idő alatt, megint mások esetleg egyáltalán nem tudnak alkalmazkodni. A magyar társadalom túlnyomó többsége a rendszerváltozás során tulajdonképpen „rendeleti úton” bevezetett politikai demokrácia és piacgazdaság intézményeivel kapcsolatban nem rendelkezett tapasztalatokkal, adekvát magatartási mintakészlettel, így az új jogi és szervezeti kereteket is alapvetően a régi

⁷ Dolgozatunknak a legkevésbé sem tárgya a rendszerváltoztatás értelmezése és értékelése, csak az urbanizáció szempontjából megkerülhetetlen mozzanataira térünk ki. Jelezzük azonban, hogy a rendszerváltoztatás narratíváját közel sem tartjuk befejezettnek és lezártnak, inkább úgy véljük, értékelésében a jövőben új elemek fognak teret nyerni.

magatartásformákkal, reakciókkal töltötte fel, működtette. Ilyen értelemben volt, illetve van jelen a folyamatosság, ami megkerülhetetlen a területi, urbanizációs folyamatok értelmezésekor. Más terminológiával itt ismét az útfüggőségre kell utalnunk, vagyis a magyar társadalom számára az addig bejárt út, a megszerzett tapasztalatok függvényében bizonyos célok és mintázatok elérhetetlennek bizonyultak. Az új feltételekhez való alkalmazkodás módjából alakult ki az az elméletileg lehetséges változatközből megvalósult forma, amihez a makro- és a mikroszinten hozott sikeres, illetve rossz döntések során jutottunk el. Semmiképpen nem akarjuk azt sugallni, hogy a körülmények determináló erővel hatottak és a történet nem alakulhatott volna másképp, csupán a kontinuitás elemeinek erősségét kívánjuk hangsúlyozni, mivel az uralkodó narratívában – beleértve ebbe a területi tudományokat is – a figyelem inkább a megszakítottság elemeire koncentrálódik. A következő, az új elemekkel foglalkozó pontban térünk ki arra, hogy a rendszer átalakulása során ráadásul nem is a nyugati típusú társadalmak ismert működési módjához kellett alkalmazkodni, hanem gyökeresen új körülményekhez, amelyek alaposan felbolydították a nyugati társadalmakat is. Visszatekintve úgy látszik, hogy az államszocializmust felváltó intézményi és jogi keretek megalkotói ennek nem is voltak tudatában.

3. *Új elemek.* A szovjet birodalom szétesésével és a kelet-közép-európai országoknak a nyugati érdekszférába történő visszatorolódásával időben nagyjából párhuzamosan kiteljesedtek a globális gazdaság mechanizmusai. A magyar társadalomnak tehát nem egyszerűen a posztindusztriális piacgazdaság keretei közé illeszkedni kellett új működési módot keresni és találni, hanem a korábbitól lényegileg eltérő jegyek szerint szerveződő globalizációra kellett egyidejűleg adekvát választ adni. Miközben a globalizációnak vannak lelkes hívei, bírálóinak tábora jóval népesebbnek látszik. Joseph Stiglitz véleménye szerint hasznai mesze elmaradnak az érte fizetett ártól, továbbá „a környezet pusztul, a politikai folyamatokban virágzik a korrupció, és a rohamos változások nem engednek időt az országoknak kulturális alkalmazkodásra. A jelentős munkanélküliséget okozó válságokat a társadalom szövedékének hosszú távú roncsolódása követte...” (Stiglitz 2003: 28.) Témánk szempontjából különösen fontos a társadalom szövetének roncsolódására vonatkozó kitétel, ezt Magyarország esetében alátámasztja és igazolja a rurális településcsoportok későbbi elemzése. Az új globális uralmi rend kiépüléséről és működéséről Pokol Béla (Pokol 2005), a Magyarországra gyakorolt hatásokról Bogár László (Bogár 2003) publikált tanulságos gondolatokat.

A településtudományok képviselőit már az 1990-es évek első felétől foglalkoztatták azok a kérdések, hogy a korábban a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet-európai és kelet-közép-európai államok – köztük Magyarország – urbanizációjára, azon belül is elsősorban a városhálózat alakulására milyen hatást gyakorol az a fejlemény, hogy politikai és gazdasági berendezkedésük a nyugati piacgazdaságokéhoz vált hasonlónak. Mint azt az előző fejezetben részletesen bemutattuk, Magyarország esetében az iparosítás által mozgatott térszerkezeti

folyamatok jóval alacsonyabb népességkoncentrációval mentek végbe, mint a nyugati országokban, ennyiben az urbanizáció első szakasza is lényegében befejezetlen maradt, és tovább élt egy erőteljes urbánus-rurális megosztottság. Elméletileg lehetett érvelni amellett, hogy a változások felgyorsítják és befejezetté teszik a népességkoncentrációt, teret nyitva az urbanizáció következő szakaszainak, de elképzelhető volt olyan gondolatmenet is, hogy a gazdaság, a szolgáltatások, a közlekedés új jellemzői, az aktorok aspirációi, céljai és vágyai rövid idő alatt reprodukálják a kortárs nyugati társadalmakéhoz hasonló urbanizációs mintázatot. Tulajdonképpen ezen kérdések körül zajlott az a polémia is, hogy van-e posztszocialista urbanizáció. Enyedi az átmenet három fő jellegzetességét emeli ki: a tervgazdaság és az egypártrendszer eltűnését, az ipari város átalakulását szolgáltató és információkoncentráló várossá, valamint az integrálódott világ gazdaság közvetlen hatásait. Feltételezi, hogy a közép-európai régió az európai városhálózat sajátos a esetét képezi (Enyedi 1998: 10–11.). Tímár Judit a posztszocialista urbanizációval szemben különösen a szuburbanizáció és a dzsentifikáció vonatkozásában azt emeli ki, hogy a kapitalizmus elválaszthatatlan részét képező egyenlőtlen területi fejlődés jelenségei, az államszocialista berendezkedés még fellelhető társadalmi viszonyai inkább felerősítik, mint csillapítják az egyenlőtlen területi fejlődést (Tímár 2010). Kovács Zoltán emlékeztet rá, hogy Kelet-Közép-Európának a nyugathoz mért alurbanizáltsága az elmúlt évtizedekben érdemben nem változott, ami „a bejárt történelmi út, a településhálózat hosszú idők során létrejött jellemzőivel magyarázható” (Kovács 2001: 155.).

A nyugati és a hazai urbanizáció hasonló és különböző vonásaira vonatkozó nézeteket még hosszasan lehetne taglalni, végső soron tulajdonképpen nézőpont kérdése, ki hova helyezi a hangsúlyt. A városhálózat formai jegyei és gazdaságföldrajzi szempontok szerint valószínűleg a hasonlóság erősebb. Az is kétségtelen, hogy a rendszerváltozást követő évtizedben tovább erősödtek a magyar társadalomban korábban is meglévő nyugatos életvezetési és fogyasztási minták, egyebek között az itt megtelepedett vállalatoknak, a médiaiparnak, az amerikanizálódott tömegkultúrának köszönhetően. Ne feledjük el azonban, hogy ezek a hatások nagyon differenciáltan szivárogtak be a különböző társadalmi rétegekbe, így differenciáltan épültek be az emberek cselekedeteit mozgó aspirációkba, magatartási mintákba, ami következményekkel bír az urbanizáció szempontjából releváns magatartásokra, így jelesül a lakóhelyválasztásra és a migrációs hajlamra.

A szakirodalomban egyértelműek az álláspontok abban, hogy a rendszerváltozást követően a magyar társadalmat érő hatások növelték a területi különbségeket. Erre részben az előző évtizedek korábban taglalt történései és öröksége is predesztinálták, amit a globalizáció törvényszerűségei tovább erősítettek. A globalizáció számos mechanizmuson keresztül egzakttul kimutathatóan növelte egyrészt a városokon belüli térbeli és társadalmi különbségeket, másrészt a globalizáció centrumaiként működő városgazdaságok és az azokon kívül eső területek közötti egyenlőtlenségeket (Sassen 1994; 2001). Mint Szirmai Viktória a globalizációnak a nagyvárosi tér társadalmi szerkezetére gyakorolt hatásaival foglalkozó cikkében írja, a globalizáció által létrehozott modern városhálózat megadja a keretet a kapcsolódó társadalmi

csoporthoz a globális folyamatokhoz történő sikeres integrációhoz (Szirmai 2004: 5.). Másrészt ez azonban azt is jelenti, hogy a településhálózat többi része és az ott élő népesség mindebből kimarad, azaz a kárvallottak táborát gyarapítja. Ráadásul a globalizáció színterei magukhoz vonzzák a periférikus településekről a számukra hasznos, vállalkozó kedvű csoportokat, roncsolva, torzítva azok társadalmi szerkezetét. (Az általános működésmódnak ezeket a jellegzetességeit a településcsoportok migrációs trendjeinek későbbi elemzése maradéktalanul visszaigazolja.) A globalizáció még a korábban jellegzetesen középosztályi nyugati társadalmakat is polarizálta, a középosztály egy kisebb részét a nyertesek közé sorolva, nagyobb részét pedig a bizonytalanná, instabillá váló munkaerő-piaci helyzetük által leszakította róluk.

A hazai területi, urbanizációs folyamatokat elemzők abban is egységesek, hogy az 1990-es években egyértelműen azonosítható Magyarországon az urbanizációs ciklusok közül a szuburbanizáció. A jelenségnek bőséges szakirodalma keletkezett. Tímár Judit rendkívül alapos áttekintést tett közzé a szuburbanizációs elméletekről (Tímár 1999), rendszerezve annak típusait, szakaszait, kiváltó okait és mozgatóit. Az empirikus kutatások zöme vagy egy kiválasztott város, illetve városok szuburbanizációjával foglalkozik (lásd pl. Dövényi–Kovács 1999; Kovács 1999; 2007; Izsáki 1999; Bajmócy 1999; Kocsis 2007; Kókai 2007; Szabó 2007; Szirmai–Gergely–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002; Csanádi–Csizmady 2002), vagy szuburbán településeket vizsgál (Bajmócy 2002). Közben a szuburbanizációt támogató társadalmi, gazdasági, kulturális, életmódbeli, környezeti okokról sincs érdemi vita, véleménykülönbségek mutatkoznak abban, hogy mi az elsődleges motorja a jelenségnek. Tímár a globális kapitalizmus egyenlőtlen területi fejlődést eredményező hatását emeli ki (Tímár 2010), Dövényi és Kovács Budapest esetében közel évszázados történelmi előzményeket és mintákat lát, amiknek a rendszerváltozást követő lakásprivatizáció következtében megjelenő anyagi források adtak új lendületet (Dövényi–Kovács 1999), az egyéni motívumok között pedig utalnak a klasszikus szuburbanizációs jellegű költözködési indokra, a jobb, egészségesebb lakókörnyezet utáni vágyra és a nagyváros tisztító hatására. Érdeemes nevesíteni még azt is, hogy az 1990-es évektől vált tömegesen megvalósíthatóvá a nyugatról ismert kertvárosi életforma modellje. Fontosnak tartjuk azonban azt a tényt is, hogy mint a következő fejezetben részletesen bemutatjuk, a fő településtípusok, a főváros, a városok és a falvak közötti migrációnak az 1980-as évek közepétől határozottan mutatkozó trendjei töretlenül folytatódtak a rendszerváltozás során és azt követően is, így a fordulat, a falvak migrációs nyeresége éppen az 1990-es évtized első éveiben következett be. Vagyis a migrációs trendek változása a legkevésbé sem köthető a rendszerváltozáshoz.

Problematikus eleme a hazai szuburbanizáció kutatásának, hogy nincs egységesen elfogadott kritériuma annak, mikor tekinthető egy település szuburbán jellegűnek. Egyes kutatók ezt csupán a népességszám gyarapodásához kötik, mások a népességszám és a lakásépítések alakulását együttesen veszik figyelembe. Önmagában attól a tényről, hogy egy településre a közeli városból beköltözők érkeznek, a település még nem válik szuburbánvá. Ez függ a méretétől, a városhoz fűződő kapcsolatai erősségétől, a régi és az új lakók arányától, rétegjellem-

zóitól. Gyakorlatilag kutatásonként határozzák meg, mely településeket tekintik szuburbániának. A későbbiekben magunk is így fogunk eljárni, törekedve azonban a lehető legegzaktabb tipológiára.

Álláspontunk szerint fontos kritérium, hogy a szuburbanizáció első szakaszában a szuburbiviává váló településre a központi városból érkezzen az új lakók döntő többsége, akik ráadásul nem lehetnek a várost szociális, megélhetési okokból elhagyó, alacsony státusú csoportok. Ebben az esetben áll fenn az a körülmény, hogy a városi életvilág terjed ki egy új településre, veszi birtokba azt. Ha a rurális világ húzódik közelebb a városhoz, azzal szoros funkcionális kapcsolatban álló településre, akkor legfeljebb agglomerálódásról beszélhetünk. Ha egy településnek a szuburbán státusa megerősödött, társadalomszerkezetében inkább urbánus jegyeket mutat, napi életében pedig szoros kapcsolatban áll a várossal, akkor a szuburbanizálódás következő szakaszában már bárhonnán fogadhat új lakókat, amíg azokat képes a maga életvilágába integrálni. A szuburbiviának tehát semmiképpen nem elegendő ismérve az, ha új házakba vagy lakásokba máshonnan telepednek le lakók, kisebb-nagyobb mértékben növelve a népességszámot. Akár szűkebben, akár tágabban húzzuk meg a szuburbanizáció által érintett települések és népesség körét, a népességnek ez a fajta relatív dekoncentráció – legfőképpen a főváros vonzáskörzetében – az 1990-es évek egyik legmarkánsabb térszerkezeti változása. Ugyanakkor természetesen szó sincs arról, hogy a szuburbanizáció az egész társadalmat áthatotta volna, közvetlen hatása a településeknek és a társadalmi csoportoknak is egy relatíve szűk körét érintette. Közvetett hatása ennél szélesebb körűnek mondható, hiszen a kiköltözők helyébe érkeztek új lakók, a szuburbanizálódó népesség a céltelepülésekről pedig alacsonyabb státusú csoportokat szorított ki.

A kutatók felfigyeltek az urbanizáció főáramával ellentétes irányú mozgásokra is, a vidéki gyökerű, jobbra szegény népességnek a városokból a falvakba történő visszatörődására. (Ladányi–Szelényi 1998: 69.; Kovács 2000; Kovács–Nagy 2006; Kovács 2010.) Ez véleményünk szerint is a térbeli társadalomszerkezet változásainak egyik leglényegesebb folyamata, amivel a későbbiekben részletesen foglalkozunk.

Főleg a szociológusok érdeklődését keltette fel az elsősorban a főváros belső kerületeiben megfigyelhető alacsony státusú, szegény cigány népesség koncentrációja, amit előszeretettel neveztek gettósodásnak, és az urbanizációs folyamatok egyik jellegzetességének tartották. (Ladányi–Szelényi 1997; Ladányi–Szelényi 1998.) Bár a jelenség kétségtelenül kimutatható, Budapest migrációs jellemzőinek elemzésekor a számszerűsítésére is kísérletet teszünk, de – szemben az alacsony státusú rurális térségek kialakulásával és rögződésével – semmiképpen nem tartjuk jellegadónak.

3.2. Migráció az 1990-es években a vándorlástatisztikai adatok alapján

A társadalmi jelenségek többségéhez hasonlóan a migráció is rendkívül összetett társadalmi hatások befolyása alatt alakul. A költözködés vagy helyben maradás egyéni döntés kérdése,

mint tömegjelenség azonban időszakonként határozott irányokat vesz. A vándorlások mögött álló individuális motívumok skálája rendkívül széles, a nagy társadalmi változások közvetlen leképeződése az egyéni élethelyzetekben éppúgy befolyásolja, mint az egyének, családok életében előálló mindennapi döntési helyzetek, a gyermekek iskoláztatásától, az idős szülőkről való gondoskodásig, vagy a házasságkötések, a válások. Az 1990-es években a munkaerőpiaci változások, az évtized elején megszűnt mintegy másfél millió állás, egyesek számára a karrierlehetőségek elzáródása, mások számára éppen ezek megnyílása, a lakáspiac átalakulása a korábbi tanácsi bérlakások tömeges és piaci ár alatti privatizálásával feltétlenül a települések közötti vándorlásokat serkentő hatással bírtak. Kevésbé nevesíthetők a migrációt gátló körülmények, pedig ilyeneknek is kellett lenniük, hiszen a számos, a migrációt erősítő feltétel mellett az évtized állandó lakóhely-változásainak a volumene nem tért el az 1980-as években tapasztalttól.

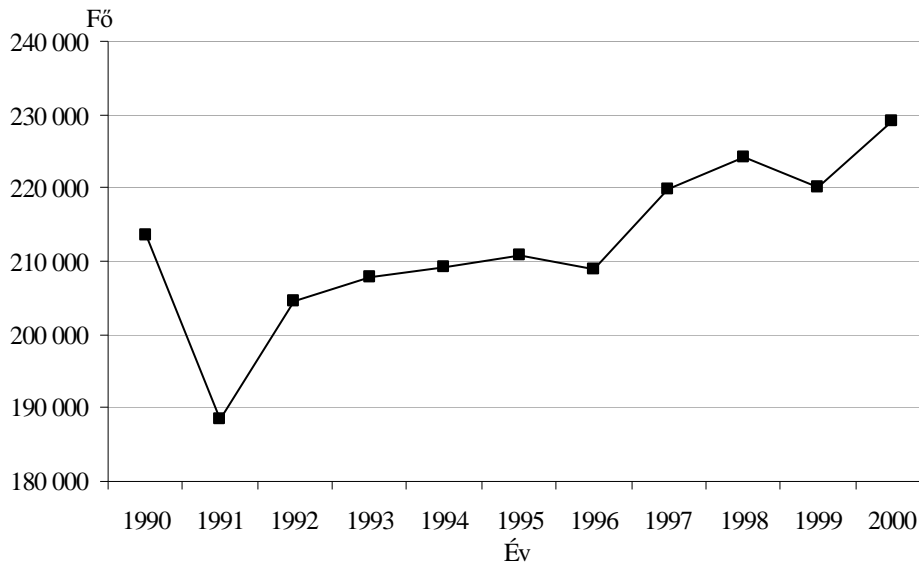
3.1. táblázat: Az állandó lakóhely-változtatások főbb településcsoportok szerint, 1990–2000

Év	Vándor- lások összesen	Budapest			Városok			Községek		
		oda- vándorlás	el- vándorlás	vándor- lási egyenleg	oda- vándorlás	el- vándorlás	vándor- lási egyenleg	oda- vándorlás	el- vándorlás	vándor- lási egyenleg
1990	213 625	25 422	21 798	3 624	79 285	86 603	-7 318	108 918	105 224	3 694
1991	188 381	20 978	22 048	-1 070	72 366	74 561	-2 195	95 037	91 772	3 265
1992	204 641	22 455	26 057	-3 602	78 954	80 712	-1 758	103 232	97 872	5 360
1993	207 839	22 399	29 033	-6 634	80 323	83 491	-3 168	105 117	95 315	9 802
1994	209 075	19 564	30 756	-11 192	81 056	86 004	-4 948	108 455	92 315	16 140
1995	210 909	19 923	30 061	-10 138	80 273	88 223	-7 950	110 713	92 625	18 088
1996	208 971	19 593	30 676	-11 083	81 486	86 032	-4 546	107 892	92 263	15 629
1997	219 837	21 391	31 524	-10 133	86 567	90 095	-3 528	111 879	98 218	13 661
1998	224 208	21 910	33 493	-11 583	89 863	93 761	-3 898	112 435	96 954	15 481
1999	220 185	20 664	34 718	-14 054	88 244	90 892	-2 648	111 277	94 575	16 702
2000	229 007	19 318	37 153	-17 835	90 560	96 322	-5 762	119 129	95 532	23 597

Forrás: KSH népmozgalmi adatok, Demográfiai táblázó.

Az 1990–2000 közötti időszakban a vándorlások összes száma soha nem érte el az 1987-es 232 636 fős mértéket, ugyanakkor tendenciájában az 1991-es mélypont után szolidan növekvő jellegű, az emelkedő trend csak 1996-ban és 1999-ben tört meg kisebb mértékben, bár az 1990-es szintet végül csak 1997-től haladta meg.

3.1. ábra: Az állandó vándorlások, 1990–2000

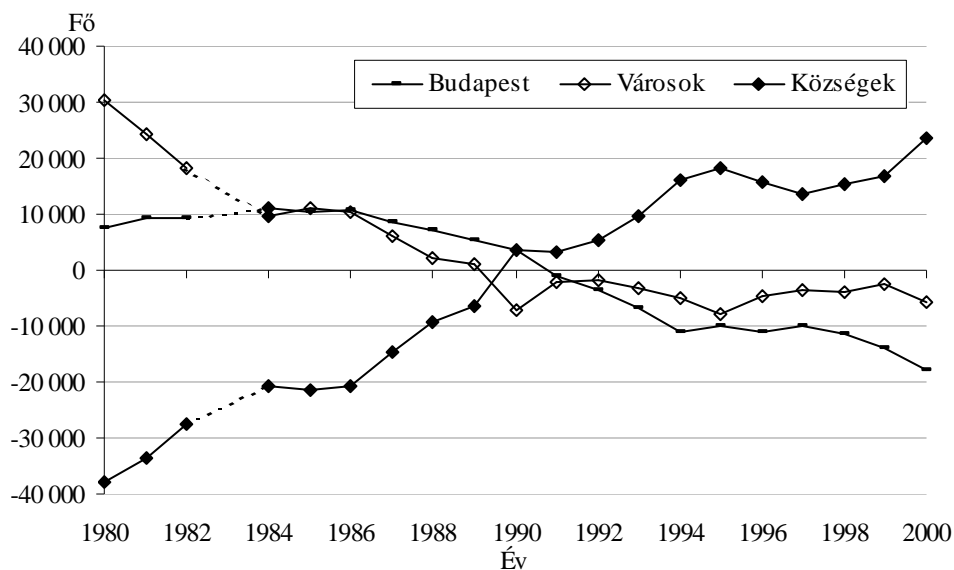

Forrás: KSH népmozgalmi adatok, Demográfiai táblázó.

Teljes joggal vehető fel a kérdés, hogy a politikai és gazdasági átrendeződések közepette, majd azt követően az olyan – különösen témánk szempontjából – alapvető társadalmi jelenség, mint a migráció, a folyamatosságot vagy a megszakítottságot képviseli inkább. Dövényi véleménye szerint a belső mobilitás hosszú idősorainak a vizsgálatából egyenesen az a következtetés vonható le, hogy „az 1980-as évek több tendenciája úgy folytatódott, mintha semmi sem történt volna” (Dövényi 2007). Ez a megközelítés ismét ahhoz a dilemmához vezet, hogy a rendszerváltozásnak nevezett eseménysor mennyiben hatotta át a társadalom mélyrétegeit, esetleg az új díszletek előtt továbbra is inkább a korábbi történetek folytatódtak? Az kétségtelen, hogy a legalapvetőbb demográfiai jelenségek fő tendenciáiban, a születésekben, a halálásokban és így a migrációban sem hozott éles fordulatot, töréspontot a rendszerváltozás. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy a társadalomtudományokban egy jelenség különböző időpontokban mért azonos értéke nagyon eltérő értelmet hordozhat, a cselekvők szándékai, motivációi és a magatartások kontextusa gyökeresen eltérő lehet. Nincs ez másképp a migráció esetében sem. Miközben az állandó vándorlások volumenében nem látunk markáns különbséget az 1980-as és az 1990-es évek között, a belső szerkezetében mégis alapvetően átalakul az 1990-es évtizedre a főbb településtípusok közötti mozgások iránya szerint. Az is kétségtelen azonban, hogy ebben a már az 1980-as években kezdődött tendenciák öltének határozott alakot. A városok migrációs nyereségének mértéke az 1980-as években végig, Budapesté az évtized közepétől folyamatosan csökken, míg ugyanebben az időszakban a falvak migrációs vesztesége egyre kisebb. Ezeknek a trendeknek a kivetítéséből is egyenes módon arra lehetett számítani, ami ténylegesen be is következett, hogy a főváros és a többi város vándorlási nyeresége elapad és negatívba fordul, a községek pedig pozitív migrációs egyenleget fognak elérni. Az 1980-as évek prognosztizálható demográfiai trendjeiben a

rendszerátalakítás természetesen nem szerepelt, mint ahogyan magukon a trendeken igazából nem is nagyon hagyott nyomot. Nem lenne talán elegáns átsiklani azon a kérdéson, hogy többé-kevésbé független események időbeli egybeesése csupán, hogy a városok vándorlási egyenlege 1990-ben fordult mínuszba, a községeké pedig pluszba, majd a következő évtől már Budapest mutatója is negatív, vagy feltételezhetünk valamiféle oksági hatást? Miközben a trendek töretlenül ezen migrációs fordulat irányába mutattak, majd folytatódtak is végig az 1990-es években, úgy véljük, a politikai és gazdasági változások teremtette új feltételek is kedvező keretet teremtettek ezen kontinuitásnak. Nem tudjuk persze, hogy a városi népesség kiáramlása miként és meddig tartott volna a politikai és gazdasági változások nélkül, de mint korábban is bemutattuk, az 1980-as évek végére kialakultak azok a társadalmi csoportok és ezeknek a csoportoknak azok az életvezetési mintái, amik a szuburbanizáció felpörgéséhez szükségesek voltak. Ehhez a szükséges pénzügyi háttérrel a kereskedelmi bankok és az új lakásépítési hitel-lehetőségek mellett Budapesten és a vidéki nagyvárosokban a tanácsilakás-állomány messze a piaci érték alatti privatizációja, majd a lakások piaci áron való értékesítésének a gyakorlata teremtette meg. Kisebb részben szerepet játszott a felhalmozódott magánvagyonok ingatlanba fektetése is.

3.2. ábra: A főbb településtípusok vándorlási egyenlegének alakulása, 1980–2000

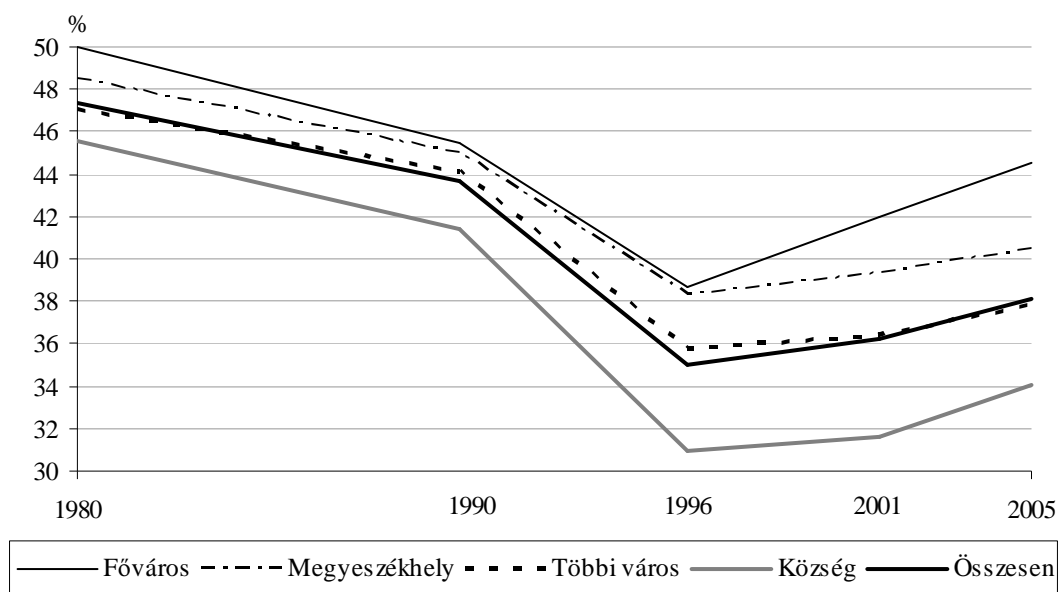

Forrás: KSH népmozgalmi adatok, Demográfiai táblázó, amely 1983-ra nem tartalmaz adatokat.

A községek 1990-től jelentkező vándorlási nyeresége és a városok vándorlási vesztesége egyrészt minden kétséget kítáróan a szuburbanizációval magyarázható, másrészt magában foglalja azt az egyébként kevésbé hangsúlyozott vándorlási pályát, amikor a városi ipar olcsó és alacsonyán képzett munkaerő iránti igényét korábban kielégítő, a falvakból a városba költözött emberek munkahelyüket elvesztve visszatorlódtak a falvakba. Ez utóbbi a rendszerátalakítás utáni térbeli társadalomszerkezeti változásoknak egyik markáns jellemzője, amivel a későbbiekben még részletesebben foglalkozunk. Látható a 3.2. ábrán, hogy a falvak migrációs

nyeresége mielőtt 2000-ben 23 ezer fölé emelkedik, 1996-ban megtörik. Nem tartjuk erőltetettnek, ha összefüggést feltételezünk az 1995-ben bevezetett elhíresült Bokros-csomag és a lakóhely-változtatások között. 1996-ban mikrocenzus adatai szerint a teljes népességen belül a foglalkoztatottak aránya 34,2%-ra csökkent, a munkanélkülieké pedig 4,7%-ra emelkedett⁸ (Fóti–Lakatos 2006: 125). A foglalkoztatási krízis nem azonos mértékben érintette a különböző településtípusokat. Miközben Budapesten a teljes népességre vetített foglalkoztatási arány 1996-ban is 37,3%, a városokban pedig 36% volt, a községekben mindössze 30,4%-ot tett ki. Ezzel szemben a munkanélküliek aránya a községekben 5,7%, Budapesten 3,4%, a többi városban 4,2% volt. A következő évben, 1996-ban csökkent valamelyest az összes vándorlások száma (3.1. ábra), ezen belül időlegesen visszaesett a városok vándorlási vesztesége és a községek vándorlási nyeresége. Az adatokkal azt igyekeztünk érzékeltetni, hogy a lakóhely-változtatások száma és iránya nem független a gazdasági klímától. Az 1995-ös megszorítások azokat a társadalmi csoportokat érinthették érzékenyebben, amelyek amúgy a fő mozgatói voltak a szuburbanizálódásnak, és a megszorítások, valamint a velük járó bizonytalanság fékezte, illetve halasztotta a vándorlási szándékokat.

3.3. ábra: A foglalkoztatottak aránya településtípusonként, 1980–2005

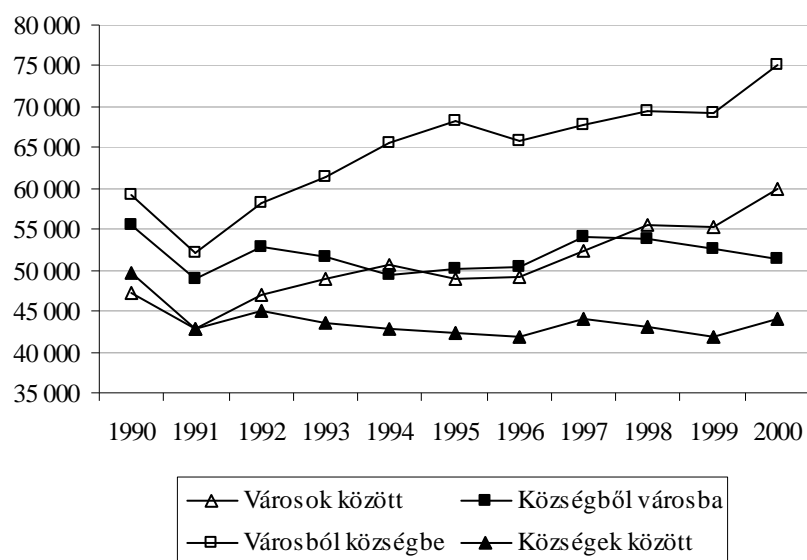
Forrás: Fóti–Lakatos: Foglalkoztatottság és munkanélküliség. CD melléklet.

Az éves vándorlásstatisztikai adatok sajnos nem teszik lehetővé, hogy elkülönítsük a továbbra is a szuburbanizációs mintázat szerinti lakóhely-változtatásokat a megszorítások miatt munkanélkülivé vált és a városokat emiatt elhagyó migránsokétól, mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy a falvak kritikussá vált foglalkoztatási helyzete elől hányan húzódtak a még mindig több lehetőséget kínáló városokba, ezért e tekintetben egyelőre csak feltételezésekre szorítkozhattunk.

⁸ Hangsúlyozzuk, hogy ez a teljes népességre vetített arányszám, nem pedig a gyakrabban használt munkanélküliségi ráta, amit a munkavállalási korú népességre vetítve számítanak.

Részletesebb bepillantást nyerhetünk az 1990-es években Magyarországon zajló urbanizációs folyamatokba, ha a településtípusok közötti mozgásokat emeljük ki. Az egyszerűbb áttekinthetőség kedvéért most csak a falvakat és a városokat különböztetjük meg.

3.4. ábra: A községek és városok közötti népességmozgások, 1990–2000

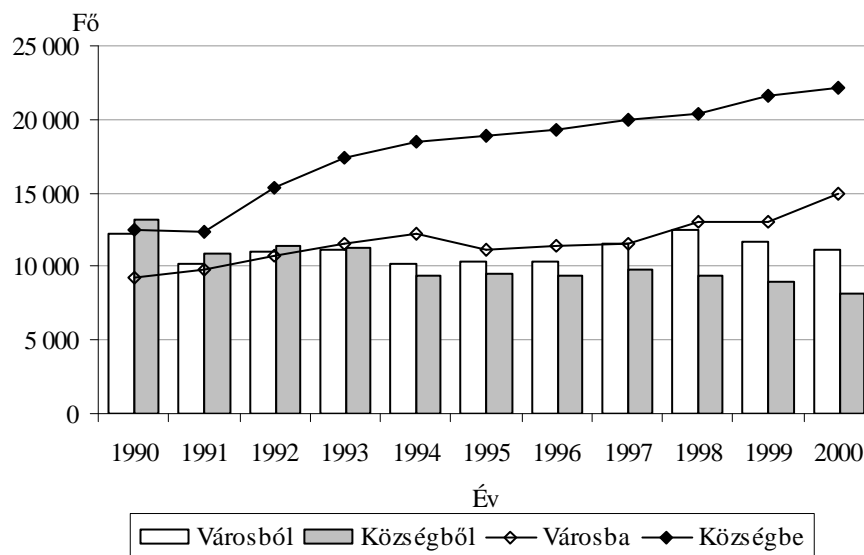

Forrás: KSH népmozgalmi adatok, Demográfiai táblázó.

Az évtized első éveiben még nem voltak jelentős számbeli különbségek a négy lehetséges költözködési pálya között, hozzávetőleg azonos arányban részesedtek az összes vándorlásból. 1992-től aztán egyre dominánsabbá vált a városokból a falvak felé mutató mozgás, azt is állíthatjuk, hogy az 1990-es évek a szuburbanizáció évei voltak Magyarországon, még akkor is, ha nem feledkezhetünk el arról, hogy a falvakba visszatörülő népesség is ezt a csoportot gyarapította. Az ellenkező irányú, a községekbe városokba történő vándorlás viszonylag szűk sávban, évi 50 ezer fő körül ingadozva az évtized végére vesztett az összes költözködésen belüli súlyából. 1990-től egy év kivételével folyamatosan emelkedett a városok között lakóhelyet változtatók száma, és 1998-tól ők alkották a második legnagyobb csoportot. A községek között zajló vándormozgalom mindvégig a legkisebb arányt képviselte, és szintén nagyon szűk sávban mozogva nem emelkedett 45 ezer fölé. Az adatok értelmezésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy azok minden évben a települések aktuális jogállása szerinti állapotot tükrözik. Mivel 1991 és 2000 között dúlt a várossá nyilvánítási hevület, aminek jegyében 74 község nyert városi státust, a 3.4. ábra adatai sajnos változó településszerkezetre vonatkoznak. A szóban forgó évtizedben a legintenzívebben szuburbanizálódó Budapest vonzáskörzetében, Pest megyében 13 települést nyilvánítottak várossá. Ha az ezekbe irányuló migráció is a városból községbe költözéseket szaporította volna, még meredekebben emelkedett volna a 3.4. ábrán ennek a pályának a trendje, így azonban a városok közötti mozgást gyarapították, részben magyarázatot is adva a felfutására. A Pest megyén kívüli várossá nyilvánítások ekkor még nem érték el a vidéki nagyvárosok körüli szuburbanizálódó településeket.

A fővárosból kiáramló népességnek a szuburbanizációban játszott szerepe miatt érdekes Budapest vándorlásstatisztikai adatait külön is szemügyre venni. Budapest vándorlási egyenlege 1991-ben fordult negatívba, és ez tartósan, közel két évtizeden át így is maradt.

3.5. ábra: Az elköltözők és a beköltözők számának alakulása Budapesten főbb településtípusok szerint, 1990–2000

Forrás: KSH népmozgalmi adatok, Demográfiai táblázó.

A fővárosból községekbe költözők száma az 1990-es 12,5 ezerről 2000-ig 22 ezer fölé emelkedett, de az évtized közepén tapasztalható kisebb megtorpanás mellett emelkedő trendet mutatott a városokba vándorlók száma is. Mint korábban említettük, a Pest megyei várossá nyilvánítások befolyásolják a településtípus szerinti adatokat, de a községekbe vándorlók számának töretlen emelkedése azt mutatja, hogy a szuburbanizálódás Budapest vonzáskörzetében újabb és újabb településeket ért el. Mindeközben természetesen nem szűntek meg a beköltözések sem, 1993-ig a községekbe, onnantól a városokból választották maguknak többen új lakóhelyül a fővárost. Budapest erőteljes népességcsökkenése mellett a migráció másik fontos következménye, hogy az intenzív népességcsere hatására – 11 év alatt több mint 327 ezren költöztek el, és közel 234 ezren költöztek be⁹ – megváltozott lakóinak társadalmi összetétele is, azonban arra, hogy pontosan milyen mértékben és milyen irányba, a vándorlásstatisztikai adatok nem adnak választ. A főváros térbeli társadalomszerkezetének alakulására a városhatárt átlépő költözködések mellett természetesen nagy hatással voltak a városon belüli lakóhely-változtatások is. A két tényező együttes hatására erős szegregálódás ment végbe, nagyon magas státusú és súlyosan slumosodott városrészek alakultak ki (Ladányi–Szelényi 1998: 83.).

Foglaljuk össze, hogy a migrációs adatokból milyen következtetések vonhatók le az 1990-es évek urbanizációjáról, az urbanizációs ciklusok alakulásáról. Az 1980-as évek végére lelassult és megrekedt a városi népességkoncentráció folyamata, és ez a következő évtizedben

⁹ A többször ide-oda költözők a használt adatbázisból az adatgyűjtés jellege miatt nem szűrhetők ki.

sem kapott új lendületet, sőt, annak ellenére, hogy egyrészt 1990 és 2001 között több mint 176 ezer fővel fogyott az ország népessége, másrészt a 74 várossá nyilvánított község mintegy félmillió fővel emelte a városi lakosság számát, 2001-ben 87 ezerrel többen éltek községekben, mint 1990-ben. Ennek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a relatíve alacsony városi népességkoncentráció állapota Magyarországon az 1990-es években átváltott az urbánus népesség dekoncentrációjába, ami két fő tényezőből tevődött össze, az először Budapest, majd több vidéki város vonzáskörzetében gyors ütemben kibontakozó szuburbanizációból és a főként a munkahelyek megszűnése miatt a városi centrumoktól távol eső községekbe visszatorlódó csoportokból. A már korábban látszó trendek kibontakozásával a belső vándorlások fő irányává a városokból a községek felé mutató mozgás vált. A térbeli társadalomszerkezet átrendeződéséhez azonban hozzájárultak a főiránnyal ellentétes, illetve a városok csoportján belüli és a községek csoportján belüli költözködések is. Mutatnak-e jelek a két további urbanizációs szakasz, a dezurbanizáció és a reurbanizáció azonosíthatóságára? A vándorlási adatok információtartalma nem elégséges ahhoz, hogy a dezurbanizáció kérdését empirikusan vizsgálhassuk. A reurbanizációnak, vagyis a migrációs irány fordulásának és a városok újbóli népességnövekedésének az áttekintett időszakban, a vizsgált adatokban nincs nyoma, erről azonban később új információkat fogunk közölni.

Az éves vándorlásstatisztikai adatokból ugyan sok minden kiolvasható az urbanizációval kapcsolatban, de jól kitapinthatóak ennek a forrásnak a korlátai is. A statisztika csak a vándorlások számát rögzíti, akik egy időszak alatt többször váltanak állandó lakóhelyet, esetleg oda-vissza költöznek, minden alkalommal önálló adatként jelennek meg. Ennél sokkal nagyobb hiányosság azonban, hogy semmit sem lehet tudni a lakóhelyet változtatók társadalmi, demográfiai jellemzőiről, így a rendelkezésre álló hosszú idősorok ellenére ez az adatbázis alkalmatlan az urbanizáció és a térbeli társadalomszerkezet változásainak együttes vizsgálatára. A néhány jellemző trend megállapítását követően új módszert kell alkalmaznunk ahhoz, hogy mélyebb összefüggéseket tárhassunk fel és közelebb juthassunk vizsgálódásunk fő tárgyához. Az új és a kérdésfelvetésünkhöz illeszkedő módszerre annál is inkább szükség van, mert hipotézisünk szerint az 1990-es években a korábbinál is tagoltabbá váló, és az integrálás helyett inkább a dezintegráció irányába mozduló magyar társadalomban a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázatok szerint viselkednek. A Budapest környéki szuburbanizáció, mint markáns jelenség leginkább a felső középosztályhoz és az elithez köthető, a vidéki városok környéki szuburbanizációban a középrétegek vesznek részt. Vannak társadalmi csoportok, akik még mindig a hagyományos urbanizációt képviselik, és feltételezésünk szerint a reurbanizációt képviselő magatartások, migrációs pályák is azonosíthatók. Kulcsfontosságú elemnek tartjuk az ország térbeli társadalomszerkezetének átrendeződését, ami ugyancsak az eddig hiányzó társadalmi, demográfiai jellemzők bevezetésével válik felfedhetővé.

4. Az elemzésben használt főbb kategóriák és módszerek

4.1. A településcsoportok kialakítása

Az urbanizálódás és a térbeli társadalomszerkezet összefüggéseinek vizsgálata szempontjából kulcsfontosságú döntés, hogy milyen területi egységeket választunk az elemzéshez. Ez azonban dolgozatunk talán legrizikósabb és legtöbb vitára alkalmat adó része is, hiszen ahány kutató és ahány kutatási cél, annyiféleképpen lehet a magyarországi településhálózat elemeit kategóriákba sorolni. Igyekeztünk nagyon sokféle szempontot figyelembe venni, és természetesen tanulmányoztuk az erre vonatkozó irodalmat. A legbiztonságosabb megoldás bizonyára az lett volna, ha átveszünk, alkalmazunk egy meglevő tipológiát. Kutatási célunk azonban sajátos: az urbanizációs irodalom zömétől eltérően az urbanizációt és az azzal járó térbeli társadalomszerkezeti változásokat nem csupán a városhálózaton, hanem településhálózatunk egészén kívánjuk vizsgálni és bemutatni.

Megfontoltuk annak a lehetőségét, hogy elemzésünket a létező közigazgatási besorolási szintek valamelyikén hajtsuk végre. A több települést magukba foglaló közigazgatási egységek, a régiók, megyék vagy kistérségek látszólag kézenfekvően kínálkoznak ehhez, azonban könnyűszerrel belátható, hogy még a legkisebb területi egységek, a kistérségek is az urbanitás szempontjából nagyon különböző helyzetű településeket fognak egybe. Bármennyire is lehetségesnek látszik például a népsűrűségből, a foglalkoztatási jellemzőkből, az iskolázottságból, az infrastruktúra vagy a lakásállomány minőségéből kiindulva a kistérségek csoportosítása urbanizáltságuk alapján, a kistérségek inhomogenitása miatt minden erre építő eszmefuttatás kétes eredményekre vezetne. Különösen fennáll ez a veszély azokban az esetekben, ahol egy kistérségen belül megtalálható egy az urbanitás magas fokát képviselő, és a mutatókat ebbe az irányba kilendítő város, és mellette a kedvezőtlen demográfiai összetételű, alacsony iskolázottságú népességgel, rossz foglalkoztatási helyzettel, gyenge infrastrukturális ellátottsággal bíró falvak sora. A kistérségi elemzésekből ugyanakkor az is kiderül, hogy még a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben is mérhetően eltérnek egymástól a központ és a többi település mutatói. Mindezek ellenére szóltak csábító érvek a kistérségi szint alkalmazása mellett is. Egyrészt bevetté vált és sokrétűen alkalmazott annak a kutatásnak az eredménye, amely a kistérségeket öt fejlettségi kategóriába sorolta (Faluvégi 2004). Az első kategorizálás 2002-es adatok felhasználásával készült, ami kellőképpen közel esett a népszámláláshoz, így módszertanilag is védhető lett volna, ha erre támaszkodunk. Ráadásul az empirikus elemzés háttérét nyújtó népszámlálási személyi rekordokban szerepel a lakóhely kistérségi kódja, így bonyolult és rendkívül hosszadalmas műveleteket váltott volna ki, ha egyszerűen elfogadjuk ezt a rendszert. További érvként megemlíthető, hogy amennyiben a kistérségek fejlettségi kategóriáit alkalmazzuk, ez kapcsolódást és átjárási lehetőséget biztosított volna mindazokhoz a kutatásokhoz, amelyek szintén erre építettek.

A megyékre és a régiókra még inkább vonatkozik az inhomogenitás. Bármennyire élesek is azok a különbségek, amelyek társadalmi, gazdasági jellemzőik alapján a megyék közötti egyenlőtlenségekre mutatnak rá, a kitűzött elemzési célokhoz ezt a területi szintet nem tartottuk alkalmasnak. Tisztában kell lenni ugyanakkor azzal is, hogy a létező közigazgatási területi egységeknek – a megyéknek és a kistérségeknek – az elemzésben használt csoportként való elvetése veszteséggel is jár. Ebben az esetben ugyanis gyakorlatilag lemondunk arról, hogy földrajzi értelemben összefüggő, zárt és kompakt területi egységeket használjunk. Fennmaradt azonban továbbra is az elvi lehetősége annak, hogy a területi, földrajzi elhelyezkedés magyarázó tényezőként a későbbiekben is alkalmazható.

Végül egy vegyes megoldás mellett döntöttünk. A településcsoportok kialakításánál Beluszky Pál tipológiájából indultunk ki (Beluszky 1999), azonban ezt számos módosítással igyekeztünk az elemzési célunkhoz a legalkalmasabbá tenni. A fő törekvésünk az volt, hogy a településcsoportok az urbánus-rurális tengely mentén helyezkedjenek el. Kétségtelenül egyes eszközöket alkalmazva törekedtünk ezen cél felé: a jogállást, a népességszámot, a funkcionális sajátosságokat, sőt helyenként a történeti tradíciókat is mérlegeltük, de mivel a települések urbánus és rurális jegyei is ezen tényezők erőterében alakulnak, úgy látjuk, a módszertani pluralizmus végül nem a zavart fokozta, hanem hozzásegített bennünket egy alkalmazható szisztémához. Fontos szempontként igyekeztünk érvényesíteni azt is, hogy a kategóriák száma ne legyen túl nagy, mert az nehézkessé és esetleg nehezen követhetővé tenné érvelésünket, ugyanakkor a csoportok homogenitásának követelményét is érvényesíteni kellett. Beluszky a városokat 11, a falvakat további 7 csoportba sorolta, ez az összességében a városok alcsoportjaitól eltekintve is 18 elemű tipológia már túllépte az elemzésben kezelhetőnek gondolt határt, ezért elkerülhetetlennek bizonyultak az összevonások, ezek következtében viszont az elnevezések változtatása is célszerűnek tűnt. Végül – megengedve, hogy létezhet ennél tökéletesebb tipológia is – 12 csoportba soroltuk a hazai településeket. Kritika tárgyává tehető természetesen számos esetben az is, melyik település melyik kategóriába tartozik, egyes esetekben ez nekünk is nagy fejtörést okozott. Amennyiben reményeink szerint az elemzés és a következtetések visszaigazolják a településcsoportok helyénvalóságát, úgy gondoljuk, egy-egy település ide vagy oda sorolása ezen érdeemben nem változtat. A településcsoportok tehát a következők.

1. *Budapest*. Önálló típusként való szerepeltetése valószínűleg a legkevésbé vitatott, népességszáma, urbanitása, az országhatárokon is átnyúló centrum jellege, belső tagoltsága ezt mind indokoltá teszik.
2. *Budapest szuburbiái*.¹⁰ A népességének mindennapi életviszonyaiban a fővároshoz nagyon erősen kapcsolódó települések csoportját mindjárt a központi települést követő helyre illesztettük be, kifejezve ezzel is, hogy itt a szó legklasszikusabb értelmében egy funkcionálisan tagolt, de feltétlenül egy rendszert alkotó település-

¹⁰ A településcsoportok részletes összetételét az 1. számú melléklet tartalmazza.

együttes jött létre, amely népességszámában és urbanizációs jellegében is egy Magyarországon korábban ismeretlen méretű és urbanizáltságú teret képez. Itt mutatjuk be részletesen, milyen módszerrel választottuk ki a hazai településállományból a szuburbán jellegű településeket. A magyarországi szuburbanizációval foglalkozó irodalom kifejezetten gazdag, nem talákoztunk azonban olyan írással, amely ebből a szempontból kategorizálta volna a magyar településeket, és meghatározott kritériumok alapján lehatárolta volna azokat, amelyek szuburbán jellegűnek tekinthetők, márpedig ennek elvégzése a településcsoport kialakítása miatt számunkra elkerülhetetlennek bizonyult. Bár a szakirodalom többsége csak a népességszám változásával, konkrétan a növekedésével operál, egyetértettünk Dövényivel és Kováccsal (Dövényi–Kovács 1999) abban, hogy a szuburbán települések kiválasztásakor a népességnövekedés mellett a lakásépítések alakulásának is megkerülhetetlen jelentősége van. Megvizsgáltuk a teljes magyarországi településkörre az 1990 és 2005 közötti évekre az éves vándorlási és lakásépítési adatokat. Azért ezt az időszakot választottuk, mert mint azt korábban már több helyütt leszögeztük, 1990 előtt Magyarországon a szuburbanizáció mint társadalmi tömegjelenség nem volt azonosítható, azt követően azonban nagyon gyorsan felpörgött, 2005-től azonban megfigyelhető, hogy a nagyvárosok vándorlási vesztesége minimálisra csökken, vagy éppen nyereségbe fordul, tehát ez a másfél évtized az intenzív és a látványos szuburbanizálódás kora. Először az 1990–2005 közötti évek vándorlási adataiból kiszámítottuk az időszak közepi (1997. év vége) népességre vetített vándorlási rátát és a 2005. évi lakásállomány százalékában a gyarapodás mértékét. Ezt követően a pozitív vándorlási mutatóval rendelkező településekre meghatároztuk a vándorlási mutató szórását, majd ugyanezt a lakásállomány változására. Ezen lépések után tehát azok a települések maradtak fenn a szűrőn, ahol mindkét mutató értéke pozitív volt. Innentől már csak az volt a kérdés, hogy az átlagtól milyen szórássterjedelmén túli mutatókkal bíró településekben véljük megtalálni a szuburbanizáció sajátosságait magukon hordozókat. Arra törekedtünk, hogy az alkalmazott kritériumok alapján a lehető legszélesebben vonjuk meg a szuburbanizációval kapcsolatba hozható csoportot, ugyanakkor ne kerüljenek be nagy számban olyan települések, amelyeknek a földrajzi elhelyezkedése kizárja, hogy városi centrum szuburbániái legyenek, még akkor is, ha a mutatóik hasonlatosak azokéhoz. Számos próbálkozás után amellet a változat mellett döntöttünk, amelyikben a vándorlási és a lakásépítési mutató szórása is meghaladta a 0,6-et. Ennek a feltételnek 148 település felelt meg. Ezekből kiválasztottuk a Pest megyeieket, így határolva körül Budapest szuburbán övezetét. Ide csatoltuk még a Fejér megyei Tordast, mert úgy láttuk, hogy a közlekedési kapcsolatok miatt inkább kötődik Budapesthez, mint Székesfehérvárhoz. A csoport a települések jogállását tekintve vegyes, nem szabtuk meg feltételként, hogy csak községek kerüljenek bele, mivel a városi címek is dön-

tően a szuburbanizálódásnak köszönhető népességnövekedésen alapultak. Fejtörést okozó esetek persze itt is voltak, pl. Szentendre, ami bármennyire is hordoz egyéb vonásokat, úgy láttuk, a vizsgált időszakban a Budapest vonzáskörzetébe tartozás a leginkább jellegadó. Így végül 69 település került ebbe a csoportba.

3. *Megyei jogú városok.* Beluszkynál külön kategóriát alkotnak a regionális központok (amelyeken belül megkülönböztet teljes értékű és hiányos központokat), és a megyeközpontok (amelyeket teljes, hiányos és részleges központokra tagol) (Beluszky 1999: 317.), csoportunk ezek összevonásával keletkezett, technikailag a KSH T-STAR adatbázisában az MT38 változó 2-es kóddal szereplő településeit soroltuk ide a 2001. évi állapot alapján,¹¹ tehát a közigazgatási státust vettük alapul. Mivel 2001-ben Érd még nem volt megyei jogú város, nem itt szerepeltetjük, megspórolva az abból fakadó probléma kezelését, hogy a települések „rangkorsága” már nem csak a városi, hanem a megyei jogú városi címre is kiterjed. Így is felvethető, hogy megállja-e a helyét az a csoport, amely magában foglalja Debrecent és Szekszárdot is. Véleményünk szerint Szekszárdnak mint megyeszékhelynek a közigazgatási szerepköre és ennek hatása a funkcióira, népességének összetételére az ellenérvek dacára indokolttá teszi a megyei jogú városokhoz sorolását, még innen lóg ki a legkevesbé, másutt is kakukktojás lenne.
4. *A vidéki városok szuburbiái.* A budapesti szuburbiák kiválasztása után fennmaradt településkört még tisztítani kellett. Kizártuk a csoportból azokat a falvakat, amelyek megfeleltek ugyan a lehatárolás kritériumainak, azonban nyilvánvalóan nem kapcsolódtak semmilyen városi centrumhoz (pl. Felsőregmec, Uszka, Sima, Gosztola). A csoportot 75 település alkotja. Ez első látásra talán kevésnek tűnik, az elemzési eredmények azonban visszaigazolták, hogy ezek a falvak együttesen valóban szuburbán jegyeket mutatnak. A kiválasztási kritériumok lazításával bizonyára lehetett volna még bővíteni a kört, de egyre növekedett volna a „zaj” is, vagyis nagyobb számban kellett volna egyedi megfontolások alapján kizárni településeket, ami a kidolgozott módszerrel nem volt összeegyeztethető.
5. *Középvárosok.* Ezek körét több, Beluszky tipológiájában önálló csoportba sorolt városból alakítottuk ki, így csökkentve a kategóriák számát. A redukálás szándékától vezetve tulajdonképpen el kellett térnünk Beluszky csoportképző elvétől is. Nálá ez a városok funkcionális szerepköre volt, mi inkább a városiasság mértékét tartottuk szem előtt, jobb híján a népességszámot tekintve megkülönböztető ismérvnek a középvárosok és a következő csoport, a kisvárosok között. A keleti és a nyugati országrész városfejlődési folyamatainak történeti különbségei miatt a Dunántúlon alacsonyabb népességszámú, de meggyőző városi múlttal rendelkező helyeket is elismertünk középvárosként, míg az Alföldön valamivel magasabban tartot-

¹¹ Elemzésünkben mindvégig a településállomány 2001. évi állapotát használjuk, mivel ez illeszkedik a 2001-es népszámlálás adataihoz.

tuk a belépési küszöböt. Átvettük Beluszkytól az „iparosított tradicionális közép- városokat” és az „iparosított középvárosi funkciókkal rendelkező egykori mezővárosokat” (Beluszky 1999: 403.) a megyei jogállású Hódmezővásárhely és Nagykanizsa, továbbá a kisvárosokhoz rendelt Kalocsa kivételével. Népeségszámuk alapján az „iparvárosok” (Beluszky 1999: 413.) zöme is ide került.

6. *Kisvárosok.* Alapvetően a Beluszkytól „központi szerepkörű kisvárosok (többnyire) jellegformáló méretű iparral” (Beluszky 1999: 409.) megnevezés alatt listázott városok köre. Komárom, Dombóvár, Nagykőrös népességszáma alapján a közép- városoknál, Hajdúszoboszló pedig az üdülővárosoknál szerepel, Tab és Vásárosnamény helyét inkább a városiasodó települések között láttuk. Ide kerültek viszont az alacsonyabb lélekszámú iparvárosok.
7. *Üdülővárosok.* Önálló néven szerepeltetésüket indokoltnak tartottuk speciális, az idegenforgalomhoz kapcsolódó szerepkörük miatt, ami foglalkozásszerkezetük, társadalmi rétegződésük, a szolgáltatások köre, urbanizáltságuk foka, továbbá feltevésünk szerint vándorlási jellemzőik alapján megkülönbözteti őket a közép- városoktól és a kisvárosoktól is. Beluszky listája (Beluszky 1999: 419.) azonban részben csökkent, részben kiegészült. Siófok üdülővárosból véleményünk szerint teljes szerepkörű középvárossá vált, ezért Keszthelyhez hasonlóan inkább oda illőnek tartottuk. Ide soroltunk viszont Hajdúszoboszlót, Büköt és Harkányt.
8. *Városiasodó települések.* Az elnevezés Beluszkytól is szerepel (Beluszky 1999: 427.), de a csoportot lényegesen kibővítettük. Nem csupán a maradékelv alapján, de ide soroltuk mindazokat a településeket, amelyek 1990 után nyertek városi jogállást és még jóindulattal sem voltak más kategóriába illeszthetők. A városiasodó jelző helyett használhattuk volna az alig várost vagy a faluvárost is, hiszen a falvak zömétől leginkább csak a jogállásuk különbözteti meg őket, az urbánus-rurális tengelyen jócskán a rurális térfélen tartózkodnak. A Területi Statisztika című folyóiratban a várossá nyilvánításokról lefolytatott vita megerősített bennünket az önálló csoportba sorolásuk helyességéről (Tóth 2008a).
9. *Városi agglomerációk községei.* A falvak halmazából már korábban kiemeltük azokat, amelyek eleget tettek a szuburbanizáció fentebb ismertettelt feltételeinek. Közigazgatási, funkcionális szempontok alkalmazásával a fennmaradtakból elkülönítettük a nagyvárosi agglomerációkba vagy agglomerálódó térségekbe, nagyvárosi településeggyüttesbe soroltakat és az üdülőfalvakat, a maradékot pedig népességszámuk alapján két csoportra osztottuk. A városi agglomeráció községei azokból a településekből kerültek ki, amelyek a KSH területiszámjel-rendszerében (KSH 2004) a 18–21-es pozíción vidéki agglomeráció, agglomerálódó térség vagy nagyvárosi településeggyüttes kóddal, illetve a T-STAR adatbázisban a T99 változóban 1, 2, vagy 3 kóddal szerepeltek. Ha egy település megfelelt a szuburbanizálódás és az agglomerációs térség feltételeinek is, az előbbi érvényesült. Felmerült a

vidéki nagyvárosok szuburbán övezetének és a városi agglomerációk településeinek összevonási lehetősége, amivel csökkenthetjük volna a csoportok számát, azonban az urbanizáció szakaszainak részletes bemutatási lehetőségét szem előtt tartva végül inkább mindkettőt meghagytuk.

10. *Üdülőfalvak.* Amiként a városok esetében az idegenforgalmi, üdülő funkciókkal rendelkezőket elkülönítettük, ugyanezt indokoltnak tartottuk a falvak esetében is. A csoport bázisát a területiszámjel-rendszerben a balatoni agglomerálódó térségbe sorolt települések közül azok alkották, amelyek nem szerepeltek valamelyik városi csoportban. Miközben a szuburbanizáció kritériumainak való megfelelés eddig felülírta a többi csoportképző ismérvet, itt kivételt tettünk és a Balaton környéki településeket akkor is az üdülőfalvak közé soroltuk, ha egyébként a népességszámuk növekedése és a lakásépítési mutatóik elérték a szuburbanizációhoz megszabott szintet. Azért jártunk el így, mert egyrészt a népességgyarapodás és a lakásépítések üteme nem egy városi centrumként meghatározható településről kiáramló népességhez köthető, hanem a Balatonhoz, mint kiemelten preferált üdülőterülethez, másrészt elterjedt megoldás, hogy adózási okokból a balatoni üdülőket lakásként jelentik be, és ide a tulajdonosok be is jelentkeznek, ugyanakkor megtartják és továbbra is használják a másutt levő lakásukat. Mindemellett a balatoni agglomerálódó térségnek kétségtelenül speciális helye van a hazai településhálózatban. Időről időre felmerül az önálló balatoni régió kialakításának gondolata is. Az urbanizációs folyamatban betöltött helyére és szerepére a későbbiekben még visszatérünk. A csoportot kiegészítettük meg a Dunakanyar, a Mátra – Bükk, a Mecsek és Villány, a Sopron – Kőszeghegysége, a Tisza-tó és a Velencei-tó – Vértes kiemelt üdülőkörzetek azon településeivel, amelyek nem szuburbán jellegűek, és ahol 2000–2005 között a kereskedelmi szálláshelyek vendégforgalma éves átlagban meghaladta az ezer főt,¹² továbbá néhány kiemelten magas magánszálláshelyi forgalmat bonyolító településsel. Ha egy falu több csoportba is illett, akkor a szuburbanizáció a balatoni üdülőkörzeten kívül esők esetében erősebb csoportképző ismérv volt, viszont az agglomerációs típust felülírta az üdülőfalva jelleg. Így az üdülőfalvakat összesen 164 település alkotja.
11. *Falvak.* A falvak halmazáról eddig leválasztottuk funkcionális jegyek alapján a szuburbán és a jellegadó idegenforgalmi karakterrel bíró településeket és közigazgatási, geográfiai helyzetük szerint a vidéki agglomerációba tartozókat. A maradványból a 2001. évi népszámlálás idején legalább 500 fős népességgel rendelkezők maradtak ebben a kategóriában, amely a legtöbb települést foglalja magában és a legnagyobb népességszámú.

¹² A határt a felsorolt kiemelt üdülőkörzetek településeinek 2000–2005 közötti átlagos éves vendégforgalmának medián értéke fölött húztuk meg.

12. *Aprófalvak.* A semelyik más kategóriába nem sorolható, 500 főnél kisebb népességszámú települések.

Tipológiánk bizonyára nem hibátlan, de a besorolást megelőző számítások és a később bemutatandó, az elemzésben használt adatbázisunk kísérleti futtatásai arról győztek meg bennünket, hogy ezek az urbanus-rurális tengely mentén elhelyezkedő csoportok alkalmasak egyrészt az urbanizációs változások megjelenítésére, másrészt a köztük végbement népességcsere a térségi társadalomszerkezet átalakulásának bemutatására. Településtípusaink számos tekintetben ugyan nem homogének, fő vizsgálati szempontjaink szerint azonban jól elkülönülnek egymástól.

4.1. táblázat: A településcsoportok néhány jellemző adata, 2001

Településtípusok	A népesség		A települések		Átlagos	Legnagyobb	Legkisebb	A népességszám relatív szórása
	száma (fő)	megoszlása (%)	száma	megoszlása (%)				
Budapest	1 777 921	17,4	1	0,0	x	x	x	x
Budapesti szuburbia	631 725	6,2	69	2,2	9 155	56 567	835	95,1
Megyei jogú városok	2 033 919	19,9	22	0,7	92 451	211 034	36 229	53,9
Nagyvárosi szuburbia	122 695	1,2	75	2,4	1 636	10 677	99	107,5
Középvárosok	935 748	9,2	34	1,1	27 522	38 405	16 602	23,4
Kisvárosok	891 756	8,7	71	2,3	12 515	22 883	4 576	35,3
Üdülővárosok	74 492	0,7	11	0,4	6 742	23 425	1 345	94,2
Városiasodó települések	663 449	6,5	111	3,5	5 977	13 526	1 305	42,8
Agglomerációs falvak	317 644	3,1	172	5,5	1 847	10 256	100	87,2
Üdülőfalvak	270 152	2,6	164	5,2	1 647	11 034	75	85,3
Falvak	2 227 261	21,8	1 465	46,7	1 520	8 590	500	69,6
Aprófalvak	251 553	2,5	940	30,0	268	499	12	47,0
Összesen	10 198 315	100,0	3 135	100,0	3 253	1 777 921	12	x

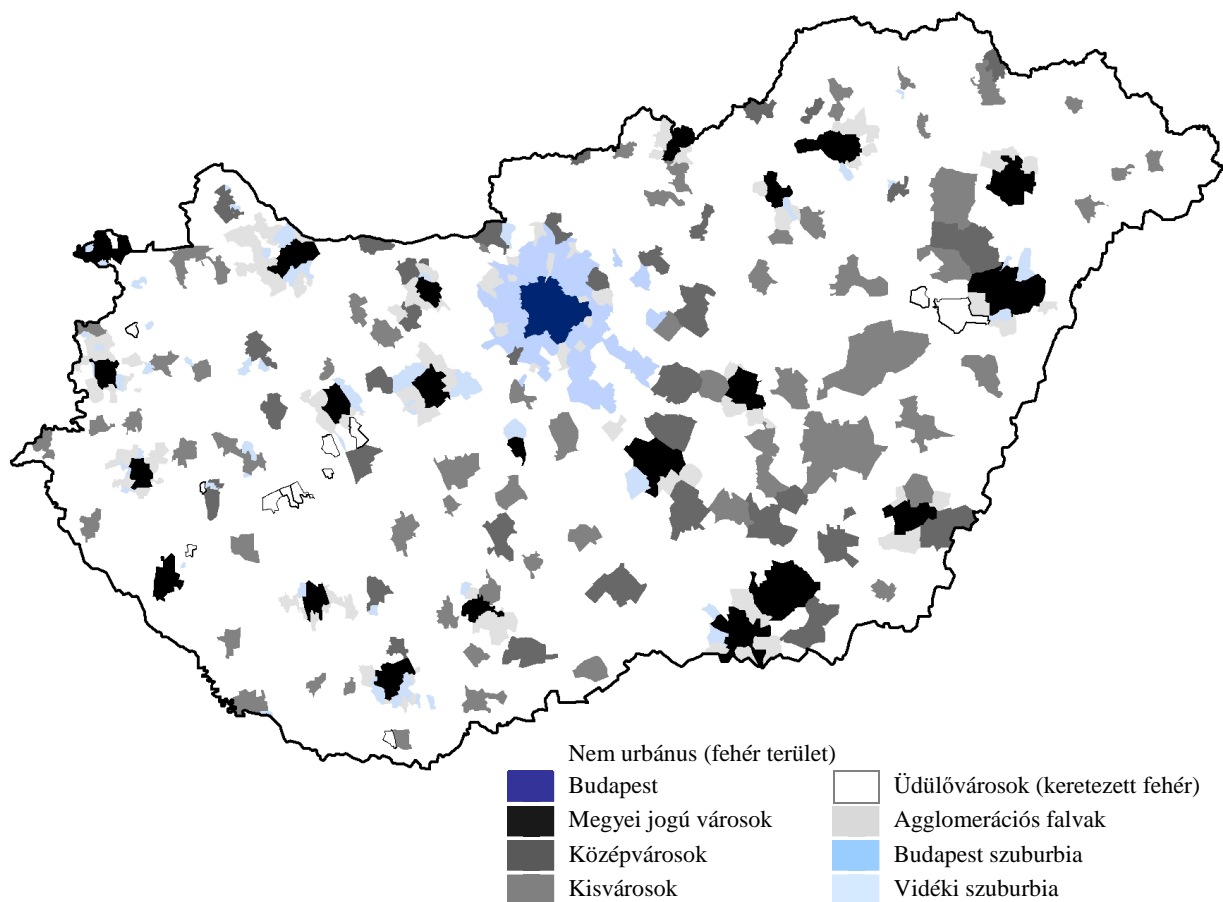
Forrás: A 2001. évi népszámlálás adataiból saját számítások.

A csoportok közül a legnépesebb a falvaké, ezt a megyei jogú városok és a főváros követik. Az üdülővárosok népességszáma a legkisebb, mindössze az ország népességének 0,8%-a, önálló létét funkcionális sajátosságai indokolják. Az 1990-et követő másfél évtized erőteljes szuburbanizálódását jelzi, hogy 2001-ben a népesség 7,4%-a élt szuburbán jellegű településeken. Az urbanizáció magyar jellegzetességeivel összefüggésben azonban a túlnyomó többségük Budapest vonzáskörzetében, a vidéki nagyvárosok szuburbán településein mindössze 1,2% lakott. Ennek okát részben abban látjuk, hogy a vidéki nagyvárosokban főként a magas státusú csoportok inkább a városhatárokon belül elhelyezkedő zöldövezeti, „belső szuburbán” lakóterületeket preferálták, másrészt a taszító tényezők is kevésbé működtek, nem vált kritikusá a környezet állapota, a középosztályi lakóterületeket nem érte és nem fenyegette az alacsony státusú csoportok inváziója, mint Budapesten, harmadrészt a közlekedési infrastruktúra fejletlensége is visszatartó erővel hatott. A két szuburbán típus átlagos népességszámában is tükröződik a Budapest környéki és a vidéki szuburbanizáció robusztusságának különbözősége.

ge, és persze a Dunántúl aprófalvas településszerkezet is megmutatkozik benne. A vidéki városokból álló településcsoportok átlagos népességszáma jól leképezi a nagyságkategóriákat, a középvárosoké több mint kétszerese a kisvárosokénak, a megyei jogú városoké pedig több mint háromszorosa a középvárosokénak. A városok népességszámában keletkezett némi átfedés a kategóriák között. Szekszárd esetével már foglalkoztunk, a középvárosok közül Cegléd, Baja és Ózd is népesebb nála. A kisvárosok közül többnek a lakossága nagyobb a legkisebb középvárosokénál (pl. Balmazújváros, Békés, Csongrád, Karcag, Hajdúnánás, Mezőkövesd, Mezőtúr, Szarvas, Törökszentmiklós), de ezeknél az urbanitás foka messze elmarad a népességszámuktól, így legfeljebb a Dunántúlról Mohács és Tapolca kisvárosi besorolása lehet kérdéses. Ezen problémásnak tekinthető esetek ellenére a középvárosok és a kisvárosok csoportjában a legkisebb a népességszám relatív szórása, (mindkettő alatta marad az aprófalvakénak), így elvetettük a további változtatásokat.

Településcsoportjainkat térképen is bemutatjuk, miként helyezkednek el az ország geográfiai terében.

4.1. térkép: Az urbánus tereket képező településcsoportok, 2001

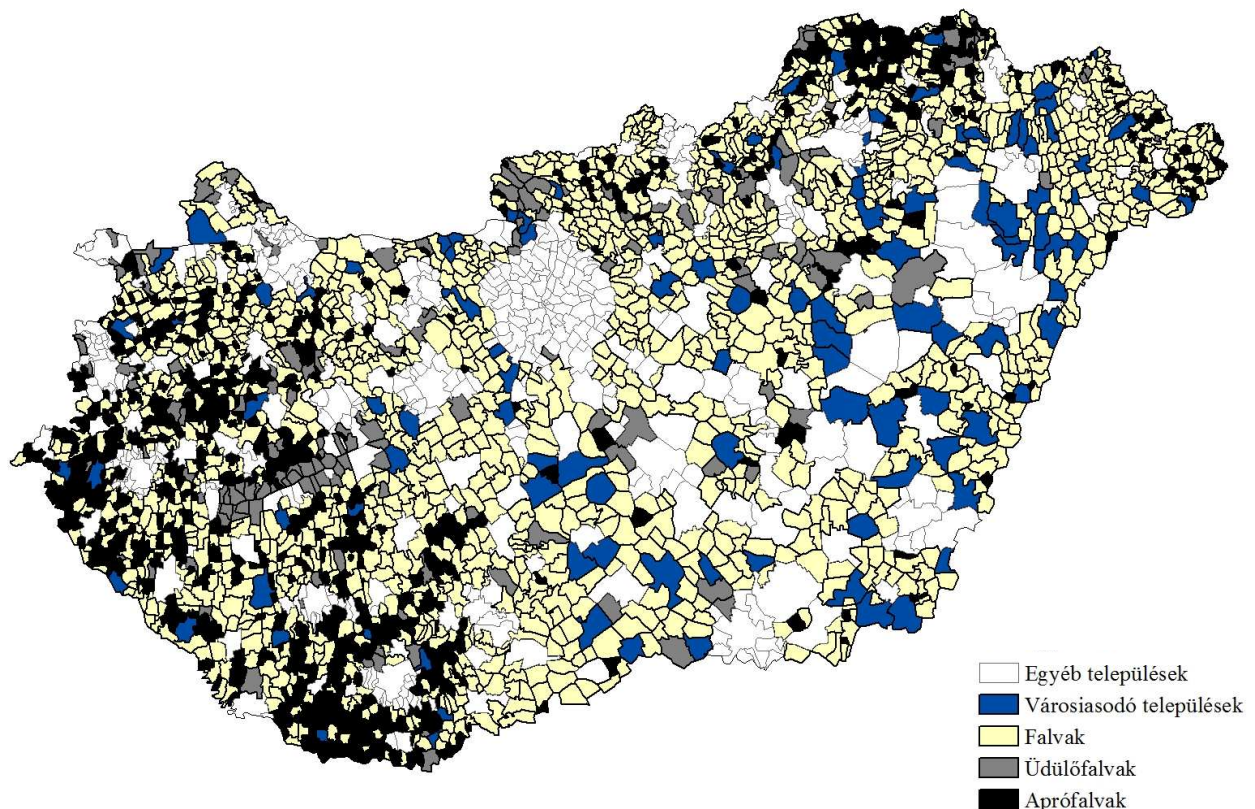

Az urbánus terekbe a szuburbán övezetek mellett belefoglaltuk az agglomerációs térségeket alkotó falvak csoportját is, viszont kihagytuk belőle a városiasodó településeket, mivel eddigi és későbbi elemzéseink tanúsága szerint is sokkal több hasonlóságot mutatnak társadalom-

szerkezetükben a falvakkal, mint bármelyik városi kategóriával. Budapest mellett elsősorban a Dunántúl nagyvárosainak környezetében figyelhetjük meg olyan, szuburbán és agglomerációs falvakból álló településegységek kialakulását, amelyeket összefüggő urbánus övezetként értelmezhetünk, legfőképpen Győr, Székesfehérvár, Pécs, Szombathely, kisebb mértékben Veszprém és Zalaegerszeg központtal. Az Alföldön a legnagyobb összefüggő és tagolt urbánus térség Szeged és Hódmezővásárhely körül alakult ki.

Az ország területének nagyobb részét településcsoportjaink szerint továbbra is a rurális térségek alkotják (4.2. ábra). A városiasodó települések bizonyos értelemben átmenetet képeznek tekinthető csoportjának tagjai inkább az Alföldre jellemzőek, a Győr–Székszárd tengelytől délnyugatra fekvő országrészt az aprófalvak dominálják. Az üdülőfalvak a Balaton körül és az Északi-középhegységben nagyobb számban csoportosulnak, de megtalálhatók szétszórtan gyakorlatilag minden tájegységen, legkevésbé a Tiszántúlon.

4.2. térkép: A rurális tereket képző településcsoportok, 2001

4.2. A vizsgálati módszer

A következőkben áttekintjük, hogy az urbánus-rurális tengely mentén létrehozott és az urbanitás eltérő jegyeit tükröző 12 településcsoporton miként vizsgáljuk az ország térségi társadalomszerkezetének az átrendeződését. Az éves vándorlásstatisztikai adatokról már megállapítottuk, hogy mivel nem köthetők a migránsokhoz társadalmi-demográfiai jellemzők, fi-

nomabb térszerkezeti változások elemzésére nem alkalmasak. Ezért nyúltunk a 2001. évi népszámláláshoz. Elméleti teljeskörűsége mellett tartalmazza valamennyi fontos demográfiai változót, az iskolai végzettségre, a gazdasági aktivitásra vonatkozókat mellett azokat az információkat is, amik segítségével az emberek a tér különböző pontjaihoz köthetők, és számunkra valójában ezek voltak a legfontosabbak. Az állandó, az ideiglenes és a tényleges lakóhely, valamint a születési hely mellett összeírták a népszámlálást egy évvel megelőző lakcímet, és ami témánk szempontjából kulcsfontosságú, a népszámláláskorit megelőző állandó lakcímet. Ez az az információ, aminek segítségével dinamizálni tudtuk az egyébként egy eszmei időpontra, 2001. február 1-jére vonatkozó népszámlálási adatokat. Elemzésünk elvi kerete innen-től tulajdonképpen nagyon egyszerű: azt vizsgáltuk, hogy 1990-től 2001-ig a településcsoportjaink között miként áramlott a népesség, milyen szociológiai karakterekkel bírtak a helyben maradók, az elvándorlók és a beköltözők. Természetesen vannak érzékeny korlátai és fogyatékségei ennek a módszernek azon kívül is, hogy mindig vannak olyanok, akik valamilyen okból kimaradnak a népszámlálásból.

- Értelemszerűen csak azok szerepelnek az adatbázisban, akik életben voltak 2001. február 1-jén. Így azt, hogy az 1990-es években elhunytak milyen mértékben járultak hozzá az urbanizációs és térszerkezeti változásokhoz, vagy milyen mértékben maradtak ki belőlük, továbbra is homály fedí. Ráadásul a különböző társadalmi rétegek halálozási valószínűsége nagyban eltér, emiatt a torzító hatás egyenlőtlenül oszlik el. Például a fővárosból a periférikus térségekbe kiszorul elesett rétegeket magas halálozási rátájuk és rossz életesélyeik miatt bizonyosan alulmértük.
- Akik 1990 után többször településcsoportot váltottak, illetve az új településcsoportjukon belül költöztek, azoknak is csak a legutóbbi lakóhely-változtatása jelenik meg az adatainkban.
- Érzéketlen a módszerünk az intragenerációs mobilitásra, vagyis ha valaki már az új lakóhelyén szerzett magasabb iskolai végzettséget vagy került a rétegbe tartozását is befolyásoló munkakörbe, csak ezen állapot szerint tudtuk kezelni. Más szóval a térbeli pozíció változását, a térbeli mobilitást tudtuk követni, a társadalmi pozíció változását, a társadalmi mobilitást nem.

Az értelmezési tartománynak a nevesített korlátok miatti szűkülése azonban nem kérdőjelezi meg a módszer használhatóságát, sőt, meggyőződésünk, hogy a segítségével sikerült alapvetően új információkat is feltárni.

Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessek, ki kellett alakítani a népszámlálási információ-tömegeből a térbeli társadalomszerkezet változásának mérésére alkalmas változók körét.

4.3. A társadalmi rétegek kialakítása

Munkaállományunk tartalmazza a 2001. évi népszámlálásban összeírt személyek teljes körét egy szűkített változólistával. A társadalmi rétegek kialakításánál is arra törekedtünk, hogy

lehetőleg kis számú, a társadalom tagoltságát mégis megfelelően megjelenítő csoportokat hozunk létre. Célunk a csoportképzésnél egybeesett Kolosi megfogalmazásával: „a társadalomban létező különböző fajta egyenlőtlenségek kapcsolódása alapján az individuumok (családok) státuscsoportokba rendeződnek, amely státuscsoportok az egyenlőtlenségi rendszerben kialakult tipikus élethelyzeteket jelölik ki” (Kolosi 1984: 7.).

A rétegződésvizsgálatok Magyarországon közel félévszázados múltra tekintenek vissza. Az ideológiailag súlyosan terhelt két osztály + egy réteg sémát már a KSH 1962–1964-es társadalmimobilitás-vizsgálatában a munkajelleg-csoportosítás váltotta fel (Andorka 1970), ami stabil, az elemzésekben évtizedekig használt formáját Fergénél nyerte el (Ferge 1969), aki a következő rétegeket különböztette meg: vezető és értelmiségi; középszintű szellemi; irodai; szakmunkás; betanított munkás; segédmunkás; mezőgazdasági fizikai; nyugdíjas. 1981–1982-ben folytatott empirikus kutatáson nyugvó, nagyszabású vállalkozás volt a Kolosi vezette rétegződésmódel-vizsgálat. Ennek során 13 társadalmi réteget (jómódú értelmiség; városi értelmiség; jómódú városi munkás; falusi felső; inaktív szellemi; szegény felső; városi munkás; falusi munkás; városi segédmunkás, inaktív fizikai; falusi segédmunkás, inaktív fizikai; falusi szegény munkás; városi szegény munkás; szegény alsó) és 12 státuscsoportot (elit; városias felső; falusias felső; fogyasztói közép; városias jómódú „munkás”; rossz anyagi helyzetű közép; falusias közép; érdekérvényesítő alsó; jó anyagi helyzetű falusias alsó; városias alsó; enyhén deprivált; deprivált) alakítottak ki (Kolosi 1984: 182.). Ez a klasszifikáció azonban a későbbi kutatásokban és elemzésekben nem vált alkalmazottá. A társadalmi és gazdasági változások, az új foglalkozások megjelenése és a munkamegosztási rend átalakulása megteremtette az igényt egy az új viszonyok leírására alkalmas rétegződési szisztéma kialakítására. A legsikeresebb és legelterjedtebb ezek közül a megalkotóiról (Erikson, Goldthorpe, Portocarero) EGP-sémának nevezett rendszer. Az általuk létrehozott 10 osztályt jól definiálták, ezért azok könnyen előállíthatóak voltak a fejlett társadalmakban végzett vizsgálatok során (Andorka 1997: 168.; Bukodi 2006: 117–118.). Az EGP-séma osztályai (tőkések, felsővezetők, értelmiségiek; középvezetők és középszintű szellemi szakemberek; rutin szellemi foglalkozásúak; alkalmazottakat tartó kisiparosok, kereskedők; alkalmazottakat nem tartó kisiparosok, kereskedők; önálló parasztok; művezetők és üzemtechnikusok; szakmunkások; szakképzetlen munkások; mezőgazdasági munkások) az 1990-es években a hazai kutatásokban is elterjedtek. Egyre erősödtek azonban a kételyek, hogy az átalakult – nevezhetjük posztindusztriálisnak, információsnak vagy globalizációsnak – nyugatias társadalmakban a munkamegosztási rendszerben elfoglalt pozíció alapuló rétegződési modellek mennyiben alkalmasak a tényleges egyenlőségi – egyenlőtlenségi viszonyok leírására, és ezek a viták megjelentek nálunk is (Kovács–Kuczi–Jókuthy 2006; Kapitány 2007). Az életstílus csoportokra, fogyasztási csoportokra és miliőcsoportokra építő rétegződési kísérletek nem voltak előzmények nélküliek a hazai kutatásokban sem (Utasi 1984). A KSH 1999–2000. évi életmód-időmérleg felvételének adatbázisán Bukodi kialakította a fogyasztási csoportokat (konzisztensen magas státusúak; konzisztens felső középréteg; fogyasztásorientált felső középréteg; felhalmozásorientált középréteg;

szabadidő-orientált középréteg; jó lakású kisegzisztenciák; szabadidő-orientált kisegzisztenciák; jó lakású szegények; konzisztensen szegények; leszakadók), majd ezeket megfeleltette az EGP-séma szerinti társadalmi-foglalkozási rétegeknek (Bukodi 2006: 147–157.).

Az előttünk álló dilemma tehát az volt, hogy a társadalmi csoportjainkat inkább a hagyományos, de erős kritika alatt álló foglalkozási-rétegződési elméletekre, illetve annak legújabb ágára, az EGP-sémára építve vagy az átrendeződő társadalmi viszonyokat lereagáló életstílus- és fogyasztási csoportok figyelembevételével alakítsuk ki. Bizonyára járhattuk volna az utóbbi rögzös utat is, amely előzmények nélküli lett volna abban az értelemben, hogy a népszámlálási adatokból ilyen tipizálásra nem találtunk példát, annál inkább sem, mert a népszámlálás nem tartalmazott olyan kérdéseket, mint az életmód-időmérleg felvétel, amelyeket Bukodi használt a fogyasztási csoportok kialakításához. Ráadásul a népszámlálás kérdőíve és a publikált feldolgozások is az EGP-sémához igazodtak. A helyzetünk ennyiben determináltak tűnt, de ugyanakkor meggyőződésünk, hogy a 2001. évi népszámlálás módszertanához szigorúan igazodva kreált társadalmi csoportok messzemenően alkalmasak a településkategóriáink között vándorló népesség szociális karakterének megrajzolására.

A 2001. évi népszámlálás adataiból közzétett „A társadalom rétegződése” című kötet módszertana tartalmazza azt a sémát, ami szerint a foglalkozás (nyugdíjasoknál az utolsó foglalkozás, az eltartotaknál pedig az eltartó foglalkozása) figyelembevételével mindenkit egy munkaerő-piaci / foglalkozási csoportba soroltak (KSH 2003). A módszertan egyértelműen feltárja ennek elvi, elméleti háttérét is. „A rétegmodell célja az egyének/háztartások társadalmi struktúrában való helyének a meghatározása. A korábbi hazai és nemzetközi vizsgálatok is azt bizonyították, hogy ez leginkább a jelenlegi – illetve az inaktívoknál a korábbi – munkaerő-piaci/foglalkozási pozícióra alapozva történhet. Vagyis az említett kiadványban alkalmazott csoportosítás a munkaerőpiachoz fűződő kapcsolat és az ott elfoglalt státus alapján sorolja az egyéneket különböző kategóriákba. A társadalmi réteghelyzet mérésének ez a megközelítése azon a feltételezésen – és korábbi vizsgálati tapasztalatokon – nyugszik, hogy a munkapiaci/foglalkozási pozíció nagymértékben befolyásolja az egyének életesélyeit: lényeges mértékben összefügg az egészségi állapotukkal, a jövedelmi/anyagi viszonyaikkal, a szabadidő-eltöltési szokásaikkal, a gyermekek továbbtaníttatását célzó terveikkel stb. Ez viszont azt jelenti, hogy egyéb dimenziók mellett – iskolai végzettség, életkori csoportok, férfi/női különbségek, etnikai hovatartozás, háztartás-szerkezet – a társadalmi egyenlőtlenségek megragadásának az egyik legfontosabb eszköze lehet a munkaerő-piaci/foglalkozási helyzeten alapuló réteg-hovatartozás.” (KSH 2003) A munkaerő-piaci – foglalkozási séma a részletes, 36 elemű változatot előbb 15, majd 11, végül 7 kategóriába vonja össze. Végül mi is 7 társadalmi-foglalkozási réteg használata mellett döntöttünk, de változtattunk a kategóriák elnevezésén és valamelyest azok határain is annak érdekében, hogy a leghátrányosabb helyzetű csoportokat jobban meg tudjuk ragadni. A népszámlálás 7 kategóriás változata az alábbi:

1. Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők.

2. Alsósztintú vezetők, alsósztintú értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikusok, irányítói foglalkozásúak.
3. Egyéb technikusok, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak.
4. Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók.
5. Közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak.
6. Betanított, és egyszerű szakképzetlen munkát végzők.
7. Munkaerőpiacról kiszakadók, inaktívok, akik sohasem dolgoztak.

Az elemzésünkben továbbiakban használt foglalkozási csoportok a következők:

1. Elitcsoportok.
2. Felső középrétegek.
3. Középrétegek.
4. Alsó középrétegek.
5. Alsó rétegek.
6. Depriváltak.
7. Inaktívok, akik soha nem dolgoztak.

Természetesen nem gondoljuk, hogy ezek a csoportok homogének lennének, különösen az életstílus, az életforma, a fogyasztási szokások tekintetében elképzelhetők átjárások, vagy nehezen beilleszthetőek. A napjaink szociológiájának egyik legkurrensebb ágában, a társadalmi tőke kutatásokban felhalmozódott ismeretek (pl. Angelusz–Tardos 1991; Utasi 2002; Skrabski 2003) is arra intenek bennünket, hogy ne abszolutizáljuk a foglalkozási rétegre alapozott elemzésekből lesűrhető társadalomképet, mert azt például a kapcsolati hálók feltárása meglepően átrajzolhatja. Az eszközeink és az adatbázisunk azonban adottak és a továbbiakban ezek használatára szorítkozunk, nem elfeledve, hogy az előzőekben idézett kutatási tapasztalatok szerint a munkaerő-piaci/foglalkozási hovatartozás végső soron erősen összefügg a jövedelmi helyzettel, az életesélyekkel és a fogyasztási szokásokkal.

4.2. táblázat: A társadalmi rétegek kialakításának módja a népszámlálási kategóriákból

<i>Társadalmi csoportok a népszámlálási állományban</i>	<i>Összevont rétegek</i>
1 Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	Elitcsoportok
11 Nem mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók	
12 Mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók	
13 Felső- és középszintű vezetők	
14 Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok	
15 Szabadfoglalkozású magasan képzett értelmiségiek	
2 Alsóvezetők, alsósintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikai, irányítói foglalkozásúak	Felső középrétegek
21 Alsósintű vezetők	
22 Alsósintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	
23 Szabadfoglalkozású alsósintű értelmiségiek	
24 Magasan képzett technikai foglalkozásúak	
25 Magasan képzett technikai foglalkozású önállók	
26 Magasan képzett munkairányítók	
3 Egyéb technikai, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	Középrétegek
31 Egyéb technikai jellegű foglalkozásúak	
32 Irodai foglalkozásúak	
33 Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak	
34 Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	
4 Nem mezőgazdasági kifizoglatotók, önálló vállalkozók	
41 Nem mezőgazdasági kifizoglatotók	
42 Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók	
5 Mezőgazdasági kifizoglatotók, önálló vállalkozók	
51 Mezőgazdasági kifizoglatotók	
52 Mezőgazdasági egyéni vállalkozók	
6 Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	Alsó középrétegek
61 Közvetlen termelésirányítók	
62 Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak	
63 Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak	
7 Betanított munkát végzők	
71 Betanított ipari foglalkozásúak	
72 Betanított gépkezelők, összeszerelők	
73 Betanított irodai foglalkozásúak	
74 Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	
76 Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak	
8 Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	Alsó rétegek
81 Egyszerű ipari foglalkozásúak	
82 Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	
83 Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak	
9 A munkaerőpiacról kiszakadók	Depriváltak
91 Tartósan munka nélkül lévők	
92 Nem tanuló, még soha nem dolgozó fiatalok	
10 Inaktívak, akik soha sem dolgoztak	Inaktívak, akik soha nem dolgoztak
93 Tanulók, gyerekek, akik az eltartójuk alapján nem besorolhatók	
94 Nyugdíjasok, akik sohasem dolgoztak	
95 Rokkantak, tartós betegek, akik sohasem dolgoztak	
96 Egyéb inaktívak, eltartottak, akik sohasem dolgoztak	

Miután kialakítottuk az elemzésben a továbbiakban használt településcsoportjainkat és a társadalmi rétegeket, nézzük meg, ezek milyen kapcsolatban állnak egymással.

4.3. táblázat: A társadalmi rétegek településcsoportonkénti megoszlása, 2001

Településcsoportok	Elit	Felső közép	Közép	Alsó közép	Alsó	Deprivált	Inaktívak, akik soha nem dolgoztak	Összesen (fő)
	%							
Budapest	11,6	19,1	44,2	11,8	6,1	3,6	3,5	1 777 921
Budapest szuburbiái	6,9	12,7	46,2	18,5	9,2	4,0	2,5	647 404
Megyei jogú városok	8,1	15,1	41,6	17,6	7,8	4,2	5,5	2 033 919
Nagyvárosi szuburbiák	4,3	9,5	40,7	27,0	10,3	4,4	3,7	122 695
Középvárosok	5,7	12,7	40,9	22,3	9,5	4,5	4,4	935 748
Kisvárosok	4,1	10,1	39,1	25,4	11,0	5,6	4,7	876 077
Üdülővárosok	6,2	12,4	45,4	17,9	9,7	3,9	4,5	74 492
Városiasodó települések	2,7	7,8	36,2	28,3	12,5	7,0	5,4	663 449
Agglomerációs falvak	3,1	8,4	40,2	28,3	12,3	4,7	3,0	317 644
Üdülőfalvak	3,1	8,3	38,2	29,0	12,5	4,8	4,1	270 152
Falvak	1,8	6,1	33,0	33,7	14,0	6,7	4,7	2 227 261
Aprófalvak	1,3	4,2	27,5	38,0	15,8	7,3	5,9	25 1553
Összesen	5,9	11,8	39,4	23,2	10,2	5,1	4,5	10 198 315

Forrás: A 2001. évi népszámlálás adatai, saját leválogatás.

Az elit a fővárosban koncentrálódik a legnagyobb arányban, ezt a megyei jogú városok és Budapest szuburbiái követik, legkevésbé az aprófalvakban, a falvakban és a városiasodó településeken, az alig városokban található meg. Figyelemre méltó az üdülővárosok kedvező helyzete. Nagyon hasonló a felső közép és a középrétegek megoszlása is. A gyakoriságok az alsó középrétegnél fordulnak, amely a községi jogállású és a városiasodó településeken fordul elő a legnagyobb arányban, részesedésük Budapest népességéből – hasonlóan az ez alatti többi társadalmi csoporthoz – kifejezetten alacsony. Az alsó rétegek aránya is meglehetősen jól követi az urbánus-rurális tengelyt, hasonlóan a depriváltakhoz. Az inaktívak, akik soha nem dolgoztak ha szűk tartományban is, de hektikusabban oszlanak meg. A szuburbiákban és az agglomerációs falvakban a legkisebb az arányuk, az aprófalvakban, a megyei jogú városokban az üdülővárosokban és a városiasodó településeken pedig a legnagyobb.

Néhány gyors következtetést levonhatunk a 4.3. táblázat adataiból. Nyilvánvalóan látszik a tény, hogy a települési lejtő az évezred elején egyúttal társadalmi lejtőt is jelent, mint azt már az 1990-es adatokból is megállapítottuk. Ez az egész magyarországi urbanizáció minősítése is, az urbánus társadalomszerkezet nagyjából megrekedt a tradicionális városok körében, onnan csak a szuburbán övezetekre terjedt ki. A városná nyilvánítási politika és gyakorlat (valamint a területfejlesztés) kudarcának is tekinthetjük, hogy a városiasodó települések társadalomszerkezete semmiféle urbánus jegyet nem mutat, sőt, az kedvezőtlenebb az agglomerációs falvakénál és az üdülőfalvakénál. Második következtetésünk, hogy a társadalmi rétegek megoszlása visszaigazolja a településcsoportok kialakítását: megállapíthatjuk, hogy valamennyi településkategóriánk sajátos karakterrel bír, és ezt a későbbiek is meg fogják erősíteni.

Harmadik megjegyzésünk módszertani természetű. Ebből az egy táblázatból és a hozzáfűzöttekből is látszik, hogy a hét társadalmi csoport kezelése nehézkes és a bonyodalmak mérhetetlenül fokozódnak, ha az elemzésbe bevonjuk a ki- és bevándorló csoportokat. Ha mindennél figyelembe vesszük a vándorlók mellett a helyben maradókat is, az azt jelenti, hogy minimum harminchatféle csoportot kellene kezelnünk és mindegyikben hét réteget. Elméletileg mindösszesen 256 cella százalékos megoszlási adataiból kellene következtetéseket levonni. A tizedszázaléknyi eltérések latolgatása, az összehasonlítások követhetlensége fölöttébb gyengén megalapozott és kétes elemzési eredményekhez vezetne. Szükségünk van tehát egy olyan mutatóra, amely jól kifejezi az elemzésbe vont csoportok társadalmi rétegződését.

4.4. A társadalmi rétegződési index (TRI)

Hosszasan kutattunk a szakirodalomban egy olyan index után, ami kifejezi egy tetszőleges társadalmi csoport rétegződési sajátosságait, és összehasonlíthatóvá teszi más csoportokkal. Az egyik belátás az lehetett volna, hogy az adatbázisunk és a létrehozott kategóriák összetettsége miatt az elemzési célunkat csak matematikai-statisztikai módszerekkel, elsősorban modellezéssel érhetjük el. A modellezésben való járatlanságunk miatt ez az út számunkra zárva volt.

A területi egyenlőtlenségek mérésében, a módszertan kialakításában nagy érdeme van Nemes-Nagy Józsefnek és kutatócsoportjának. Az általuk vizsgált (Nemes-Nagy 2005), a területi egyenlőtlenségek méréséhez használható indexekről megjegyzik, hogy azok generális eszközök, nem csupán területi, hanem bármiféle egyenlőtlenség bemutatására alkalmasak, noha a regionális elemzésekben leggyakrabban a népesség és a jövedelem eloszlásának egyenlőtlenségeit mérik velük (Nemes-Nagy 2005: 115–116.). A társadalmi rétegek település csoportok közötti megoszlására (lásd 4.3. táblázat) két olyan indexszel is végeztünk kísérleti számításokat, amelyek a területi kutatásokban az egyenlőtlenségek mérésében elterjedtek.

- A Hirschman – Herfindahl koncentrációs index valamely naturális jellemző területegységek közötti koncentrációját méri. Maximális értéke 1 (Nemes-Nagy 2005: 111.). A koncentrációs index Magyarországra és a 12 település csoportra számított értékei 0,2412 és 0,2789 között szóródtak, a legkisebb érték az országot, a legnagyobb Budapest szuburbiáit jellemezte, miközben a 0,6 feletti érték tekinthető erős koncentrációs mutatónak. Úgy láttuk, hogy az index kicsi elméleti szóróterjedelme és a számított értékek közötti rendkívül kis eltérések a következtetésekhez nem adnak kellőképpen stabil alapot, továbbá feltételezve, hogy a vizsgálatba vont csoportok között magas koncentrációs indexűek is előfordulhatnak, arra még mindig nem kapunk választ, hogy az mely társadalmi rétegek koncentrációjára vezethető vissza. Ezek miatt az index használatát elvetettük.
- A Theil entrópia indexszel is kísérleteztünk (Nemes-Nagy 2005: 113–114; McKibben–Faust 2004: 118–119.). Különösen reménykeltő volt, hogy McKibben és Faust területi egységek háztartástípusainak megoszlásán mutatták be az index

használatát, ami nem esett távol a társadalmi rétegek vizsgálni szándékozott megoszlásától. Ugyancsak a 4.3. táblázat adataival végeztünk számításokat, amelyek szerint Magyarországra $H=0,026856818$. Mivel Magyarország társadalmi rétegződésével kapcsolatban nem találtunk olyan referenciaszámításokat a Theil entrópia indexszel, ami viszonyítási pontot jelenthetett volna az értékelésben és az elemzésben, továbbá a koncentrációs indexhez hasonlóan ez sem tárja fel, mire vezethetők vissza az eltérések, használatát nem tartottuk célravezetőnek.

Szegény ember vízzel főz. Hosszas próbálkozásokkal kísérletet tettünk egy saját, az elemzési célokhoz minden tekintetben illeszkedő index kialakítására. Az elvárásunk az volt, hogy a mutató fejezze ki, hogy egy társadalmi csoporton belül milyen a társadalmi rétegek belső megoszlása, egymáshoz viszonyított aránya. Végül a következő, társadalmi rétegződési indexnek (TRI) nevezett mutató felelt meg a leginkább a kívánalmaknak:

$$TRI = \sum_{i=1}^{K-1} \sum_{j=i+1}^K \left(\frac{x_i}{x_j} \right)$$

ahol $K=7$

Fontos volt az az elv, hogy a társadalmi rétegek hierarchikus rendben helyezkednek el, a számításnál az alapadatokban a magas státusú csoportoktól haladtunk az alacsony státusúak felé, és minden társadalmi réteg arányát kiszámítottuk valamennyi alatta elhelyezkedő társadalmi réteg relációjában, majd ezeket a belső arányokat összegezve jutottunk a TRI-hez. A hét társadalmi réteg esetében ez 21 belső értéket, hányadost jelent. A TRI legfontosabb tulajdonságai:

- minimum = 12, ezt abban az esetben veszi fel, ha a csoport minden tagja a legalsó társadalmi rétegben helyezkedik el, továbbá minden rétegbe legalább 1 fő tartozik. Extrém esetben, ha a magasabb státusú rétegekben nincs senki, 12-nél alacsonyabb is lehet az értéke, mivel ekkor nem teljesül a $K=7$ feltétel;
- maximuma nincs, az a csoport elemszámának függvénye, és abban az esetben veszi fel, ha mindenki a legfelső társadalmi rétegbe (esetünkben az elitbe) tartozik;
- egyenletes megoszlás esetén, vagyis amennyiben valamennyi társadalmi rétegbe ugyanannyian tartoznak, értéke 15.

A TRI használatának lehetőségét bemutattuk és publikáltuk a megyék társadalomszerkezetének vizsgálatán, a 2001. évi népszámlálás adatain (Németh 2008). Tapasztalataink és elemzéseink szerint a TRI jól kifejezi tetszőleges csoportok rétegződési sajátosságait, minél magasabb az index értéke, annál nagyobb a csoportban a magasabb státusú rétegek súlya, és minél alacsonyabb az értéke, annál inkább az alacsony státusú csoportok jelenléte dominálja a csoportot. Az alábbiakban néhány budapesti kerület példáján mutatjuk be a TRI működését.

4.4. táblázat: A népesség megoszlása társadalmi rétegek szerint Budapest néhány kerületében (%) és a TRI

Kategória	II. ker.	I. ker.	XI. ker.	XIV. ker.	VIII. ker.	IX. ker.	VII. ker.	Budapest
Elit	27,1	23,0	15,9	11,8	8,0	9,7	9,1	11,6
Felső közép	26,2	26,7	23,0	20,7	15,4	17,4	17,2	19,1
Közép	33,3	34,8	38,2	43,8	42,8	41,7	43,0	44,2
Alsó közép	5,2	6,3	8,9	10,5	12,7	12,4	12,4	11,8
Alsó	2,3	3,0	3,8	5,0	10,5	9,3	9,0	6,1
Deprivált	2,3	2,6	3,0	3,0	5,4	4,3	4,7	3,6
Inaktívak, akik soha nem dolgoztak	3,6	3,7	7,2	5,3	5,2	5,1	4,5	3,5
Összesen	92 520	25 914	144 441	123 510	81 787	62 995	64 137	1 777 921
TRI	127,4	109,2	76,1	74,8	48,4	54,9	56,3	75,1

Forrás: A 2001. évi népszámlálás adatai, saját számítás.

Az illusztrálásra a két legmagasabb, két átlag körüli és a három legalacsonyabb TRI- értékű kerületet választottuk ki. Az I. és a II. kerület kiemelkedően magas TRI értéke annak köszönhető, hogy lakosainak többsége az elit, a felső közép- és a középrétegekbe tartozik. (Emlékeztetül jegyezzük meg, hogy az eltartottakat eltartójuk, az inaktívakat pedig utolsó aktív pozíciójuk alapján soroltuk be.) A két átlagos helyzetű kerület, a XI. és a XIV. esete szemlélteti a leginkább a TRI használatának előnyeit. Pusztán a társadalmi rétegek megoszlása alapján nehéz lenne eldönteni az egymáshoz viszonyított pozíciójukat, mivel a XI. kerületben az elit és a felső közép, a XIV. kerületben pedig a közép-, az alsó közép- és az alsó rétegek reprezentáltasága az erősebb. A TRI azt mutatja, hogy rétegződési sajátosságaik összességében kevésbé eltérőek. A TRI visszaigazolja azokat a közkezen forgó ismereteket is, hogy a fővároson belül a VIII., a IX. és a VII. kerület társadalomszerkezete a legleromlottabb, a VIII. kerület TRI-je kevesebb mint négytizede a II. kerületének. Az adatok vizsgálatából az is kiderül, hogy a magasabb státusú csoportok nagyobb és az alacsony státusúak kisebb aránya növeli, a fordított helyzet pedig csökkenti a TRI értékét.

Összességében arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a településcsoportok társadalomszerkezetében a vándorlások hatására bekövetkező változások szociális tartalmának méréséhez és megértéséhez alkalmas eszköz a TRI használata.

5. A településcsoportok társadalomszerkezetének változása az 1990-es években

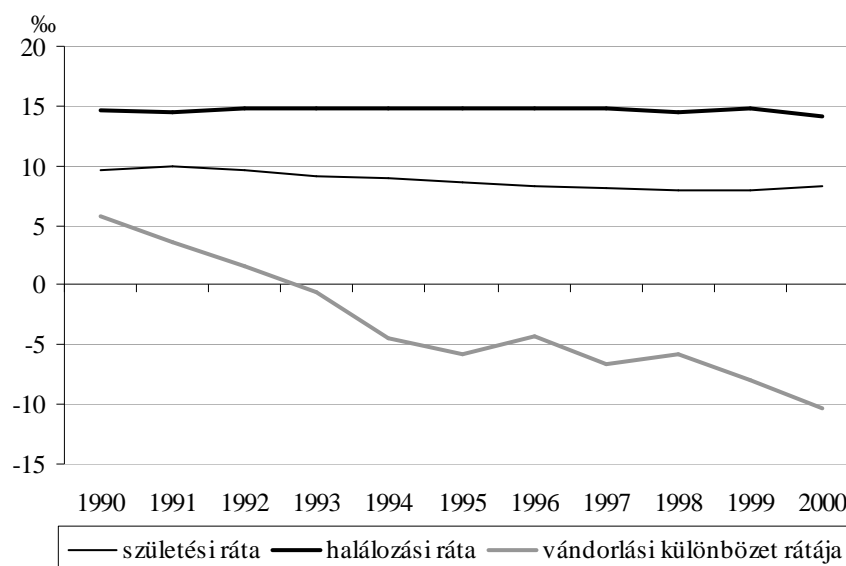
Ebben a fejezetben településtípusonként haladva először rövid jellemzést adunk a településcsoport demográfiai, társadalmi jellemzőiről, az életviszonyok néhány mutatójáról, majd a 4. fejezetben választott módszer segítségével részletesen áttekintjük, hogy az 1990-es években a vándorlások hatására milyen változások következtek be a társadalomszerkezetben, és ennek következtében miként alakult át Magyarország térbeli társadalomszerkezete. Mivel településcsoportjaink az urbánus-rurális tengely mentén helyezkednek el, ezzel egyúttal képet nyerhetünk az urbanizáció menetének társadalmi, szociális háttéréről, jellegéről is.

5.1. Budapest

5.1.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Az 1990-es években Magyarország népességének térbeli elhelyezkedésében az egyik, ha nem a legfőbb változás a főváros népességszámának radikális visszaesése volt. Az 1990-es és a 2001-es népszámlálás között Budapest lélekszáma 2 016 744 főről 1 777 921 főre csökkent, vagyis mintegy 12%-kal lett kevesebb. A népesség visszaesése két fő okra, a természetes népességfogyásra és a vándorlási veszteségre vezethető vissza.

5.1. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása Budapesten, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.¹³

¹³ A T-STAR adatbázis születési és halálozási adataiból csak a konkrét településhez rendelteteket tudtuk figyelembe venni, ezért az adatok eltérhetnek a KSH kiadványokban közöltektől.

A vizsgált időszakban a halálozási ráta végig 14 ezrelék fölött mozgott, és a természetes fogyás ütemét gyorsította, hogy a születési ráta 1991-től csökkenő tendenciájú volt. A vándorlási egyenleg – amiben itt az állandó és az ideiglenes költözéseket is számításba vettük – 1993-ban fordult negatívba, és onnantól két kisebb töréssel egyre nagyobb méretet öltött, a veszteség 2000-ben 1000 főre vetítve már a 10-et is meghaladta, ami közel 64 ezer fő elköltözésének, és több mint 45 ezer fő beköltözésének egyenlegéből alakult ki. Fontos rámutatni arra, hogy a tetemes vándorlási veszteség ellenére egyáltalán nem állt meg a beköltözés sem a fővárosba, sőt, évente egy középvárosnak megfelelő új lakó érkezett oda. 1990 és 2000 között állandó és ideiglenes jelleggel összesen 609 ezren költöztek be, és 671 ezren hagyták el Budapestet. A szembetűnő vándorlási veszteség mögött zajlott tehát egy másik folyamat is, az intenzív népességcserélődés. A kettő együttesen számottevő hatást gyakorolt a társadalomszerkezetre, amivel később részletesen foglalkozunk. Az összességében majdnem 240 ezer fős népességcsökkenésnek valamivel több mint a fele a természetes fogyás, a többi a vándorlási veszteség számlájára írható. A demográfiai kutatások szerint az egyre alacsonyabb születésszámok összefüggnek a házasság intézményének meggyengülésével. Budapesten 1990-ben mindössze 5,9 házasságkötés jutott 1000 főre, és a településcsoportok között ez volt az egyik legalacsonyabb érték. Az időszak végére, 2000-re a házassodási ráta 4,9-re csökkent, azonban érdekes fejlemény, hogy ekkor ez a megyei jogú városok és a középvárosok mellett már a legmagasabb érték volt, tehát a házassodási kedv a többi településcsoportban még sokkal nagyobb ütemben esett vissza. A válási ráta Budapesten 1990-ben a második legmagasabb volt (3,0), 2000-re ez ugyan 2,5-re csökkent, de még mindig a legmagasabbak közé tartozott.

A természetes népmozgalom és a migráció hatására átalakult Budapest népességének korcsoportos megoszlása is. A 19 éven aluliak számának és arányának jelentős csökkenése, valamint a 60 éven felüliek kisebb mértékű emelkedése összességében egy idősödő korszerkezetet eredményezett, az öregedési index¹⁴ 124%-ról 179,5%-ra nőtt. A korszerkezettel összefüggésben Budapesten 2001-ben a népességen belül alacsony volt a gazdaságilag aktívak aránya, és így relatíve kedvezőtlen volt az eltartottsági ráta is. 687,7 ezer aktív kereső és 58 ezer más ellátási forma mellett dolgozó mellett összesen több mint 1 millió inaktív kereső, eltartott tanuló, egyéb eltartott és munkanélküli élt a városban, vagyis 100 keresőre 138 eltartott jutott. A személyi jövedelemadó (szja) adatok alapján azonban a fővárosi keresők az ország többi részével összevetve kiemelkedően magas jövedelmeket élveztek, 2001-ben az egy lakosra jutó befizetett szja meghaladta a 184 ezer forintot, ami közel kétszerese volt az országos átlagnak, és 4,8-szerese a legalacsonyabb értéket mutató településcsoportnak, az aprófalvaknak. A jövedelmi viszonyok tükröződtek az 1000 főre jutó személygépkocsik számában is, ez a mutató is a fővárosban volt a legnagyobb, 331. Ezzel szemben 1000 főre vetítve a szociális segélyezettek száma a budapesti szuburbiát követően a második legalacsonyabbnak bizonyult (2,2), és ugyancsak a szuburbia mögött a második legkisebb volt a szociális segélyek egy lakosra jutó összege is (360 forint).

¹⁴ A 0–14 évesek és a 60 éven felüliek arányából számítva.

A főváros lakásállománya a népességsökkenés ellenére az országos átlagtól elmaradó mértékben ugyan, de folyamatosan gyarapodott az 1990-es években, és 2001-ben 2,9%-kal haladta meg az 1990-es mennyiséget. Itt volt a legmagasabb a vezetékes vízzel (98,4%) és a közcsatornával (92,6%) ellátott lakások aránya a településcsoportok közül.

Budapesten a második legmagasabb a regisztrált vállalkozások és a legmagasabb a nonprofit szervezetek 1000 lakosra jutó száma. Az egészségügyi és az infrastrukturális ellátás adatai is kedvezőek. Világvárosias jellegéből fakadóan kereskedelmi szálláshelyei a Magyarországra látogató külföldieknek több mint a felét fogadják. A legkedvezőtlenebb mutatója a közbiztonságot jelző ismertté vált bűncselekmények száma, a településcsoportok közül ezeknek az 1000 főre vetített száma a legmagasabb, 2001-ben 68,7 volt, ugyanakkor a helyben lakó bűnelkövetők aránya a harmadik legalacsonyabbnak bizonyult.

A népesség és a lakásállomány változása meglehetősen egyenlőtlenül érintette a budapesti kerületeket.

5.1. táblázat: A budapesti kerületek népességének és lakásállományának változása, 1990, 2001

Kerület	Népesség- szám	Lakásállomá- ny	Népesség- szám	Lakásállomá- ny	Népesség- szám	Lakásállomá- ny
	1990		2001		1990=100,0%	
Budapest I. ker.	34 778	16 406	25 914	16 447	74,5	100,2
Budapest II. ker.	102 758	42 544	92 520	45 989	90,0	108,1
Budapest III. ker.	149 028	54 140	131 605	56 790	88,3	104,9
Budapest IV. ker.	108 453	39 824	103 492	42 998	95,4	108,0
Budapest V. ker.	43 937	19 740	28 948	19 180	65,9	97,2
Budapest VI. ker.	59 477	26 259	44 137	25 182	74,2	95,9
Budapest VII. ker.	82 864	35 480	64 137	34 889	77,4	98,3
Budapest VIII. ker.	92 386	39 992	81 787	39 946	88,5	99,9
Budapest IX. ker.	78 422	33 128	62 995	33 042	80,3	99,7
Budapest X. ker.	96 843	34 467	80 852	34 482	83,5	100,0
Budapest XI. ker.	174 509	68 034	144 441	70 143	82,8	103,1
Budapest XII. ker.	76 495	3 1606	61 763	32 271	80,7	102,1
Budapest XIII. ker.	131 143	57 952	114 353	59 159	87,2	102,1
Budapest XIV. ker.	143 501	60 308	123 510	63 318	86,1	105,0
Budapest XV. ker.	95 593	35 954	85 232	36 732	89,2	102,2
Budapest XVI. ker.	69 410	25 158	71 028	27 703	102,3	110,1
Budapest XVII. ker.	72 317	25 305	79 989	28 604	110,6	113,0
Budapest XVIII. ker.	97 700	35 062	96 353	38 321	98,6	109,3
Budapest XIX. ker.	72 838	27 048	63 810	26 772	87,6	99,0
Budapest XX. ker.	90 843	35 265	65 295	28 337	71,9	80,4
Budapest XXI. ker.	90 197	31 702	80 982	32 067	89,8	101,2
Budapest XXII. ker.	53 282	18 648	52 548	20 090	98,6	107,7
Budapest XXIII. ker.*	20 697	8 104	x	x
Egyéb	x	x	1 533	x	x	x
Összesen	2 016 774	794 022	1 777 921	820 566	88,2	103,3

*Budapest XXIII. kerületét 1994-ben hozták létre a XX. kerületből.

Forrás: Az 1990. és a 2001. évi népszámlálás adatai, saját összeállítás.

A területszerkezési változással megosztott XX. kerület adataitól eltekintve a népességszám a belső fekvésű I., VI. és VII. kerületekben csökkent a legnagyobb mértékben, miközben a XVII. kerület lakossága több mint 10%-kal, a XVI. kerület pedig bő 2%-kal nőtt, ez utóbbiakban gyarapodott a legnagyobb mértékben a lakásállomány is. A belső kerületekben a lakások száma minden bizonnyal az üzlethelyiségekké és irodákká alakítások miatt lett kevesebb.

5.1.2. A migráció hatása Budapest társadalomszerkezetére

A 2001. évi népszámlálás eszmei időpontjában, február 1-jén Budapest népességének 60,5%-a volt helybéli születésű, népességének 10%-a falvakban, 6,3%-a megyei jogú városokban született. A beköltözők harmadik legnépesebb csoportját több mint 90 ezer fővel a külföldről bevándoroltak alkották, akik egyrészt a határon túli magyarokból, másrészt a nem magyar, de életvitelszerűen a fővárosban élő külföldiekből tevődnek össze. 4,2% érkezett a kisvárosokból, 3,8% a középvárosokból és 3,4% a városiasodó településekből. A budapesti szuburbán övezettel való kiegyenlített migrációs pályát mutatja, hogy onnan mindössze a lakosság 2,9%-a származott. Már ezekből az adatokból is felsejlik a magyarországi vándorlások egyik sajátossága, nevezetesen az, hogy a településcsoportok közötti „vándorutak” közel sem azonos szélességűek, vannak relációk, amik között a népességmozgás markáns, és vannak olyanok, amelyek között elenyésző. Az utóbbira példa, hogy az aprófalvakból mindössze a budapestiek 1,4%-a, az üdülőfalvakból pedig 1,1%-a származott, az agglomerációs falvakból, az üdülővárosokból és a vidéki városok szuburbán településeiről Budapest felé irányuló migráció is rendkívül csekély, egy százalék alatti volt. (Természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy mekkora a kibocsátó településcsoport népességszáma.)

Mivel elemzésünk tárgya az 1990–2000 közötti időszak vándorlásainak a településcsoportok társadalomszerkezetére gyakorolt hatása, a továbbiakban csak az erre az évtizedre jutó lakóhely-változtatásokkal foglalkozunk. A települések népességére vonatkozó statisztikákban túlnyomó többségben a lakónépesség adatait használják. Mivel azonban a 2001. évi népszámlálás személyi kérdőíve csak az előző állandó lakóhelyre vonatkozóan tartalmazott információt, módszertani kompromisszumra kényszerültünk, és a migrációnak a településcsoportok népességének összetételére gyakorolt hatásait Budapest és a többi településcsoport esetében is csak az állandó népesség figyelembevételével tudtuk vizsgálni. Így, ha valakinek pl. a tényleges (ideiglenes) lakóhelye a fővárosban volt, az állandó lakóhelye azonban egy másik településcsoportban, akkor a költözködéssel kapcsolatos jellemzői az állandó lakóhely szerinti településcsoportban szerepelnek. Budapest népességéből 3,1%-nyit, valamivel több mint 55 ezer főt tettek ki azok, akiknek az állandó lakóhelye más településcsoportban vagy külföldön volt. Ugyanakkor Budapest lakónépességének és az ott állandó lakcímmel rendelkezők összevetéséből is fontos következtetés vonható le. A főváros lakónépességének TRI-értéke 75,1, míg az állandó budapesti lakcímmel rendelkezőké 89,6. A kettő közötti különbség azt mutatja, hogy az ideiglenes lakcímmel rendelkezők jóval alacsonyabb státusúak, mint az állandó lakosok.

Az állandó lakosok legnagyobb hányada – háromtizede – Budapesten belül költözött, 15%-uk élt születéskori lakóhelyén és mindössze 6,7% (115 542 fő) érkezett az 1990-es években más településcsoportból. Ez utóbbi adat is azt igazolja, hogy bár nem szűnt meg a fővárosba irányuló migráció, azonban jelentősen elapadt, és a szóban forgó időszakban Budapest nem számított kitüntetett vándorlási célpontnak, a főváros szempontjából lezárult a népességkoncentráció időszaka. A gyors, lendületes szuburbanizálódás következtében beállt népességfogyás miatt azonban különösen fontos, hogy a távozók helyére milyen társadalmi csoportok érkeztek és a két ellentétes irányú folyamat milyen hatást gyakorolt a társadalomszerkezetre.

A Budapestre beköltözők között jelentős a nőtöbbség, több mint hattizedük a gazdaságilag aktív, 25–60 évesek közül került ki, felük aktív kereső. A két utóbbi adat arra utal, hogy a beköltözőket elsősorban a fővárosi munkahelyek vonzották. Ennek a hatásnak az erősségét még fokozza, ha számításba vesszük, hogy az inaktív keresők 22%-os csoportjából és a 60 év feletti 12%-os részesedéséből sokan a vizsgált évtizedben lettek nyugdíjasok, illetve 60 év feletti, tehát közülük is sokan aktív pályájuk végén vállaltak munkát a fővárosban, majd azt követően is ott maradtak.

A budapesti szuburbán övezetbe kiköltöző, kifejezetten magas státusú csoportok helyébe lényegesen alacsonyabb státusú új lakók érkeztek. Így a főváros és annak szuburbán övezete a társadalmi rétegződés mutatója szempontjából teljesen kiegyenlítetté vált, TRI-mutatójuk között mindössze 0,3 pontnyi a különbség – az utóbbi javára, és a településcsoportok közül ez a két érték messze kiemelkedik. (Budapest TRI-je 75,1, a szuburbán övezeté 75,4). Az, hogy Budapest társadalmi rétegződésének indikátora a magas státusúak kiköltözése és az alacsonyabb státusúak betelepülése ellenére még mindig kiemelkedik a településcsoportok közül, azt is mutatja, hogy az államszocializmus ideje alatt a magas státusú csoportok rendkívül aránytalan mértékben koncentráálódtak a fővárosban. A szuburbanizáció következtében egy bő évtized alatt figyelemre méltó kiegyenlítődés történt Budapest és a vele szimbiotikus kapcsolatban élő szuburbia között. A későbbiekben megválaszolendő kérdés azonban az, hogy ez a kiegyenlítődés milyen hatást gyakorolt a többi településcsoportra.

5.2. táblázat: Az 1989 után Budapesten belül és más településcsoportból Budapestre költözők társadalmi jellemzői

Az előző állandó lakóhely településcsoportja	Társadalmi rétegek, fő									Kibocsátó településcsoport TRI-értéke
	elit	felső közép	közép	alsó közép	alsó	depriváltak	inaktívak, akik soha nem dolgoztak	összesen	TRI	
Budapest	68 658	101 101	230 112	54 694	28 129	19 720	11 013	513 427	95,0	75,1
Budapest szuburbia	2 238	4 007	11 719	3 301	1 664	856	553	24 338	89,1	77,0
Megyei jogú városok	4 644	6 871	7 420	1 524	728	786	930	22 903	93,3	53,8
Vidéki szuburbia	74	102	199	53	25	20	38	511	60,9	57,5
Középvárosok	1 773	2 975	4 473	1 056	518	396	456	11 647	82,0	54,2
Kisvárosok	1 007	1 923	3 455	893	509	398	313	8 498	68,5	46,5
Üdülővárosok	285	433	807	154	84	48	83	1 894	90,0	52,5
Városiasodó települések	509	943	2 250	819	514	308	248	5 591	52,4	38,5
Agglomerációs falvak	191	453	1 056	340	160	83	67	2 350	79,4	60,8
Üdülőfalvak	241	415	867	272	146	84	97	2 122	63,2	40,6
Falvak	1 187	2 476	7 083	2 590	1 631	720	641	16 328	58,6	51,0
Aprófalvak	112	226	605	246	171	96	67	1 523	47,7	33,8
Külföld és egyéb	2 623	2 977	7 989	1 453	810	752	1 233	17 837	64,1	..
Összesen	83 542	124 902	278 035	67 395	35 089	24 267	15 739	628 969	87,7	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját leválogatás.

Budapesten a magas státusú csoportok városon belüli költözködési aktivitása magasan felülmúlta az alacsony státusúakét. Az alsó rétegbe, a depriváltak és a soha nem dolgozott inaktívak közé tartozók közül összesen kevesebben váltottak a fővároson belül lakóhelyet, mint az elitből. Ez tulajdonképpen nagyon érthető, hiszen míg a nincstelének mobilitását nem gátolja semmi, a lakással rendelkező, de szerény megélhetésű csoportok zömében nem rendelkeznek a mobilitáshoz szükséges forrásokkal, a magas jövedelműek anyagi háttere pedig ismét nem korlátozza a lakásváltoztatási szándékot. Így a fővároson belül költözködő csoportok TRI-értéke a legmagasabb, mintegy 20 ponttal meghaladja a budapesti átlagot is. Nagyon érdekes Budapest és a szuburbiája közötti migrációs kapcsolat. Az elemzések és kutatások – különösen az 1990-es évekre vonatkozóan és tulajdonképpen érthető módon – alapvetően a kiköltözésekkel, a szuburbán övezet kialakulásával foglalkoztak, a figyelmet kevésbé keltette fel az ellenkező irányú, mondhatni, a főiránnyal ellentétes mozgás. Ennek pedig azért is tulajdonítunk különös jelentőséget, mert már itt megragadható a gyökere, a forrása annak a fordulatnak, ami 2006-ban következett be, amikor Budapest vándorlási egyenlege több mint egy évtized után ismét pozitívumot mutatott. Igaz, ez egyelőre elsősorban az ideiglenes vándorlásnak köszönhető, de az utóbbi években az állandó költözések egyenlege is csekély veszteséggel zárult. Erre még később részletesen visszatérünk, de megelőlegezhetjük, hogy Magyarországon az urbanizációs ciklusok összetörődve zajlanak, a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázat szerint viselkednek. A legmarkánsabb és leggyorsabb szuburbanizációt mutató területen, Budapesten és vonzáskörzetében már a szuburbanizáció

évtizedének nevezhető 1990-es években kimutathatóak azok a társadalmi csoportok, amelyek a reurbanizáció jelenségét hordozzák. Annak bizonyítékát, hogy itt nem csupán arról van szó, hogy a vándorlási egyenlegek mögött mindig megtaláljuk az el- és bevándorlókat, éppen a szuburbiából Budapestre visszaköltözők társadalmi jellemzőiben találjuk. A közel 25 ezer főnyi beköltöző többsége a középrétegből, a felső középből és az elitből került ki, TRI-indexük magas, 89,1 pont. A szuburbiából beköltözőkről azt is elmondhatjuk, hogy a legmagasabb státusú csoportjaik a magas státusú budapesti kerületekben telepedtek le.

A szuburbiából beköltözők után az új állandó lakók legnagyobb csoportja a megyei jogú városokból érkezett a fővárosba. A közel 23 ezer fő többsége a közép és annál magasabb társadalmi rétegekbe tartozott, TRI-értékük magas (93,3), és majdnem 40 ponttal haladja meg a megyei jogú városok átlagát. Ez arra utal, hogy Budapest továbbra is lefölözte a települési hierarchiában eggyel alatta elhelyezkedő csoportot, és munkaerőpiaca, karrierlehetőségei változatlanul nagy vonzerővel bírtak. A megyei jogú városokból érkezetteknek háromnegyede volt 20-59 év közötti, további 14%-a pedig a valószínűsíthetően velük együtt költöző gyermek, gazdasági aktivitás szerint több mint felük aktív kereső, 15%-uk eltartott gyermek.

Az eddig említetteken kívül a településcsoportok közül még a középvárosokból, az üdülővárosokból és az agglomerációs falvakból beköltöztek TRI-értéke haladta meg a fővárosi átlagot, vagyis javították annak rétegződési mutatóját. A többi településcsoportból, a vidéki városok szuburbiájából, a kisvárosokból, a városiasodó településekből, a falvakból, az üdülőfalvakból és az aprófalvakból, valamint a külföldről érkezettek átlagos TRI-értéke elmarad a fővárosi átlagtól, ők tehát rontottak annak rétegződési jellemzőin. Különösen igaz ez azokra, akiknek az aprófalvakban és a városiasodó településeken volt az előző lakóhelye, bár az adatokból az is kiolvasható, hogy az aprófalvakból Budapestre vezető migrációs ösvény nagyon keskeny, alig 1500 főt érintett. (Ennél kevesebben csak a vidéki szuburbiából költöztek a fővárosba (511 fő), azonban a településcsoport eleve kis népességszáma mellett ez nyilván más okokkal magyarázható, mint az aprófalvak esetében.)

A Budapestre költözők településcsoportonkénti és rétegződési jellemzőiről tehát azt megállapíthatjuk, hogy az ország urbánus és magasabb státusú térségeiből érkezetteket a fővárosi átlagnál magasabb, a rurális, alacsony státusú térségekből érkezetteket alacsony társadalmi státus jellemzi. Működni látszik tehát a városszociológiából ismert szukcesszió, illetve a lakásszociológiában használt filtráció jelensége, vagyis a Budapestet elhagyó nagyon magas státusú csoportok helyébe annál alacsonyabb státusúak telepedtek be, akik ugyanakkor a kibocsátó településtípusok átlagánál magasabb státust képviselnek. Mindez összességében azt eredményezte, hogy nőtt a magas státusú csoportok koncentrációja a Budapest és szuburbán övezete által alkotott összefüggő területen, miközben a többi településcsoport veszített a magas státusú népességéből.

A rurális településcsoportok elemzésénél ki fogunk térni a Budapestről kiszorult, a falvakba visszatöröltött népesség jellemzőire. Az 1990 utáni városi átalakulással foglalkozó szerzőknél (Ladányi–Szelényi 1998: 83.) felbukkant az az álláspont is, hogy Budapest átala-

kuló társadalmának egyik jellemzője a szuburbán településekre távozók mellett a szukcesszió, vagyis a helyükre érkező falusi szegények megjelenése, beköltözése, akik ráadásul jobbára a cigány etnikumhoz tartoznak, és városi gettószerű lakóövezetekben telepednek le. Kísérletet teszünk ennek a feltevésnek az ellenőrzésére. Mint korábban kimutattuk, az ideiglenes lakcímmel rendelkezők státusa alacsonyabb az állandó lakosokénál. Az ideiglenes lakcímmel rendelkezők esetében azonban nincs népszámlálási információ arról, hogy mikor és honnan érkeztek ideiglenes lakóhelyükre, viszont ismerjük az állandó lakóhelyük településcsoportját. Azokat a „depriváltak” és az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak” társadalmi rétegeibe tartozókat választottuk ki, akik ideiglenes lakcímen éltek Budapesten, és az állandó lakcímmel más településcsoportban volt, vagy 1989 után költöztek budapesti állandó lakcímre a fővároson kívülről. Valamivel több mint 34 ezer fő, Budapest lakónépességének 2%-a felelt meg ezeknek a feltételeknek. A jelzett kritériumok szerint 24%-uk a megyei jogú városokhoz, 17%-uk a falvakhoz kötődött, a harmadik legnagyobb csoportot pedig a külföldről érkezettek alkották (16%). Összesen valamivel több mint negyedük, mintegy 9 ezer fő a rurális térségekből származott, vagy ott volt az állandó lakóhelye. Miközben a teljes vizsgált csoportból senki sem volt aktív kereső, mindannyian munkanélküliek, inaktív keresők vagy eltartottak voltak, a korcsoportos és az iskolai végzettség szerinti összetételük vegyesen alakult, sokuk rendelkezett érettségivel és a diplomások aránya sem volt elhanyagolható. Egyrészt tehát azt állapíthatjuk meg, hogy kétségtelenül létezik az a jelenség, hogy a legalacsonyabb társadalmi rétegekbe tartozók az ország más részeiből a fővárosba húzódva keresik megélhetésüket. A 34 ezer főnek azonban legfeljebb egy kisebb része eshet a hivatkozott szerzők által nevesített kategóriába, a falusi, cigány etnikumú bevándorlók közé. Ezért úgy véljük, hogy a jelenségnek nincs Budapest társadalomszerkezetét érdemben befolyásoló súlya, az legfeljebb egyes lakóövezeteket érintő szociális (esetleg közbiztonsági) kérdésként értelmezhető. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy az adatbázisunk ennek a problémának a taglalásához nem megfelelő, mivel nem szerepel benne változóként az etnikai hovatartozás. Továbbá azt is feltételezhetjük, hogy a Ladányi és Szelényi által nevesített csoportok mindenféle bejelentés nélkül élnek a lakóhelyükön, sőt, nem valóságtól elrugaskodott azt vélelmezni, hogy a népszámlálás során sem írták össze őket teljes körűen. Így végső soron ezeknek a közösségeknek a létszáma nagyobb lehet annál, mint amit az adataink mutatnak, de továbbra is fenntartjuk, hogy a főváros társadalmának karakterét összességében kevésbé befolyásolják.

Budapest méreténél fogva természetesen rendkívül tagolt geográfiai és szociális teret alkot. Ezért kitérünk arra is, hogy a vándorlások milyen hatást gyakoroltak az egyes kerületek társadalomszerkezetére. A kerületek – bármennyire is más szempontok szerint kialakított közigazgatási egységek – rétegződési jellemzőikben nagyon eltérnek egymástól, a TRI- értékek 48,4 és 127,4 között szóródnak. A legmagasabb státusúak a II. (127,4), a XII. (119,9), az I. (109,2), a XVI. (106,5) és a XVII. (104,9) kerületek, míg a legalacsonyabb TRI- értékeket a VIII. (48,4), a IX. (54,9), a VII. (56,3) és a VI. (63,9) kerületekre számítottuk. A VIII. kerület társadalmi szerkezete így alig különbözik a kisvárosokétól.

Különbségek mutatkoznak már abban is, hogy a lakónépesség milyen arányát teszik ki az 1989 után beköltözők. A legzártabbnak a legmagasabb státusú kerületek mutatkoznak, ahol mindössze 4,8–5,2%-ot érnek el a más településcsoportokból az 1990-es években bevándorlók, míg a legalacsonyabb státusúakban az arányuk 8,4–10,7% között mozog, a legmagasabb értéket a VIII. kerület képviseli.

A kerületeken belül költözőkre igaz az a korábbi megállapítás, hogy a mobilak társadalmi státusa kisebb-nagyobb mértékben meghaladja a kerület átlagát. Kivételt csak a VIII. kerület képez, ahol e két TRI-érték között nincs különbség. Az 1989 után bevándorlóknak az egyes kerületek társadalomszerkezetére gyakorolt hatását vizsgálva azt láthatjuk, hogy az individuális döntések, amikor valaki Budapestre költözve lakóhelyet választ magának, összességükben rendszerré állnak össze. Tendenciájában a magas státusú bevándorlók a hasonló jellemzőkkel rendelkező kerületekben telepednek le, az alacsony státusúak pedig ugyancsak ennek megfelelő helyet keresnek.

5.3. táblázat: A kerületek népességének jellemzői a vándorlások és a TRI-értékek alapján

Kerület	Lakónépesség, 2001. 02. 01.	A Budapesten belül 1989 után lakóhelyet váltotatók		1989 után beköltözők		A kerület	Budapesten	Az 1989
		száma	aránya (%)	száma	aránya (%)		belül 1989 után lakó- helyet vál- toztatók	után vidékről beköl- tözők
							TRI-értéke	
I.	25 914	5 985	23,1	1 333	5,1	109,2	116,3	103,1
II.	92 520	25 343	27,4	4 845	5,2	127,4	160,9	103,1
III.	131 605	38 744	29,4	7 777	5,9	84,4	115,6	91,1
IV.	103 492	34 073	32,9	7 669	7,4	101,6	123,4	99,2
V.	28 948	6 114	21,1	1 894	6,5	71,9	77,7	63,5
VI.	44 137	11 995	27,2	3 698	8,4	63,9	67,7	67,6
VII.	64 137	18 082	28,2	6 052	9,4	56,3	65,2	55,7
VIII.	81 787	26 560	32,5	8 718	10,7	48,4	48,4	50,7
IX.	62 995	17 673	28,1	5 327	8,5	54,9	67,4	51,3
X.	80 852	23 917	29,6	6 297	7,8	83,7	103,3	81,9
XI.	144 441	34 856	24,1	8 140	5,6	76,1	122,4	71,7
XII.	61 763	15 504	25,1	2 951	4,8	119,9	138,8	90,0
XIII.	114 353	32 390	28,3	8 762	7,7	70,9	88,5	66,7
XIV.	123 510	34 820	28,2	7 684	6,2	74,8	103,0	81,2
XV.	85 232	25 607	30,0	4 985	5,8	100,5	111,7	75,4
XVI.	71 028	21 255	29,9	3 397	4,8	106,5	148,9	83,3
XVII.	79 989	27 565	34,5	4 181	5,2	104,9	126,6	82,1
XVIII.	96 353	29 697	30,8	5 539	5,7	100,6	115,0	73,0
XIX.	63 810	18 105	28,4	3 355	5,3	91,5	114,6	84,6
XX.	65 295	19 479	29,8	3 835	5,9	78,1	88,6	80,5
XXI.	80 982	23 338	28,8	5 039	6,2	83,7	103,9	76,0
XXII.	52 548	15 576	29,6	2 766	5,3	84,9	127,8	76,5
XXIII.	20 697	6 728	32,5	1 281	6,2	102,8	123,5	85,5
Külföld és egyéb	1 533	21	1,4	17	1,1	30,4	x	x
Összesen	1 777 921	513 427	28,9	115 542	6,5	75,1	95,0	69,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját leválogatás

Az öt legalacsonyabb státusú kerület és a budapesti átlagot valamivel meghaladó XX. kerület esetében fordul elő az, hogy az 1989 után más településcsoportból beköltöztek TRI-értéke magasabb a kerület átlagánál, míg a többi 17 kerület rétegződési mutatóján a vidékről érkezettek rontottak. A Budapesten belül lakóhelyet változtatók TRI-je minden esetben magasabb annak a kerületnek az átlagánál, ahol letelepedtek, különösen kiemelkedik ebből a szempontból is a II., a XVI. és a XII. kerület.

5.4. táblázat: A kerületek csoportosítása a lakónépesség és a vidékről beköltözők TRI-értékei alapján

Csoportok		A vidékről beköltözők TRI-értéke		
		alacsony	átlagos	magas
A kerület lakónépességének TRI-értéke	alacsony	V. , VI. VII. VIII. IX. XIII.		
	átlagos	III.	XI. XIV. XX. XXI. XXII.	X.
	magas		XV. XVI. XVII. XVIII. XIX.	I., II. IV. XII. XXIII.

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját csoportosítás.

Az 5.4. táblázat két folyamatra mutat rá: egyrészt a szukcesszió működésére, vagyis arra, hogy az elköltözők helyére tipikusan alacsonyabb státusú új lakók érkeznek, másrészt arra, hogy a kerületek differenciált rétegződési vonásaihoz igazodik általában a beköltözők szociális karaktere.

Az ország egészére vonatkozóan jeleztük már a magas státusú csoportok koncentrációját. Ugyanezt figyelhetjük meg Budapesten belül is. A különböző lakóövezetek erőteljes szociális differenciálódása bizonyára még határozottabban kimutatható lenne, ha nem a kerületeket, hanem kisebb területi egységeket vizsgálnánk, ez azonban mesze túlmutat elemzésünk keretein.

A következőkben a Melléklet I. és II. táblázata¹⁵ alapján áttekintjük, hogy a budapesti kerületekbe mely településcsoportokból és milyen rétegződési jellemzőkkel bíró betelepülők érkeztek.

A legalacsonyabb népességű I. kerületben éltek a legkisebb számban olyanok (7318 fő), akik 1989 után költöztek a népszámláláskori lakóhelyükre. A legtöbbjüknek (közel 6 ezer főnek) az előző lakóhelye is Budapesten volt, rétegződési mutatójuk értéke magas (116,3), de

¹⁵ A táblázatokat méretük miatt közöljük a Mellékletben.

még ennél is magasabb státus (162,3) jellemzi a megyei jogú városokból érkezett 320 főt. Közel 300 főnek volt az előző lakóhelye külföldön, ők szintén magas státusúak (97,1), bár ez már elmarad a kerület átlagától, és ugyanez jellemzi a budapesti szuburbiából beköltözőket is (252 fő, TRI=95). A középvárosokból és a falvakból is valamivel több mint 130 fő telepedett le az I. kerületben, az előbbiek TRI-je (118,7) meghaladja a kerületi átlagot és a kibocsátó településcsoport átlagát is, az utóbbiak a kerületre jellemzőnél ugyan alacsonyabb státust képviselnek (TRI=87,3), de ez messze magasabb a falvakénál. Valamennyi többi településcsoportból 100 főnél kevesebben költöztek be, vékony tehát az a migrációs kapcsolat, ami az I. kerülettel összeköti őket, az aprófalvak esetében pl. mindössze 9 főt tesz ki, így érdemben nem befolyásolták a kerület társadalomszerkezetét.

A II. kerületbe 92,5 ezres népességszámához képest relatíve kevés új lakó érkezett. A Budapesten belül lakhelyet változtatók aránya is elmarad az átlagtól, a más településcsoportból érkezettek pedig az egyik legalacsonyabb. Mivel ez a legmagasabb TRI- értékkel rendelkező kerület (127,4), különösen érdekes, hogy honnan és milyen státusú csoportok érkeztek ide. Mint valamennyi kerületben, itt is azok létszáma a legmagasabb, akiknek Budapesten belül volt az előző lakóhelye is. 160,9-es TRI-értékük jól mutatja azt a folyamatot, amelynek során a magas státusú csoportok a főváros egyes lakóövezeteiben koncentráálódtak. A beköltözők legnagyobb csoportját azok alkotják, akiknek az előző lakóhelye külföldön volt (közel 1300 fő), státusmutatójuk magas (121,6), megközelíti a kerület átlagát. Itt térünk ki arra, hogy a népszámlálás során Budapesten majdnem 18 ezer olyan személyt írtak össze, aki 1989 után külföldi lakóhelyről érkezett. A fővároson belüli eloszlásuk nagyon pontosan követi a kerületek rétegződési jellemzőit: a magas státusúak a magas presztízsű, az alacsony státusúak az alacsony presztízsű kerületekben telepedtek le. A II. kerületbe több mint ezer fő érkezett a megyei jogú városokból, 143,9-es TRI-értékük meghaladja a kerületét és a kibocsátó településcsoportét is. A budapesti szuburbia is közel ezer főnek volt az előző lakóhelye, státusjellemzőjük gyakorlatilag megegyezik a kerületével. Ennek a csoportnak több mint a felét olyanok alkotják, akik vagy Budapesten születtek vagy a szuburbiában születtek, de tanuló korúak, így feltételezhető, hogy a szüleikkel együtt költöztek, tehát visszatelepülőnek minősíthetők. Mindezek alapján úgy véljük, hogy esetük a reurbanizáció példájának tekinthető. A középvárosokból, a kisvárosokból, az üdülővárosokból, a városiasodó településekből és a falvakból érkeztek még nagyobb számban beköltözők, az utóbbiak kivételével magas státusú csoportok, amelyeknek a TRI-je csak a kisvárosok és a városiasodó települések esetében maradt el a kerületi átlagtól. A falvakból bevándorlók TRI-je mindössze 56,8. Az agglomerációs falvakból, az üdülőfalvakból, az aprófalvakból és a vidéki szuburbiából nagyon kevesen származtak, ugyanakkor következetesen alacsony státusú csoportok. Ezekről a helyekről a migrációs pályák nem a II. kerületbe vezetnek. A kerület tehát mindenekelőtt a kiemelkedő státusú csoportok számára bizonyult célpontnak az 1990-es években, a szelekció elsősorban az ingatlan- és lakásárak közvetítésével történik.

A III. kerület népességszáma a második legmagasabb, 84,4-es TRI-vel a közepes státusú kerületek közé tartozik, ahova Budapesten belülről átlagos, vidékről átlag alatti arányban érkeztek új lakók, utóbbiak között azok voltak a legnagyobb számban, akiknek a budapesti szuburbiában vagy a megyei jogú városokban volt az előző állandó lakóhelye. A szuburbiát elhagyók közül a legtöbben ezt a kerületet választották, és ezt ugyancsak a reurbanizálódás jelenségét takarja. Mindkét csoport TRI-je magasabb volt a kerületi átlagnál. A középvárosokból és az üdülővárosokból érkezett még nagyobb számú és magas státusú népesség, a többi településcsoportból bevándorlók TRI-értéke elmaradt a kerületi átlagtól. Érdekes az aprófalvak esete, ahonnan ugyan csak 80 fő származott, de atipikusan magas TRI-vel (107). Mivel mind a Budapesten belülről, mind a vidékről betelepettek státusa meghaladta a kerületi átlagot, a vándorlások következtében egyértelműen az emelkedő státusú kerületek közé tartozott.

A IV. kerület népessége 103 ezer fő fölötti, a Budapesten belül lakóhelyet változtatók aránya a második legmagasabb, a vidékről érkezettek pedig átlag fölötti volt. A Budapesten kívüli településcsoportok közül a legtöbben a fővárosi szuburbiából és a megyei jogú városokból költöztek a IV. kerületbe, előbbiből a kerületek közül a legmagasabb, utóbbiból a harmadik legmagasabb státusú lakókat fogadta. A falvakból Budapestre települők harmadik leggyakoribb célterülete volt a kerület, akiknek a TRI-értéke megfelelt a fővárosi átlagnak. A kisvárosokból és az agglomerációs falvakból kiemelkedően magas, a középvárosokból a kerületi átlagnak megfelelő, az üdülővárosokból és a városiasodó településekről pedig attól jóval elmaradó státusú csoportok költöztek be. Különleges az aprófalvakból származók helyzete, a kerületek közül ide érkeztek a második legnagyobb számban (123 fő) és a legmagasabb TRI-értékkel (114,8). Összességében vidékről a kibocsátó településcsoport átlagát lényegesen felülmúló, és a kerületi átlagot is megközelítő rétegződési jellemzőkkel rendelkező új lakók érkeztek.

Az V. kerület a népesség mérete szerint a második legkisebb, szám szerint Budapesten belülről a második, vidékről a harmadik legkevesebb beköltözőt fogadta. A kerület sajátosságai közé tartozik, hogy az ország igazgatási központja, sok igazgatási csúcspontjának ad helyet, és ezért részben vonzó lakóhely is, ugyanakkor határos a főváros legproblémásabb szociális helyzetű kerületeivel, ami szintén nyomot hagy rajta. A vele geográfaiilag is szomszédos VI., VII., VIII., IX. és XIII. kerületekkel együtt a legalacsonyabb rétegződési jellemzőjű tömböt alkotja a főváros belsejében. A Budapesten belül lakóhelyet változtatók TRI-je valamivel meghaladja a kerületi átlagot, a vidéki származásúaké ennél nagyobb mértékben elmarad attól. A fővároson kívülről a legtöbben külföldről és a megyei jogú városokból érkeztek, az előbbieket átlagos, az utóbbiak pedig az új lakók között az egyetlen magas státusú csoportot alkotják. A budapesti szuburbiából csak a VIII. kerületbe költöztek alacsonyabb státusú lakók, mint az V. kerületbe, akik a meredeken emelkedő presztízsű szuburbiából éppen szociális jellemzőik miatt szorulhattak ki, és telepedtek át a fővárosba, így ők nem sorolhatók a reurbanizáció kategóriájába. A középvárosokból az V. kerületet lakóhelyül választók státusa még magas (105,9), a többi településcsoportból jellemzően nagyon ke-

vesen és alacsony státusú csoportokból érkeztek. A bevándorlók összességében a kerület rétegződési jellemzőin nem javítottak, inkább stabilizálták relatíve alacsony státusát.

A VI. kerület középvárosnyi népességű (44 137 fő), lakóinak átlagos hányadának volt Budapesten belül az előző lakóhelye, a vidékről érkezettek aránya (8,4%) meghaladta az átlagot, a két bevándorló csoport státusa gyakorlatilag azonos (67) és alig magasabb a negyedik legalacsonyabb értéket mutató kerületi átlagnál (63,9), ennyiben rétegződési és szociális értelemben meglehetősen homogén népességet alkotnak. A VI. kerületet vándorlási szempontból leginkább az különbözteti meg a VII., VIII. és IX. kerületektől, hogy ide a megyei jogú városokból még magas státusú csoport költözött be, a többiekbe már nem. A szuburbiából, a középvárosokból, a kisvárosokból és a városiasodó településekből átlag fölötti, a falvakból és a határokon túlról az alatti TRI-értékű lakók telepedtek le, megerősítve a kerület szociális karakterét.

A VII. kerület népessége meghaladta a 64 ezer főt, lakóinak átlagos része rendelkezett budapesti előző lakóhellyel, a más település csoportokból érkezettek aránya azonban a második legmagasabb volt (9,4%). A kerület TRI-értéke a harmadik legalacsonyabb, része a VI., VIII., IX. és XIII. kerületek által alkotott alacsony státusú tömbnek. A Budapestről és vidékről beköltöztek is alacsony státusú csoportokat alkotnak, előbbieket TRI-értéke a második, utóbbiaké a harmadik legalacsonyabb a kerületek között. Kifejezetten magas státusú lakók egyik település csoportból sem érkeztek, a legmagasabb TRI-érték a korábban a budapesti szuburbiában élőket jellemezte (86,5). Közel 1400 fő érkezett a megyei jogú városokból, ahonnan Budapest többi kerületébe tipikusan magas TRI-értékű csoportok költöztek, de a VII. kerület ebből a szempontból a kivételek közé számít, mivel a vidéki nagyvárosokból itt letelepedők rétegződési mutatója (66,6) a harmadik legalacsonyabbnak bizonyult. A határon túlról, a középvárosokból, a kisvárosokból, és a falvakból költöztek be nagyobb számban, mindenhonnan a kerület átlagától elmaradó státusjellemzőkkel. A vidéki szuburbia mindössze 25 főnek volt a megelőző lakóhelye, de ők alkotják a kirívóan legalacsonyabb TRI-értékű csoportot (18,9) a melléklet II. táblázatában közölt adatok sorában. A vidékről a VII. kerületben letelepedők alacsony TRI-értéke természetesen összetett népességet takar, amelyből nemcsak a hiányoztak az elit és a felső közép társadalmi rétegekbe tartozók, de arányuk valamelyest meg is haladta a Budapestre jellemzőt, azonban a felső közép és a közép már kisebb, a többi, alacsonyabb társadalmi csoport pedig magasabb hányadot képviselt, ami jól érzékelhetően lefelé mozdította a státusjellemzőt. Emiatt a vidékről származók összességében rontottak a kerület fővárosi viszonylatban amúgy is alacsony presztízsű társadalomszerkezetén.

A VIII. kerület több mint 80 ezer ember lakóhelye, akiknek 32%-a változtatott az 1990-es években Budapesten belül lakóhelyet, a vidékről beköltözők aránya pedig a legmagasabb, 10,7%. TRI értéke egyértelműen a legalacsonyabb a budapesti kerületek között (48,4), ezzel pontosan megegyezik a korábban is fővárosi lakóhellyel rendelkezők, és csak árnyalattal magasabb (50,7) a vidéki település csoportokból érkezettek státusjellemzője. Fontos megjegyezni azt is, hogy mindkét utóbbi mutató ugyancsak a legkisebb a kerületek sorában.

Bár szám szerint csak a XIII. kerületbe költöztek be többen vidékről, ez a több mint 8 ezer fő bármelyik településcsoportból is származott, vagy a legalacsonyabb TRI-értékkel bírt, mint a budapesti szuburbia, az egyébként jellemzően magas státusú csoportokat kibocsátó megyei jogú városok, az agglomerációs falvak és a falvak esetében, vagy a három legrosszabb közé tartozott, mint a középvárosokat, a kisvárosokat és az üdülővárosokat elhagyók. Kivételt még leginkább az aprófalvakból áttelepült valamivel több mint 100 fő jelentett, akiknek a TRI-mutatója (67,9) meghaladta a településcsoportból Budapestre költözők átlagát. Társadalmi rétegek szerinti összetételük természetesen a vidékről származóknak is heterogén, de míg az elitbe, a felső középsőbe és a középrétegbe tartozók alul-, a többi alacsonyabb réteg tagjai felülreprezentáltak voltak. A lakókörnyezet minősége és a lakásárak állnak annak a háttérben, hogy Budapesten belülről és vidékről is elsősorban a fővárosra jellemzőnél alacsonyabb státusú csoportok választották lakóhelyül a VIII. kerületet. A szociológiai vizsgálatokban elsősorban a VIII. kerülettel kapcsolatban vetődik fel a gettók, ezen belül is a cigányság által lakott gettók kialakulásának kérdése. Az adatok kerületi szintű elemzésekor ezek az állítások a fentebb már említett okokból nem verifikálhatók, egyrészt mivel nem rendelkezünk információval a lakók etnikai hovatartozásáról, másrészt ehhez legfeljebb háztömb szinten kellene kezelni az adatokat. Az 1990-es években vidékről összesen 1751 olyan személy költözött be a kerületbe, akik az alsó, a deprivált, illetve az inaktívok, akik soha nem dolgoztak társadalmi csoportokba tartoztak. Nagyon kevés köztük a 60 év fölötti, mindössze 82 fő, ugyanakkor rendkívül magas a munkanélküliek (14%) és a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező (64%) aránya. Mindebből következtethetünk arra, hogy a leghátrányosabb helyzetű vidéki népességből húzódtak a fővárosba, lehetnek esetleg cigány származásúak is, de a kerületen belüli elhelyezkedésükről, arról, hogy szórtan vagy tömbben élnek, az elemzésnek ezen a szintjén nem tudunk semmit. Mindenesetre a főváros népességének 0,1%-át sem teszik ki.

A IX. kerület népességszáma néhány fő híján 63 ezer fő, a korábbi budapesti lakóhelylyel rendelkezők aránya átlagos, a vidéki településcsoportokból beköltözőké pedig a harmadik legmagasabb. A kerület része a pesti oldal alacsony státusú tömbjének, lakóinak TRI-értéke a harmadik legalacsonyabb (54,9). Ugyanez jellemzi a Budapesten belül költözőket, a fővároson kívülről érkezettek státuszjellemezője a VIII. kerület után a második legrosszabb. A relatíve legmagasabb státusú betelepülők a középvárosokból (TRI=69,3), és a budapesti szuburbiából (TRI=82,4) érkeztek. A megyei jogú városokból származók státusértéke meghaladt bár a kerületi átlagot, ennek ellenére a kerületek sorában a második legalacsonyabb (58,6) volt, amit még a falvakból érkezettek is felülmúltak (TRI=63,2). A városiasodó településeket a IX. kerületért elhagyók TRI-értéke mindössze 46,3, de ettől is jóval elmarad azé a 466 főé (35,5), aki a kisvárosokból, illetve azé a 109 főé (28,6), akik az aprófalvakból származtak. A IX. kerület népességének és a vándorló csoportok társadalmi rétegződésének jellemzőiben nagyon hasonló a VIII. kerülethez, ezért itt is megvizsgáltuk a három alsó rétegbe tartozók néhány demográfiai sajátosságát. Kevés köztük a gyermek és az időskorú, együtt sem teszik ki az 1038 fő ötödét, tehát a túlnyomó többségük aktív korú. A foglalkoztatottak aránya mindössze 20, a

munkanélkülieké pedig 11,5%, vagyis a többségük inaktív kereső és eltartott. Az iskolai végzettségük általában alacsony, több mint hattizedük legfeljebb 8 általánossal rendelkezik, ugyanakkor 6%-uk diplomás.

A X. kerület több mint 80 ezres népességének valamivel az átlag fölötti része rendelkezett korábbi budapesti, illetve vidéki lakóhellyel. Lakóinak státusa (83,7) magasabb a fővárosi átlagnál, és ettől csak kevéssel maradt el a vidékről beköltözők TRI-értéke (81,9). Ezret meghaladó új lakó érkezett a budapesti szuburbiából, a megyei jogú városokból és a falvakból, utóbbiból alacsony (64,3), a szuburbiából a fővárosba költözők átlagának megfelelő (88,5), a megyei jogú városokból pedig az onnan a fővárosba vándorlók közül a harmadik legmagasabb (149,5) státusjellemezővel. A falvakon kívül még a városiasodó településekből és a kisvárosokból érkeztek alacsonyabb TRI-értékű csoportok, míg a középvárosokból magas státusúak választották a X. kerületet. A bevándorlók összességében inkább javítottak a kerület rétegződési jellemzőin.

A XI. kerület a legnépesebb, közel 145 ezer lakóval, de a Budapesten belül lakhelyet változtatók és a vidékről betelepültek aránya is elmarad az átlagtól. A teljes népesség TRI-értéke (76,1) nagyon közeli a fővárosi átlaghoz, a fővároson belül költözők (122,4) és a vidéki településcsoportokból érkezettek (71,7) közül az előző jelentősen, az utóbbi kismértékben meghaladja azt. A legmagasabb státusú betelepülők az agglomerációs falvakból, az üdülővárosokból, a megyei jogú városokból és a városiasodó településekből érkeztek, kifejezetten alacsony státust csak az előzőleg külföldi lakóhelyen élők képviseltek. A kerületi átlagtól még a kisvárosokat és a falvakat elhagyók maradtak el. Az adatok szerint a kerület elérhető lakhelyet jelentett az alacsonyabb státusú településcsoportokat a fővárosra cserélők számára, státusjellemezőin azonban érdemben nem változtattak.

A XII. kerület közel 62 ezer fős népessége TRI-értéke alapján (119,9) a II. kerülettel együtt magasan kiemelkedik a kerületek sorából. Lakosaiból a Budapesten belül költözők a negyedik legalacsonyabb, a vidékről betelepülőké pedig (a XVI. kerülettel együtt) a legalacsonyabb hányadot (4,8%, 2951 fő) tette ki, vagyis ilyen szempontból relatív zártságot mutatott. Ez abban is megmutatkozik, hogy az 1990-es években a fővároson belül költözők TRI-értéke (138,8) kiugróan magas, amit a hasonló csoportoké csak a II. és a XVI. kerületben múlt felül, de a vidékről származóké is (90) a legmagasabbak közé tartozik. Az üdülővárosokból, az agglomerációs falvakból, a vidéki szuburbiából, az üdülőfalvakból és az aprófalvakból, vagyis a településcsoportok majdnem feléből gyakorlatilag nem vezettek migrációs pályák a XII. kerület felé, ezekben ugyanis összesen kevesebb mint 200 főnek volt az előző lakóhelye. A kisvárosokból érkezett nem nagy létszámú csoport TRI-je volt a legmagasabb (164,3), a megyei jogú városokat és a városiasodó településeket elhagyók, valamint a határokon túlról származók státusértéke ugyan magas, 100 fölötti, de a kerületi átlagtól elmarad. A budapesti szuburbiából érkezett ötszáz fő helyzete annyiban sajátos, hogy innen a magas státusú kerületekbe jellemzően hasonló csoportok költöztek be. A XII. kerület esetében TRI-értékük 94,4, ami általában magasnak számítana, azonban a kerület átlagától jócskán elmarad.

A XIII. kerület TRI értéke alapján (70,9) első látásra szintén a vele határos alacsony státusú tömb részének tűnik. Népszáma 114 ezer fölötti, lakói a Budapesten belüli migrációban átlagos arányban vettek részt, vidékről azonban szám szerint ide költöztek be a legtöbben, több mint 8700-an, az ötödik legalacsonyabb státusú csoportot alkotva (TRI=66,7). Bár a kerület státuszjellemezője a fővároson belül relatíve alacsony, a pesti belső kerületekét meghaladja, és teljes népességének, valamint a vidéki településcsoportokból beköltözőknek a rétegződési sajátosságai is elütnek azokétól. A Budapesten belül lakóhelyet változtatók TRI-értéke (88,5) ugyan elmarad a kerületek átlagától, a fővárosi szuburbiából (112,2) és a megyei jogú városokból (99,2) már magas státusú lakókat fogadott, ráadásul az utóbbi településekről ebbe a kerületbe érkeztek a legtöbben, közel 2 ezer fő. A többi településcsoportból érkezettek státusa már jóval elmarad az előző kettőtől, de csak a városiasodó települések, a kisvárosok, az üdülőfalvak és a külföldiek esetében nem éri el a kerületi átlagot. A kerület státusát leginkább az a valamivel több mint 4400 fő rontja, akik ideiglenes lakcímen élnek ott, TRI-értékük ugyanis mindössze 47,1. Mindezek alapján úgy látjuk, hogy a XIII. kerület viszonylagosan alacsony státusmutatója ellenére sem sorolható a VI., VII., VIII. és IX kerületek által alkotott csoporthoz, inkább köztes pozíciót foglal el, ugyanis az említettekkel szemben magas státusú csoportoknak is költözési célpontja. Státusmutatóját csökkentti, hogy a 60 évnél idősebbek aránya magasabb a budapesti átlagnál, ugyanakkor TRI-értékük elmarad a Budapest egészében ezt a korcsoportot jellemzőtől.

A XIV. kerület a harmadik legnépesebb volt több mint 123 ezer fővel, lakóin belül a Budapesten belül költözködők és a vidékről érkezettek is átlagos arányt tettek ki. Státuszjellemezője a fővárosi átlaghoz legközelebbi (74,8), amit azonban mindkét fő betelepülő csoport értéke meghalad, aminek következtében rétegződési sajátosságai az 1990-es években egyértelműen javultak, státusa emelkedett. Valamennyi urbánus jellegű településcsoportból nagyobb létszámban érkeztek új lakók, mégpedig a kerületét meghaladó TRI-értékkel, így jelentősen hozzájárultak az említett emelkedő státushoz, ellensúlyozva a rurális településcsoportokból betelepülők alacsonyabb TRI-értékeit. Utóbbiak közül a falvakat elhagyók száma meghaladta az ezret (TRI=62,3), az aprófalvakat elhagyók státusa volt a legalacsonyabb (49), számuk azonban nem érte el a százat. A kerület belső, nyugati része a pesti oldal alacsony státusú tömbjével, keleti oldala pedig a második legmagasabb státusú csoportba tartozó peremkerületekkel határos, karakterét is ez határozza meg. Részletesebb vizsgálattal minden bizonnyal eltérő jellegű területeket lehetne elkülöníteni a kerületen belül.

A XV., XVI., XVII., XVIII. és XXIII. kerületek a főváros pesti oldalát körülölelő, társadalmi és migrációs jellemzőiben nagy hasonlóságot mutató tömböt alkotnak, ezért összevontan tárgyaljuk őket. (Valójában a korábban elemzett IV. kerület is ide sorolható.) Lakóik között 30%-os vagy azt meghaladó, tehát átlag fölötti a korábban más budapesti lakóhellyel rendelkezők aránya, míg a vidéki településcsoportokból beköltözők aránya minden esetben átlag alatti. Ez egyértelműen arra utal, hogy a terület a fővároson belül költözködő, kiemelkedően magas, 103 és 148,9 közötti TRI-értékű csoportok célpontja volt az 1990-es években,

amit rokoníthatunk a belső szuburbanizáció jelenségével. A folyamat következtében a kerületek státusa felértékelődött, amin az sem rontott, hogy a relatíve kisszámú vidéki származású új lakók között voltak alacsony státusú csoportok is. A megyei jogú városokból a kerületek átlagát elérő, vagy azt meghaladó TRI-értékű lakók érkeztek, így pl. a XVI. kerületbe több mint 500 fő 182,2-es, kiugró TRI-vel. A budapesti szuburbiából áttelepülők státusa valamivel elmaradt a megyei jogú városokétól, de a XV. kerület kivételével még jól illeszkedett az új lakóhely jellegéhez. A középvárosokat elhagyók szélesebb skálán szóródtak, a XXIII. kerületi 73,2 és a XVI. kerületi 130 TRI között, és ehhez hasonló képet mutattak a korábban kisvárosokban élők is. Az üdülővárosokból alig költöztek ezekbe a kerületekbe, míg a városiasodó településekről meglehetősen vegyes összetételű lakók érkeztek, TRI-jük a XVI. kerület esetében mindössze 39,9 volt, ellenben a XV. kerületben 122,8. Az agglomerációs falvakból beköltözők státusértéke a XV. kerület kivételével, a falvakból áttelepülőké minden esetben számottevően elmaradt a kerületi átlagoktól, ők tehát nem járultak hozzá a terület státusának emelkedéséhez, igaz, viszonylag kis számuk miatt arra valójában kevés hatást gyakoroltak. A vidéki szuburbia településeinek, az üdülőfalvaknak és az aprófalvaknak a kibocsátása olyan csekély volt ebbe az irányba, hogy érdemben ugyancsak nem befolyásolták a társadalmi rétegződés alakulását.

A XIX. kerület közel 64 ezres népességének a Budapesten belül lakóhelyet változtatók átlagos, a vidéki településcsoportokból beköltözők átlag alatti részét alkotják. Határos az alacsony státusú belső tömbbel és a magas státusú peremkerületekkel is, ilyen értelemben átmeneti övezetnek tekinthető, TRI-értéke is ennek megfelelően alakult (91,5). A kerületek többségéhez hasonlóan a fővároson belül költözködő több mint 18 ezres populáció státusjellemzője magas (114,6), a vidéki származású mintegy 3 ezer főé (84,6) pedig egyértelműen elmarad a kerületi átlagtól. A budapesti szuburbiából beköltözők státusjellemzője nagyjából megfelel a kerületének, a városi jogállású településekből képzett csoportokból érkezetteké annál szignifikánsan magasabb, a falvakból származóké pedig jóval alacsonyabb. Az új lakók összességében valamelyest javítottak a kerület rétegződési jellemzőjén.

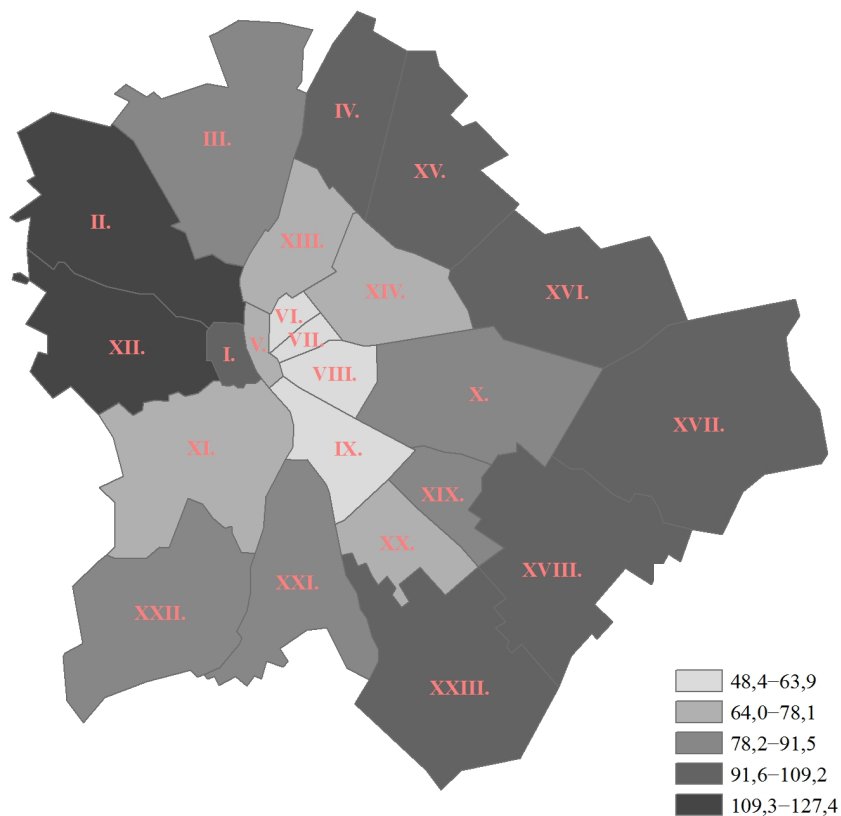
A XX. kerület is átmeneti övezet jelleggel bír, de míg a XIX. kerület TRI-értéke inkább a peremkerületekéhez közelített, e kerületé (78,1) a vele határos IX. kerületéhez esik közel. Lakóinak száma meghaladta a 65 ezret, a Budapesten belül lakóhelyet változtatók aránya kevéssel átlag feletti, a vidékről betelepülőké pedig átlag alatti, azonban mindkét csoport magasabb státust képviselt, mint a kerület teljes népessége, tehát az 1990-es években valamelyest javult a társadalmi rétegek szerinti összetétele. A nagyobb létszámú csoportokat kibocsátó településcsoportok közül a budapesti szuburbiából, a megyei jogú városokból, az agglomerációs falvakból és a városiasodó településekből magas, a kisvárosokból valamivel átlag fölötti, a középvárosokból és a falvakból alacsonyabb státusú lakókat fogadott.

Az egymással határos XXI. és XXII. kerület státusa nagyon hasonló (TRI=83,7, illetve 84,9), és gyakorlatilag egybeesett velük a vidékről betelepültek rétegződési mutatója is (76), a Budapesten belül költözködők TRI-értéke azonban a XXII. kerület esetében jóval magasabb volt (127,8 vs. 103,9). A vidéki településcsoportokból származók státusjellemzői is többnyire

hasonlóan alakultak, a budapesti szuburbiából, a megyei jogú városokból és a középvárosokból mindkét kerületbe magas, a falvakból alacsony pontértékű lakókat fogadtak. A kisvárosokból és a városiasodó településekből származók státusa a XXII. kerület esetében átlag feletti, a XXI. kerület esetében átlag alatti volt.

A kerületek rétegződési és lakóik vándorlási jellemzőiről elmondottakat térképen is ábrázoltuk. A rétegződési jellemzőiket az 5.1. térképen mutatjuk be. Annak ellenére, hogy a kerületek önmagukban is tagolt, összetett földrajzi és társadalmi egységek, amelyek népességszámuk alapján önálló városként is értelmezhetőek lennének, a térképen meglehetősen szabályos mintázat bontakozik ki. A belső kerületek régi, bérháznak épült lakásállományában egy tömbben él a legalacsonyabb státusú népesség. Ehhez a területhez átmeneti övezet jelleggel köztes helyzetű kerületek kapcsolódnak, amelyeknek a lakásállományában jellemzően megtalálhatók a II. világháború után épült lakótelepek. Mindezt a magas státusú peremkerületek ölelik körül, tipikusan családi házas beépítéssel. A budai oldalon markánsan elkülönül a II. és a XII. kerület zöldövezeti, kiemelkedően magas státusú tömbje. A III. kerület rétegződési helyzetét ugyancsak befolyásolják az oda épített nagy lakótelepek, a XI. kerület sok szempontból inkább a pesti oldal átnyúlásának tekinthető. Az attól délre elterülő XXI. és XII. kerület ismét eggyel magasabb kategóriába tartozik.

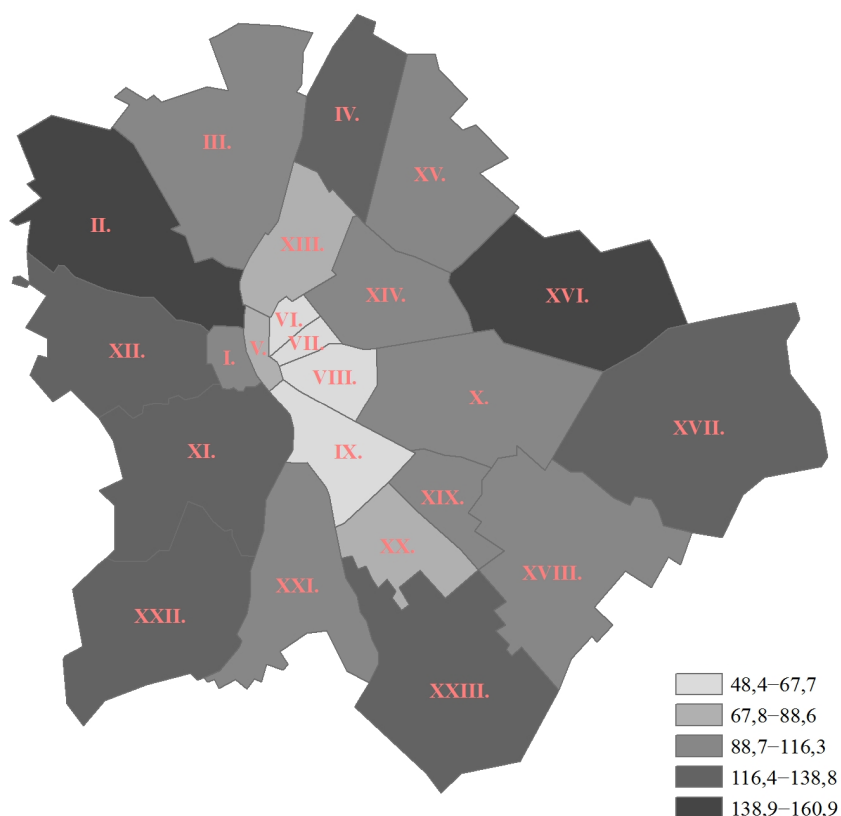
5.1. térkép: Budapest kerületei lakóik státusjellemezője szerint¹⁶

¹⁶ A töréspontokat az 5.1., 5.2. és 5.3. térképeknél is a Jenks-féle algoritmus alapján határoztuk meg.

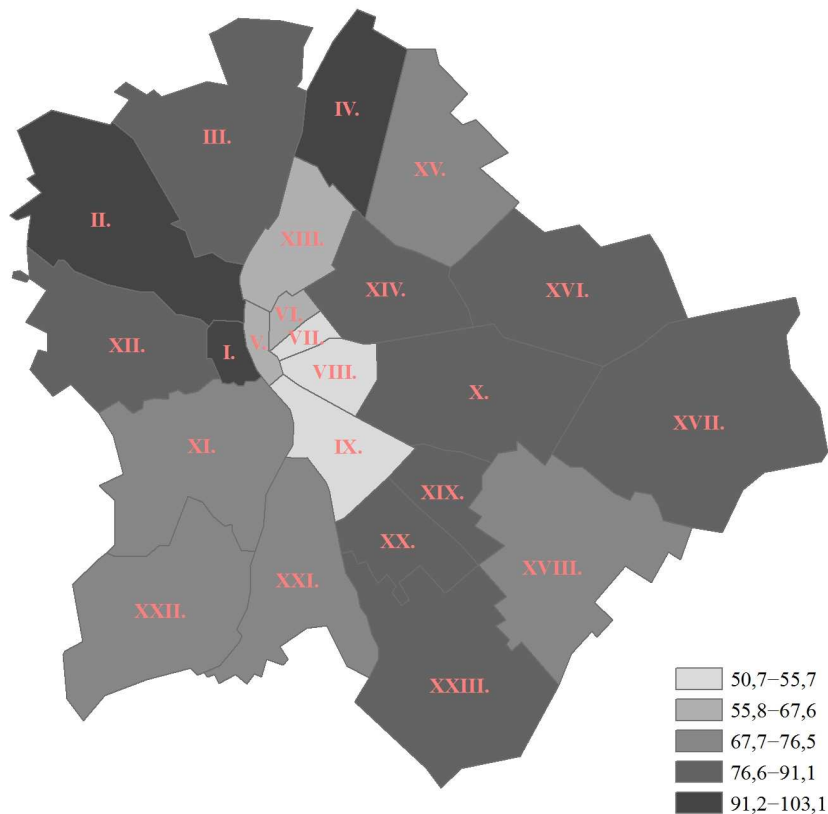
Az 5.2. térkép azt támasztja alá, hogy a fővároson belül lakóhelyet változtatók, akik kerületenként átlagosan a népesség közel háromtizedét tették ki, részben igazodnak az egyes kerületek népességének státusához, részben pedig jelentősen befolyásolják azt. A pesti kerületek ebben a megközelítésben is konzisztens képet mutatnak, és általános rétegződési jellemzőiknek felelnek meg a Budapesten belül költözők is. A másik póluson ugyanez mondható el a II. kerületről. A belső migráció a IX., a XIV. és a XVI. kerület státusán érdemben emelt.

5.2. térkép: A kerületek a Budapesten belül lakóhelyet változtatók TRI-értékei szerint

A teljesség kedvéért ábrázoltuk a más településcsoportokból betelepülők kerületenként státusát is. Mivel ők számszerűen kevesen voltak ahhoz, hogy érdemben hatást gyakoroljanak a kerületek rétegződésére, így az 5.3. térkép inkább azt igazolja, hogy a vidékről származók meglehetősen nagy pontossággal és következetességgel találták meg a státusukhoz leginkább illeszkedő lakóterületeket. Körükben az általános jellemzőkhöz képest felülértékelt az I. és az V. kerület.

5.3. térkép: A kerületek a más településcsoportokból beköltözők TRI-értékei szerint

Többször megfogalmaztuk azt az állítást, hogy megfigyelhető a magas státusú csoportoknak az ország egész területéről Budapesten – és mint látni fogjuk a szuburbiájában – végbemenő koncentrálódása. Vizsgáljuk meg az elitbe és a felső középrétegbe tartozó beköltözők néhány jellemzőjét. Az 1990-es években a vidéki településcsoportokból fővárosi állandó lakcímen letelepedő 115 542 főnek éppen a harmada, 38 685 fő tartozott a két legfelső társadalmi rétegbe. Háromtizedük a megyei jogú városokat, 16%-uk a budapesti szuburbiát, 12%-uk a középvárosokat, közel 8%-uk a kisvárosokat hagyta el, vagyis összesen kétharmaduk az egyértelműen legvárosiasodottabb településcsoportokból érkezett. A legnépesebb településcsoport, a falvak 9,5%-uknak volt az előző lakóhelye. Azt látjuk tehát, hogy az erőteljes népességcsökkenés és szuburbanizálódás ellenére a főváros továbbra is markáns „elit elszívó” hatást gyakorolt az ország többi részére. (Később, a budapesti szuburbiával együttesen térünk ki arra, hogy ez az elszívás milyen mértékben érintette a többi településcsoport felső rétegeit.) Az elitbe és a felső középbe tartozó beköltözők 63%-a folytatott keresőtevékenységet, 16%-ot tettek ki az inaktív keresők (akikbe a nyugdíjszerű ellátásban részesülők mellett a gyesen, gyeden levők is beletartoztak), 15%-uk volt eltartott tanuló, 5% egyéb eltartott és mindössze 1%-uk munkanélküli. Munkaerő-piaci pozícióik tehát messze az átlag feletti, amit az is alátámaszt, hogy tipikusan minden bizonnyal éppen a jól fizető vagy kívánatos karriert biztosító állás kedvéért költöztek Budapestre. Korszerkezetük is az átlagtól eltérő, 74%-uk 20–59 év közötti és valamivel 10%

alatti a 60 éven felüliek aránya. Azt már korábban megállapítottuk, hogy Budapesten leginkább a státusuknak megfelelő lakóhelyet kínáló kerületekben telepedtek le.

5.2. A budapesti szuburbia

5.2.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A mindennapi életviszonyokban Budapesttel fennálló rendkívül sokrétű kapcsolata miatt az elemzést a szuburbiával folytatjuk.

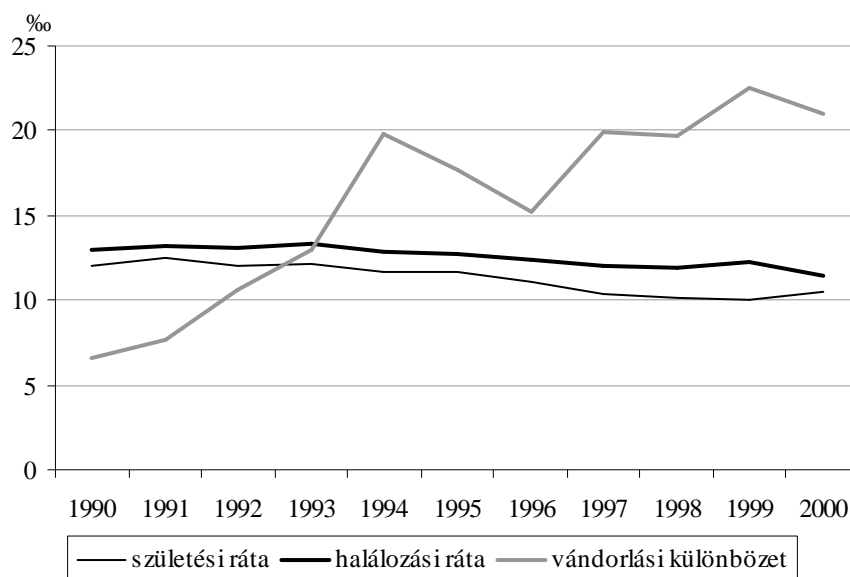
A főváros és a vonzáskörzetében elhelyezkedő települések közötti migrációs kapcsolat egyáltalán nem az 1990-es évek dinamikus szuburbanizálódásának a terméke. Mint arra kutatók felhívják a figyelmet, a budapesti agglomerációs övezetbe tartozó településeknek alapvetően a vándorlási nyereségen nyugvó népességnövekedése már a 20. század első évtizedeitől meghaladta a fővárosét (Dövényi–Kovács 1999: 34–35.). A vándorlási nyereség forrása kettős volt: a vonzáskörzet települései egyrészt megszürték, lecsapolták a vidékről Budapest felé költöző csoportokat, másrészt már a 20. század első felében intenzív kivándorlás indult a fővárosból, elsősorban azokat a szegényebb rétegeket megmozgatva, akik a budapesti magas lakhatási és megélhetési költségek miatt költöztek a környező falvakba. Pontos statisztikai adatok hiányában is megalapozottnak tekinthetők azok a becslések, amelyek szerint az agglomerációs falvakba bevándorolt népességnek mintegy fele Budapestről származott (Dövényi–Kovács 1999: 35.). A bevándorlók két eltérő jellegű csoportja miatt sajátos társadalomszerkezet alakult ki, amely sem a hagyományos falusira, sem a modern városira nem hasonlított (Thirring L., idézi Dövényi–Kovács 1999: 35.). Nagy-Budapest 1950-es létrehozásakor az agglomerációs övezet belső, nagy migrációs nyereséget mutató települései a főváros részévé váltak, az újonnan szomszédossá vált községeknek pedig jóval kisebb volt a migrációs kapcsolata Budapesttel. Az adminisztratív korlátozások miatt az 1950-es évektől ebben a gyűrűben torlódtak fel azok, akik a fővárosi munkahelyek olcsó munkaerő iránti igényét elégtették ki, de nem kaptak betelepülési engedélyt ((Dövényi–Kovács 1999: 37.)

Számos nyugati példától eltérően Budapest szuburbán övezete tehát nem zöldmezős lakásépítésekkel a semmiből kinövő kertvárosokból alakult ki, hanem az új lakók létező és működő települések közigazgatási területére érkeztek, tovább színesítve azok amúgy is sajátos társadalomszerkezetét.

A csoportot alkotó 69 település népessége az 1990. és a 2001. évi népszámlálások között az ország fogyó népessége ellenére közel 108 ezer fővel, 21%-kal gyarapodott, és ez a bővülési ütem a településcsoportok között a vidéki szuburbiát követően a második legmagasabb volt. Természetes népmozgalmának mutatói a hazai körülmények között a vizsgált időszakban végig a legkedvezőbbek közé tartoztak, vagyis az átlagosnál magasabb volt a születések és alacsonyabb a halálozások arányszáma, az ezredfordulót követően pedig már mindkét mutatója a legjobb volt. Az 1000 főre vetített vándorlási különbözetét az 1990-es években

csak a vidéki szuburbia múlta felül, s bár az évtized elején viszonylag alacsony értékről indult (6,6), 2000-re elérte a 21-et. A bevándorlások nem csupán pótolták a természetes népmozgalom relatíve csekély veszteségét, hanem tetemes népességnövekedést okoztak. A beköltözők évenként száma 30 ezer körüli értékről indult és 41 ezer fölé emelkedett, de a szóban forgó évtizedben elég nagy volt a népesség cserélődése, mivel az elvándorlók évenkénti száma is 21 ezer és 28 ezer között mozgott. Egyáltalán nem volt elhanyagolható például a visszaköltözés Budapestre, ami érintette a reurbanizálódás mintázatát követő magas státusúakat és a szuburbiából a leglepesztultabb kerületekbe húzódó alacsony státusúakat is.

5.2. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a budapesti szuburbiában, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A két népszámlálás között változott a településcsoport korszerkezete, mindenekelőtt csökkent a 18 éven aluliak és valamelyest nőtt a 60 év felettek aránya, vagyis idősebbé vált a korstruktúra, az öregedési index 78,3%-ról 96,8%-ra romlott, bár ezzel még mindig a kedvezőbbek közé tartozott. A népesség 37%-a volt aktív kereső, és további 2,9% dolgozott valamilyen más ellátási forma mellett. A munkanélküliek 3,1%-ot tettek ki, az eltartott tanulók 17%-ot, az egyéb eltartottak 11-et, az inaktív keresők 29-et, így összességében 100 keresőre 150 eltartott jutott, és az eltartottsági ráta valamivel kedvezőtlenebbül alakult, mint a főváros esetében. Mivel a munkavállalók jelentős része Budapesten dolgozik – az aktív keresők 62%-a ingázik –, jövedelmi viszonyaik is a fővárosihoz hasonlóak, azt követően a második legmagasabb volt 2001-ben az egy adófizetőre jutó szjaalap és a befizetett szja, valamint az egy lakosra jutó szja is. A szuburbiában volt messze a legalacsonyabb 1000 lakosra vetítve a szociális segélyezettek aránya, mindössze 1,3, az aprófalvakra jellemző 24,5-tel szemben, és itt fizették ki a legkevesebb szociális segélyt, fejenként csupán 223 forintot, míg az aprófalvakban ez az érték 3836 forint volt. Ugyanakkor a második legmagasabb az 1000 lakosra jutó személygépkocsik

száma (300). A budapesti gazdasághoz való erős kötődéssel magyarázható, hogy a szuburbia az 1000 lakosra jutó vállalkozások számában csak a negyedik helyen állt a településcsoportok között, a regisztrált nonprofit szervezetek mutatójában pedig az agglomerációs falvakkal holtversenyben az utolsó helyen. A településcsoport az ott élők jelentős része számára elsősorban lakóhelyként funkcionál, és a szolgáltatások többségét Budapesten veszik igénybe. Ezért a kiskereskedelmi üzletek, az élelmiszerboltok, a vendéglátóhelyek 1000 lakosra jutó száma elmarad a városokra jellemző értékektől, ugyanez jellemző a postahivatalokra is, amelyekből a 69 településen összesen 37 működött, és a 10 000 főre jutó háziorvosok száma pedig csak az aprófalvakban volt kevesebb.

A lakások száma a népességnövekedést is valamelyest meghaladó mértékben, 21,6%-kal emelkedett. A vezetékes vízzel és a közcsatornával ellátott lakások aránya elmarad az országos átlagtól, de ez minden bizonnyal a szuburbanizáció idejét megelőző építkezéseknek, a falusias jellegű régi településrészeknek köszönhető.

Az 1000 lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények száma megegyezik a megyei jogú városokéval, és a harmadik legmagasabb, a helyben lakó elkövetők száma azonban már elmarad az országos átlagtól.

Ugyancsak a lakófunkció domináns volta és kialakulásának körülményei miatt a szuburbia nem idegenforgalmi célterület. A kereskedelmi szálláshelyek vendégeinek 1000 lakosra vetített száma csak az aprófalvakban, a falvakban és a vidéki szuburbiaiban volt alacsonyabb, ráadásul a vendégforgalomnak több mint felét három település, Budaörs, Törökbálint és Szentendre bonyolította.

5.2.2. A migráció hatása a budapesti szuburbia társadalmi szerkezetére

A fővárosi szuburbia népességének mindössze 47%-a született a településcsoporton belül, egyötödüknek Budapest, 12%-uknak pedig a falvak csoportja volt a születési helye, a többi településcsoport részesedése nem érte el a 4%-ot, az üdülővárosokat és az agglomerációs falvakat nagyjából mindössze 1000 fő reprezentálta. Bár a születési hely nincs feltétlenül szoros kapcsolatban az előző lakóhellyel, már ebből is érzékelhető a szuburbia funkcióváltása. Az államszocializmus évei alatt a falvakból a fővárosi munkahelyek felé áramlókat szűrte ki, azt követően pedig a hazai szuburbanizáció fő területévé vált.

A népességben belül közel 10 ezer főre (1,6%) rúgott azoknak a száma, akiknek az állandó lakóhelye más településcsoportban volt a népszámlálás idején. Közülük 45%-nak Budapesten, 15%-nak a falvakban, 9%-nak a megyei jogú városokban, 7%-nak a középvárosokban volt az állandó lakcíme. Mivel több mint ötödük az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak”, 4%-uk pedig a depriváltak társadalmi rétegébe tartozott, így a csoport TRI-értéke is rendkívül alacsony volt, mindössze 35,2. Budapesthez hasonlóan tehát az ideiglenes lakcíműek a magas státusú településcsoporton belül kifejezetten alacsony státusú népességet képviseltek.

Ha azt vizsgáljuk, hogy 1990 és 2000 között más településcsoportokból milyen időbeli eloszlásban érkeztek azok az új lakók a budapesti szuburbiaiba, akik még a népszámláláskor is

ott éltek, megállapíthatjuk, hogy egyértelműen gyorsuló, felpörgő ütemben. Az 1990–1993-as időszakban beköltöztek aránya 4,6 és 5,9% között mozgott, onnantól folyamatosan emelkedett, a 2000-ben beköltöztek már 16,5%-ot tettek ki. Ez a tendencia két okra vezethető vissza. Egyrészt minden jel szerint valóban egyre nagyobb méreteket öltött a Budapest körüli szuburbanizáció az 1990-es években, másrészt a később érkezettek között nyilvánvalóan kevesebben voltak azok, akik továbbköltöztek akár a településcsoporton belül, akár azon kívülre. Emlékeztetünk arra, hogy Budapest esetében már bemutattuk, hogy volt egy számottevő visszaáramlás is a szuburbiából. A beköltözők évenkénti rétegződési jellemzői is azt mutatják, hogy 1993-ig emelkedett a TRI-érték (115-ig), azóta inkább csökkenő tendenciájú, és az utolsó évben 93,4 volt. Ez a hullámváltozás azonban nem változtat azon a tényen, hogy összességében nagyon magas státusú csoportok érkeztek a szuburbiába, mégpedig nagy számban, ennek következtében – árnyalatnyival megelőzve Budapestet – a legmagasabb TRI-értékű (77) településcsoporttá vált, bár sem értelme, sem gyakorlati jelentősége nincs a köztük való különbségtételnek.

5.5. táblázat: A más településcsoportokból 1989 után betelepülők jellemzői

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		A kibocsátó településcsoport	
	száma	aránya (%)	TRI-értéke	
Budapest	103 786	74,0	125,7	75,1
Megyei jogú városok	5 200	3,7	101,9	53,8
Vidéki szuburbia	193	0,1	125,8	57,5
Középvárosok	5 973	4,3	81,4	54,2
Kisvárosok	2 695	1,9	73,8	46,5
Üdülővárosok	224	0,2	176,4	52,5
Városiasodó települések	2 311	1,6	56,7	38,5
Agglomerációs települések	2 073	1,5	73,3	60,8
Üdülőfalvak	1 280	0,9	60,8	51,0
Falvak	10 217	7,3	57,2	40,6
Aprófalvak	614	0,4	53,8	33,8
Egyéb	5 610	4,0	68,4	..
Összesen	140 176	100,0	102,7	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A szuburbián belül az 1990-es években közel 98 ezer fő változtatott lakóhelyet, TRI-értékük 91,6 volt. Mivel a népszámlálási adatokból csak az egyelőző lakóhelyről rendelkezünk információval, nem tudjuk, hogy közülük kik érkeztek korábban más településcsoportból. Több mint 13 ezer fő azonban Budapesten született, továbbá alapos okkal feltételezhetjük, hogy a másutt születettek között is nagy számban fordultak elő olyanok, akik korábban már a fővárosba települtek, és onnan költöztek tovább a szuburbiába, ahol szintén már legalább a második lakóhelyükön írták össze őket. Ezzel csak arra szeretnénk rámutatni, hogy az 5.5. táblázat szerint majdnem 104 ezer főnek volt az előző lakóhelye Budapesten, de a fővárosból kitelepültek száma valójában ennél jóval magasabb lehet. Ha a szuburbián belül költözők között 60% körülire becsüljük azokat, akik korábban Budapesten éltek, akkor óvatos számítás

szerint is összességében 160 ezer körüli lehet a fővárost elhagyva a szuburbiában letelepedők száma.

Budapestről nem csupán nagy számban költöztek a városkörnyéki településekre, de TRI-értékük (125,7) egyúttal imponálóan magas státusú csoportot is alkottak. A fővárosiakat követően – éppen egy nagyságrenddel leszakadva – a falvakat elhagyók jelentették a második legnépesebb csoportot, akiket az eredeti településcsoportjuknál magasabb, de az új lakóhelyüknél jóval alacsonyabb státusérték (57,2) jellemez. A többi rurális karakterű településcsoportból meglehetősen kevesen érkeztek a budapesti szuburbiába, amelynek átlagától valamennyiük TRI-értéke elmaradt. Míg Budapestre a megyei jogú városokból közel kétszer annyian költöztek, mint a középvárosokból, a szuburbiában az utóbbiból telepedtek le többen, valamivel átlag fölötti státusmutatóval. A megyei jogú városokat elhagyó 5200 fő ez esetben is magas státusértékű volt. A vidéki szuburbiából és az üdülővárosokból alig vezetett migrációs pálya a budapesti városkörnyékre, a kis létszámú csoportok azonban kiemelkedő státust képviseltek.

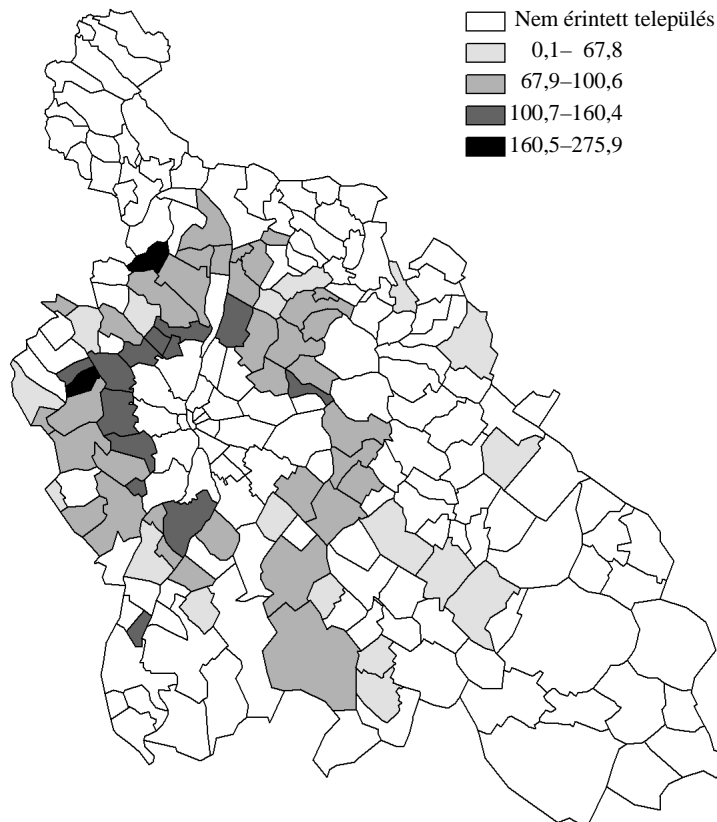
Valamennyi településcsoport esetében érvényesült az a trend, hogy a legmagasabb státusú fővárosi szuburbiát megcélzó migránsok státusjellemzője meghaladta a kibocsátó területét.

Annak ellenére, hogy a budapesti szuburbia a legmagasabb TRI-értékű településcsoport, az egyes települések mutatója meglehetősen széles tartományban szóródott, 37,9 (Örkény) és 275,9 (Pilisszentlászló) között.

A településcsoportok kialakításánál Pest megye határát átlépve a Fejér megyei Tordast is a budapesti szuburbiához soroltuk, mivel népessége 27%-ának Budapesten volt az előző lakóhelye, ezzel szemben a Székesfehérvárról kitelepültek csak 7,5%-ot tettek ki. A település besorolásával kapcsolatban mégis felmerülhetnek kételyek, mert ugyan megfelelt a szuburbán kategória feltételeinek népességnövekedési és lakásépítési mutatói alapján, azonban nem csak a teljes népesség, hanem a Budapestre áttelepedettek státusa is olyan alacsony (29,9), hogy az nehezen illeszthető be a tipikus szuburbán csoportokról alkotott elképzelésekbe. Felmerült a gyanú, hogy esetleg a sokszor sajátos vándorlási útvonalakon mozgó, Budapestet elhagyó cigányságnak egy csoportja állhat a jelenség mögött, de Tordason a népszámláláskor néhány fő kivételével mindenki magyarnak vallotta magát, és a településen nem működik kisebbségi önkormányzat sem, így ez a magyarázat sem volt igazolható.

A szuburbia települései földrajzi elhelyezkedésük és státusjellemzőik alapján nem mutatnak egyértelmű és szabályos mintázatot. A magas TRI-tartományba soroltak többnyire – de nem kivétel nélkül határosak a fővárossal, az alacsonyabb státusúak inkább a külső gyűrűben helyezkednek el. Az utóbbira az adhat magyarázatot, hogy a kitelepülők létező, korábban inkább rurális karakterű községekbe érkeztek, és a régebb óta ott élők rétegződési tulajdonságait nem tudták teljesen felülmúlni. Azt azért ne tévesszük szem elől, hogy a szuburbia települései esetében az alacsony státus csak viszonylagosan értelmezhető, hiszen néhány kivételtől eltekintve a kategórián belül alacsony TRI-értéket képviselők is meghaladják az országos átlagot, és egyedül Örkény marad el a rurális csoportok értékétől.

5.4. térkép: A budapesti szuburbia települései TRI-értékük alapján, 2001

A budapesti szuburbia a magyarországi viszonyok között összességében a legjobb életfeltételeket nyújtotta. A főváros közelsége a munkahelyek és a legkülönbözőbb szolgáltatások bőségét kínálja, miközben lakói mentesülhetnek a nagyvárosi lét számos hátrányától – a közlekedési feltételek lehetetlenségét leszámítva. Ennek tulajdonítható, hogy Budapestről kiemelkedően magas státusú csoportok választották lakóhelyül, és jelentős vonzást gyakorolt a megyei jogú városokból a főváros közelébe költöző, ugyancsak magas státusú csoportokra, így vált az 1990-es évek során rétegződési jellemzőiben az ország első helyen álló területévé. A szakirodalomban a nyugati társadalmak szuburbanizálódását a jómódú középosztály mozgalmaként írják le. Budapest szuburbanizálódásának megkülönböztető ismérve ezzel szemben sokkal inkább abban mutatkozik meg, hogy fő hajtóerejét az elit és a felső középosztály adta. A főváros és szuburbán övezete földrajzilag többé-kevésbé összefüggő, társadalmi viszonyaiban is kevés eltérést mutató térséget alkot, amely a többi településcsoportból kiemelkedve sokkal nagyobb távolságban helyezkedik el tőlük, mint azok egymástól. Mint rámutattunk, ennek megvoltak a történelmi alapjai és előzményei, Budapest az államszocializmus alatt is kitüntetett pozíciót foglalt el társadalmi, gazdasági, rétegződési, jövedelmi és egyéb jellemzőiben egyaránt. Az 1990-es évek egyik fontos fejleménye, hogy a szuburbán övezet is felzárkózott hozzá, az ország többi részétől ezt a két településcsoportot elválasztó területi különbségek azonban számottevően nőttek. A történelmi és urbanizációs előzmények mellett ebben feltétele-

nül közrejátszott a globalizáció is, ami az 1980-as évek elakadt és zsákutcába szorult urbanizációját egy addig ismeretlen irányba lendítette. Budapest gazdasági, politikai, igazgatási, kulturális túlsúlya korábban is nyomasztó volt, harmadrangú globalizációs alközpontként dominanciája aztán tovább növekedett, a globális gazdaság mechanizmusainak megfelelően erőforrás-szivattyúként működött, koncentrálna mindazt a vidéki térségekből, amit koncentrálni érdemes volt. Ennek a folyamatnak a gazdasági vonatkozásaival nem foglalkozunk, társadalmi következményeit azonban jól mutatja, hogy Budapesten és szuburbijában összpontosult az elitbe tartozó személyek 42%-a, továbbá a felső középrétegnek több mint harmada. A magas státusúak koncentrárlódásának növekedését csak az gátolhatja, hogy a globális üzem működése nagy számban igényel alacsonyan képzett és képzetlen munkaerőt is, ami még mindig kívánatos perspektívát nyújt a vidéken labilis helyzetben élők számára, táplálva a vándorlási hajlandóságot. A két eddig tárgyalt településcsoport sajátos, bizonyos értelemben zártságot mutató kapcsolatán belül kimutattuk a reurbanizálódás megindulását, aminek keretében a szuburbijából magas státusú csoportok áramlottak vissza Budapest magas és emelkedő státusú kerületeibe.

A budapesti szuburbia településeinek egy része már túljutott azon a fázison, amikor csupán lakófunkciójukkal kapcsolódtak a központjukhoz. A nyugati nagyvárosi agglomerációkhoz hasonlóan megfigyelhető vállalkozásoknak, sőt multinacionális cégek központjainak a kitelepedése a fővárosból, ami további lendületet ad a szolgáltatások bővülésének, a helyi gazdaságnak, lazítva a fővárostól való függőséget. Annak eldöntéséhez, hogy Budapest vonzáskörzetének mely része jutott túl a szuburbanizáción, és hol indokolt inkább dezurbanizált térségről beszélni, nem elegendő a csupán demográfiai tényezőkkel operáló megközelítés, hanem részletes gazdaságszerkezeti és intézményhálózati elemzést is kellene végezni. A reurbanizálódás megindulása azonban azt jelzi, hogy a szuburbia egyes részein az addigi folyamatok kiteljesedtek, elérkeztek egy olyan határhoz, ahonnan a kialakult, egységesülő nagyvárosi térben új szakasz kezdődik.

5.3. A megyei jogú városok

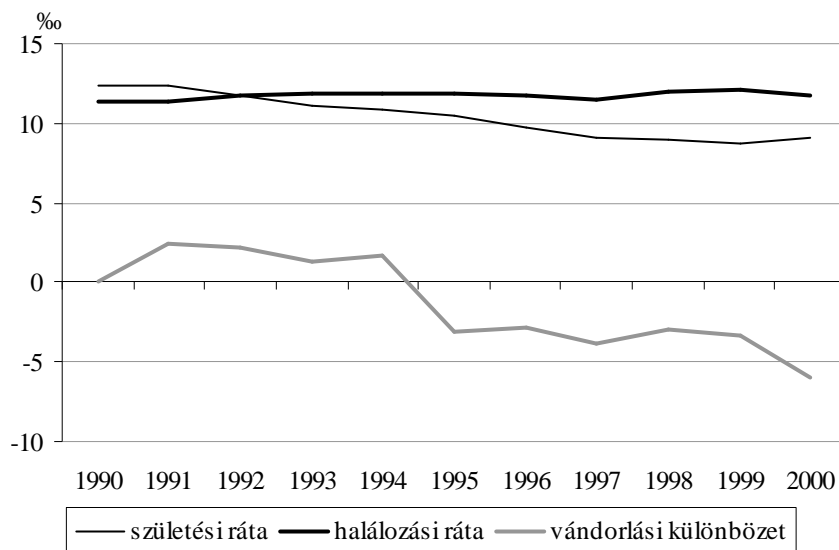
5.3.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A megyei jogú városok csoportját 18 megyeszékhely és további 4 város alkotja, népességszámuk ellenére az ország lakosságának bő ötödét teszi ki, hogy az 1990-es és a 2001. évi népszámlálás között 2,1%-kal csökkent. Népességszáma a második legnagyobb a településcsoportok között, 2 033 919 fő.

A vidéki nagyvárosok születési rátája az évtized első három évében nemcsak az országos átlagot, de a halálozási rátát is meghaladta, így rövid ideig természetes szaporodást mutattak. Ezt követően azonban az 1000 före vetített születések száma visszaesett, és csakúgy elmaradt az országra jellemzőtől, mint a halálozási rátától, így felgyorsult a természetes fogyás

tempója. Az évtized végére a születési ráta a településcsoportok között már a negyedik legalacsonyabb volt, miközben a halálozási ráta viszonylag kedvező maradt, és a második legjobb értéket mutatta. (1990-ben e tekintetben még listavezető volt, 2000-re a budapesti szuburbia előzte meg.) A bevándorlók számának trendje csökkent, az évtized elejét jellemző 95 ezer feletti szintről 2000-re 68 ezerre fogyatkozott, s noha ingadozások mellett az elvándorlások is csökkentek, számuk és arányuk 1995-től meghaladta a bevándorlásét, így a természetes fogyás beálltát két évvel követően a vándorlások egyenlege is negatívba fordult, és kezdetét vette a népességvesztés időszaka. Ennek egyik fő oka az évtized közepétől a megyei jogú városok környékén is kibontakozó szuburbanizáció, ugyanakkor, mint korábban említettük, Budapestnek is mérhető elszívó hatása volt, különösen a felsőbb társadalmi rétegekbe tartozókra.

5.3. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a megyei jogú városokban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A házasságkötések rátája a drasztikus visszaesés ellenére (6,9-ről 4,9-re) végig a legmagasabb maradt, azonban ugyanezt lehet elmondani a válási arányszámról is, ami 1000 főre számítva – szűk intervallumban mozogva – 3 körül ingadozott. Az 1990-es években a megyei jogú városok korszerkezete is öregedett, mintegy 6 százalékponttal csökkent a 14 éven aluliak, és 3 százalékponttal nőtt az időskorúak aránya, ezzel az öregedési index az 1990-es legkedvezőbb, 73,5%-os értékről drasztikusan, 121%-ra romlott.

2001-ben a népesség 31,7%-a volt aktív kereső, további 7,9% valamilyen más ellátási forma mellett dolgozott, vagyis a keresők aránya összességében valamivel a négytized rész alatt maradt, így 100 keresőre 152 eltartott jutott. A munkanélküliek aránya 3,6% volt. A foglalkoztatási helyzet mutatói rosszabbul alakultak, mint a fővárosban és vonzáskörzetében, és ez igaz a jövedelmi viszonyokra is. Bár 2001-ben az adófizetők aránya a népességen belül a településcsoportok közül a megyei jogú városokban volt a legmagasabb (47,3%), ugyanakkor

a vidéki jövedelmek konzisztensen elmaradnak a fővárositól, így az egy adófizetőre és az egy lakosra jutó szjaalap, továbbá az egy adófizetőre és az egy lakosra jutó befizetett szja összegében is harmadik helyen álltak a településcsoportok között, Budapest és szuburbiája mögött. Az 1000 főre jutó szociális segélyezettnek száma az országos átlag alatt maradván a negyedik legkisebb volt, ugyanakkor itt fizették ki átlagosan a legnagyobb összeget egy segélyezettnek, ami arra utal, hogy a szociális támogatások rendszere a vidéki nagyvárosokban nyújtja a legmegbízhatóbb háttérrel. Az 1000 főre jutó személygépkocsik számában – amit tekinthetünk a jólét egy hozzávetőleges mutatójának – a negyedik helyen állt. A regisztrált vállalkozások és a regisztrált nonprofit szervezetek népességszámra vetített mutatójában a harmadik, illetve a második helyet foglalta el.

Budapestet követően a megyei jogú városok kereskedelmi szálláshelyei fogadták a legtöbb vendéget, és köztük a legtöbb külföldi vendéget is. Az idegenforgalmat elemzésünkben nem gazdasági ágként értelmezzük, hanem inkább azt akarjuk reprezentálni vele, hogy egy településcsoport mennyire nyitott a világra, illetve milyen mértékben bizonyul érdekessé, vonzóvá a külvilág számára. Emiatt különös figyelmet érdemel a külföldi vendégforgalom. A megyei jogú városokat 2001-ben több mint 377 ezer külföldi vendég kereste fel, ami átlagosan városonként naponta 47 látogatót jelent. Azt persze nehéz megmondani, hogy ez sok vagy kevés. Egy tengerparti üdülőhelyhez, vagy Európa népszerű turisztikai célpontjaihoz viszonyítva elenyésző, de ahhoz talán elegendő, hogy ez a településkör ne minősüljön a külvilág szemében az Isten háta mögötti zárványnak.

Az ismertté vált bűncselekmények 1000 főre jutó száma megegyezik a budapesti szuburbiáéval, a bűnelkövetők aránya azonban a középvárosok mögött a második legmagasabb volt. A lakásállomány 1990 és 2001 között az országos átlagnál nagyobb mértékben, 5,2%-kal bővült, Budapest után itt a második legmagasabb a vezetékcsatlakozással és a közcsatornával ellátott lakások aránya.

A megyei jogú városok a városhálózat kiemelkedő fontosságú pontjai, amiket az ezredfordulón a népesség jellemzői, a foglalkoztatás, az intézményhálózat, a szolgáltatások és általában az életviszonyok szempontjából hazai mércével különösebb megszorítások nélkül urbánus helyeknek tekinthetünk

5.3.2. A migráció hatása a megyei jogú városok társadalmi szerkezetére

A népesség 55%-a született azon a településen, ahol a népszámláláskor összeírták, az állandó lakóhellyel rendelkezők 61%-ának pedig a településcsoporton belül volt a születési helye. A beköltözők közül a legtöbben (13,5%) a falvakban, valamivel több mint 4% a kisvárosokban és a városiasodó településeken, 3% az aprófalvakban látta meg a napvilágot. Jelentős számú az a népesség (86 ezer fő, 4,2%), amelynek az állandó lakóhelye más településcsoportban volt

és ideiglenes lakcímen élt valamelyik megyei jogú városban. Státusuk kirívóan alacsony (TRI=23,9), gyakorlatilag függetlenül attól, melyik településcsoport állandó lakosai.¹⁷

Az 1990-es években a megyei jogú városok nem álltak migrációs nyomás alatt, más településcsoportokból valamivel több mint 141 ezer fő költözött be, akik a népességnek csupán 7%-át tették ki. Ehhez járult még 16 ezer fő, akik a megyei jogú városok között változtattak lakóhelyet, de ők a településcsoport népességszámát értelemszerűen már nem növelték, ugyanakkor státusuk (80,6) az üdülővárosok kivételével meghaladta valamennyi kívülről érkezett csoportét.

5.6. táblázat: A megyei jogú városokba 1989 után más településcsoportokból beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	9 292	6,6	72,2
Budapesti szuburbia	2 136	1,5	74,0
Vidéki szuburbia	6 166	4,4	78,5
Középvárosok	14 467	10,2	70,2
Kisvárosok	16 486	11,7	69,2
Üdülővárosok	2 004	1,4	85,0
Városiasodó települések	14 255	10,1	58,3
Agglomerációs falvak	14 025	9,9	68,5
Üdülőfalvak	6 781	4,8	71,2
Falvak	40 009	28,3	57,1
Aprófalvak	6 139	4,3	50,8
Egyéb	9 638	6,8	60,3
Összesen	141 398	100,0	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A megyei jogú városok a legtöbb betelepült – 40 ezer főt – a falvakból fogadták, akiknek a státusmutatója (57,1) ugyan csak az aprófalvakat elhagyókét múlta felül, de így is valamivel magasabb volt a megyei jogú városok átlagánál (53,8). A kisvárosokból, a középvárosokból és az agglomerációs falvakból számukban, továbbá és TRI-értékükben (68–70) is nagyon hasonló csoportok érkeztek, a városiasodó településeket elhagyók is 10%-ot tettek ki, de alacsonyabb státusúak voltak. A Budapest és a vidéki nagyvárosok közötti migrációs csere mennyiségi és minőségi értelemben is a főváros nyereségével zárult. Míg a megyei jogú városokból a fővárosba 23 ezer fő vándorolt 93,3-as TRI-értékkel, addig onnan csak 9,3 ezer fő érkezett 72,2-es TRI-vel. Ugyanez állapítható meg a budapesti szuburbiával kapcsolatban is: a távozók száma több mint kétszerese volt az érkezőknek, az előbbieket TRI-értéke pedig 27 ponttal volt magasabb. A vidéki szuburbiából vélhetően a vonzáskörzet központjába vándorolt az a 6 ezer fő (TRI=78,5), akik a beköltözőknek is csak kis hányadát tették ki, a településcsoport több mint 2 milliós népességének pedig csupán töredékét alkották.

¹⁷ Budapest és szuburbiája után hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy az ott tapasztaltaknál jóval alacsonyabb státusmutatókkal találkozunk.

Az urbanizáció szempontjából azt láthatjuk, hogy a vándorlás a rurális területekről a megyei jogú városokba nagyon lelassult, 11 év alatt mindössze 81 ezer fő mozgott ezen a pályán a 2001-ben is ott élők közül. A lakóhely-változtatások többsége a településcsoport városain belül történt, ez 623 ezer főt érintett. A társadalmi rétegződés tekintetében a települési hierarchiában a főváros és vonzáskörzete után következő vidéki nagyvárosok a hierarchiában alattuk elhelyezkedő településcsoportokkal szemben – talán kevésbé drasztikus formában, de – ugyanazt a szerepet játszották, mint a fővárosi centrum terület az egész országgal szemben: a kibocsátó területekénél és a saját jellemzőjüknél is magasabb státusú csoportokat vonzottak, folytatva a „lefölözést”.

A továbbiakban megvizsgálunk néhány városonként adatot, mivel a megyei jogú városok köre szám szerint is átfogható, a településhálózatban betöltött szerepük kiemelkedő, továbbá ez a megközelítés nagyobb térszerkezeti következtetések megfogalmazására is lehetőséget kínál.

A településcsoport státusmutatójának átlaga 53,8, a legmagasabb, a budapesti átlagot is meghaladó Szombathely, Székesfehérvár és Sopron, a legalacsonyabb pedig Miskolc, Nyíregyháza és Debrecen értéke. A TRI nagysága alapján az első nyolc helyen álló város mind a közép- és a nyugat-dunántúli régióban fekszik. Túlzottan leegyszerűsítőnek tartunk egy olyan magyarázatot, amely szerint természetszerűnek tekinthető, hogy a két gazdaságilag legfejlettebb vidéki régióban található a legmagasabb státusú népességgel rendelkező városok. (Ráadásul az is igaz, hogy a két régió mind a kilenc megyei jogú városa az első tíz hely valamelyikén áll.) Álláspontunk szerint a gazdasági dinamizmus, teljesítőképeség és a népesség társadalmi rétegződése között kiegyensúlyozott kölcsönhatás áll fenn, mégpedig olyan módon, hogy a megfelelően képzett, iskolázott és motivált népesség a kortárs viszonyok között előfeltétele a sikeres helyi gazdaságnak. Amennyiben ez működik, az további vonzerőt gyakorolhat az illeszkedő társadalmi, munkaerő-piaci jellemzőkkel bíró csoportokra. A Dunántúl északi felének sikeres gazdasága az ott élő népességnek a státusban is kifejeződő képzettségére, munkakultúrájára épül, amit nagyban befolyásol az is, hogy relatíve kiegyenlített a városoknak és vidéküknek a társadalomszerkezete, ugyanis a városok nem enklávéként emelkednek ki környezetükből, hanem azokkal együtt működőképes egységet alkotnak. Ellenpéldaként az ország keleti felének és a Dél-Dunántúlnak a nagyvárosai hozhatók fel, amelyeknek nemcsak a saját státusa alacsonyabb az előző csoportnál, de a környezetüké (megyéjüké) is ehhez hasonló, és a gazdasági mutatóik is szerények. Úgy látjuk, hogy ezek a városok az elmúlt időszak – nem előzmények nélküli – területi folyamatainak következtében elerőtlenedtek, nem tudnak megfelelni a városokkal szemben támasztott azon definitív kritériumnak, hogy a város felemeli a környezetét. Inkább a saját életfeltételeik, presztízsük fenntartásáért küzdenek, ennek során a települési környezetüket inkább kiszipolyozzák, mintsem előre húznák. A legjobb példaként erre Pécs-et említhetjük, amelynek környezetében az ország egyik leghátrányosabb helyzetű, legelesettebb kistérsége, a sellyei található, de nincs ennél sokkal jobb helyzetben a

szigetvári és a sásdi kistérség sem. Ha a városnak nincs elegendő szellemi, kulturális, gazdasági ereje vonzáskörzetének felemeléséhez, előbb-utóbb az fogja lehúzni őt.

5.7. táblázat: A megyei jogú városok vándorlási jellemzői

Város	A népesség		A városon belül költözők		A település-csoport más városaiból beköltözők		A más településcsoportból beköltözők		
	száma	TRI-je	száma	TRI-je	száma	TRI-je	száma	aránya (%)	TRI-je
Békéscsaba	67 968	56,9	20 462	114,1	308	81,8	4 926	7,2	69,7
Debrecen	211 034	46,5	74 953	82,6	1392	65,2	13 740	6,5	53,7
Dunaújváros	55 309	64,0	15 423	132,8	362	78,0	4 762	8,6	81,6
Eger	58 331	61,8	15 998	135,7	564	136,8	4 890	8,4	80,2
Győr	129 412	70,1	35 256	115,9	1217	100,0	8 284	6,4	82,1
Hódmezővásárhely	49 382	57,5	14 881	73,3	542	64,0	2 017	4,1	64,1
Kaposvár	68 697	51,0	19 905	91,5	496	77,3	5 598	8,1	57,3
Kecskemét	107 749	54,0	37 142	84,1	843	119,1	7 356	6,8	56,9
Miskolc	184 125	43,0	55 428	77,1	816	71,0	11 267	6,1	50,3
Nagykanizsa	52 106	60,2	14 863	100,3	402	88,4	3 172	6,1	60,3
Nyíregyháza	118 795	44,8	40 389	86,4	724	76,4	9 291	7,8	58,5
Pécs	162 498	51,2	52 789	80,8	1513	71,7	10 725	6,6	55,1
Salgótarján	44 964	52,7	12 656	89,6	125	122,6	2 791	6,2	60,9
Sopron	56 175	77,7	13 809	140,7	800	108,4	3 355	6,0	77,4
Szeged	168 273	49,9	53 095	93,7	1710	70,8	11 222	6,7	55,3
Székesfehérvár	106 346	84,4	29 654	147,5	1144	149,0	8 288	7,8	92,6
Szekszárd	36 229	56,3	11 001	86,8	293	80,6	3 641	10,0	56,2
Szolnok	77 631	58,0	26 286	92,3	655	109,6	6 085	7,8	64,4
Szombathely	81 920	84,9	22 816	141,3	574	128,0	4 478	5,5	90,1
Tatabánya	72 470	63,9	21 865	85,4	518	83,3	6 136	8,5	71,3
Veszprém	62 851	71,3	18 550	132,0	815	121,5	5 256	8,4	104,0
Zalaegerszeg	61 654	72,8	15 625	120,0	499	89,3	4 118	6,7	61,0
Összesen	2 033 919	53,8	622 846	92,8	16312	80,6	141 398	7,0	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások

A legmagasabb státusú közép- és nyugat-dunántúli városok tömbjébe a keleti országrészből csak Eger ékelődött be. Mint azt egy korábbi elemzésünkben már megállapítottuk (Németh 2008), Heves megye társadalmi jellemzőiben a Dunától keletre fekvő megyék közül kiválik, és sokkal több hasonlóságot mutat a fejlett dunántúli megyékkel, ami magyarázza Eger pozícióját is a megyei jogú városok között. Az alföldi nagyvárosok listáját Szolnok vezeti, közvetlenül megelőzve Hódmezővásárhelyt és Békéscsabát. Talán meglepően hat, hogy a nagy vidéki egyetemi városok, Debrecen, Szeged és Pécs a lista alsó harmadában szerepelnek. Helyi társadalmuknak az egyetemekhez kötődő része nem tudja ellensúlyozni a depriváltak és az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak” társadalmi rétegek magas arányát (mindhárom város esetében 10% fölötti), ami a státusindexet visszahúzza. A TRI alapján felállított listán a két vezető város, Szombathely és Székesfehérvár magasan kiemelkedik, Sopron tőlük és az utána következőtől is elválik. A hatodik helyen álló Győr és az utána következő Dunaújváros között 6 pontnyi a különbség, ezt követően a mezőny tömör, csekély különbséggel követik egymást a

dott ezernél több új lakót a településcsoporton belülről, a legkisebb érdeklődés (125 fővel) Salgótarján iránt mutatkozott. A legmagasabb státusúakat Székesfehérvár, Eger és Szombathely, a legalacsonyabbakat Hódmezővásárhely, Debrecen és Szeged fogadta, de tegyük hozzá, a kis létszámok miatt ezek érdemi hatást nem gyakoroltak a városok társadalomszerkezetére.

A településcsoporton kívülről 7%-nyi népesség, 141 ezer fő érkezett, a TRI-átlaga 61,8. A városenkénti jellemzők meglehetősen eltérnek egymástól. A legmagasabb státusúak Veszprémben, Székesfehérváron és Szombathelyen telepedtek le, ami megfelel az előzetes várakozásoknak. Sopronba a településcsoporton kívülről a város átlagával megegyező, Zalaegerszegr pedig attól elmaradó lakók költöztek be, de hasonló volt a helyzet Nagykanizsa, Szekszárd és Pécs esetében is, így ezekben a városokban a betelepülők nem változtattak a rétegződési helyzeten, sőt Zalaegerszeg esetében inkább rontottak azon. A város teljes népességének és a beköltözőknek a státusmutatója között a legnagyobb különbség Veszprém, Eger, Dunaújváros, Nyíregyháza, Békéscsaba és Győr esetében mutatkozott, amelyek így profitáltak leginkább a migrációból.

5.8. táblázat: A megyei jogú városokba más településcsoportokból bevándorlók TRI-értékei, 2001

Városok	Kibocsátó településcsoportok*											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Békéscsaba	65,5	x	x	86,4	90,2	x	69,5	80,4	x	68,5	57,0	70,4
Debrecen	83,1	73,6	65,9	73,0	58,6	77,4	56,1	50,3	90,4	48,2	48,6	56,4
Dunaújváros	82,8	x	120,0	91,2	83,3	x	73,5	x	x	82,2	x	60,4
Eger	124,4	x	161,7	72,3	109,8	x	72,5	134,9	95,3	73,9	86,9	87,2
Győr	74,4	104,5	143,8	115,4	120,4	152,7	91,5	86,1	135,6	70,9	61,2	76,6
Hódmezővásárhely	137,5	x	x	64,8	103,5	x	82,3	46,6	x	55,8	x	62,0
Kaposvár	55,1	89,9	87,2	63,6	54,3	123,2	77,8	73,6	41,0	54,9	74,5	80,6
Kecskemét	87,8	84,2	64,6	66,6	83,2	x	57,1	72,7	51,7	48,0	44,2	51,2
Miskolc	53,2	88,4	30,7	56,9	57,5	61,5	47,9	77,4	58,3	45,8	41,5	73,2
Nagykanizsa	95,1	x	x	76,4	101,1	x	87,2	x	64,6	62,9	47,2	74,8
Nyíregyháza	75,3	49,1	x	74,9	65,5	52,8	56,3	65,0	70,5	63,5	44,8	53,4
Pécs	54,9	76,3	79,3	70,1	60,9	60,5	74,3	38,8	62,3	50,7	49,9	54,0
Salgótarján	44,0	73,0	x	55,4	74,4	x	47,6	54,6	29,3	68,5	50,1	100,2
Sopron	100,6	183,0	65,7	66,3	84,3	x	155,2	81,5	94,6	118,9	69,1	66,7
Szeged	72,4	54,5	76,7	60,6	63,0	56,4	52,3	81,5	63,8	55,5	122,0	53,2
Székesfehérvár	123,8	x	110,5	140,3	123,1	x	66,0	110,6	83,6	82,3	73,4	129,2
Szekszárd	71,6	x	48,7	92,3	81,1	x	31,2	58,9	64,3	43,9	80,6	77,8
Szolnok	67,8	84,5	x	72,0	95,2	x	57,1	61,7	56,2	60,3	x	97,2
Szombathely	102,6	89,6	164,1	142,8	109,9	147,0	134,9	78,6	98,2	88,8	112,4	104,6
Tatabánya	94,9	91,4	106,9	68,6	108,2	x	142,3	80,6	93,7	57,2	53,6	73,2
Veszprém	154,6	x	97,1	139,6	150,2	167,9	79,2	161,2	155,5	75,6	87,1	96,2
Zalaegerszeg	94,8	x	67,7	65,7	101,2	58,8	64,2	67,1	103,7	55,6	49,8	168,4

* 1 – Budapest; 2 – budapesti szuburbia; 3 – vidéki szuburbia; 4 – középvárosok; 5 – kisvárosok; 6 – üdülőkörzetek; 7 – városiasodó települések; 8 - agglomerációs falvak; 9 – üdülőfalvak; 10 – falvak; 11 – aprófalvak; 12 – külföld és egyéb.

x – a cella kis elemszáma miatt a mutató számításának nem volt értelme.

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Az 5.8. táblázat egyik fontos információja az, hogy egyes városoknak bizonyos településcsoportokkal elenyésző a migrációs kapcsolata, leginkább a budapesti szuburbia és az üdülőkörzetek azok, ahonnan nem vezetnek pályák minden város felé. A vidéki szuburbia esetében

kézenfekvő, hogy amelyik városnak nincs saját szuburbiája, az kis valószínűséggel válik költözési céljává a szuburbiát elhagyóknak. Bizonyos értelemben magyarázatot kaphatunk arra is, hogy a városoknak miért olyan a státusmutatója, amilyen. A magas státusú népességgel jellemzett városokba jószérivel minden településcsoportból kiemelkedő, gyakran 100 feletti TRI-vel rendelkező csoportok telepednek be, mint Szombathely, Székesfehérvár, Veszprém, Győr példája mutatja. Az alacsony státusú városok pedig konzisztensen hasonló tulajdonságú lakókat fogadnak, legfeljebb egy-egy reláció kivételével. A különbségek érzékeltetésére hasonlítsuk össze Szombathelyt és Pécsset. Szombathelyre a legkisebb TRI-vel (78,6) az agglomerációs falvakból vándoroltak be, a Pécsset letelepedő, a vidéki szuburbiából érkezett legmagasabb státusú csoport indexe (79,3) ezt alig múlja felül. De ugyanez lenne az összehasonlítás eredménye Miskolccal és Nyíregyházával is.

A vándorlásoknak a társadalomszerkezetre gyakorolt hatását olyan metszetben is megvizsgáltuk, hogy a megyei jogú városok a két alsó és a két felső társadalmi réteg tagjaival miként zárta az 1990-es éveket Budapesttel és a fővárosi szuburbiával szemben.

5.9. táblázat: A megyei jogú városok vándorlási egyenlege 1989 után egyes társadalmi rétegekre Budapesttel és a fővárosi szuburbiával szemben, 2001

<i>Megeyi jogú városok</i>	<i>Budapest</i>	<i>Budapest szuburbiája</i>
Beköltöző elit és felső közép	3 150	560
Elköltöző elit és felső közép	11 515	2 395
Vándorlási egyenleg	-8 365	-1 835
Beköltöző deprivált és inaktív, aki soha nem dolgozott	712	160
Elköltöző deprivált és inaktív, aki soha nem dolgozott	1 716	308
Vándorlási egyenleg	-1 004	-148

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Budapesttel és szuburbiájával szemben a megyei jogú városok az elitbe és a felső középhe tartozók rétegeiből a vándorlások következtében több mint 10 ezer főt veszítettek, a migrációs egyenleg ilyen tetemes mínuszt mutat. Ez ismét alátámasztja a magas státusúak koncentrációjáról korábban kifejtetteket. A veszteség természetesen egyenlőtlenül oszlik el a megyei jogú városok között. Jóval kisebb, de egyértelmű a vándorlási egyenleg negatívuma a depriváltak és az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak” esetében is, ami jelzi, hogy ezen társadalmi csoportok tagjai közül is sokak számára vonzó a nagyváros világa, és talán beilleszkedniük is nehezebb a vidéki városok zártabb, kompaktabb társadalmába.

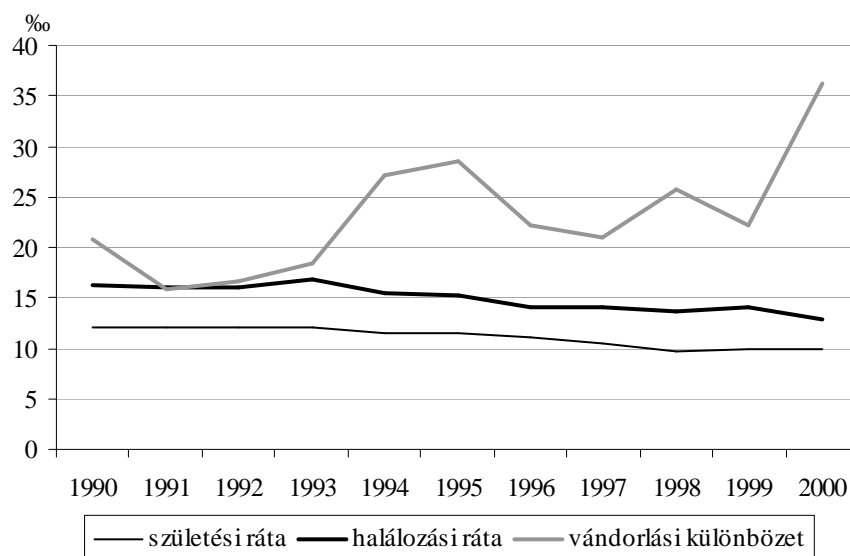
A megyei jogú városokban élt az ország lakosságának több mint ötöde, s bár a csoport társadalmi jellemzőiben közel sem homogén, a köztük levő különbségekben pedig nagy szerepe van földrajzi fekvésüknek, ezek urbánus, jó életfeltételeket nyújtó települések. A későbbiekben megkerülhetetlen szerepük lehet a legtöbb problémával terhelt településcsoportok, a falvak és az aprófalvak helyzetének javításában.

5.4. A vidéki szuburbia

5.4.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Ennek a településcsoportnak a népessége a második legkisebb, 2001-ben lakóinak száma 122695 fő volt, ugyanakkor a két népszámlálás között a legnagyobb arányú népességnövekedést tudta felmutatni (28,2%), meghaladva a fővárosi szuburbia dinamikáját is. Születési rátája az 1990-es évek során végig meghaladta az országos átlagot, halálozási rátája, amely 1990-ben még az aprófalvakat követően a második legmagasabbnak bizonyult (16,2 ezrelék), érdemben csökkent ugyan, de folyamatosan magasabb volt a születésinél, így a népesség gyarapodásának a forrása kizárólag a bevándorlás volt. A bevándorlók 1000 főre vetített száma már 1990-ben is a legmagasabbnak (66,4) bizonyult a településcsoportok között, 2000-re pedig tovább emelkedett (85,1). Az elvándorlási ráta soha nem közelítette meg ezt a szintet, így a vizsgált évtizedben évről évre tetemes vándorlási többletet könyvelhetett el, e tekintetben jóval felülmúlva a fővárosi szuburbiát is.

5.4. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a vidéki szuburbiában, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A bevándorlások hatására valamennyi fő korcsoport létszáma nőtt, azonban hasonló mértékben, így a korszerkezet csak keveset változott. Mivel a 0–14 évesek és a 60 éven felüliek részesedése is hasonló arányban csökkent, az öregedési index értéke sem változott, 1990-ben és 2001-ben is 90%-os volt, ami a magyar viszonyok között kedvezőnek számít, és a településcsoportot nem érintette az általános előregedés.

2001-ben a népesség háromtizede volt aktív kereső, további 7,5% dolgozott valamilyen más ellátási forma mellett, a munkanélküliek aránya 3,7, az eltartott tanulóké 18, az egyéb eltartottaké 12%-ot tett ki. 100 keresőre 167 eltartott jutott, ami rosszabb a megyei jogú

városok mutatójánál. Lakóinak az országos átlaggal megegyező része, 42,6%-a volt adófizető. Az aktív keresők 71%-a nem a lakóhelyén dolgozott, hanem ingázott a munkahelyére. Joggal feltételezhetjük, hogy az ingázók munkahelye túlnyomórészt abban a városban volt, amelynek a szuburbiájában éltek. Jövedelmi viszonyaik azonban érzékelhetően elmaradtak a megyei jogú városok lakóiétól,¹⁸ mind az egy adófizetőre vagy egy főre jutó szjaalapot, mind a befizetett adót tekintve. Már ez is előrevetíti azt, hogy vidéki szuburbanizáció szociális karakterében teljesen más típust képvisel, mint a főváros környéki. A regisztrált vállalkozások és nonprofit szervezetek mutatója elmaradt az országos átlagtól, és még inkább a városokat jellemző szintől, ami arra utal, hogy ezek a helyek elsősorban lakóhely funkciójukkal kapcsolódtak a központi településekhez, az a funkcionális kiteljesedés, ami látható a budapesti szuburbiában, egyáltalán nem jellemző rájuk.

Személygépkocsiból az országos átlaggal éppen megegyezően 243 jutott 1000 főre 2001-ben. Kiskereskedelmi üzletekkel való ellátottsága a második legrosszabb, a 75 településen összesen 3 postahivatal, 29 benzinkút és 19 gyógyszertár működött, házi orvos 50-ben, házi gyermekorvos 12-ben praktizált, de általános iskola sem működött mindenhol. Alacsony volt viszont az 1000 főre jutó ismertté vált bűncselekmények száma (29,8), és a településcsoportok közül itt volt a legalacsonyabb a helyben lakó bűnelkövetők rátája.

A vidéki szuburbia települései nem számítanak népszerű idegenforgalmi célpontnak, 2001-ben mindössze 16 fogadott közülük kereskedelmi szálláshelyeken vendégeket, ebből 14 egyúttal külföldieket is. A vendégforgalom több mint nyolctizede azonban mindössze négy településhez, Cserszegtomajhoz, Gárdonyhoz, Velencéhez és Paloznakhoz kötődik, amelyek kerülhettek volna akár az üdülőfalvak kategóriájába is, de mivel eleget tettek a szuburbanizáció kritériumainak, ezt tartottuk meghatározóbbnak. A többi település a külvilág számára ugyan teljesen érdektelen, lakóit mégsem tekinthetjük zárványban élőknek, mivel mindennapi viszonyaikban intenzíven kapcsolódnak egy közeli nagyvároshoz.

A lakásállomány a vidéki szuburbiában bővült a legnagyobb mértékben, 27%-kal, ami még a népességnövekedés ütemét is felülmúlta. Minden bizonnyal a szuburbanizációt megelőző időkben épült lakások miatt a teljes állománynak csak a 87%-a csatlakozik a vezetékesvíz-hálózathoz, a közcatornával való ellátottság pedig mindössze egyharmados.

Az ismertetett jellemzőkből kiderül, hogy a szuburbán népesség jobbára városkörnyéki falvakban jelent meg, amelyek így kettős karakterűekké váltak, egymás mellett élt a korábbi falu és a kiköltözők családi házas telepe. Ismerünk persze olyan példát is, amikor az utóbbi karakter vált abszolút dominánssá, mint a Pécs környéki Kozármisleny esetében.

5.4.2. A migráció hatása a vidéki szuburbia társadalomszerkezetére

A településcsoport lakóinak mindössze 1,7%-a él ott ideiglenes lakcímen, TRI-értékük (48,1) nem tér el olyan mértékben az állandó lakosokétól (59,3), mint a korábbi esetekben. A hely-

¹⁸ Azért ehhez a településcsoporthoz hasonlítjuk, mert a vidéki szuburbán települések szinte kivétel nélkül ezek körül alakultak ki.

ben születettek aránya 44%, közülük 96% ugyanazon a településen él, ahol született, ami a vidéki szuburbián belüli vándorlás csekély méretét mutatja. Nagyobb hányadot tesznek még ki azok, akik a megyei jogú városokban (21%), illetve a falvakban (12%) születtek.

A vidéki szuburbia vándorlási egyenlege az 1990-es években valamennyi eddig elemzett településcsoporttal szemben pozitív volt. A megyei jogú városok viszonylatában ez értelemszerű. Emlékeztetünk rá, hogy a szuburbán települések kiválasztása a lakásépítési és a migrációs mutatóik alapján történt. Az, hogy a betelepülők 63%-a a megyei jogú városokból érkezett, visszaigazolja a módszer helyességét. Budapest és szuburbiája, valamint a megyei jogú városok esetében a vidéki szuburbiából érkezettek a bevándorlóknak mindig csak töredékét tették ki. Ennek oka egyrészt a településcsoport eleve kis népességszáma, másrészt, az itt letelepedettek túlnyomó többsége döntését véglegesnek tekinti, ritkán szembesülnek olyan készlettel, vonzással, ami költözésre motiválná őket.

5.10. táblázat: A vidéki szuburbiába 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI- értéke
Budapest	2 044	5,4	97,2
Budapesti szuburbia	368	1,0	109,9
Magyei jogú városok	23 931	62,6	91,3
Vidéki szuburbia	797	2,1	58,9
Középvárosok	2 370	6,2	84,0
Kisvárosok	1 087	2,8	57,0
Üdülővárosok	173	0,5	75,9
Városiasodó települések	1 076	2,8	33,7
Agglomerációs falvak	1 041	2,7	50,6
Üdülőfalvak	604	1,6	51,3
Falvak	3 215	8,4	42,6
Aprófalvak	749	2,0	48,6
Egyéb	747	2,0	49,8
Összesen	38 202	100,0	68,7

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A betelepülők TRI-értéke 10 ponttal haladja meg a már korábban is állandó lakosként ott élőket, és valamivel nagyobb mértékben a településcsoport teljes népességének átlagát (57,5). A megyei jogú városokat az 1990-es években a szuburbia kedvéért elhagyók a lakónépesség ötödét teszik ki, ezért rétegződési tulajdonságaik nem csak a betelepülőkre, hanem az egész településcsoportra hatással bírnak. TRI értékük magas, 91,3, de érzékelhetően elmarad azokétól, akik a vidéki nagyvárosokból a budapesti szuburbiában telepedtek le (101,9). A falvak jelentették a beköltözők második legnagyobb forrását 3215 fővel és a falvakra jellemző státusmutatóval, a középvárosokból származott közel 2400 fő, a vidéki viszonyok között magasnak számító TRI-értékkel (84). A kisvárosokból, az agglomerációs falvakból és a városiasodó településekből is 1000–1100 fő közötti új lakó érkezett, előbbiekből a szuburbia átlagát alulról közelítő, utóbbiból pedig a legalacsonyabb státusmutatóval (33,7), ami jelentős mértékben

elmaradt a falvakétól és az aprófalvakétól is. Az üdülővárosok és az üdülőfalvak migrációs kapcsolata a vidéki szuburbiával elhanyagolható. Amellett, hogy Budapesttel és szuburbiájával pozitív vándorlási egyenleget mutatott fel, a legmagasabb státusú lakókat is ebből a két településcsoportból nyerte a vidéki szuburbia, igaz, a fővárosi szuburbiát mindössze 368 fő képviselte.

A vizsgált évtized során a bevándorlás üteme erősödött, 1991-ben a betelepülők 5%-a, 2000-ben 15,6%-a érkezett a vidéki szuburbiába. Mint említettük, a településcsoportból az elvándorlás nem jelentős, így az keveset torzíthat a tendencián. Az évenkénti státusindex viszont nem mutat semmiféle érdemi szabályszerűséget, 58 és 75 között fluktuál.

A települések állandó népességük TRI-értékei alapján nagyon széles skálán, a 32-től 224-ig terjedő tartományban helyezkednek el. 90 fölötti TRI-je 30 településnek volt, ezeknek a megyék közötti megoszlása már ismerős mintázat szerint alakul: 8 fekszik Győr-Moson-Sopron, 6 Vas, 4–4 Baranya és Veszprém, 3–3 Fejér és Zala, 1–1 pedig Csongrád és Heves megyében. A túlnyomó többségük tehát – hasonlóan a megyei jogú városokhoz, amelyeknek a vonzáskörzetébe tartoznak – a nyugat- és a közép-dunántúli régióban található, a keleti országrészből mindössze két község került ebbe a körbe. Győr, Szombathely, Veszprém és Székesfehérvár a legmagasabb státusú vidéki nagyvárosok, így természetszerűnek tekinthető, hogy a vonzáskörzetükben olyan szuburbán falvak alakultak ki, amelyek státusmutatójukban még a városközpontjukat is felülmúlják, és némi megszorítással ez tulajdonképpen még Zalaegerszegről is megállapítható. A leginkább Baranya megye és Pécs tűnik kakukktójának, ahonnan Birján, Szemely, Nagykozár és Kozármisleny is az élbolyban szerepel, noha Pécs a státusmutatójával csak a megyei jogú városok alsó harmadában szerénykedik. Ez egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy Baranya megyében érdekes, és több figyelmet érdemlő térbeli társadalm szerkezeti folyamatok zajlanak. Pécs a legerőteljesebben szuburbanizálódó vidéki városok közé tartozik, erre aprófalvas települési környezete is különösen alkalmassá teszi. Lakosságában nagyszámú a felsőbb társadalmi rétegek reprezentáltsága, akiknek egy része a lakóhellyel kapcsolatos elvárásai és preferenciái, vagy éppen anyagi lehetőségei miatt nem a város zöldövezeti, magas presztízsű részeit célozta meg, hanem a mindössze néhány kilométeres távolságban található községek valamelyikét. A szuburbán jellegű települések teljes magyarországi körére elmondható, hogy a városok belső területeihez hasonlóan társadalmi összetételük alapján különböző karakterű csoportokba rendeződnek, és a társadalom tagjaiban nagy a természetes hajlandóság arra, hogy a státusuknak leginkább megfelelő helyen telepedjenek le. Pécs társadalma kellőképpen finoman rétegzett ahhoz, hogy a szuburbiába kiköltözők még heterogén csoportot alkossanak, amely a cél település kiválasztásakor rendeződik státusban hasonló alcsoportokba, ennek megfelelő karaktert adva a falunak, ahol letelepednek. Ezt alátámasztja, hogy a vidéki szuburbia legalacsonyabb TRI-értékű 20 települése között is vannak Pécs környékiek, mint Keszű és Pogány.

Felmerülhet az az ellenvetés, hogy túl szigorú feltételeket szabtunk a szuburbán települések kiválasztásakor, emiatt a lehetségesnél szűkebb kört emeltünk be ebbe a kategóriába. Mint a településcsoportok kialakításának módszereit ismertetve is megállapítottuk, hogy, az

eddig elemzések többségével szemben, amelyek egy-egy város szuburbanizálódására koncentráltak, igyekeztünk egzakt kritériumokra – a népesség és a lakásállomány bővülésének mutatójára – támaszkodva kiválasztani a teljes magyar állományból a releváns településeket. Úgy véljük, településcsoportunk valóban magán viseli mindazokat a jegyeket, amelyek alátámasztják e besorolás helyességét. Természetesen elképzelhető, hogy megnevezhetőek olyan további települések, melyek esetében vitatható a kimaradásuk a csoportból, de a vidéki szuburbanizáció feltárult jellegén érdemben ez sem változtatna.

A kiválasztott 75 településre egy bő évtized alatt 38 200 lakó költözött be, ők jelenítik meg a vidéki szuburbanizációt Magyarországon. Ez első látásra sovány réteg, ráadásul közülük egészen bizonyosan nem mindenki tartozik körülményei, a költözés motívumai szerint a szuburbanizáció kategóriájába. Ugyanakkor számos más településen alakulhattak ki olyan lakónegyedek, amelyek félreismerhetetlenül szuburbán jegyeket mutatnak, de alatta maradtak annak a kritikus tömegnek, ami e településcsoportba kerülésüket megalapozhatta volna. Mindenesetre a közel 40 ezer főt a vidéki szuburbanizációban részt vevők kemény alsó határának tekinthetjük, akik azonban kellőképpen sokan vannak, ahhoz, hogy rajtuk keresztül a társadalmi jelenség szociális karakterét körülrajzolhassuk.

A vidéki szuburbanizáció jellegzetességeiben, társadalmi tartalmában egyértelműen elkülönül a főváros környékitől. Először is szembetűnően alacsonyabb a benne részt vevők társadalmi státusa, ami abból következik, hogy a vidéki nagyvárosok, amelyek tipikusan ennek a népességnek a forrását adják, státusjellemzőikben markánsan elmaradnak a fővárositól, így szuburbán települései is inkább középosztályi jellegűek, míg a budapesti szuburbia az elit és a felső középosztály jegyeit viseli magán. Másrészt a vidéki szuburbán települések monofunkcionálisak maradtak, csak lakóhelyként szolgálják a betelepülőket, sem szolgáltatásaik színvonalában, sem helyi foglalkoztatás- és gazdaság szerkezetükben nem mutatják a további városiasodás jegyeit. (Kivételek persze akadnak, mint a Pécs közelében található Kozármisleny, ahol magasan az átlagot meghaladó a vállalkozói aktivitás és ezzel összefüggésben a helyi szolgáltatások skálája. Várossá nyilvánítása ennek ellenére kételyeket ébreszthet, a település a legklasszikusabb szuburbia rendezett képét mutatja igazi városi imázs nélkül.) A vidéki szuburbanizáció megindulásához az első lökést a nagyvárosok önkormányzati tulajdonú lakásállományának piaci ár alatti tömeges és gyors privatizációja adta (Dövényi–Kovács 1999: 40.), amiknek a piaci áron történt továbbadása a családok számára megteremtette az anyagi fedezetet a vidéki lakásépítéshez. Ez azonban valóban csak a startot támogatta, hiszen mint bemutattuk, a kiköltözések mérete az évtized végéig fokozódott. A jelenség mértékét és milyenségét az is nagyban befolyásolta, hogy a vidéki nagyvárosok közigazgatási területén belül jócskán akadtak olyan helyek, amelyek vonzóak és alkalmasak voltak családi és társasházak felépítésére. Ezek a magas színvonalú lakóhelyek a városi élet minden előnyét kínálták annak hátrányai nélkül, ezzel leföloztek a potenciálisan szuburbanizálódó rétegeket, mégpedig úgy, hogy a legmagasabb státusúakat tartották a városon belül. Persze ebben az is

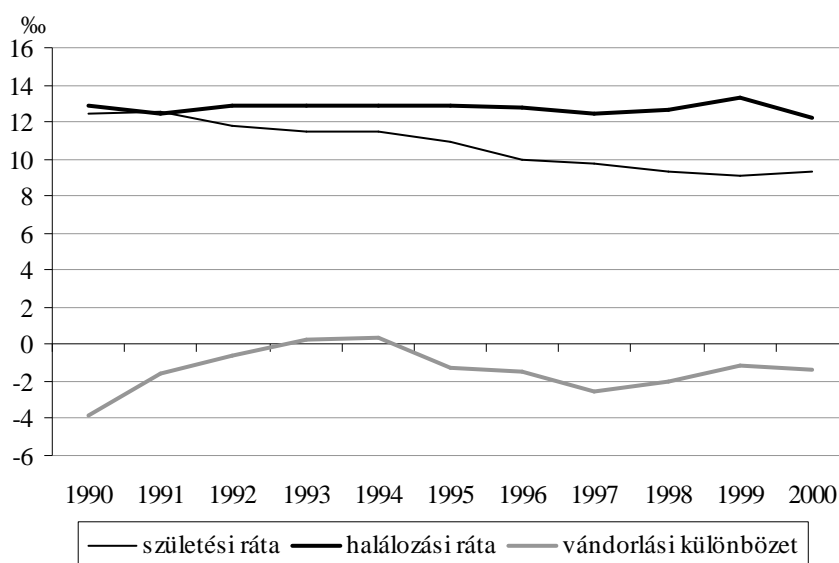
erősen közrejátszott, hogy a vidéki nagyvárosokban nem léptek fel olyan városi anomáliák, mint pl. Budapesten, és nem gyakoroltak taszító hatást a módos és igényes rétegekre.

5.5. A középvárosok

5.5.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A középvárosokat alkotó 34 település népessége 1990 és 2001 között az országos átlagnál nagyobb mértékben, 3,5%-kal, 935748 főre csökkent. A születési ráta 1993-ig kedvezőbb volt az országos átlagnál, akkortól az alatt stabilizálódott, de mivel a halálozási ráta rendre meghaladta (egy év kivételével, amikor „pozitív nullát” mutatkozott), a természetes fogyás jellemezte a természetes népmozgalmát. A bevándorlók száma 1990-ben volt a legnagyobb, azt követően évente 35 és 39 ezer között váltakozott, és két évben, 1993-ban és 1994-ben haladta meg az elvándorlókét, egyébként a vándorlási egyenlege kisebb-nagyobb veszteséggel zárult.

5.5. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a középvárosokban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A két utóbbi népszámlálás között korszerkezetében több mint 5 százalékponttal csökkent a 14 éven aluliak részesedése, a 15–59 évesek és a 60 év fölötti aránya nőtt, ennek következtében öregedési indexe a kezdeti kedvező 75%-ról 117,7%-ra romlott. A házassági kedv mindvégig meghaladta az országos átlagot, de ugyanez jellemzi az 1000 főre jutó válásokat is.

Lakónépességéből az aktív keresők aránya megegyezett a megyei jogú városokéval (31,6%), a munkanélkülieké valamivel magasabb volt (3,9%) és az időskorúak magasabb hányada miatt az inaktív keresőké is közelített az egyharmadhoz. A települések (és a városok) hierarchijában lefelé haladva érzékelhető, hogy ha nem is drámai mértékben, de egyre romlik a foglalkoztatási helyzet, 100 keresőre 165 eltartott jutott, ami rosszabb a megyei jogú város-

ok mutatójánál, de árnyalatnyival kedvezőbb, mint a vidéki szuburbiáé. Az adófizetők aránya 44,8%-ot tett ki 2001-ben, a szjaból számított valamennyi mutatóban rendre Budapest, a megyei jogú városok és a fővárosi szuburbia mögött állt, az egy lakosra jutó befizetett szja mértékében (97 133 forint) – ami alig haladta meg a fővárosi felét – már az üdülővárosok és a vidéki szuburbia is megelőzte, amiben a kedvezőtlen kereső-eltartott arány is közrejátszott. Az 1000 lakosra jutó szociális segélyezettek száma az eddig elemzett településcsoportok közül itt volt a legmagasabb (7,8), de még mindig alatta maradt az országos átlagnak, hasonlóan az egy főre vetített kifizetett szociális segély összegéhez (1183 forint). Budapesttől a kisebb települések felé haladva a vállalkozói aktivitás gyengülése figyelhető meg, a középvárosokban az 1000 lakosra jutó bejegyzett vállalkozások száma (104,8) alig több a budapesti felénél, és e tekintetben a speciális funkciójú településcsoportok, az üdülővárosok és üdülőfalvak is megelőzik. Az üzlethálózat és a legáltalánosabb szolgáltatások annyiban megfelelnek a középvárosi szerepkörnek, hogy a településenkénti átlagos számuk kisebb, mint a megyei jogú városokban, de meghaladja a kisvárosokét. Így kiskereskedelmi üzletből 550, élelmiszerboltból 103, iparcikk üzletből 10, vendéglátóhelyből 168, postahivatalból 4, benzinkútból 6 található átlagosan egy városban. Az egészségügyi ellátásban és az iskolahálózatban is nagyon hasonló a helyzet, településenként 12 házi orvos, 6 házi gyermekorvos, 5–6 patika és 8 általános iskola jut. Természetesen a számok önmagukban azonban még semmit nem mondanak az ellátás színvonaláról.

A lakásállomány szerény mértékben, 2,9%-kal bővült az 1990-es években, a vezetékesvíz-ellátás és a csatornázottság valamivel meghaladja az országos átlagot. A csökkenő népesség mellett bővülő lakásállomány javuló lakhatási viszonyokra utal.

A középvárosban található kereskedelmi szálláshelyeket 2001-ben 625 ezer vendég kereste fel, akiknek a 40%-a külföldi volt. A megyei jogú városokat az 1000 lakosra jutó vendégek számában kevésbé, a külföldi látogatókban jelentősen megelőzték. Ráadásul Oroszlány kivételével valamennyi város részt vesz az idegenforgalomban, és csak Várpalotán és Nagykőrösön maradt a kereskedelmi szálláshelyek vendégeinek száma ezer alatt. A mezőnyből magasan kiemelkedik Siófok, ahol a vendégforgalom majdnem négyszerese volt a második helyen álló Keszthelyének, de Gyöngyös, Mosonmagyaróvár és Gyula is jól teljesített. Az idegenforgalom indikátorként arra utal, hogy a településcsoport nyitott, élénk interakcióban áll a külvilággal, és számot tarthat annak érdeklődésére, amiből nem a leromló és lecsúszó városok képe bontakozik ki. A közbiztonság azonban még hagy kívánnivalót maga után: az 1000 főre jutó ismertté vált bűncselekmények száma átlag feletti, a bűnelkövetők száma pedig a legmagasabb a településcsoportok között.

5.5.2. A migráció hatása a középvárosok társadalomszerkezetére

A középvárosok népességéből 2,6%-ot tettek ki azok, akik ideiglenes lakcímen éltek ott, státusuk alacsony volt (TRI=35,4), míg a teljes népesség státusmutatója (54,2) kevésbé meghaladta a megyei jogú városokét. Az állandó lakosokból a településcsoporton belül született

62%, a többi településcsoport szülőiteiből a legnagyobb arányban a községekből (16%), a megyei jogú városokból (4,3%), a városiasodó településekből (3,5%) és a kisvárosokból (3,4%) származók voltak jelen a legnagyobb arányban. A születési hely szerint képzett csoportok társadalomszerkezete nagyon kiegyenlített képet mutatott, sem kirívóan alacsony, sem kiugróan magas indexértékek nem fordultak elő, a TRI az előbb kiemelt településcsoportokban szűk tartományban, 63 és 73 között mozgott. Külön említésre méltó, hogy ez igaz a falvakban (TRI=72,4) és az aprófalvakban (TRI=74,4) születettekre is, akik a korábban elemzett településcsoportokban alacsony státusú népességként jelentek meg. A rend kedvéért jegyezzük meg, hogy a Budapesten születettek TRI-értéke volt a legmagasabb (93,4), de ők a népességnek mindössze 2,6%-át tették ki.

A középvárosokba az állandó népesség 9,5%-a költözött be 1989 után, ez 2,5 százalékponttal meghaladta a megyei jogú városok rátáját, de nagy migrációs nyomásról nem beszélhetünk, inkább azt mondhatjuk, hogy normális mértékű bevándorlás zajlott, a betelepülők nem forgatták fel a kialakult helyi társadalmakat.

5.11. táblázat: A középvárosok vándorlási egyenlege 1989 után egyes társadalmi rétegekre kiválasztott településcsoportokkal szemben

Középvárosok	Budapest	Budapest szuburbiája	Megyei jogú városok	Vidéki szuburbia
Beköltöző elit és felső közép	2821	941	3699	152
Elköltöző elit és felső közép	4748	1826	4944	538
Vándorlási egyenleg	-1927	-885	-1245	-386
Beköltöző deprivált és inaktív	607	97	1002	97
Elköltöző deprivált és inaktív	852	403	1163	140
Vándorlási egyenleg	-245	-306	-161	-43

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A középvárosok 1989 után Budapesttel és szuburbiájával, a megyei jogú városokkal és a vidéki szuburbiával szemben is veszteséggel kerültek ki a két felső társadalmi réteg, az elit és a felső közép vándorlásából, vagyis valamennyi említett településcsoportnak nagyobb volt az elszívó hatása, mint amilyen vonzást a középvárosok jelentettek. Ugyanez igaz azonban a két alsó társadalmi rétegre, a depriváltakra és az „inaktívak, akik soha nem dolgoztak”-ra is. Ez arra utal, hogy az 1990-es években a középosztályok súlya növekedett a helyi társadalmakban.

A fenti állítást erősíti az 5.12. táblázat is. A vizsgált évtizedben a beköltözők harmada a falvakból érkezett, a kibocsátó térség átlagát meghaladó és a középvárosokéhoz illeszkedő TRI-vel. A második legnépesebb csoportot a megyei jogú városokat elhagyók jelentették (14,6%), státusmutatójuk a kiinduló és a cél településkategória átlagát is felülmúlta, és erről is azt megállapíthatjuk, hogy a középosztályi jellegű szerkezetet erősített. Szám szerint szinte ugyanannyian érkeztek ide is Budapestről, mint a megyei jogú városokba, de a beköltözőknek nagyobb hányadát tették ki, TRI-jük pedig magasabbnak bizonyult (84,8 szemben 72,2-vel). A településenkénti vizsgálat magyarázatot nyújt az első látásra furcsának tűnő jelenségre. A

Budapestről középvárosba költözők 43%-a Pest megyén belül négy városban, Gödöllőn, Százhalombattán, Vácon és Cegléden jelent meg, ami egyértelművé teszi, hogy a főváros szuburbanizációja ezeknek a településeknek a közvetítésével valójában „belelóg” a középvárosokba. Így már az sem meglepő, hogy Százhalombattán (128,9), Vácon (102,1) és Gödöllőn (96,4) a más településcsoportokból betelepültek státusmutatója a középvárosok átlagából messze kiemelkedik. (Cegléd az ellenkező póluson helyezkedik el, a betelepülők indexe a középvárosok közül a hatodik legalacsonyabb.) A településcsoportok kialakításakor ténylegesen fejtörést okozott Gödöllő, Százhalombatta, és kisebb mértékben Vác besorolása, végül úgy láttuk, a középvárosi karakterük az erősebb, még akkor is, ha ezen Budapest közelsége sokat halványít, arról nem is beszélve, hogy nem feleltek meg a szuburbán településekkel szemben támasztott feltételeknek. Mindent összevetve változatlanul indokoltnak tartjuk szerepeltetésüket a középvárosok között.

Hasonló nagyságrendű a városiasodó településekből és a kisvárosokból fogadott új lakóké, az előbbieket státusmutatója meghaladja a középvárosok és az összes betelepülő átlagát is, az utóbbiak csak az aprófalvakból származókat múlja felül. A fővárosi szuburbiából, az üdülővárosokból, az üdülőfalvakból és az agglomerációs településekből kevesen választották otthonuknak valamelyik középvárost, és TRI-értékük magas ugyan (70 és 98 közötti), de a rétegződési jellemzőket kevésbé befolyásolták.

5.12. táblázat: A középvárosokba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	9 238	10,7	84,8
Budapesti szuburbia	4 699	5,5	76,8
Megyei jogú városok	12 549	14,6	65,9
Vidéki szuburbia	1 013	1,2	50,9
Középvárosok	4 888	5,7	56,0
Kisvárosok	5 711	6,6	66,2
Üdülővárosok	746	0,9	97,9
Városiasodó települések	6 032	7,0	54,6
Agglomerációs falvak	1 828	2,1	70,8
Üdülőfalvak	3 711	4,3	74,9
Falvak	29 094	33,8	56,6
Aprófalvak	2 637	3,1	44,1
Egyéb	4 032	4,7	64,0
Összesen	86 178	100,0	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A középvárosok száma még lehetővé teszi, hogy településenként is megvizsgáljuk néhány jellemzőjüket.

A regionális csoportosításból adódó első megállapítás, hogy a középvárosok hálózatának terjedelme eltérő, a Közép-Dunántúlon, Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön egyaránt héttagú, míg a Nyugat-Dunántúlon és az Észak-Alföldön csak két városból áll. Pest megyében

található a legmagasabb státusértékű középváros, Százhalombatta, de a megye átlagát Cegléd, Nagykőrös és Gödöllő tetemesen lerontja. A bevándorlóknak köszönhetően Vác és Gödöllő státusa emelkedőnek mondható, Nagykőrös és Cegléd e tekinteten is kilóg a sorból. A közép-dunántúli régió középvárosai meglehetősen egységes csoportot alkotnak, Komárom, Ajka és Várpalota TRI-értékei a megyei jogú városok többségét is meghaladják, így ezen régió lakónépességének a rétegződési mutatója egyértelműen a legmagasabb. Úgy tűnik azonban, a további javulás forrásai elapadtak, mert az új lakók a régió egészében inkább stagnálás mutatnak, Komárom, Ajka, Oroszlány és Pápa esetében pedig TRI-értékük elmarad a város egészétől. A Nyugat-Dunántúl két középvárosával a régiók között a megosztott második helyen áll, a bevándorlók státusa Pest megyével egy szinten a legmagasabb. A Dél-Dunántúl státusmutatója azonos a közép-dunántúli régióéval, de négy középvárosának a karaktere teljesen elütő. Paks az atomerőműben kínált jól fizető állásoknak köszönhetően jó rétegződési jellemzőket mutat, és vonzza a magas státusú beköltözőket. Siófok üdülőhelyből vált teljes értékű középvárossá, a betelepülők aránya az egyik legnagyobb, akiknek státusuk is magasabb a város átlagánál. Dombóvár mezővárosi múltja és közlekedési csomópont funkciója a településcsoport átlagától kissé elmaradó TRI-ben mutatkozik meg, amihez pontosan illeszkednek az 1990-es években érkezett új lakók is. Komló küzd a szénbányászat megszűnéséből fakadó minden problémával, a beköltözők még az egyébkénti alacsony státusmutatóját sem érik el, pályája süllyedő.

Észak-Magyarország középvárosainak státusindexe gyakorlatilag megegyezik Nyugat- és Dél-Dunántúléval, ami az amúgy számottevő regionális különbségekre tekintettel meglepő. A vegyiparának köszönhetően egyik leggazdagabb magyar város, Tiszaújváros és a Budapest vonzáskörzetének határán található Hatvan érezhetően emeli az átlagot, ellensúlyozva Sátoraljaújhely és Ózd hatását, amelyeknél csak Hajdúböszörmény népességének státusa alacsonyabb. Úgy tűnik, Tiszaújváros rétegződési szempontból elérte lehetőségei határát, mert a beköltözők státusa már nem éri el a város átlagát, a többi városban a betelepülők TRI-értéke átlag feletti. Kivétel ez alól – a középvárosi kategóriába egyedülként – szociális összeomlást mutató Ózd, ahova az egész településcsoportból a legalacsonyabb, mindössze 39,1-es státusú lakók érkeztek. Az Észak-Alföld két települése csak népességszámában hasonlít egymásra. Hajdúböszörmény a legalacsonyabb státusú középváros, amely ha nem is nagyszámban, de ugyanilyen tulajdonságú beköltözőket fogadott. Jászberény indexe sokkal magasabb ugyan, de a betelepülők ezen rontottak. A Dél-Alföld státusa megegyezik a másik alföldi régióéval, városainak többsége ahhoz hasonló pozíciójú, Baján, Gyulán, Makón és Orosházán az új lakók státusa meghaladja a város átlagát, a többi város esetében elmarad attól. Kiskunhalas helyzete a legproblémásabb, amelynek rétegződési indexe Ózdéval azonos, de a beköltözőké még ezt sem érte el.

5.13. táblázat: A középvárosok rétegződési és vándorlási jellemzői

Terület	A lakónépesség		A más településcsoportból 1989 után beköltözők		
	száma	TRI-je	száma	aránya (%)	TRI-je
Cegléd	38 055	47,9	3 264	8,6	49,7
Százhalombatta	16 602	133,0	3 206	19,3	128,9
Nagykőrös	25 543	43,6	1 917	7,5	49,2
Vác	34 951	72,1	4 172	11,9	102,1
Gödöllő	31 105	59,6	5 242	16,9	96,4
Pest megye	146 256	56,5	17 801	12,2	78,2
Komárom	19 616	85,0	1 973	10,1	80,4
Ajka	31 805	79,9	1 997	6,3	75,3
Várpalota	21 779	78,8	2 543	11,7	96,4
Tata	24 598	75,4	3 144	12,8	81,1
Esztergom	29 452	56,0	3 392	11,5	71,3
Oroszlány	20 280	73,0	1 592	7,9	68,5
Pápa	33 549	61,8	2 865	8,5	59,1
Közép-Dunántúl	181 079	68,6	17 506	9,7	69,8
Mosonmagyaróvár	30 432	73,9	2 176	7,2	86,0
Keszthely	22 388	49,8	2 803	12,5	74,4
Nyugat-Dunántúl	52 820	60,0	4 979	9,4	78,3
Paks	20 855	78,9	1 910	9,2	88,5
Dombóvár	20 852	51,8	2 086	10,0	51,1
Siófok	22 684	66,7	2 975	13,1	77,1
Komló	27 081	48,9	2 787	10,3	46,7
Dél-Dunántúl	91 472	60,0	9 758	10,7	57,7
Sátoraljaújhely	18 282	41,4	1 370	7,5	66,2
Gyöngyös	33 548	56,1	3 337	9,9	73,6
Kazincbarcika	32 356	46,7	3 091	9,6	52,1
Balassagyarmat	18 474	54,0	1 597	8,6	63,8
Ózd	38 405	42,8	2 130	5,5	39,1
Hatvan	22 906	68,5	2 179	9,5	73,8
Tiszaújváros	17 207	81,7	2 278	13,2	76,6
Észak-Magyarország	181 178	59,1	15 982	8,8	50,1
Hajdúböszörmény	31 993	40,6	1 621	5,1	41,3
Jászberény	28 203	69,5	2 046	7,3	61,1
Észak-Alföld	60 196	50,1	3 667	6,1	49,5
Baja	37 916	52,0	3 466	9,1	57,4
Gyula	33 041	54,7	2 941	8,9	68,3
Makó	25 802	48,8	1 888	7,3	46,0
Szentes	31 638	62,1	1 719	5,4	58,2
Kiskunfélegyháza	32 632	49,9	1 903	5,8	54,4
Orosháza	31 764	58,6	2 264	7,1	62,2
Kiskunhalas	29 954	42,8	2 304	7,7	41,3
Dél-Alföld	222 747	50,5	16 485	7,4	50,7
Összesen	935 748	54,2	86 178	9,2	61,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A középvárosok régiókénti státusindexe nem támasztja alá a régiók fejlettségéről alkotott általános képet, amit a megyei jogú városok még visszaigazoltak. A Közép-Dunántúl pozíciója a legjobb, Pest megye, a Nyugat- és Dél-Dunántúl valamint Észak-Magyarország egy tömbben helyezkedik el, és a két alföldi régió alkot még egy klasztert. Megjegyzendő, hogy Cegléd és Nagykőrös közigazgatásilag Pest megye része, de természetföldrajzi értelemben az Alföldhöz tartoznak, és vizsgált jellemzőik alapján is sokkal inkább oda sorolhatók. Minden-

esetre a középvárosok a néhány kiugró és a pár látványosan leszakadó várost figyelmen kívül hagyva meggyőzően hasonló rétegződési képet mutatnak, felülírva a régiók között meglevő ismert és kétségtelenül létező társadalmi és gazdasági különbségeket. Elképzelhető azonban, hogy ez csak a 2001-es népszámlálás pillanatfelvételének a tükrében látszik így, az eltérő irányú mozgáspályák esetleg éppen ekkor metsztek egymást. Ha feltételezzük – és erre látunk okot –, hogy a beköltözők rétegződési jellemzői mutatják azt az irányt, aminek mentén a város társadalma, annak összetétele változik, akkor új következtetésekre juthatunk. Az 1989 után beköltözők TRI-értéke a Nyugat-Dunántúlon és Pest megyében a legmagasabb, és egyúttal itt haladja meg a legnagyobb mértékben a lakónépesség átlagát, vagyis a tendenciákat kivetítve azt mondhatjuk, ezeknek a területeknek a középvárosai emelkedő státusúak, míg a Közép-Dunántúl inkább őrzi a régiók közötti vezető pozícióját. Mivel valamennyi többi régióknak a beköltözők által jelzett és előrevetített helyzete romlik, vagy alacsony szinten stagnál, tulajdonképpen visszajutunk az ismert regionális mintázathoz. A legnagyobb süllyedés Észak-Magyarországon figyelhető meg, de beköltözők státusa a Dél-Dunántúl középvárosait is lefelé húzza, az alacsony szinten stagnálást pedig a két alföldi régió példázza.

A történelmi előzményekre, az államszocializmus alatti területi politikának a középvárosok fejlődését megrekesztő hatásaira is tekintettel összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az ismertetett adatok szerint a rendelkezésre álló szolgáltatások köre megfelelőnek tűnik. Urbanizációs szempontból azonban az 1990-es években is tovább folytatódott a korábbi időszak megrekedtsége, fennmaradt egyfajta periférikus állapot. A két Budapesthez közeli város kivételével a szuburbanizáció nem érintette meg a csoport tagjait, annak sem célpontjai, sem gerjesztői nem voltak. A két felső társadalmi réteg tagjai között érzékelhető az elszivárgás, új lakók leginkább a falvakból érkeztek, de mivel ez sem volt igazán tömeges, integrálódásuk, beépülésük a helyi társadalomba legalább nem okozott problémát. Néhány kirívó példától eltekintve a társadalomszerkezetük tulajdonképpen jó. A középvárosok számára csendben eltelt 1990-es évek legalább lehetőséget kínáltak arra, hogy városiasodottságuk valamelyes elmélyüljön. Önmaguktól nem lesznek képesek a kialakult helyzeten módosítani, változásokat generálni, csak egy általánosan dinamizálódó magyar társadalom ragadhatja magával őket. A vonzáskörzetükbe tartozó településeken élők életviszonyainak javulásához, a területi egyenlőtlenségek csökkentéséhez az egyik kulcs bizonyosan a középvárosokban rejtőzik.

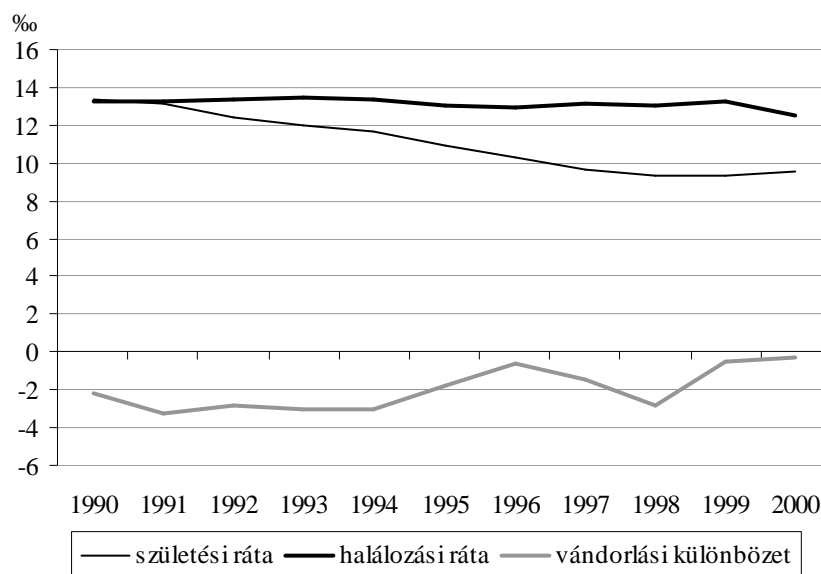
5.6. A kisvárosok

5.6.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoportot 71 kisváros alkotja, népességszámuk 1990 és 2001 között 2,8%-kal, 891756 főre csökkent, vagyis az országos átlagnál nagyobb mértékben fogyatkozott a lakosságuk. Születési rátájuk 1990-ben még a második legmagasabb volt (13,3 ezrelék), ami monoton mérséklődéssel 2001-re 9,5-re, az országos átlag szintjére esett vissza. Halálozási rátájuk

két év kivételével 13 ezrelék fölött stabilizálódott, aminek következtében a természetes fogyás üteme egyre gyorsult. Az éves vándorlásstatisztikai adatok szerint a beköltözők száma az évtized során 28 ezer és 38 ezer között ingadozott, és ugyan az elköltözések is hasonló nagyságrendet mutattak, de minden évben elmaradtak valamennyivel a bevándorlástól, így a migrációs veszteség is hozzájárult a folyamatos népességcsökkenéshez.

5.6. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a kisvárosokban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A korszerkezet változásában itt is a már ismert öregedési folyamat játszódott le. A gyermekkorúak aránya 22,6%-ról 17,6%-ra esett vissza, az időskorúaké 16,9%-ról 19,4%-ra nőtt, ennek megfelelően az öregedési index 74,6%-ról 109,9%-ra nőtt, ami a városok között még mindig kedvező értéknek számított.

Miközben a korszerkezete nem volt rosszabb a többi városi településcsoporténál, a települési lejtőn lefelé haladva szembetűnően erősödnek a foglalkoztatási problémák. Népességén belül csak 27,5%-ot tettek ki a foglalkoztatottak, további 8% dolgozott valamilyen más ellátási forma mellett, a munkanélküliek aránya 4,6%-ot ért el. A nyugdíjszerű ellátási formákban részesülők hányada 32%, az eltartott tanulóké 18%, az egyéb eltartottaké 10% volt, így összességében 100 keresőre 183 eltartott jutott. A rosszabb foglalkoztatási helyzet és kereső-eltartott arány ráadásul alacsonyabb jövedelmekkel is társult. A személyi jövedelemadóból számítható valamennyi mutató elmaradt a középvárosok szintjétől is, így az egy adófizetőre jutó befizetett adó 163 583 forintot, az egy lakosra jutó befizetett adó pedig 70 877 forintot tett ki. (Emlékeztetünk, a megfelelő összegek a fővárosban 404 743, illetve 184 287 forint volt.) A szociális segélyezetttek 1000 főre számított mutatója (11,6) a negyedik, az egy lakosra átlagosan kifizetett szociális segély összege (1 773 forint) pedig a harmadik legmagasabb volt a településcsoportok között. A vagyoni helyzet indikátoraként használható 1000 főre jutó

személyautók számában (213) is csak 3 településcsoport állt rosszabbul. (Érdekes lenne, és a különbségekre még inkább rámutatna az autók típusának és évjázatának településtípusonkénti összehasonlítása, de ehhez nem rendelkezünk adatokkal.) A vállalkozói aktivitás mutatója sem alakult jól, 1000 főre csupán 84 regisztrált vállalkozás jutott.

A lakosság alapellátását biztosító üzlethálózat teljesnek mondható, városonként 237 kereskedelmi üzlet, 47 élelmiszerbolt, 5 iparcikkbolt és 70 vendéglátóhely működött, postahivatalt kettőt, benzinkutat hármat lehetett találni átlagosan, utóbbi kettőből valóban volt mindenütt legalább egy. Házi orvosból 5, gyermekorvosból 3 praktizált településenként és ugyanennyi a gyógyszertárak száma. Átlagosan 4 általános iskolát tartottak fenn egy kisvárosban.

A kereskedelmi szálláshelyekre 2001-ben 220 ezer vendég érkezett, köztük több mint 71 ezer külföldi. A vendégek száma a 10 ezret Kőszegen, Sárváron, Sáropatakon és Tiszafüreden haladta meg, ez a négy város a településcsoport idegenforgalmának háromtizedét adta. 9 városban, Martfűn, Siklóson, Pásztón, Edelényben, Sajószentpéteren, Sárbogárdon, Kunszentmiklóson, Kunszentmártonban és Mezőkovácsházán nem regisztráltak egyetlen vendéget sem, vélhetően a kereskedelmi szálláshelyek hiánya miatt, Abonyban és Tiszavasváriban pedig csak hazai vendégek jártak. Ennek ellenére a kisvárosokról általában azt mondhatjuk, hogy szerepelnek az idegenforgalmi térképen, a leglátogatottabbak kifejezetten idegenforgalmi attrakciónak tekinthetők.

A lakásállomány itt bővült a legkisebb mértékben, mindössze 1,3%-kal, ezt még az aprófalvak is felülmúlták. Az ismertté vált bűncselekmények 1000 lakosra jutó száma az országos átlag alatt maradt, a helyben lakó bűnelkövetőké pedig megfelelt annak.

5.6.2. A migráció hatása a kisvárosok társadalmi szerkezetére

A lakók közel kétharmada a településcsoporton belül született, 15% a falvakból, 4% az aprófalvakból, 3% a megyei jogú városokból származott, származott, a többi településcsoport szülőitei még ennél is kisebb arányban voltak jelen. A helyben születettek magas arányából az következik, hogy a migráció sem elköltözések, sem beköltözések miatt nem rázkódtatta meg a kisvárosok társadalmát. A falvakból, az aprófalvakból és a városiasodó településekről elszármazottak státusmutatója volt a legmagasabb (61 és 67 közötti), ami azt mutatja, hogy a többi településcsoport magasabb státusú lakói számára nem igazán jelentettek vonzerőt ezek a helyek. A kisvárosokat Budapest és szuburbiája, a megyei jogú városok és a középvárosok irányába is a saját átlagánál magasabb státusúak hagyták el, és helyükbe alacsonyabb státusúak érkeztek. A relatíve stabil népesség rétegződési jellemzőin a bevándorlók nem sokat javítottak.

A kisvárosok lakónépességéből már csak 1,8%-nak volt más településcsoportban az állandó lakóhelye, státusmutatójuk alatta maradt a kisvárosok átlagának (46,5), ami az eddig vizsgált településcsoportok közül a legalacsonyabb. Az elitbe tartozók a teljes népességnek csupán 4,1%-át tették ki, ami elmaradt a depriváltak hányadától (4,7%).

5.14. táblázat: A kisvárosokba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	6 049	7,6	53,2
Budapesti szuburbia	1 972	2,5	44,3
Megyei jogú városok	11 947	15,0	54,4
Vidéki szuburbia	551	0,7	59,3
Középvárosok	5 275	6,6	48,2
Kisvárosok	5 398	6,8	49,4
Üdülővárosok	789	1,0	40,8
Városiasodó települések	4 736	6,0	42,7
Agglomerációs falvak	1 453	1,8	46,0
Üdülőfalvak	2 682	3,4	61,3
Falvak	30 172	38,0	46,6
Aprófalvak	5 305	6,7	42,3
Egyéb	3 153	4,0	61,2
Összesen	79 482	100,0	48,1

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Az 1989 után más településcsoportokból beköltöztek aránya a kisvárosok lakónépességének 8,3%-át tette ki. A legtöbben a falvakból (38%), a megyei jogú városokból (15%) és Budapestről érkeztek (7,6%). A kisvárosok közötti, valamint a középvárosokkal és az aprófalvakkal lebonyolított migráció gyakorlatilag azonos nagyságrendű volt (6,0–6,8%), a vidéki szuburbia és az üdülővárosok szerepe elhanyagolható. Kiemelendő a betelepülők státus szerinti viszonylagos homogenitása, TRI-értékük a településcsoport átlaga körül szóródik relatíve szűk tartományban, sem feltűnően kiugró, sem leszakadó értékek nem mutatkoznak egyik kibocsátó településcsoport esetében sem. Megállapíthatjuk, hogy a kisvárosok a szociális karakterükhöz jól illeszkedő új lakóknak adtak otthont. Ez összefügg a helyi társadalom méretével, átlátható voltával, ahol az emberek nagy része személyesen ismeri egymást. Aki itt telepedik le, annak nem csak lakóhelyet kell találni, hanem a lokális társadalmi hálóba is be kell illeszkedni a rokoni, a szomszédsági és a munkahelyi kapcsolatokon keresztül. Mivel a befogadó nem egy település, hanem a sok szálon összefonódó helyi társadalom, ami nem preferálja az anonimitást, a kívülállást, és erős szűrőt jelent, a befogadás és a beilleszkedés is a társadalmi hasonlóságot részesíti előnyben. Ez mutatkozik meg a kisvárosok és az oda költözők státusának illeszkedésében.

A Budapestről és a falvakból betelepülőket külön is megvizsgáltuk. A Budapestet elhagyó 6 ezer főből 986 a születési helyére költözött vissza. Több mint harmaduk 60 év fölötti, további 27% pedig 40–59 év közötti, 58%-uk nő. Jól kimutatható tehát az a mintázat, hogy az aktív kor befejeztével sokan szívesen térnek vissza a születési helyükre és annak közelébe. Ráadásul ez a vándorlási típus az urbanizáció szempontjából is külön megítélés alá esik, hiszen a migráció által mozgatott urbanizációs folyamatokhoz nem kapcsolódik, attól független típus képvisel. A falvakból a kisvárosok irányába mozgó kis távolságú migrációt jelenítik meg, 85%-uk nem hagyta el az eredeti lakóhelye megyéjét, sőt, valószínűsíthetjük, hogy a

közeli kisvárosban telepedett le, vagyis a kisváros és a közeli falvak által alkotott életvilágon belül maradt, így sem a befogadás, sem a beilleszkedés előtt nem álltak akadályok, és nem változott a kisváros miliője sem.

Erre a településcsoportra is megvizsgáltuk a népesség és a vándorlók státusának regionális jellemzőit.¹⁹

5.15. táblázat: A kisvárosok rétegződési és vándorlási jellemzői régióként

Terület	A kisvárosok				Az 1989 után beköltözők			
	száma	népessége	népes- ségének aránya	TRI-je	száma	aránya		TRI- je
						a terület	az ösz- szes vándorló	
százalékában								
Pest megye	3	36 927	4,1	48,3	4074	11,0	5,1	39,6
Közép-Dunántúl	7	80 728	9,1	69,1	8968	11,1	11,3	66,7
Nyugat-Dunántúl	10	103 230	11,6	74,0	8333	8,1	10,5	79,5
Dél-Dunántúl	13	141 904	15,9	53,0	15396	10,8	19,4	50,2
Észak-Magyarország	11	125 227	14,0	42,7	12584	10,0	15,8	39,0
Észak-Alföld	17	261 314	29,3	38,8	18857	7,2	23,7	43,7
Dél-Alföld	10	142 426	16,0	42,9	11270	7,9	14,2	48,4
Összesen	71	891 756	100,0	46,5	79482	8,9	100,0	48,1

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Az összevont adatokból a kisvárosokról egy meglehetősen homogén kép bontakozott ki, ami a regionális metszetben erősen differenciálódik. Pest megyében található a legkevesebb, az észak-alföldi régióban pedig a legtöbb kisváros, előbbieken a településcsoport népességének 4, az utóbbiakban majdnem 30%-a él. A többi régió közötti eloszlás sokkal egyenletesebb. Pest megye kisvárosai közül Abony és Nagykáta Jász-Nagykun-Szolnok megyével határos, fekvésük mellett rétegződési jellemzőik is az alföldi településekkel rokonítják őket, helyzetükön a főváros közelsége javít valamennyit. TRI. értékük kevéssel haladja meg a településcsoport átlagát. A közép- és a nyugat-dunántúli régió kisvárosai kiemelkednek a többiek közül. A Közép-Dunántúl kisvárosai közül négynek²⁰, a nyugat-dunántúliak közül ötnek²¹ a státus-indexe 90 fölötti, míg a többi régióban egyetlen ilyen sem található. A Vas megyei, fürdőváros jelleggel is bíró Sárvár pozíciója egészen különleges, 121,7-es TRI értéke a 2001-ben városi jogállású települések közül a legmagasabb, a budapesti kerületek közül is csak a II. kerület múlta felül. A közelében fekszik a legmagasabb státusú megyei jogú város, Szombathely, ami egy kiemelkedő rétegződési jellemzőkkel leírható térség kibontakozását vetíti előre. A Dél-Dunántúl kisvárosai a Dunántúl többi részétől jóval leszakadtak, a keleti országrészt viszont megelőzik státusukban. A legmagasabb TRI-értékű Tolna (81,7), a legalacsonyabb Barcs (40,8), a köztük levő 40 pontnyi különbség azt mutatja, hogy a régió kisvárosi hálózata önma-

¹⁹ A kisvárosok nagy száma miatt csak a regionálisan összevont adatokat közöljük, a kisvárosok teljes listáját az 1. számú Melléklet tartalmazza.

²⁰ Dorog, Kisbér, Mór, Zirc.

²¹ Sárvár, Kapuvár, Vasvár, Körmend, Csorna.

gában is heterogén. Észak-Magyarországon többségében alacsony a kisvárosok indexe, a mezőnyből Szécsény (84,3) és Mezőkövesd (69,6) emelkedik ki, míg Edelényé az egész településcsoport legkisebb mutatója (30,1). Az Észak-Alföld kisvárosainak a státusa a legalacsonyabb (38,8), gyakorlatilag megegyezik a városiasodó települések csoportjának átlagával (38,5). A körből csak Martfű emelkedik ki (82,2), 9 település indexe a 40-et sem éri el. A Dél-Alföld pozíciója Észak-Magyarországéval azonos, de kisvárosainak TRI-indexei szűk sávban, 36,3 és 48,4 között szóródnak, tehát nincs köztük sem kiemelkedő, sem erősen leszakadó.

A költözések hatása nem egyformán érintette a különböző régiók kisvárosait. A bevándorlók népességen belüli arányai szerint két csoport különíthető el: ezek Pest megyében, a Közép-Dunántúlon, a Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon 10–11, a többi régióban 7–8% közötti arányt tettek ki. Státusuk az amúgy is élen álló Nyugat-Dunántúlon volt a legmagasabb (79,5), ami további emelkedést vetít előre. Az itteni kisvárosok többségében, hatban, az új lakók TRI-je 100 fölötti volt, Kapuvár esetében 240,6-ot, Csornán 189,6-ot tett ki (Kapuváron a beköltözők között az elit társadalmi rétegbe tartozók száma több mint duplája volt a két alsó társadalmi rétegbe tartozók együttes számának), de Sárváron és Celldömölkön is hasonló tendencia mutatkozott. Felmerülhet a gyanú, hogy ezek a városok a magas státusú településcsoportokat elhagyók vándorlásának a célpontjai, ebből fakad a betelepülők toronymagas TRI-je. De nem ez a helyzet, ugyanis Sárvár és Celldömölk esetében pl. a falvakból és az aprófalvakból származott az új lakóknak több mint a fele. A két alföldi régióban haladta meg az 1990-es években a bevándorlók státusmutatója a településcsoport átlagát, valamelyest javuló helyzetet ígérve, de természetesen egyetlen kisváros esetében sem találhatunk olyan robusztus mutatót, mint a Nyugat-Dunántúlon. Kisebb mértékű a beköltözők indexének elmaradása az átlagtól a Közép-Dunántúlon, a Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon. A Dél-Dunántúl esetében ebben a régió általános süllyedésének tendenciája tükröződik, Észak-Magyarország esetében pedig az adhat okot aggodalomra, hogy a csökkenés egy amúgy is alacsony szinthez képest következett be. A Pest megyei kisvárosoknál marad el az új lakók TRI-je a legnagyobb mértékben a teljes népesség átlagától, ami arra utal, hogy a főváros és szuburbiaja által alkotott kiemelkedő státusú és dinamikájú térség szomszédságában a belső periféria funkciójába szorulnak.

A kisvárosok kettős szorításban élnek. Egyik oldalról a nagyvárosok és a középvárosok határozzák meg térségük társadalmának, urbanizáltsági szintjének, gazdaságának a fazonját, másik oldalról szűkebb környezetük falvainak népessége – ahonnan új lakóik zömét nyelik – determinálja társadalmi szerkezetük változásának irányát. Míg a középvárosok esetében találtunk példát arra, hogy pl. egy országos, vagy éppen nemzetközi jelentőségű vállalkozásnak köszönhetően lerázzák a környezetük visszahúzó erejét és kiemelkednek abból, a kisvárosok menthetetlenül összenőttek szűkebb térségükkel, az elszakadásra nem találtunk precedenst. A regionális metszetű vizsgálódás is alátámasztotta, hogy amilyen a megye és a régió általános társadalmi és gazdasági helyzete, éppen olyanok a kisvárosai. A kisvárosok urbanizációs szerepköre, jelentősége ugyanakkor egyáltalán nem lebecsülhető, azok voltaképpen a

városiasodás manufaktúrái. A környezetük falvaiból nyert népességet helyi társadalmuk erős, személyességen alapuló szociális hálózatába fogadva életvitelükben, szokásaikban, értékvalasztásukban városiaszá alakítják. Ez még akkor is működhet, ha a kisvárosok egy részében – főként a Dunától keletre – az elmúlt 20 évben megállt az idő, és a szétomlott helyi gazdaságért, a foglalkoztatási gondokért és létbizonytalanságért legfeljebb valamelyik multi áruházát kapták cserébe.²²

5.7. Üdülővárosok

5.7.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

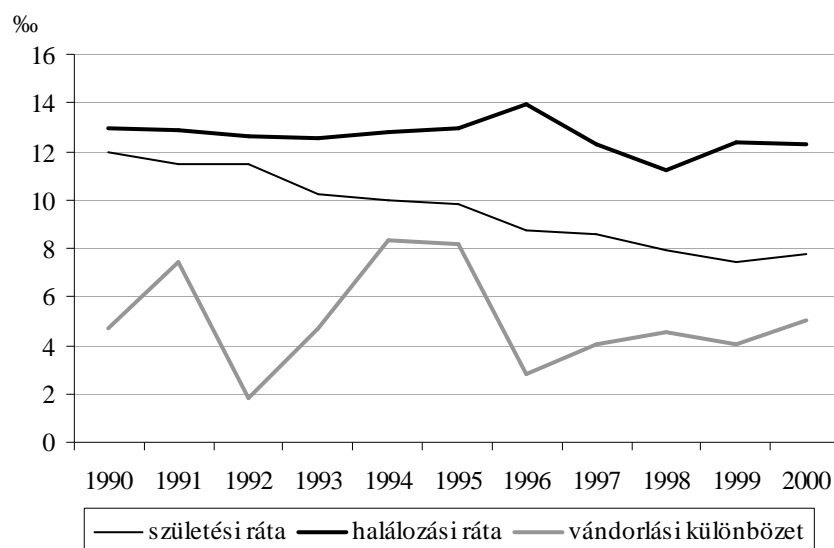
A legkisebb létszámú településcsoport, amelyet 11 város alkot. Lakónépessége 1990 és 2001 között a városi jogállású településtípusok között Budapest után a legnagyobb arányban, 4,3%-kal csökkent, és 2001-ben 74 492 főt tett ki. Tegyük ugyanakkor hozzá, hogy a fogyás szám szerint mindössze 3347 főre rúgott. A csoport önálló szerepeltetését azért tartottuk indokoltnak, mert tagjai – amelyek lakóik száma alapján amúgy a kisvárosok közé tartoztak volna – olyan, az idegenforgalomhoz kapcsolódó, társadalomszerkezetükben és vándorlási jellemzőikben is megmutatkozó sajátosságokkal bírtak, amiket kár lett volna veszni hagyni a kisvárosok átlagában, ráadásul egyúttal torzító hatást is gyakoroltak volna. Többnyire a Balaton-parti városok kerültek ide (Balatonalmádi, Balatonfüred, Fonyód, Balatonföldvár, Balatonboglár és Balatonlelle), illetve mellettük még hagyományos fürdővárosok (Bük, Hévíz, Hajdúszoboszló, Zalakaros és Harkány). A pontos elnevezés is inkább „jelentős idegenforgalmi szerepkörrel bíró kisvárosok” lehetett volna, amit rövidebb, kezelhetőbb formában fejeztünk ki az üdülővárosok névvel.

A születések száma 1990-ben még valamivel 900 fölötti volt, az évtized végére ez nagyon jelentősen visszaesve 600 alá csökkent. A halálozások száma és rátája 1996-ig növekvő tendenciát mutatott, 1998-ban érte el a minimumot, majd beállt a 12–13 ezrelék közötti sávba. A bevándorlók száma az éves vándorlásstatisztika szerint 3700 és 4500 között mozgott, a rátájuk egyes években a budapesti és vidéki szuburbiaét is megközelítette, az évtized második felében stabilan az utánuk következő harmadik helyet foglalta el. Az elvándorlások szintje folyamatosan ez alatt maradt, így a vándorlási különbözetük végig a pozitív tartományban ingadozott 2 és 8 ezrelék között.

A természetes népmozgalom mutatói is megkülönböztetik az üdülővárosokat a kisvárosoktól, a legtöbb hasonlóságot a halálozási ráta mutatja, a vándorlási egyenleg pedig inkább az agglomerációs településekkel rokonítja őket, bizonyos szuburbán jegyeket kölcsönözve nekik.

²² Azt sem a saját jobbulásukra, hanem azért, hogy szerény jövedelmeiket elszípkázzák.

5.7. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az üdülővárosokban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A korszerkezet a határozott öregedés jeleit mutatja, 1990 és 2001 között a 0–14 évesek aránya 5,4 százalékponttal csökkent, és a megyei jogú városokéval hasonló hányadot tett ki (15,2%), a 15–59 évesek részesedése 3 százalékpontos emelkedéssel 63,4%-ra, a 60 év fölöttieké 2,4 százalékponttal, 21,4%-ra nőtt, vagyis markánsná vált az időskorúak részaránya, az öregedési index is 92%-ról 140%-re emelkedett.

A foglalkoztatottság mutatói sok hasonlóságot mutatnak a kisvárosokkal. Az aktív keresők aránya 32%-ot tett ki, ehhez járult még 5%-nyi egyéb ellátási forma mellett dolgozó, 4,3%-ot ért el a munkanélküliek hányada. A nyugdíjszerű ellátásban részesülő inaktív keresők (32%), továbbá az eltartott tanulók és egyéb eltartottak népességén belüli aránya (27%) is gyakorlatilag megegyezett a kisvárosokéval, a 100 aktív keresőre jutó eltartottak száma (172) is csak valamivel bizonyult kedvezőbbnek.

A hasonló foglalkoztatási mutatók ellenére az üdülővárosok helyi gazdaságának egyéb jellemzői élesen elválnak a kisvárosokétól. A vállalkozói aktivitás a településcsoportok közül itt a legmagasabb, 2001-ben az 1000 főre jutó regisztrált vállalkozások száma elérte a 220-at, meghaladva a fővárosi értéket is, de a harmadik legmagasabb volt a nonprofit szervezetek népességre vetített száma is. Településenként átlagosan 215 kiskereskedelmi üzlet, 40 élelmiszerbolt és 6 iparcikkbolt működött, a vendéglátóhelyek száma (129) pedig közel kétszerese volt a kisvárosok átlagának. Minden településnek volt postahivatala és benzinkútja.

Az üdülővárosokban a vendégek fogadására kiépült szálláshelyi infrastruktúra szerkezete különbözik az összes többi városi településcsoportétól, itt ugyanis a kereskedelmi szálláshelyek mellett a magán szálláshelyek is jelentős forgalmat bonyolítottak. A kereskedelmi szálláshelyeken 2001-ben 650 ezer vendéget regisztráltak, akiknek majdnem a fele külföldi volt. Ehhez járult még a magán szálláshelyeken további 208 ezer látogató. Az összes rendelkez-

zésre álló szálláshelyen megfordult vendégek száma alapján (859 ezer) az üdülővárosok Budapest, a megyei jogú városok és az üdülőfalvak után a negyedik helyen álltak, a külföldi vendégek számában (515 ezer) azonban már csak a főváros előzte meg őket. Az üdülővárosok idegenforgalmának a szerkezetét – lévén szó részben meleg vizes fürdőhelyekről – a hosszabb tartózkodási idő jellemzi, szemben a városnéző turisták rövidebb tartózkodási idejével. Ez mutatkozik meg a vendégéjszakák számában (4,8 millió), amelyben megközelítették Budapestet, és messze megelőzték az összes városi településcsoportot, ehhez hasonló volt a helyzet a külföldiekhez köthető vendégéjszakák (3,6 millió) tekintetében is.

Az élénk – és mint láttuk, külföldiek által dominált – idegenforgalom hatása annak ellenére is megmutatkozik a jövedelmi adatokban, hogy a statisztikák szerint a vendéglátás a főbb gazdasági ágak közül az alacsony jövedelmet biztosítók közé tartozik. Mindenekelőtt a településcsoportok közül az üdülővárosokban volt a legmagasabb (50%) 2001-ben a népességből az adófizetők aránya. Az egy adófizetőre jutó adóalap (809 ezer forint) ugyan még csupán a nyolcadik volt a településcsoportok sorrendjében, de az egy főre jutó szjaalap, az egy adófizetőre jutó befizetett szja és az egy lakosra jutó befizetett szja mértékében (90 ezer forint) megelőzte a kisvárosokat, a vidéki szuburbiát és az agglomerációs falvakat is, és az ötödik helyre lépett előre. A jövedelem és a fogyasztás indikátoraként használható 1000 főre jutó személygépkocsik számában (298) Budapest és szuburbiája mögött a harmadik helyen állt, és ugyanez a sorrend alakult ki az 1000 főre jutó szociális segélyezettekben és a kifizetett szociális segély az egy lakosra jutó összegében is, vagyis mindkét területen a harmadik legalacsonyabb mutatóval rendelkezett. Az átlagosnál szélesebb adófizetői kör és a segélyre szorulóknak csekély aránya együttesen jellemzi az üdülővárosok helyi társadalmát.

A házi orvosok és házi gyermekorvosok településenként átlagosan ugyan nem magas (3,5, illetve 1,5), azonban ebben a számban nem szerepelnek a gyógyfürdők körül kiépült magánpraxisként üzemelő egészségügyi szolgáltatások. Viszonylag kevés – alig kettő feletti – az üdülővárosoként az általános iskolák száma.

A lakásállomány gyarapodása 1990 és 2001 között a szuburbán jellegű településcsoportokat és a agglomerációs falvakat követően itt volt a negyedik legmagasabb arányú, 9,8%. A 2900 lakás mellett azonban itt még közel ezer üdülő is épült, ami még robusztusabbá teszi az ingatlanberuházások mértékét.

A virágzó idegenforgalom persze vonzott egy másik „iparágat” is, a bűnözést. Az 1000 lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények száma (69) itt volt a legmagasabb, kevéssel felülmúlta a budapesti mértéket is. Más oldalról megközelítve ez üdülővárosoként naponta átlagosan 1,3 bűncselekményt jelentett. A helyben lakó elkövetők népességarányos mutatója azonban már elmaradt az országos átlagtól.

5.7.2. A migráció hatása az üdülővárosok társadalmi szerkezetére

Az üdülővárosok népességének 48%-a született a településcsoporton belül, arányuk Hajdúszoboszlón volt a legmagasabb (68%) és Harkányban (26%) a legalacsonyabb. Születési hely

szerint még a falvakból (15,6%) és a megyei jogú városokból (7,7%) származók hányada bizonyult jelentősebbnek. A lakónépesség TRI-értéke (57,6) meghaladta a kisvárosokét (46,5) és a megyei jogú városokét (53,8) is. A lakók 2,9%-ának volt más településcsoportban az állandó lakóhelye, ők ezúttal is egy alacsonyabb státusú (39,5) csoportot alkottak, nélkülük az állandó lakók indexe 70,3-ra emelkedett.

5.16. táblázat: Az üdülővárosokba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	1 268	11,5	74,1
Budapesti szuburbia	170	1,5	102,4
Magyei jogú városok	2 674	24,3	87,5
Vidéki szuburbia	128	1,2	64,0
Középvárosok	817	7,4	101,1
Kisvárosok	888	8,1	90,8
Üdülővárosok	537	4,9	96,3
Városiasodó települések	634	5,8	52,6
Agglomerációs falvak	232	2,1	106,6
Üdülőfalvak	789	7,2	97,3
Falvak	1 882	17,1	56,5
Aprófalvak	452	4,1	59,8
Egyéb	519	4,7	67,9
Összesen	10 990	100,0	69,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Az üdülővárosok népességének 14,8%-a települt be 1989 után, átlagosan a településcsoport egészét több mint 13 ponttal meghaladó státusmutatóval (69,9). A legtöbben a megyei jogú városokból érkeztek (24%), magasnak tekinthető státusindexszel (87,5). A második legnépesebb csoport előző lakóhelye a falvakban volt (17%), TRI-értékük (56,5) ugyan elmaradt az üdülővárosok és a betelepülők átlagától is, mégsem számít kirívóan alacsonynak vagy visszahúzóknak. A harmadik legnagyobb kibocsátónak 11,5%-kal Budapest bizonyult, státusuk valamivel meghaladta az összes beköltözőét. Sajátosságuk, hogy több mint háromtizedük a 60 év fölöttiekből, 46%-uk az inaktívokból került ki, így a fővárost elhagyók között kirajzolódik egy olyan migrációs pálya is, hogy az életük gazdaságilag aktív szakaszát befejezők valamilyen üdülővárosban választanak maguknak új lakóhelyet. Ez a típus az urbanizációs szakaszok klasszikus típusai közé megint nem illeszthető be, és azt jelzi, milyen differenciált vándorlási utakból alakul ki végül az urbanizációs ciklusok mintázata. A kisvárosokból kevesebb mint kilencszáz fő (8%) költözött az üdülővárosokba, magas státusjellemezővel (90,8), a középvárosokat elhagyók ennél kevesebben voltak (7%), magasabb TRI-vel (101,1). A városiasodó településekből közel 6%-nyi, a falvakétól is elmaradó státusú lakó települt át. A csoportot alkotó városok kis számához viszonyítva figyelemre méltó volt a köztük lezajlott, 5%-ot kitevő és magas indexű (96,3) vándorlás, ami túlnyomó többségében aktív korúakból és a velük költöző gyermekeikből, más megközelítésben gazdaságilag aktívokból és eltartottaikból tevő-

dött össze. E mögött feltételezhetünk egy kifejezetten az üdülővárosok idegenforgalmához kötődő vállalkozói kört. Ugyanez vélelmezhető az üdülőfalvakból érkezettekről (7%), akik státusukban, korcsoportos és gazdasági aktivitási jellemzőikben is nagyon hasonlóak voltak az üdülővárosok között vándorlókhoz. Az aprófalvakból viszonylag kevesen költöztek be (4%), a falvakból és a városiasodó településekből származókat is meghaladó mutatóval (59,8). Az agglomerációs falvakból és a szuburbán településekről összesen alig több mint 500 fő települt át az üdülővárosokba, ezek a migrációs pályák nem számottevőek.

5.17. táblázat: Az üdülővárosok és az 1989 után beköltözők főbb jellemzői

Üdülőváros	A lakónépesség		Az 1989 után beköltözők		
	száma	TRI-je	száma	aránya (%)	TRI-je
Balatonalmádi	8 055	63,9	1 680	20,9	116,5
Balatonboglár	5 928	45,9	850	14,3	50,5
Balatonföldvár	2 094	98,6	394	18,8	97,9
Balatonfüred	12 956	67,7	1 711	13,2	92,0
Balatonlelle	4 935	62,7	961	19,5	66,7
Bük	3 084	79,1	437	14,2	160,9
Fonyód	5 055	59,2	979	19,4	61,5
Hajdúszoboszló	23 425	50,1	1 806	7,7	48,9
Harkány	3 305	66,0	792	24,0	66,1
Hévíz	4 310	98,0	937	21,7	98,9
Zalakaros	1 345	56,2	443	32,9	80,8
Összesen	74 492	57,6	10 990	14,8	69,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A településcsoportot alkotó városok mindenféle szempontból széles skálán szóródnak. A legnagyobb közülük Hajdúszoboszló, amely a csoport népességének több mint háromtizedét teszi ki, és ezáltal erős hatást gyakorol az egész kategóriai jellemzőire. A legkisebb népességű városka Zalakaros, alig 1300 lakossal, de Balatonföldváron is mindössze kétezeren éltek. A státusmutató értéke az átlagot a legnagyobb mértékben Balatonföldváron és Hévízen haladja meg, de még Bük is kiemelkedik a mezőnyből, a skála alján Balatonboglár és Hajdúszoboszló helyezkedik el. Balatonboglár és Balatonföldvár kivételével a többi Balaton-parti kisváros rétegződési jellemzőiben hasonló képet mutat. Harkány TRI-értéke átlag fölötti, Zalakarosé pedig kevéssel elmarad attól. Az 1990-es években a bevándorlás is eltérő intenzitású volt. Zalakaros népességének közel harmada ebben az időszakban települt be, a városok felében 20% körül mozgott az arányuk, ezzel szemben Hajdúszoboszlón 8% alatt maradt. Hajdúszoboszlót figyelmen kívül hagyva azt konstatálhatjuk, hogy a szóban forgó időszakban a beköltözők jelentősen gyarapították a lakosságszámot, jóval meghaladva a kisvárosok esetében tapasztalt mértéket, e tekintetben is inkább a szuburbán településekkel mutatva rokonságot.

A beköltözők státusa Bükön volt a legmagasabb, amihez hozzájárulhatott az is, hogy eleve magas státusú térségben fekszik, de Balatonalmádi, Balatonföldvár, Balatonfüred és Hévíz is magas státusértékű új lakókat fogadott, utóbbiakban egyúttal jelentős volt a Buda-

pestről elköltözők aránya is (5.18. táblázat). Fonyódon, Balatonlellén, Balatonbogláron és Harkányban a bevándorlók státusa nagyon közel esett a város átlagához, Hajdúszoboszló volt az egyetlen, ahol elmaradt attól.

A bevándorlók zöme rövid távú migrációs pályán mozgott az 1990-es években és az üdülővárosok megyéjén belülről érkezett, arányuk csak Hévíz és Balatonföldvár esetében nem érte el az 50%-ot. Harkány és Zalakaros kivételével a második legnagyobb csoport a Budapestet elhagyóké volt, de éppen ebben a két városban a legmagasabb a megyén belülről letelepedettek aránya.

5.18. táblázat: Az üdülővárosokba 1990 után bevándorlók az előző lakóhelyük megyéje szerint

Üdülőváros	A megyén belülről	A Budapestről
	beköltözők aránya az összes bevándorlón belül (%)	
Balatonalmádi	62,6	13,8
Balatonboglár	58,1	14,9
Balatonföldvár	47,0	20,1
Balatonfüred	52,9	14,1
Balatonlelle	59,2	16,0
Bük	54,0	8,5
Fonyód	56,3	17,0
Hajdúszoboszló	62,5	5,6
Harkány	74,1	2,0
Hévíz	48,2	10,4
Zalakaros	72,0	3,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

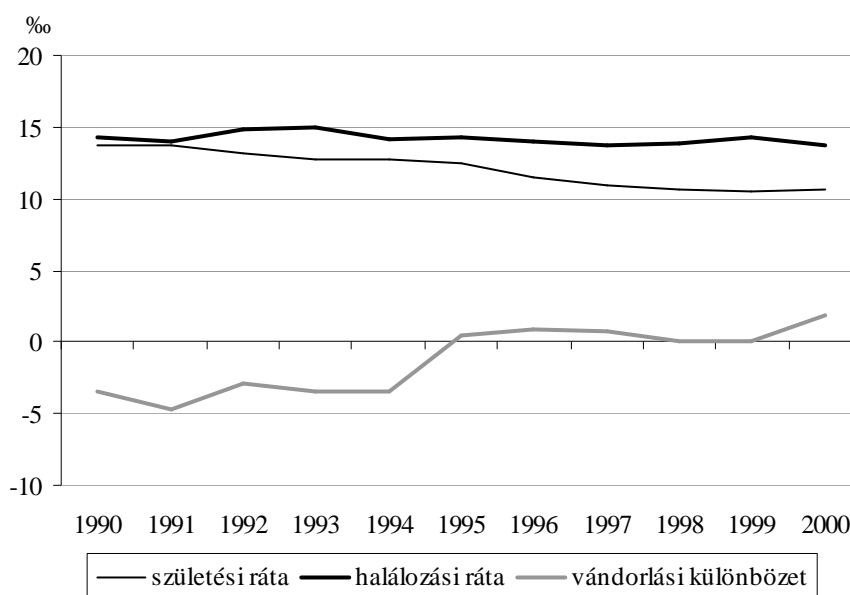
Az üdülővárosokat a legtöbb fontos tulajdonságuk elkülöníti a kisvárosoktól, így csekély számuk és népességük ellenére is indokolt volt önálló típusba sorolni őket. Talán Hajdúszoboszló kivételével ugyanakkor monofunkcionálisak, az életük és a helyi gazdaságuk is az idegenforgalom körül szerveződik. A jövedelmi viszonyokkal összefüggésben lakóik státusa jóval magasabb a kisvárosokénál, ehhez a beköltözések is nagyban hozzájárultak. A bevándorlás méretében hasonlóságot mutatnak a szuburbán településekkel. Urbanizációs szempontból is sajátos a helyük. Bár új lakóik döntő többsége a megyéjükből származott, a Budapestről érkezett jelentős arányú, többnyire idős és inaktív népesség felidézi a nyugati társadalmakban is létező nyugdíjas városok képét, ami főként a Balaton-parti településeknél szembetűnő. Feltehető, hogy sokan a gazdaságilag aktív életszakaszuk befejeztével a korábban is meglevő nyaralójukba költöznek állandó lakosként. Az üdülővárosoknak az urbanizációs szakaszon belüli pozícióját leginkább talán a nagy urbanizációs központoktól távolabb eső dezurbanizációs jellegű szigetként határozhatjuk meg.

5.8. Városiasodó települések

5.8.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoport népességszáma az 1990. és a 2001. évi népszámlálások között szinte változatlan maradt, mindössze 0,3%-kal, bő 2 ezer fővel csökkent, és az utóbbi időpontban 663 449 főt tett ki. A születések száma az évtized során néhány kisebb töréssel csökkenő tendenciát mutatott, a halálozásoké viszont két év kivételével stabilan e fölött maradt, így népességét a természetes fogyás jellemezte. A halálozási rátája a városi jogállású települések csoportjai között rossznak számított, csak Budapestétől maradt el, születési rátája ellenben a vizsgált időszakban valamennyi településcsoport közül végig a legmagasabb volt. A bevándorlások és az elvándorlások száma is 20 és 30 ezer között ingadozott, így a migrációs egyenleg 1994-ig veszteséget, 1995 és 1997 között minimális többletet, két évig nullához közeli értéket, 2000-ben ismét nyereséget mutatott, az évtized egészét nézve azonban negatívummal zárult.

5.8. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a városiasodó településeken, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A születések relatíve magas arányának köszönhetően a korszerkezet kevésbé mutatta az öregedés jeleit, mint a többi városi településcsoportban, az öregedési indexe 83%-ról mindössze 104%-ra emelkedett, vagyis a népességben belül közel azonos arányban voltak jelen a 14 év alattiak és a 60 év felettek. Miközben a házassági ráta kevéssel az országos átlag fölött mozgott, a válási arányszám mindvégig alatta maradt, így a házasságok stabilitása valamivel nagyobb volt az általában jellemzőnél.

Ahogy közeledünk a vidéki Magyarország felé, a foglalkoztatási viszonyok romlása egyre érzékelhetőbb. A városiasodó településeken a népességnek 2001-ben már csupán 24%-a

volt aktív kereső, ehhez még 6,5% járult, akik egyéb ellátási forma mellett dolgoztak, a munkanélküliek aránya pedig 5,4%-ot tett ki, az eddigi legmagasabb értéket. Mivel a nyugdíjszerű ellátásban részesülő inaktív keresők, valamint az egyéb eltartottak hányada is meghaladta a középvárosokban és kisvárosokban tapasztalt szintet, az eltartott tanulóké pedig ahhoz hasonlóan alakult, az eltartottsági ráta a településcsoport átlagában minden eddigénél rosszabbnak bizonyult, 100 keresőre már 225 eltartott jutott. A népességben belül az adófizetők aránya (38,5%) csak a falvakét és az aprófalvakét haladta meg, és ugyanez jellemzi az szjaadatokból becsülhető jövedelmi viszonyokat is. Az egy adófizetőre jutó szjaalap nem érte el a fővárosi felét, a befizetett adó pedig alig haladta meg annak harmadát. Mivel a kevés adófizető ráadásul tipikusan alacsony jövedelmű volt, az egy lakosra jutó befizetett szja (55 604 forint) alig háromtizedét tette ki a budapesti összegnek. 1000 lakosra átlagosan 16 szociális segélyezett jutott, annyi, mint a falvakban, és a harmadik legmagasabbnak bizonyult az egy főre jutó kifizetett szociális segély összege (2430 forint), miközben az egy segélyezettre jutó segély összege csak az üdülőfalvakban volt alacsonyabb. A városi hierarchia alján elhelyezkedő településeken élők jövedelmi viszonyai tehát meglehetősen kedvezőtlenek: rossz kereső-eltartott arány, kevés adófizető alacsony jövedelmekkel, ehhez járul még sok segélyezett relatíve alacsony összegű segélyekkel. Ezek után az sem meglepő, hogy az 1000 főre jutó személyautók száma (189) csak háromnegyede az országos átlagnak.

A vállalkozói aktivitás alacsony, az 1000 lakosra jutó regisztrált vállalkozások száma (66) jóval elmarad a többi városi településcsoportétól, és csak a falvakat és az aprófalvakat múlja felül. Hasonló a helyzet az üzlethálózattal és a helyben elérhető szolgáltatásokkal is. Településenként átlagosan 93 kiskereskedelmi üzlet található (kevesebb mint fele a kisvárosokénak), 25 az élelmiszerboltok, 2 az iparcikkboltok és 31 a vendéglátóhelyek átlagos száma. A 111 „városból” 2001-ben 6-ban nem üzemelt benzinkút, és 32-ben nem működött postahivatal. Az ellátás a legteljesebb még a gyógyszertárakból volt, ebből minden településen rendelkezésre állt legalább egy, de maximum kettő. Az egészségügyi ellátás sem mindenben éri el azt a szintet, amit a városi színvonalhoz gondolatban társíthatunk. Házi orvos településenként átlagosan 3 praktizál, tényleges számuk 1 és 6 között szóródik, ugyanakkor 19 faluvárosban nem található házi gyermekorvos.

Mint már említettük, az idegenforgalmat nem gazdasági ágként értelmezzük, hanem annak indikátoraként, hogy egy településcsoport milyen mértékben vonzó, érdekes a külvilág számára. A 111 városiasodó település közül 2001-ben 33 sem kereskedelmi, sem magánszálláshelyen nem fogadott egyetlen vendéget sem, 46-ban pedig nem fordult elő külföldi vendég. Az összes vendég ötöde két településen, Visegrádon és Abádszalókon koncentrálódott, a külföldieknek több mint negyzedét pedig Bicske, Tokaj, Kiskunmajsa és Visegrád vonzotta. A településcsoport tagjainak többsége tehát a külvilág számára érdektelen, periférikus helyzetű.

A lakásállomány 1990 és 2001 közötti gyarapodásának mértéke (2,6%) csak az aprófalvakban maradt el a városiasodó településekéétől. A vezetékes vízzel ellátott lakások aránya nem érte el az országos átlagot, a szennyvízhálózatához pedig mindössze 28%-uk csatlakozott.

Az ismertté vált bűncselekmények 1000 lakosra jutó száma (31) jóval elmaradt az országos átlagtól, a helyben lakó bűnelkövetőké (12) pedig a körül alakult.

5.8.2. A migráció hatása a városiasodó települések társadalomszerkezetére

A településcsoport lakónépességének státusindexe mindössze 38,2 volt, lényegesen kisebb az országos átlagnál és a többi városi jogállású településtípusénál. Bár viszonylag kis hányadban (1,4%), itt is éltek olyanok, akiknek más településcsoportban volt az állandó lakóhelye, közel kétharmaduk az „inaktívok, akik soha nem dolgoztak” társadalmi rétegbe tartozott, így TRI-mutatójuk (20,5) messze elmaradt a városiasodó települések átlagától is. A bevándorlások nem kavarták fel mélyen a társadalmat, az állandó lakosok több mint héttizede a településcsoporton belül született, a falvakból származott 13%, az ezt követő legmagasabb arányt (3,6%) a megyei jogú városok szülöttei képviselték, az üdülővárosokkal és a vidéki szuburbiával csak egészen elenyésző migrációs kapcsolat állt fenn.

Az 1989 után betelepülők 10,5%-os aránya magasabb a többi városi jogállású településcsoport esetében tapasztaltnál, csak az üdülővárosokétól marad el, amiket migrációs szempontból amúgy is inkább a szuburbiával rokonítottunk. Az összes bevándorló státusának átlaga alacsony (40,9), ami csak kevéssel múlja felül az egész településcsoportét. A különböző településcsoportokból érkezettek TRI-értéke egy viszonylag szűk és alacsony tartományban szóródik, 34 és 50 között, vagyis kiugró érték nincs, és a legmagasabb index sem haladja meg a magyarországi átlagot.

5.19. táblázat: A városiasodó településekre 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	6 855	9,9	38,0
Budapesti szuburbia	2 127	3,1	49,9
Magyei jogú városok	14 352	20,7	45,1
Vidéki szuburbia	799	1,2	34,3
Középvárosok	6 109	8,8	48,6
Kisvárosok	4 455	6,4	39,6
Üdülővárosok	494	0,7	39,8
Városiasodó települések	4 942	7,1	32,8
Agglomerációs falvak	1 700	2,4	37,4
Üdülőfalvak	1 823	2,6	43,6
Falvak	19 998	28,8	40,3
Aprófalvak	2 823	4,1	37,6
Egyéb	2 983	4,3	47,1
Összesen	69 460	100,0	40,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A legtöbben (20 ezer fő) a falvakból érkeztek, 40,3-es státusindexszel, ami kicsivel magasabb a kibocsátó falvak és a befogadó városiasodó települések átlagánál. A második legnagyobb forrást a megyei jogú városok jelentették az átlaguktól mintegy 10 ponttal elmaradó (45,1)

csoporttal, akik azonban új lakóhelyük TRI-átlagát még így is felülmúlták. Első látásra meglepőnek tűnhet a Budapestről érkezettek magas aránya (10%), akiknek a státusmutatója (38) éppen megfelelt a városiasodó településeknek, de mélyen alatta maradt a fővárosra jellemzőnek. Hozzájuk hasonló a kisvárosokból betelepedett 4,5 ezer fő rétegződési jellemzője is, míg a középvárosokat elhagyó 6 ezer fő a második legmagasabb státusú (48,6).

Érdeemes részletesebben megvizsgálni, hogy a városi településcsoportokból kiket vonzottak a városiasodó települések. Mindenekelőtt nagyon alacsony volt közöttük az aktív keresők aránya, a Budapestről távozók csoportjában mindössze 18%, de még a középvárosokból származók 28%-os hányada is elmarad az új lakóhelyük amúgy szerény átlagától. Ezzel szemben magasnak bizonyult a munkanélküliek részesedése, a budapestiek között 7,3%, a fővárosi szuburbiát elhagyók között 8,1%-nyi. A fővárosból és szuburbiájából, a megyei jogú városokból és a középvárosokból beköltözők között 17–20% között mozgott azok aránya, akik születéskori településcsoportjukba tértek vissza. A gazdasági aktivitás és a születéskori lakóhely ezen adatai arra világítanak rá, hogy az említett településcsoportokból bevándorlók között jelentős részt képviseltek azok, akiknek az életviszonyai, munkalehetőségei beszűkültek az előző lakóhelyükön, és visszatértek oda, ahonnan származtak. Adataink szerint ez több mint 5 ezer főt tett ki, de tényleges számuk ennél mindenképpen nagyobb volt, hiszen nem szerepelnek benne a népszámlálás előtt elhunytak, és azok, akik ugyan hasonló pályán mozogtak, de többször is költöztek az 1990-es években, és információval csak az előző lakóhelyükről rendelkezünk. Megállapíthatjuk tehát, hogy – a később vizsgálandó falvak és aprófalvak mellett – a városiasodó települések is gyűjtőhelyei a magasabb státusú helyekről kiszoruló csoportoknak, ami szoros összefüggésben áll azzal – okként és okozatként is megnevezhetően –, hogy a faluvárosok a településhálózat pangó, leszakadó részét alkotják.

A lakóhelyet változtatók között a legalacsonyabb státust a városiasodó települések között vándorlók alkották (32,8), közöttük is alacsony volt az aktív keresők aránya (24%), ellenben magas a munkanélkülieké (7,1%), közel kilenctizedük az aktív korúakból és a vélhetően velük költöző gyermekeikből került ki. Az agglomerációs falvakból és az üdülőfalvakból hasonlóan kis arányban érkeztek betelepülők, az előbbieik státusa kevéssel elmaradt a településcsoport átlagától, az utóbbiaké meghaladta azt is és a beköltözőkét is. Az aprófalvakból mintegy 2800 fő települt át, az agglomerációs falvak korábbi lakóihoz hasonló rétegződési jellemzővel.

Az eddigiekből elég egyértelműen kiderül, hogy a városiasodó települések hiába bírnak városi jogállással, társadalomszerkezeti sajátosságaik és a vándorlási jellemzőik alapján is a falvakkal, az aprófalvakkal mutatják a legtöbb hasonlóságot, és tetemes távolság választja el őket a városi hierarchia alján elhelyezkedő kisvárosoktól is. Az 1980-as évek végétől tart az a várossá nyilvánítási hevület, aminek köszönhetően ezek a települések városi jogállással bírnak. Megvizsgáltuk, hogy az 1994-ig, illetve azt követően városi rangra emelt települések rétegződési jellemzői különböznek-e egymástól.

5.20. táblázat: A városiasodó települések néhány jellemzője a várossá nyilvánítás ideje szerint

Várossá nyilvánítás ideje	A települések száma	A népesség		
		száma	átlagos száma	TRI-értéke
1990 előtt	29	217 067	7 485	38,5
1990 és 2001 között	50	298 330	5 967	38,3
2001 után	32	148 052	4 627	37,9
Összesen	111	663 449	5 977	38,2

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A településcsoport tagjainak legnagyobb része 1990 és 2001 között vált várossá. A városkák átlagos népességszáma a három időszakban egyre csökkent, a 2001. évi átlagos TRI-értékük között azonban gyakorlatilag nincs eltérés. A településenkénti különbségek azonban már tetemesek. 1990 előtt 3 kiugróan magas státusú település is szerepel a sorban, Nyergesújfalu (159), Lábatlan (118) és Rétság (109,9), míg a legalacsonyabb értékűek Tokaj (26), Battonya (31) és Nagykálló (31,5) voltak. 1990 és 2001 között zártabb volt a mezőny, a 100 pontot csak Visegrád érte el, mellette Fertőd (89,7) és Nagymaros (82,6) TRI-je haladta meg a 80-at, a másik pólust Baktalórántháza (22,8), Elek (26,9), Szendrő (27), Hajdúhadház (27,1) és Nyíradony (27,5) jelentette. A 2001 utáni időszak településeiből Répcelak (139,4) és Bábolna (107,3) emelkedett ki, és Komádi (22,7), Kenderes (23,3), valamint Balkány (24,9) szakadt le leginkább az átlagtól. Tehát már az 1980-as évek második felére nagyon leszűkült azoknak a településeknek a köre, amelyek a társadalomszerkezetük urbanizáltságának fokában ténylegesen városias jellemzőket mutattak. Továbbá azt is megállapíthatjuk, hogy az urbanizáció, a városiasodás folyamata elakadt, és legfeljebb a kisvárosok köréig ért el, a városiasodó településeknek csak egy nagyon kis része bír ténylegesen városias társadalomszerkezettel, a többi megőrizte rurális jellegét. Kitorési pontot csak az jelenthetett, ha a szuburbanizáció által érintett területen feküdtek, vagy az idegenforgalmi adottságaik lendítettek a városiasodásukon, de ezek a települések ennek megfelelő csoportba is kerültek. A várossá nyilvánítási gyakorlat, a városi jogállású települések számának mesterséges felduzzasztása következtében a hazai városhálózat nagyobb részét ma olyan települések alkotják, amelyek sem társadalomszerkezetükben, sem képükben nem tekinthetők urbánusnak. A városi jogállás megadása mellett gyakran elhangzó egyik érv, hogy voltaképpen ezzel esélyt, lehetőséget biztosítanak a településeknek a gyorsabb városiasodásra. Az 5.20. táblázat tanulsága szerint a várossá nyilvánítás időszakától függetlenül ezzel tipikusan nem tudtak élni, pontosabban a címen kívül semmilyen feltétel nem volt adott ahhoz, hogy élhessenek vele. Az urbanizáció folyamatának ez a településkör súlytalan mellékszereplője, önmaguk annak alakulásához semmit nem tudnak hozzátenni. Mivel jobbra beleragadtak a ruralitásba, a várossá nyilvánítás gyakorlata mögött meghúzódó elméleti megfontolás, a városhiányos térségek lokális központjainak létrehozása, kialakítása sem bizonyulhatott sikeresnek.

A fentebb kiemelt legmagasabb és legalacsonyabb státusú települések már azt is sejtetik, hogy a településcsoporton belüli különbségekben itt is szerepe van a regionális elhelyezkedésüknek.

5.21. táblázat: A városiasodó települések régiónkénti jellemzői

Régió	A települések száma	A népesség		Az 1989 után beköltözők		
		száma	TRI-je	száma	aránya (%)	TRI-je
Közép-Magyarország	3	9 007	80,1	1 491	16,6	80,2
Közép-Dunántúl	11	70 551	56,1	10 406	14,7	52,3
Nyugat-Dunántúl	9	32 778	57,9	3 859	11,8	68,5
Dél-Dunántúl	10	38 281	42,5	4 626	12,1	39,8
Észak-Magyarország	17	77 549	33,7	9 992	12,9	42,1
Észak-Alföld	38	259 359	33,6	23 297	9,0	39,5
Dél-Alföld	23	175 924	40,5	15 789	9,0	36,0
Összesen	111	663 449	38,2	69 460	10,5	40,9

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A Balaton vonalától északra elhelyezkedő dunántúli régiók és Pest megye városiasodó települései – TRI-értékeik alapján – külön csoportot alkotnak. Pest megye 3 települése, Visegrád, Nagymaros és Szob kiemelkedik a mezőnyből, a népesség és a beköltözők státusmutatója is elérte a 80-at. A Közép- és a Nyugat-Dunántúl városiasodó településeinek lakónépessége alig eltérő TRI-vel rendelkezik, de míg az előbbinél a beköltözők státusa elmarad ettől, az utóbbinál mintegy 11 ponttal meghaladja. Ez azért figyelemre méltó, mert a nyugat-dunántúli régió, azon belül is különösen Vas és Győr-Moson-Sopron megye az ország legmagasabb státusú területei közé tartozik, és itt még ennek a számos hátránnyal küszködő településcsoportnak a tagjai is tudtak javítani rétegződési pozíciójukon. A kiegyenlített, arányos, konzisztens, valamennyi településtípusra kiterjedő térbeli társadalomszerkezetnek olyan modellje bontakozik itt ki, amely elüt az összes többi régiótól. Pontosabban szólva a Dunától keletre nagy térségekben ennek olyan értelemben az ellenkezőjét látjuk, hogy szigetszerű kivételektől eltekintve valamennyi településtípust az alacsony státusjellemző köti egymáshoz. Ez mutatkozik meg a városiasodó települések esetében is. Lakónépességük státusa Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön azonos, amit a beköltözőké meghalad, de az előbbi régióban jelentősebb mértékben. Itt az alacsony státusú környezetben még a városiasodó települések is képesek valamivel jobb rétegződési jellemzőjű csoportokat vonzani. A Dél-Dunántúl és a Dél-Alföld faluvárosainak lakónépessége szintén hasonló indexű, de a betelepülőké mindkettőnél elmarad ettől, pályájuk tehát inkább süllyedő. A Dél-Dunántúl e tekintetben is több hasonlóságot mutat a keleti országrésszel, mint a Dunántúllal.

Ezt a típust tehát olyan települések alkotják, amelyek az 1980-as évek végétől nyertek városi jogállást.²³ A városná nyilvánításokról a Területi Statisztikában lefolytatott vitával ko-

²³ A városiasodó települések csoportjának kialakításánál eltértünk attól a minden más esetben alkalmazott elvtől, hogy a 2001. évi jogállást vettük alapul, és ide soroltunk 2001 után városi rangot szerzett településeket is annak érdekében, hogy a csoportra jellemző problémákat a lehető legszélesebb bázison mutathassuk be.

rábban már foglalkoztunk. Már a vitaindítóban megfogalmazódott az az álláspont (Tóth, 2008/a. p. 240.), hogy a különböző diszciplínák városdefiníciói ugyan nem esnek egybe, de ez nem is feltétlenül szükségszerű elvárás. A városiasodó települések életviszonyainak és a rendelkezésre álló szolgáltatások körének elemzéséből kiderült, hogy tetemes távolság választja el őket a kisvárosoktól, így megkérdőjelezhető, hogy az ide tartozó települések többsége eleget tesz-e a központi szerepkörű hely kritériumainak, vagyis megfelel-e a földrajzi város definíciónak. Megengedve, hogy vannak kivételek, de a településcsoport egésze vonatkozásában a válaszuk inkább tagadó. A rétegződési jellemzőikben nem csupán a többi városi településcsoporttól való egyértelmű különbséget állapíthattuk meg, hanem arra is rámutattunk, hogy e tekintetben gyakorlatilag egybemosódnak a falvakkal, vagyis szociológiai értelemben sem igazolható városi karakterük. A globális világgazdaságnak a gazdaság és a tudás, a magasan képzett munkaerő, a rájuk épülő szolgáltatások koncentrálódását kikényszerítő hatásával szemben egészen erőtlennek bizonyult a hazai területfejlesztési politika és gyakorlat, a területi különbségek csökkentésében nem sikerült eredményt felmutatni. Ezeknek a körülményeknek a városiasodó települések köre egyértelmű vesztesévé vált. Az urbanizáció, és különösen a városiasodás folyamata nem érte el őket, kívül maradtak az urbanizációs változások fősodrán, periférikus helyzetük rögzült. Kivételt ez alól csak a városiasodó települések azon kis köre jelent, amelyek Budapest vonzáskörzetében, attól északra, vagy Vas és Győr-Moson-Sopron megyében fekszenek, vagy valamilyen jelentős, prosperáló vállalkozás székhelyei. A többiek nem csak kívül maradtak az urbanizációs változások fősodrán, hanem kifejezetten ellentétes irányú mozgásnak, a reruralizálódásnak a színterei, ahol olyan bevándorló csoportok jelentek meg, amelyek kiszorultak a főváros és szuburbiája, illetve a vidéki nagyvárosok átalakuló társadalmából. Mondhatni, hogy mindezért kárpótlásul a városi cím az, amit kaptak. Már itt hangsúlyozzuk, hogy az érintett településkör a kialakult állapotból saját erejéből nem tud kitörni. Az ország gazdasági helyzetében bekövetkező esetleges kedvező változás, továbbá a területi egyenlőtlenségek csökkentését céljának tekintő politika is csak akkor hozhat fordulatot, ha a helyi társadalmakban megjelennek azok csoportok, amelyek képesek élni ezekkel, az egyelőre csak képzeletbeli lehetőségekkel. Addig csupán – a Balkán és Európa viszonyából vett hasonlattal élve – a magyar városhálózat lágy altestét jelenítik meg.

5.9. Agglomerációs falvak

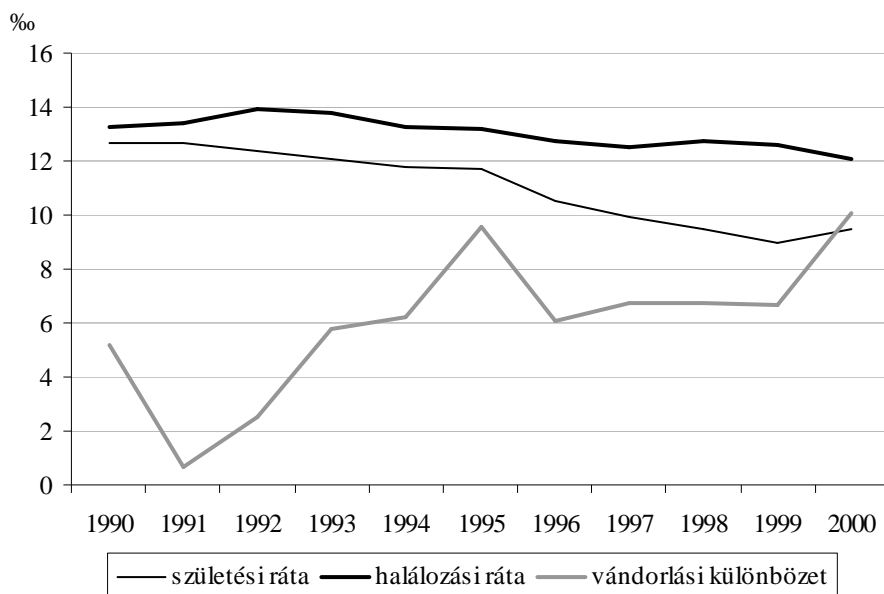
5.9.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoport önálló szerepeltetése kérdéseket vethet fel. Egyrészt az ide tartozó 172 falu kétségtelenül mutat szuburbán jegyeket, de szuburbán településekkel szemben a népességnövekedés és a lakásépítés mértékében meghatározott kritériumoknak nem felelt meg. Mivel a szuburbanizáció jelenségét igyekeztünk a lehető legtisztább formájában bemutatni, egyrészt nem tartottuk célszerűnek keverni az agglomerációs települések vonzáskörzeteken alapuló

besorolását a szuburbanizációval. Másrészt vidéki agglomeráció vagy agglomerálódó térség tagjaiként mindennapi életviszonyaikban olyan szorosan kapcsolódnak a központi városhoz, hogy ez mindenképpen megkülönbözteti őket a falvak és aprófalvak tömegétől, így azokról is le akartuk választani őket, okkal feltételezve, hogy esetükben az urbanizációs hatások más súllyal jelentkeznek, nyomot hagyva társadalomszerkezetükön is.

Az agglomerációs falvak népessége a két szuburbán típust követően 1990 és 2001 között a harmadik legnagyobb bővülést mutatta fel, a lakónépesség 289782-ről 9,6%-kal 314644 főre gyarapodott. Az ország népességfogyása és az általános demográfiai krízis viszonyai között ez mindenképpen figyelemre méltó teljesítménynek minősül. A születési ráta 1 év kivételével az országos átlag fölött alakult, a halálozási ráta pedig az egész időszakban valamivel kedvezőbb volt annál, a természetes népmozgalom ennek ellenére minden egyes évben negatívummal zárult, vagyis a népességnövekedést kizárólag a pozitív vándorlási egyenleg biztosította. A migrációs nyereség ugyan nem közelítette meg a szuburbán településeket, de az üdülővárosokét 1994 kivételével felülmúlta.

5.9. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az agglomerációs falvakban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

Korszerkezetében a két legutóbbi népszámlálás között ugyan csökkent a 14 éven aluliak, és nőtt a 60 év felettek aránya, ezzel az öregedési index 81,9%-ról 101%-ra romlott, de a két szuburbán településcsoport mögött ez még mindig a harmadik legkedvezőbb érték volt. Az agglomerációs falvakban – hasonlóan a többi rurális településcsoportéhoz – a házasságok nagyobb stabilitást mutattak, a válási ráta az egész időszakban az országos alatt maradt.

A népességen belül az aktív keresők aránya 29,5%-ot tett ki, ehhez járult még 7,3%-nyi olyan személy, aki valamilyen más ellátási forma mellett dolgozott, 4% monda magát a

népszámláláskor munkanélkülinek. Az agglomerációs falvak adatai mind kedvezőbbek voltak, mint a városiasodó településeken, és közel estek a vidéki szuburbia értékeihez. Ugyanez igaz az eltartottsági rátára is: 100 keresőre 171 eltartott jutott, ami közel esik a vidéki szuburbia mutatójához, és sokkal kedvezőbb a városiasodó településeknél. Az adófizetők aránya (43,4%) alig különbözött a kisvárosokétól és a szuburbán településektől, ugyanakkor magasabb volt valamennyi rurális településcsoportnál. Az egy adófizetőre jutó szjaalap még meghaladta a kisvárosokét és az üdülővárosokét is, de az egy lakosra vetített szjaalap és a befizetett adó már elmaradt ezektől, azonban a falusi településcsoportokat – beleértve ebbe a városiasodó településeket is – továbbra is felülmúlta. Az agglomerációs falvak lakóinak munkaerő-piaci esélyeit és jövedelmeik nagyságát kedvezően befolyásolta, hogy valamelyik nagyváros közelében helyezkednek el, így helyzetük e tekintetben lényegesen jobb, mint a községeké általában. Alacsony a szociális segélyezettek az 1000 lakosra jutó száma is (7,8), gyakorlatilag a középvárosokéval esik egybe, hasonlóan az egy lakosra jutó kifizetett segély (1196 forint) összegéhez. A személygépkocsik 1000 főre jutó száma (220) elmaradt az országos átlagtól.

Az agglomerációs falvaknál is a lakóhely funkció áll előtérben, a regisztrált vállalkozások 1000 főre jutó száma az országos átlag háromnegyedét sem érte el, és csak a városiasodó települések, a falvak és az aprófalvak mutatóját haladta meg. Településenként átlagosan 17 kiskereskedelmi üzlet, 6 élelmiszerbolt és 7 vendéglátóhely működött, az ellátottság ilyen szempontból hasonló a falvakéhoz és a vidéki szuburbiaéhoz. Postahivatallal csak egyetlen település büszkélkedhetett, 42 helyen volt benzinkút, igaz, néhol több is. Házi orvos 114 faluban, házi gyermekorvos azonban már csupán 24-ben dolgozott, patika 52-ben volt helyben. Saját általános iskolát 56 falu tudott fenntartani. Az egészségügyi és az alapfokú oktatási ellátottság tehát közel sem mondható teljes körűnek, a hozzáférés lehetőségét azonban – csakúgy mint a vidéki szuburbiaiban – ez nem egészen fejezi ki, mivel a lakók rendelkezésére állnak az agglomerációs központ szolgáltatásai és intézményei is.

Megint csak a lakóhely funkció domináns voltaival összefüggésben az agglomerációs falvak idegenforgalma egészen elhanyagolható, itt fordult meg a településcsoportok közül a legkevesebb vendég, számuk 2001-ben a 15 ezret sem érte el. Ez településenként, egy évben átlagosan mindössze 85 vendéget jelent. A 172 falu közül csupán 61 bonyolított vendégforgalmat, de egyik sem volt jelentős. A nagyvárossal fennálló intenzív kapcsolatuk miatt a települések ennek ellenére sem tekinthetők izoláltaknak.

A lakásállomány az 1990-es években 10,6%-kal, a népességnövekedést is meghaladó mértékben bővült, a településcsoportok között a szuburbiaikat követően ez bizonyult a harmadik legmagasabb értéknek. 2001-ben azonban a lakásoknak mindössze 34%-a volt csatornázott, ami 20 százalékponttal elmaradt az országos átlagtól.

A közbiztonság a településcsoportok közül az agglomerációs falvakban a legkedvezőbb, 1000 lakosra 2001-ben mindössze 22 ismertté vált bűncselekmény jutott, és a helyben lakó elkövetők aránya (9,2) is csak a vidéki szuburbiaiban volt kedvezőbb.

5.9.2. A migráció hatása az agglomerációs falvak társadalomszerkezetére

A településcsoport jellemzői között első helyen érdemel említést, hogy népességének státusz-indexe (60,8) Budapestet és szuburbiáját követően a harmadik legmagasabb, e tekintetben megelőzi a megyei jogú városokat és a vidéki szuburbiát is. Kitüntetett pozíciójának kialakulása nem volt előzmények nélküli. Annak ellenére, hogy községekről van szó, már az 1990 előtt ott éltek TRI-je (57,6) is jóval magasabb a falvakénál, az aprófalvakénál és a városiasodó településekenél, az 1989 után beköltözők pedig ezen tovább javítottak. Bármilyen vetületben vizsgáltuk az állandó lakosokat, így születési hely, korcsoport, vagy éppen az 1990 előtt beköltöztek előző lakóhelyének településtípusa szerint, nem találtunk olyan alacsony státusú csoportokat, mint például a budapesti kerületek, a városiasodó települések vagy a kisvárosok esetében. A helyben születettek státusz-indexe (57,8) ugyan elmaradt a más településcsoportokban születettekétől, de ez is fölötte van mind a magyar átlagnak, mind a rurális térségének. Mindebből arra kellett következtetnünk, hogy az agglomerációs falvakban már a rendszerváltozás és a hazai szuburbanizáció tömegessé válása előtt a községektől lényegi vonásaiban elütő társadalomszerkezet alakult ki, ami az 1990-es években még markánsabbá vált.

Az állandó lakosoknak az 58%-a született a településcsoporton belül, ami magasabb ugyan a szuburbán településekenél, mégis arra utal, hogy a migráció jelentős szerepet játszott a népesség összetételének alakulásában. A megyei jogú városokban született 13% (TRI=88,3), a falvakban 11% (TRI=59,3), a többi településcsoport szülőiteinek aránya nem érte el a 3%-ot, a legkevesebben az üdülővárosokból és a vidéki szuburbiából származtak.

1989 után közel 63 ezer fő, a népesség 20%-a telepedett le az agglomerációs falvakban, akinek több mint fele a megyei jogú városokból, 10–10%-a pedig a falvakból, illetve Budapestről érkezett, a harmadik legnagyobb, de az előzőektől jóval elmaradó méretű csoportot (5,6%) a településtípuson belül költözők alkották, az egyéb helyekről bevándorlók aránya 5% alatt maradt. Az összes betelepülő státuszjellemzője figyelemre méltóan magas volt, 93,8, elsősorban annak köszönhetően, hogy a megyei jogú városokból és Budapestről érkezettek indexe - akik az összes bevándorlónak több mint hattizedét adták - 129,1-et, illetve 123,5-öt tett ki. A budapesti szuburbiából és a középvárosokból áttelepülők mutatója is meghaladta a 100-at (128,3 illetve 104,4), de az agglomerációs falvakon belül költözőké (95,4) sem sokkal maradt el ettől. Az aprófalvakból származók csekély számának 48,4-es TRI-jét ezek bőségesen ellensúlyozták.

A vándorlók döntő többsége rövid távú migrációs pályán mozgott, megyénkénti bontásban azt tapasztaltuk, hogy a megyén belül költözők aránya néhány kivételtől eltekintve meghaladta a 85%-ot. A kivételek közül Pest megyében mindössze 30%-ot, Bács-Kiskunban 66%-ot tett ki a megyén belül költözők aránya, ami annak következménye, hogy mindkét esetben magasnak bizonyult a Budapestről kiköltözők aránya (54, illetve 11%), Bács-Kiskunban további 13%-ot tettek ki a Pest megyét elhagyók. A megyék agglomerációs falvaiban az 1989 után betelepülők aránya átlagosan 20% volt, Baranya képviselte a legmagasabb

értéket (29%), Békés pedig a legalacsonyabbat (13%). A bevándorlók státusa nagyon széles skálán szóródott, a Vas megyei 231,5-ös és a Nógrád megyei 60-as TRI között.

5.22. táblázat: Az agglomerációs falvakba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI- értéke
Budapest	6 335	10,1	123,5
Budapesti szuburbia	2 521	4,0	128,3
Megyei jogú városok	32 570	51,7	129,1
Vidéki szuburbia	777	1,2	79,5
Középvárosok	2 736	4,3	104,4
Kisvárosok	1 699	2,7	75,6
Üdülővárosok	280	0,4	68,7
Városiasodó települések	1 656	2,6	54,8
Agglomerációs falvak	3 556	5,6	95,4
Üdülőfalvak	1 235	2,0	71,9
Falvak	6 635	10,5	53,0
Aprófalvak	1 308	2,1	48,4
Egyéb	1 631	2,6	61,9
Összesen	62 939	100,0	93,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Úgy gondoljuk, mindenképpen szükséges tisztázni az agglomerációs falvak, a vidéki szuburbia rétegződési és vándorlási jellemzői közötti viszonyt. Mint már utaltunk rá, a vidéki szuburbia olyan településeket soroltunk, ahol a népesség és a lakásállomány növekedési rátája együttesen meghaladt egy rögzített szintet. Ennek a kiválasztási szempontnak a következménye, hogy az agglomerációs falvakban az 1989 után beköltözők aránya minden megyében elmarad a szuburbán településektől. (A keleti országrész négy megyéjében, Nógrádban, Szabolcs-Szatmár-Beregben, Jász-Nagykun-Szolnokban és Békésben nem található szuburbán település, a Pest megyei szuburbiák pedig önálló csoportot alkotnak.) Mindkét településtípus közös vonása, hogy nagyvárosi vonzásközpont közelében helyezkednek el, amelyhez mindennapi életviszonyaikban, a munkahelyeken keresztül, az oktatási, egészségügyi, kulturális szolgáltatások és az üzlethálózat igénybevételével kapcsolódnak. A fő megkülönböztető ismérv pedig az, hogy a bevándorlások és az ezzel összefüggő lakásépítések milyen intenzitással érintették őket. A szuburbán települések jelentős része az amúgy agglomerációs besorolásuk közül került ki.

A Balaton vonalától északra elhelyezkedő dunántúli megyék státusa összességében kiemelkedik a többi megye közül, és nincs ez másképp az agglomerációs falvakba bevándorlók esetében sem, Komárom-Esztergomban az indexük 113,1, Győr-Moson-Sopron, Fejér és Veszprém megyében 130 fölötti, Vas megyében pedig meghaladja a 230-at. Az agglomerációs falvak új lakóinak státusa mind a négy megyében magasabb, mint a megyék szuburbán településeibe beköltözőké. Mivel magyarázható ez a jelenség? Említettük, hogy a már 1990 előtt is az agglomerációs falvakban élők státusa is magas volt, a migrációnak pedig az egyik

legfőbb szociológiai jellemzője az, hogy a költözők a saját státusuknak leginkább megfelelő, ahhoz közel eső területeket preferálják. Mint láttuk, a vidéki nagyvárosok magas státusú csoportjainak egyik része elsősorban a városon belül változtatott lakóhelyet, másik része azonban az agglomerációs falvakat részesítette előnyben, mivel azok is a társadalmi helyzetüknek megfelelő miliót tudtak biztosítani. Minél több magas státusú család telepedett le egy faluban, az annál zártabbá vált más szociológiai karakterű csoportok befogadására, nem kis részben az ingatlanárakban jelenítve meg az exkluzivitását. Részben a „kereslet” ilyen értelemben vett behatároltsága, kisebb részben talán a falvak fizikai befogadóképességének korlátai miatt ennek a vándormozgalomnak a mérete alatta maradt annak, ami a vidéki szuburbiába irányult a szóban forgó megyékben, legalább is olyan értelemben, hogy a szuburbán településeken a beköltözők jóval nagyobb arányát tették ki a népességnek, mint az agglomerációs falvakban. A vidéki szuburbanizációt általában középosztályi jellegűnek értékeltük, szemben a fővárosival, amelyet sokkal inkább az elit és a felső középosztály mozgató. A Dunántúl északi részén a vidéki nagyvárosok hasonló rétegei inkább preferálták az agglomerációs falvakat.

A két településcsoportba bevándorlók rétegződési különbségei egészen szélsőséges formában nyilvánultak meg Veszprém megyében. Nagyon hasonló volt a száma az agglomerációs falvakba és a szuburbiába költözőknek, 2770, illetve 2589 fő. De míg az előbbieket státusindexe megközelítette a 150-et, az utóbbiaké csak 51,7-et ért el. Határozottan különváltak tehát az elit felső középosztályi jelleggel leírható és az alsó közép, alsó társadalmi csoportok vándorlási irányai. Zala megyében kis létszámú, de a második legmagasabb státusú (148,2) csoport költözött a szuburbiába, az agglomerációs falvak új lakóinak státusa (97,6) ettől jóval elmaradt, noha még mindig magasán átlag feletti volt.

Az alföldi megyék közül Békésben és Jász-Nagykun-Szolnokban nem azonosítottunk szuburbán falvakat. Ennek az okai egyrészt településszerkezetiek, hiszen a nagy lélekszámú településeken még akkor sem tudnak elérni a szuburbanizációs motívummal beköltözők egy kritikus tömeget, ha egyáltalán vannak ilyenek. Másrészt éppen a szuburbanizációnak az a motívuma veszik el, amikor a városhoz közeli, a városi szolgáltatások és infrastruktúra használatát továbbra is lehetővé tevő lakóhelyet keres valaki. Harmadrészt a szuburbanizációhoz elengedhetetlenek azok a jómódú rétegek, akik ezt az életformát fenn tudják tartani. Az utóbbi hiányával magyarázható, hogy két további, aprófalvas megye, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg sem rendelkezik szuburbán településekkel. Ebben a négy megyében az agglomerációs falvakba költözők száma sem volt magas, és státusuk is elmaradt az átlagostól (leginkább Nógrádban, 60,1-es TRI-vel). Nem állíthatjuk tehát azt, hogy a szuburbán mozgalom az agglomerációs falvakba irányult, sokkal inkább a társadalmi alapok hiányát figyelhetjük meg. Vélhetően a megyeszékhelyek belső szuburbanizációja felszívta a létező igényt.

Bács-Kiskun agglomerációs falvaiba a betelepülők kétharmada érkezett csak a megyén belülről, a rétegződési jellemzőket mégis ezek státusa határozta meg (TRI=63,1), a Budapest-ről (TRI=139,5) és Pest megyéből (TRI=01,3) bevándorlók ezen csak keveset tudtak javítani, státusuk összességében elmaradt a megye szuburbán településeit választókétól (81,3). Borsod-

Abaúj-Zemplénben nem mutatkozott érdemi különbség az agglomerációs falvakban és a szuburbiában letelepedők státusindexe között (67,1, illetve 64,9), bár előbbiek száma meghaladta a 6 ezret, utóbbiaké pedig ezer alatt maradt. Mindebből ez esetben is a társadalmi feltételek hiányára következtethetünk: az alacsony státusú falvak kevés vonzerőt jelentenek a jobban szituált rétegekre. Csongrád helyzete az Alföldön belül sajátos, mindkét településtípusba 100 fölötti indexű csoportok költöztek, az agglomerációs falvakba több mint 6 ezren, a szuburbiába mintegy 2500-an. Hajdú-Biharban az agglomerációs falvakba és a szuburbán településekre is valamivel több mint 5 ezren költöztek, státusuk lényegesen elmaradt mindkét főcsoporttól, és közép-, alsó középrétegű karaktert mutatott.

Heves megyében egyik településcsoportba sem költöztek sokan, de az agglomerációs falvakat választók státusa (129) is jóval meghaladta az átlagot, míg a szuburbán településekre költözőké (260,7) a legmagasabb volt a megyék sorában. Ez ismét megerősíti, hogy a keleti országrész megyéi közül Heves szociális karaktere közelebb esik a dunántúli megyékéhez, mint a közvetlen környezetéhez.

A dél-dunántúli régió megyéi közül Somogyban és Tolnában a szuburbán falvakba irányuló vándorlás lanyha volt, nem érte el az 500, illetve 800 főt, indexük viszont mindkét megyében gyakorlatilag azonos volt (97), határozottan felülmúlva a megyék átlagát. Az agglomerációs falvakba ugyan többen vándoroltak be, státusuk viszont elmaradt az átlagostól és a megyén belüli szuburbiát választókéétól is. Baranyában az agglomerációs falvakban letelepedők száma a megyék sorában a második legalacsonyabb volt, mindössze 1303 fő, státusuk köztes értéket mutatott, elmaradt a Balaton vonalától északra fekvő dunántúli területekétől, és Heves és Csongrád kivételével meghaladta a többi megyéét. A szuburbiába vándorlók több mint 5 ezer fős száma csak Fejér megyétől maradt el, TRI-értékük közelítet a százhoz (98,6). Székesfehérvár és Győr mellett a Pécs környéki szuburbanizálódás mutatkozott a vidéki nagyvárosok között a legkarakteresebbnek, amivel az agglomerációs falvak vonzereje nem vette fel a versenyt.

Mivel az agglomerációs falvakba irányuló vándorlás túlnyomó része az ismertett kivételektől eltekintve rövid távú, megyén belüli költözködés, a migránsok státusa tipikusan a megye, illetve a megyeszékhely rétegződési jellemzőihez igazodik. Az 5.23. táblázat adataiból az is kiderül, hogy az agglomerációs falvakba és a szuburbán települések felé irányuló vándorlások között mutathatók ki összefüggések. A szuburbanizációnak vannak földrajzi és társadalmi feltételei. Egyrészt a sűrű településhálózat kedvezőbb körülményeket teremt, másrészt elengedhetetlen, hogy a központi városban elérjen egy kritikus tömeget azoknak a száma, akik az életvitelük, életmódjuk, aspirációik szempontjából kedvezőbbnek, kívánatosabbnak tartanak egy városkörnyéki településen levő lakóhelyet a városinál, és rendelkeznek a szükséges anyagi forrásokkal is ennek a megteremtéséhez, az életforma fenntartásához. Magyarország különböző térségeiben az intenzív szuburbanizáció földrajzi és a társadalmi feltételei is nagyban eltérnek. Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében egyik tényező sem kedvez a szuburbanizációnak, a jelenséget nem is sikerült azonosítani. Szabolcs-Szatmár-

Beregben és Nógrádban a településföldrajzi feltételek adottak lennének, hiányoznak azonban a társadalmiak. Ez utóbbit támasztja alá, hogy ebben a négy megyében az agglomerációs falvakba bevándorlók aránya is átlag alatti maradt, és létszámuk sem volt jelentős. Státuszjellemzőik ugyanakkor közel esnek a vidéki szuburbiaiba letelepedők átlagához, vagyis közép-, alsó középosztályi karaktert mutatnak. Összességében azt mondhatjuk, hogy ezekben a megyékben az agglomerációs falvakba irányuló vándorlás kvázi szuburbán jellegű, a gyenge társadalmi háttér miatt nem érte el azt a súlyt, tömeget, ami valódi szuburbanizációhoz kellett volna. A szuburbán életmódot választók beérték az agglomerációs falvak kínálatával, nem hoztak létre valódi szuburbán településeket a központi város körül.

5.23. táblázat: A megyék agglomerációs falvainak és szuburbán településeinek jellemzői

Megye	A megye agglomerációs falvaiba(n)					A megye vidéki szuburbán településein			
	az állandó népesség száma	1989 után beköltözők			az állandó népesség száma	az 1989 után beköltözők			
		száma	aránya (%)	a megyén belül költözők aránya (%)		száma	aránya (%)	TRI-je	
Baranya	4 440	1 303	29,3	92,4	84,3	14 037	5 169	36,8	98,6
Bács-Kiskun	7 259	1 166	16,1	66,1	66,4	6 529	2 074	31,8	81,3
Békés	14 841	1 967	13,3	85,0	69,0	x	x	x	x
Borsod-Abaúj-Zemplén	31 545	6 115	19,4	94,2	67,1	2 890	891	30,8	64,9
Csongrád	24 599	6 015	24,5	89,9	107,4	7 346	2 536	34,5	118,4
Fejér	15 760	3 957	25,1	85,4	131,3	27 023	8 590	31,8	93,3
Győr-Moson-Sopron	32 693	5 212	15,9	86,0	132,8	18 363	5 171	28,2	81,2
Hajdú-Bihar	9 776	1 853	19,0	88,6	61,1	16 424	5 057	30,8	46,6
Heves	8 736	1 859	21,3	87,7	129,0	2 391	804	33,6	260,7
Komárom-Esztergom	15 073	3 499	23,2	82,1	113,1	4 765	1 202	25,2	88,5
Nógrád	11 862	1 857	15,7	88,2	60,1	x	x	x	x
Pest	45 375	9 788	21,6	30,0	122,5	x	x	x	x
Somogy	12 630	2 998	23,7	85,6	71,0	1 570	457	29,1	97,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	16 408	3 048	18,6	87,5	68,6	x	x	x	x
Jász-Nagykun-Szolnok	15 941	2 991	18,8	85,6	82,9	x	x	x	x
Tolna	8 132	1 528	18,8	86,3	77,7	2 250	747	33,2	97,7
Vas	15 526	2 752	17,7	87,9	231,5	6 038	1 726	28,6	105,9
Veszprém	11 770	2 770	23,5	87,9	149,1	6 924	2 589	37,4	51,7
Zala	11 726	2 261	19,3	87,9	97,6	4 118	1 189	28,9	148,2
Összesen	314 092	62 939	20,0	..	93,8	120 668	38 202	31,7	68,7

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Az átlagosnál alacsonyabb státusú lakók költöztek Baranya, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Tolna agglomerációs falvaiba. Közülük Debrecen és Miskolc körül kialakult ugyancsak alacsony státusú betelepülőket fogadó szuburbia is, itt tehát a különbség csak mennyiségi a két településtípus között. A Pécs, Kaposvár, Szekszárd és Kec-

kemét központokhoz kapcsolódó szuburbiába az átlagosnál magasabb státusú lakók költöztek, vagyis egyfajta szegregáció is megfigyelhető a két településtípus között. Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas, Zala, Heves és Csongrád megyékben mindkét település-csoportba magas státusúak vándoroltak be, a szuburbanizáció társadalmi feltételeinek meglétét igazolva, ami Csongrád esetében felülírta a kevésbé alkalmas földrajzi kondíciókat is. Közülük Fejérben, Győr-Moson-Sopronban, Komáromban és Vasban a már említett okokból az agglomerációs falvakat választók státusa volt magasabb. Veszprém vonzáskörzetében élesen elvált az agglomerációs falvak és a szuburbia beköltözőinek státusa, az előbbiek javára.

Meglehetősen színesek és változatosak tehát az agglomerációs falvak és a szuburbia megyénkénti összehasonlításának eredményei. Az agglomerációs falvakba irányuló vándorlásokban kétségtelenül felfedezhetünk szuburbanizációs jegyeket, a társadalmi és a településföldrajzi feltételek mellett azonban a helyi viszonyok is közrejátszottak abban, hogy hol alakult ki olyan településkör, aminek egyértelműen szuburbán karaktert tulajdoníthatunk. Hipotézisként felmerülhet, hogy az agglomerációs falvak esetleg potenciális tartalékot jelenthetnek a vidéki szuburbanizáció számára. Magyarországon igazából az 1990-es éveket nevezhetjük a szuburbanizáció évtizedének. Az új évtized első éveiben a szuburbanizáció hajtóerői – főként vidéken – kifulladásra kerültek. 2008-ra a vidéki szuburbia migrációs nyeresége fokozatos csökkenés után megfordult, az éves vándorlásstatisztikai adatok szerint előbb a megyei jogú városok migrációs egyenlege fordult pozitívba, majd a következő évben a fővárosé is, ami egyértelműen a reurbanizáció kezdetét mutatja, így kevésbé valószínűsíthető, hogy újabb települések lépnének be a szuburbán körbe.

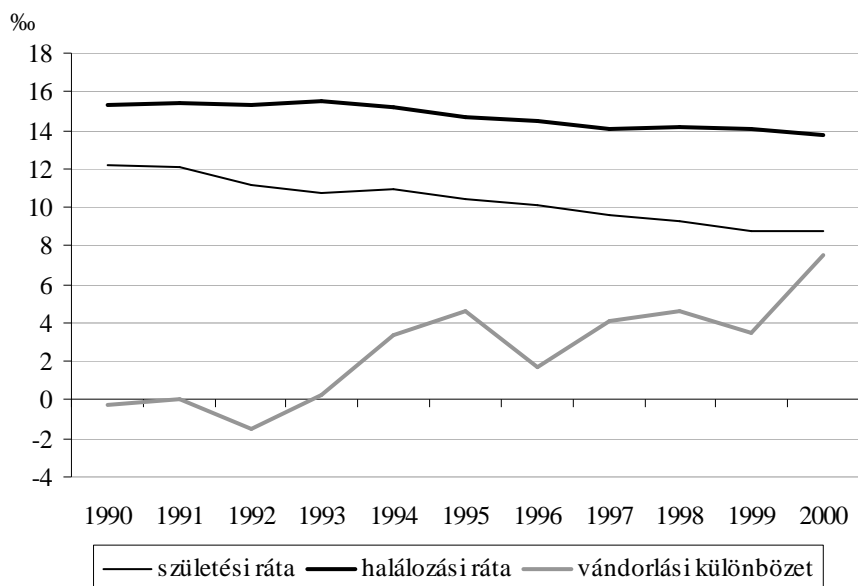
Végső soron megállapíthatjuk, hogy indokolt volt a szuburbiától elkülönítve kezelni az agglomerációs falvakat, a falvak és az aprófalvak csoportjától való különválása pedig teljesen egyértelmű, lakóinak társadalmi és demográfiai jellemzői miatt csakúgy, mint a központi várossal való szoros kapcsolatuk miatt. A vizsgált körülmények alapján az urbanizáció szempontjából azt is megalapozottnak tartjuk, hogy – noha talán határesetet képeznek – az urbánus térséghez soroljuk őket. A hazai urbanizáció töredezettsége és számos atipikus vonása mellett legalább is annyi bizonyos, hogy községi jogállásuk ellenére nem moshatók egybe a rurális területekkel.

5.10. Üdülőfalvak

5.10.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

A településcsoport önálló létét tulajdonképpen ugyanaz indokolta, mint az üdülővárosokét. Jól elkülöníthető volt a falvak tömegén belül egy kör, ahol az életviszonyok egy konkrétan megragadható tényezőnek, az idegenforgalomnak köszönhetően másként szerveződtek, mint a többi helyen. Az üdülőfalvak népessége az 1990-es és a 2001-es népszámlálás között 1,2%-kal, bő 3 ezer fővel gyarapodott, és az utóbbi időpontban 270 152 főt tett ki.

5.10. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az üdülőfalvakban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A születések száma az időszak elején még meghaladta a 3200-at, az időszak végére 2400 alá csökkent, a születési ráta az országos átlag alatt mozgott, 2000-ben már csak a fővárosit haladta meg. A halálozási ráta a születésinél és az országosan jellemzőnél is mindvégig magasabb volt, vagyis a természetes népmozgalom következtében a népesség csökkent, a lakónépesség kismértékű emelkedését az 1993-tól jelentkező vándorlási többlet okozta. A korszerkezetében a két népszámlálás között a 14 éven aluliak aránya majdnem 3 százalékponttal csökkent, a 15–59 év közöttieké 2, a 60 év fölöttieké 1 százalékponttal emelkedett. Az öregedési indexe már 1990-ben is kevéssel meghaladta a 100-at, 2001-re 124%-ra nőtt. Itt is lejátszódott tehát az öregedés, ami eleve magasabb szintről indult és a településcsoportok többségét meghaladó mértéket ért el.

A korszerkezet következtében az aktív keresők aránya mindössze 29%-ot tett ki, amihez még 5,4%-nyi egyéb ellátási forma mellett dolgozó járult. A munkanélküliek aránya (4,1%) nem volt kiemelkedően magas, a nyugdíjszerű ellátási formában részesedő inaktív keresők azonban nagy súlyt (34,8) képviseltek a helyi társadalomban. A kedvezőtlen korszerkezet ellenére a 100 keresőre jutó eltartottak száma (191) elmaradt a városiasodó települések értékétől, ugyanakkor az üdülővárosokét meghaladta. Az adófizetők aránya 2001-ben (42,1%) közel esett az országos átlaghoz. Az egy adófizetőre jutó szjaalap (791 ezer forint) felülmúlta a falvakét, az aprófalvakét és a városiasodó településeket, de elmaradt az agglomerációs falvakétól és az országos átlagtól. A többi szjaból képzett mutatónál is ugyanez a sorrend alakult ki, az egy lakosra jutó befizetett szja (65 600 forint) 1,7-szerese volt az aprófalvakénak, a legmagasabb fővárosi értéknek azonban alig haladta meg a harmadát. A jövedelmi viszonyok

tekintetében tehát az agglomerációs falvak mellett az üdülőfalvak is kiemelkedtek a falvak közül, sőt, a városiasodó településeknél is kedvezőbb helyzetben voltak. Ugyanez mutatkozott meg a 1000 lakosra jutó személyautók számában (233) is. A regisztrált vállalkozások 1000 főre jutó arányában (109) még ennél is előkelőbb pozíciót foglalt el, nem csupán a községek-ből álló településcsoportokat és a városiasodó településeket, de a középvárosokat és a kisvárosokat is megelőzte.

A kiskereskedelmi üzletekkel, élelmiszerboltokkal, vendéglátóhelyekkel való ellátottságban jobban állt valamennyi községek-ből álló településcsoportnál, beleértve az agglomerációs falvakat és a vidéki szuburbiát is. Az egészségügyi ellátás már jóval hiányosabbnak bizonyult, a 164 településközül 45-ben nem praktizált háziorvos, 138-ban pedig házi gyermekorvos, patika mindössze 69 faluban állt a lakók és a vendégek rendelkezésére. Általános iskolát is csak 135 helyen tartottak fenn. Míg benzinkút 48 faluban üzemelt, addig postahivatal csak kettőben volt. A vizsgált üzletek és szolgáltatások közül valamennyit csak két településen, Balatonfüzfőn és Lajosmizsén lehetett megtalálni.

Az üzlethálózat és a különféle szolgáltatások sűrűségénél figyelembe kell venni, hogy azoknak a helyieken kívül a vendégeket is el kellett látni. Az üdülőfalvak a településcsoportok közül Budapest és a megyei jogú városok után a harmadik legtöbb vendéget fogadták, 2001-ben több mint 1 milliót. A vendégéjszakák számában (több mint 4 millió) pedig a főváros mellett csak az üdülővárosok előzték meg őket. A vendégeknek több mint harmada volt külföldi, hozzájuk kötődött a vendégéjszakáknak több mint fele. Az üdülőfalvakról így elmondható, hogy a külvilággal intenzív, mondhatni mindennapi kapcsolatban állnak, sőt, jelentős szerepük van abban, hogy a külföldiekben az országról milyen kép alakul ki.

Az üdülőfalvak lakásállomány a két népszámlálás között 7,3%-kal bővült, ami intenzitásában a településcsoportok sorában a szuburbán területeket, az agglomerációs falvakat és az üdülővárosokat követte. A vezetékesvíz-ellátás a lakások 90, a szennyvízelvezetés csupán 38%-ára terjedt ki. A lakások mellett azonban a vizsgált időszakban itt épült a legtöbb üdülő, majdnem 4600, az új üdülők népességarányos száma tízszerese volt az országos átlagnak.

Az élénk idegenforgalom nemkívánatos mellékhatásaként az ismertté vált bűncselekmények 1000 főre jutó száma meghaladta az országos átlagot, a helyben lakó bűnelkövetőké azonban elmaradt attól. Egy üdülőfaluban 2001-ben átlagosan 84 bűncselekmény vált ismertté.

5.10.2. A migráció hatása az üdülőfalvak társadalomszerkezetére

Az üdülőfalvak lakónépességének 51-es státuszindexe majdnem egybeesett a magyar átlaggal és meghaladta az aprófalvakét, a falvakét, a városiasodó településeket és a kisvárosokét is. Az állandó lakosok közül 60% született a településcsoporton belül, státuszmutatójuk 51,5 volt, amit valamennyi más településcsoport szülöttei felülmúltak kisebb-nagyobb mértékben. Legmagasabb státussal (76) a fővárosban született 7 ezer fő rendelkezett (megegyezve a budapesti átlaggal), ami azt is mutatja, hogy viszonylag homogénnek tekinthető a születési hely szerinti csoportok státuszmegoszlása, sem kirívóan alacsony, sem kiugró értékkel nem találkozunk. A

falvakban születettek 13%-os aránya nem magas, és őket nagyságrendben a megyei jogú városok szülöttei követték (6%).

1989 után vándorolt be az üdülőfalvakba állandó népességük 16,5%-a, vonzerejük valamivel meghaladta az üdülővárosokét is, az új lakók státusa (66,3) pedig csak kevéssel maradt el azokétól, miközben 15 ponttal felülmúlta a teljes népesség átlagát, vagyis a migránsok érdemben javítottak a rétegződési jellemzőkön. A legtöbben (12 ezer fő, 27%) a megyei jogú városokból érkeztek 83,4-es TRI-mutatóval, nagyságrendben őket a falvakból kivándorlók követték (18%) alacsonyabb, de nem visszahúzó státussal (49). A betelepülők 12%-a a középvárosokat hagyta el, indexük a második legmagasabb (94). Fővárosi lakóhelyét az üdülőfalvakban levőre cserélte közel 4700 fő (11%) ugyancsak magas státussal (88,1). A beköltözők fele, több mint 22 ezer fő a legurbanizáltabbak közé tartozó településtípusokat, a fővárost, a megyei jogú városokat és a középvárosokat hagyta el az üdülőfalvak kedvéért, akik ráadásul az előző lakóhelyük átlagánál magasabb státust képviseltek. A Budapestről kivándorlók összetétele speciális. Körükben volt a bevándorlók között a legmagasabb nemcsak a 60 év fölöttiek, hanem a 40–59 év közöttiek aránya is, a gazdasági aktivitás szempontjából pedig 43%-uk a nyugdíjasok közé tartozott, ami ugyancsak a legnagyobb hányadnak bizonyult. A többi településcsoportból jellemzően aktív korúak és aktív keresők érkeztek családtagjaikkal. Az üdülővárosok mellett tehát az üdülőfalvak is jól kimutathatóan célpontjai a Budapestről kiáramló nyugdíjas, jól szituált embereknek. A többi településcsoportból beköltözőket a korcsoportos és a gazdasági aktivitási adatokból kikövetkeztethetően inkább az élénk idegenforgalmú üdülőfalvak üzleti, vállalkozási lehetőségei vonzzák, kisebb arányban természetesen köztük is előfordulnak nyugdíjasok, mint ahogyan a fővárosiak közül sem hiányoznak az aktív korúak. Érdemes azonban megjegyezni, hogy míg a településcsoport teljes népességének 21%-a 60 év fölötti, Budapesttől eltekintve a többi településtípusból érkezetteken belüli arányuk nem éri el a 10%-ot.

Érdekes az üdülőfalvak és az üdülővárosok közötti vándorlás is. Az üdülővárosokból az üdülőfalvakba közel ezren költöztek, a másik irányba nyolcszázan, mindkét csoport magas státusú (156,1, illetve 97,3), és jellemzően aktív keresőkből, valamint családtagjaikból áll, ami arra utal, hogy a hasonló profilú, idegenforgalomra alapozott helyi gazdaságok között próbálják megtalálni a kedvezőbb feltételeket biztosítót. A kisvárosokból valamivel több mint 3 ezren telepedtek át az üdülőfalvakba, státusuk a bevándorlók átlagának megfelelő. Kisebb hányadban és átlag alatti státussal vándoroltak be a városiasodó településekről, az agglomerációs falvakból és az aprófalvakból, utóbbiak indexe volt a legalacsonyabb, mindössze 38,6.

5.24. táblázat: Az üdülőfalvakba 1989 után beköltözők

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	4 658	10,6	88,1
Budapesti szuburbia	1 631	3,7	81,1
Megyei jogú városok	12 022	27,4	83,4
Vidéki szuburbia	526	1,2	60,4
Középvárosok	5 361	12,2	94,0
Kisvárosok	3 117	7,1	66,2
Üdülővárosok	967	2,2	156,1
Városiasodó települések	1 699	3,9	60,7
Agglomerációs falvak	1 106	2,5	47,0
Üdülőfalvak	1 940	4,4	63,0
Falvak	7 712	17,6	49,0
Aprófalvak	1 697	3,9	38,6
Egyéb	1 504	3,4	51,7
Összesen	43 940	100,0	66,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Mint már számos esetben megállapítottuk, a települések országon belüli elhelyezkedése nagy hatással van rétegződési és vándorlási jellemzőikre. Mivel az üdülőfalvak egy része tömbben, más része szórtan fekszik, a megyénkénti megközelítés tűnt a legcélravezetőbbnek. A Balatonnal érintkező 3 megyében 56 üdülőfalu található. Népeességük státusa Zalában és Somogyban átlagos, illetve afölötti, Veszprémben a negyedik legmagasabb (65,3). Bár ezekbe is a megyéjükön belülről érkezett a bevándorlók többsége, Veszprémben 12%, Somogyban 10% a budapestiek aránya, ezek tehát a fővárost elhagyó nyugdíjasok célterületei közé tartoznak. A településeken belül a beköltözők aránya átlag fölötti, rétegződési indexük Veszprémben magas (91,7), Somogyban átlag fölötti (72,3), Zalában pedig kevéssel elmarad attól. Veszprém megye és a Balaton-parti üdülőfalvak tehát nem csak nagyszámú, de egyúttal magas státusú betelepülőket vonzottak. A két kiemelkedő rétegződési jellemzővel bíró dunántúli megye, Győr-Moson-Sopron és Vas üdülőfalvaiba az új lakók 80% körüli aránya érkezett a megyén belülről, mindkét megyében 130-at meghaladó TRI-vel. A különbség köztük annyi, hogy Vasban a teljes lakónépeességük státusa csupán átlag fölötti volt, a másik megyében azonban a legmagasabb (89,3). Baranyában költöztek a legnagyobb arányban a megyén belülről az üdülőfalvakba, mégpedig átlag fölötti státusú csoportok. Pest megyében mindössze 43%-a származott az üdülőfalvak beköltözőinek a megyéből, 36%-uk a fővárosból települt ki, rétegződési mutatójuk majdnem elérte a 100-at. A Budapestről kiáramló nyugdíjasok közül tehát sokan a főváros közelében maradtak. Bács-Kiskun megyében is jelentős, 14%-os a fővárosból kiköltözött aránya, az összes bevándorló státusa azonban 20 ponttal elmarad az átlagtól. Nógrád és Hajdú-Bihar esete annyiban különleges, hogy üdülőfalvaik ugyan kevés új lakót fogadtak, azok státusa azonban alatta maradt a települések egyébként is átlag alatti értékének, Hajdú-Bihar különösen kirívó ebből a szempontból, de magyarázatot jelenthet, hogy a betelepülők nagyobb arányban érkeztek az alacsony státusú Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-

Szolnok megyéből. A Nógrád megyei üdülőfalvakban letelepedők negyede Budapestről, 17%-a Pest megyéből származott. Alacsony státusukból arra következtetünk, hogy itt már azzal a jelenséggel találkozunk, amikor a magas rétegződési jellemzőjű területekről kiszorulók visszaszorulnak a falvakba. A megye üdülőfalvainak idegenforgalmi karaktere nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy gátat jelentsen az alsóbb rétegek beáramlása előtt. Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az üdülőfalvak is a szegénység nyomait viselik, a teljes népesség és a beköltözők TRI-je is a legalacsonyabbak közé tartozik, ami nem meglepő, mert nyolctizedük a megyén belülről érkezett.

5.25. táblázat: Az üdülőfalvak vándorlási jellemzői megyénként

Megye	A települések száma	A lakónépesség			A beköltözők			
		száma	aránya (%)	TRI-je	száma	aránya (%)	TRI-je	köziül a megyén belülről érkezett (%)
Baranya	7	94 27	3,5	52,8	1 701	18,0	72,1	86,2
Bács-Kiskun	5	273 58	10,1	43,0	3 366	12,3	46,2	58,1
Borsod-Abaúj-Zemplén	16	118 53	4,4	37,9	1 585	13,4	53,8	81,1
Csongrád	3	123 18	4,6	41,5	2 611	21,2	67,6	85,2
Fejér	4	104 33	3,9	50,7	1 802	17,3	62,6	79,5
Győr-Moson-Sopron	13	251 31	9,3	89,3	4 004	15,9	130,8	79,9
Hajdú-Bihar	1	17 72	0,7	36,6	223	12,6	31,0	63,7
Heves	15	288 15	10,7	49,5	4 244	14,7	57,9	62,4
Komárom-Esztergom	4	53 06	2,0	66,4	848	16,0	88,8	65,0
Nógrád	6	77 45	2,9	44,0	936	12,1	36,9	42,4
Pest	12	221 18	8,2	79,2	4 118	18,6	98,2	43,4
Somogy	18	241 84	9,0	54,5	4 689	19,4	72,3	60,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4	86 55	3,2	36,2	993	11,5	57,0	80,0
Jász-Nagykun-Szolnok	6	120 74	4,5	44,9	1 674	13,9	55,6	63,0
Tolna	2	74 51	2,8	47,1	901	12,1	53,7	77,5
Vas	10	96 02	3,6	63,5	1 483	15,4	135,8	83,3
Veszprém	29	339 29	12,6	65,3	6 019	17,7	91,7	65,7
Zala	9	119 81	4,4	51,2	2 743	22,9	65,4	72,9
Összesen	164	270 152	100,0	51,0	43 940	16,3	66,3	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

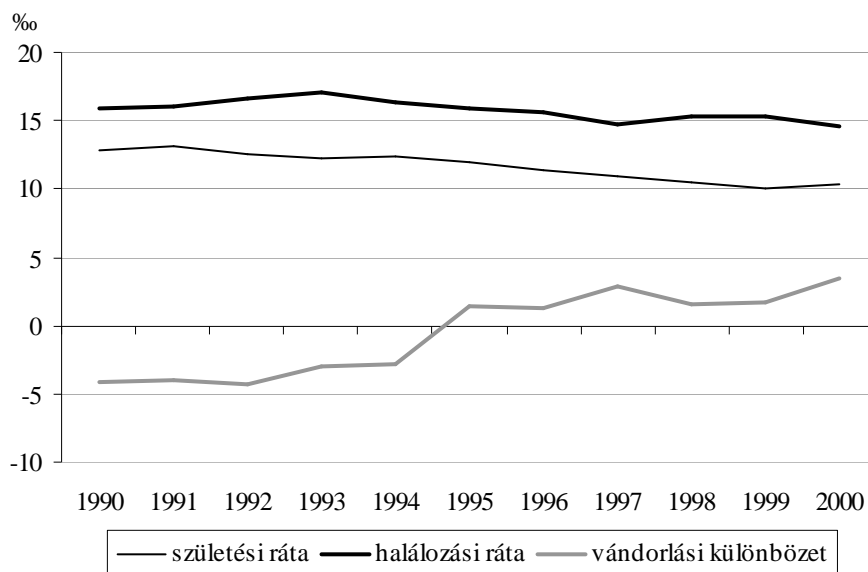
A településcsoport egésze foglalkoztatási, jövedelmi jellemzőiben, az elérhető szolgáltatások választékában kiemelkedik a falvak sorából, és ugyanez jellemzi népességük és a bevándorlók rétegződési tulajdonságait is. A megyénkénti vizsgálat azonban azt erősítette meg, hogy környezetük determináló hatását még az idegenforgalmi karakter sem írja felül, összességében a helyzetük annak függvényében alakul, hogy hol található. Urbanizációs szerepkörükben legálább háromféle funkciót azonosíthatunk. Egyrészt a magas státusú területeken a bevándorlások szuburbanizációs jegyeket is mutatnak. Másodrészt főként a fővárosból kiköltöző inaktív népességre gyakorolnak vonzó hatást, de még aprólékosabb elemzéssel ezt minden bizonnyal ki lehetne mutatni a vidéki nagyvárosokkal és középvárosokkal kapcsolatban is. Harmadrészt az alacsony státusú területeken azonosítható célpontjai a magas státusú helyekről kiszoruló szegény rétegeknek.

5.11. Falvak

5.11.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Bár a falvokról leválasztottuk a szuburbán jellegűeket, az agglomerációs falvakat, az üdülőfalvakat és az aprófalvakat, így is ez maradt a legnépesebb és a magyar településhálózat egységeinek jelentős részét magában foglaló településcsoport, 1465 faluval. Mint ki fogjuk mutatni, természetesen szó sincs homogén halmazról, a további darabolásnak mégsem láttuk értelmét. A falvak népessége 1990 és 2001 között 1,2%-kal, valamivel több mint 26 ezer fővel nőtt, és 2001-ben 2 227 261 lelket számlált. A születési ráta ugyan mindvégig az országos átlag fölött mozgott, de a városiasodó településektől mindvégig, az évtized végén pedig már a budapesti szuburbiáétól is elmaradt. A halálozási ráta 17 ezrelékkal 1993-ban érte el a csúcst, onnantól ingadozásokkal 14,3 ezrelékre csökkent, és mindvégig csak az aprófalvakétól maradt el.

5.11. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása a falvakban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

Az éves migrációs statisztikák szerint a vándorlási egyenlege az évtized közepéig mutatott mínuszt, onnantól pozitívba fordult. A hagyományos értékek és családmódel továbbélésére utal, hogy a házasságkötések rátája az országos átlagnak megfelelően alakult, ugyanakkor a válásoké csak az aprófalvakban volt alacsonyabb. A korszerkezete az 1990-es években viszonylag keveset változott. A 14 éven aluliak aránya a népességben belül 2 százalékponttal csökkent, a 15–59 év közöttieké jobban, a 60 év fölöttieké csupán 0,5 százalékponttal nőtt. Az öregedési indexe ugyan már 1990-ben is meghaladta a 100-at, de 2001-ig a többi településcsoportéhoz mérten nem emelkedett magasra (115%).

A népesség gazdasági aktivitása szerény, csupán 24%-ot tett ki az aktív keresők aránya, más ellátási forma mellett 5,7% dolgozott, és 5,1%-nak nem volt munkája. (Ez utóbbi hányad egyébként nem érte el a városiasodó települések szintjét.) A foglalkoztatási adatok településenként egészen szélsőséges képet mutatnak. Az aktív keresők aránya 44 faluban nem érte el a népesség 10%-át, köztük a 3500-as lélekszámú Hodászon (8,5%), a 2 ezer fő feletti népességű Tiszabón, Kántorjánosiban, Encsencsen, Mérken és Tiszaburán, a másik póluson 8 faluban viszont meghaladta a 40%-ot. 100 keresőre a falvak átlagában 236 eltartott jutott, ami már önmagában is problematikus, de a jövedelmi viszonyok tovább súlyosbítják a helyzetet. A falvak lakóinak 37,2%-a tartozott az adófizetők sorába, e vonatkozásban csupán az aprófalvakat előzve meg. Az egy adófizetőre vetített szjaalap alig haladta meg a fővárosi érték felét, az egy adózó által befizetett szja pedig a harmadát. Az egy lakosra számított szjaadatokban az olló tovább nyílt, és a különbség közel négyszeresre nőtt. Az adóval összefüggő valamennyi mutatókban a település csoportok között kialakult sorrend nagyon stabilnak bizonyult abban az értelemben, hogy a falvak lakóinak értékei csak az aprófalvakénál voltak magasabbak. A rossz munkavállalási lehetőségek és az alacsony jövedelmek miatt a szociális segélyezettek népességszámra vetített aránya a második legmagasabb, hasonlóan az egy főre jutó kifizetett szociális segély összegéhez. A segélyezési – és a jövedelmi – adatokban nem számottevő a különbség a falvak és a városiasodó települések között, ami ismét az utóbbiak városias jellegét vonja kétségbe. Az 1000 lakosra jutó személygépkocsik számába sem tartogat meglepetést, a falvak e tekintetben is csak az aprófalvakat múlják felül. A vállalkozói aktivitás is alacsony, mindössze 52 regisztrált vállalkozás jut ezer főre. Már ez a nagyon durva természetes mutató is méretes település csoportok közötti különbséget jelez, ha összevetnénk a vállalkozások alkalmazottainak számát, árbevételét, tőkéjük nagyságát, netán figyelembe vennénk a külföldi tőke jelenlétét, akkor a távolságok kontinensnyire nőnének.

A kiskereskedelmi üzletek és az élelmiszerboltok száma településenként átlagosan nagyjából annyi volt (16), mint az agglomerációs falvakban és a vidéki szuburbiában, a vendéglátóhelyekben sem mutatkozott igazán eltérés.

Az egészségügyi ellátás alapja, a háziorvos a falvak háromnegyedében megtalálható, a gyermekorvos azonban már 93%-ukban hiányzik, gyógyszertár is csak háromtizedükben működik. Egyetlen postahivatal sincs az 1465 faluban. Az egyik legpozitívabb dolog, amit a 2001-es állapotokról megállapíthatjuk, hogy mindössze 91 település nem tudott általános iskolát fenntartani, másutt mindenütt legalább egy biztosította helyben az alapfokú oktatást a gyerekeknek.

A falvak idegenforgalmi szerepköre elhanyagolható, 2001-ben a szálláshelyeiket alig több mint 100 ezer vendég kereste fel, amivel csak az agglomerációs falvakat és az aprófalvakat sikerült felülmúlni, a lakosságszámra vetített vendégforgalom pedig itt bizonyult a legkisebbnek. Kereskedelmi szálláshely 86%-ukban nem is működött, magánszálláshelyen is csak negyedükben fogadtak vendégeket. A falvak döntő többsége a külvilág számára nincs a térképen, tetemes részükben a lakosság elszigetelődött. Ne feledjük, az alacsony szintű foglalkoz-

tatottság és az idős korszerkezet miatt az emberek többségének nincs oka naponta felkerekedni, a szegényes tömegközlekedés miatt nem is feltétlenül van mivel.

A lakásállomány az országos átlagtól elmaradó mértékben, 3,8%-kal bővült a két népszámlálás között, a szennyvízhálózatához azonban a lakásoknak mindössze 14%-a csatlakozott. Ugyanakkor a településcsoportok között itt építették fel a harmadik legtöbb üdülőt, valamivel több mint kétezret.

A 2001-ben ismertté vált bűncselekmények száma itt volt a második legalacsonyabb. Ezt az adatot azonban kritikával kell kezelni, mivel az elmúlt években nyilvánvalóvá vált, hogy éppen a falvakban és az aprófalvakban nagyon magasra szökkent a látencia, és a kis értékű, de nagy gyakorisággal elkövetett bűncselekmények, amik nagy rombolást végeztek a helyi társadalmak amúgy is gyenge szövetén, nem kerültek a statisztikákba, és jogkövetkezményekkel sem jártak.

Már az eddig ismerttetett adatokból is egyértelműen kiderült, hogy a falvak lakóinak életkörülményei, sőt, életesélyei, az ellátás színvonala tetemesen elmarad a többi településcsoport többségétől, pedig ott sem találtunk mindenütt eldorádót. Ez a magyar urbanizáció igazi bizonyítványa. Az urbanizációval, mint a társadalmat nagyban átható folyamattal, eseménysorral kapcsolatban minden különösebb merészség nélkül megfogalmazható az imperatívusz, hogy csökkentse a falu és a város közötti különbségeket. Az emberek életesélyeit, a társadalom anyagi és szimbolikus javaihoz, szolgáltatásaihoz való hozzáférés lehetőségét, esélyét ne az determinálja elsősorban erővel, hogy valaki egy faluban vagy a fővárosi szuburbiában él.

5.11.2. A migráció hatása a falvak társadalomszerkezetére

A településcsoport lakónépességének státusindexe 40,6-et tett ki, ami 2,4 ponttal meghaladta a városiasodó településekét. A falvakban élők 1%-ának volt más településcsoportban az állandó lakóhelye, őket ebben az esetben is alacsony, 28,1-es mutató jellemezte. A falvakban élők 78%-ának a születési helye is a falvak csoportjában volt, a más településcsoportok szülöttei közül a megyei jogú városokból (3,5%) és a kisvárosokból (3,2%) származók képviselték a legnagyobb hányadot, az üdülővárosokból vezetett a legvékonyabb migrációs ösvény (0,1%) a falvakba. A születési hely szerinti csoportok státusában nem volt érdemleges szóródás, a 36 és 47 közötti tartományból csak a fővárosi szuburbia szülöttei lógtak ki valamelyest (54), hányaduk azonban jelentéktelen volt, mindössze 0,8%-nyi.

Az 1990-es években több mint 300 ezer fő, a népesség 14%-a költözött be a falvakba. A legtöbben a falvak között vándoroltak (27%), de jelentős volt a mozgás a megyei jogú városok (16,5%), a középvárosok (12%), a főváros (11%) és a kisvárosok (10%) irányából is, vagyis a beköltözők majdnem fele a legvárosiasodottabb térségeket cserélte falusi lakóhelyre. Mindemellett a státusuk is meghaladta a falvakra és a bevándorlókra jellemző átlagot is (a középvárosokból 64,2, a fővárosból és a megyei jogú városokból 54, a kisvárosokból 48,7 indexű lakók vándoroltak be). Mivel korábban a szuburbanizációs jellegű mozgásokat elkülö-

nítettük, igyekeztünk kideríteni, milyen jellemzőkkel bírnak ezek a fő urbanizációs trendekkel ellentétes pályán mozgó csoportok. A hazai alacsonynak mondható migrációs hajlandóság egyik oka a családhoz, a rokonsághoz, a szülőhelyhez fűződő kapcsolatok erőssége. Az urbanus terekből a rurális térségek felé mutató áramlás egyik okaként azt feltételeztük, hogy sokan vagy aktív pályájuk befejeztével, vagy a városi életviszonyaik megnehezülése, ellehetetlenülése, munkahelyük elvesztése miatt visszaköltöztek a szülőföldjükre. Azt tapasztaltuk, hogy az 1989 után a falvakba bevándorlóknak átlagban 11%-a abba a faluba költözött vissza, ahol a születéskori lakóhelye volt. Némi meglepetéssel azt is megállapíthattuk, hogy ezen átlag körül valamennyi kibocsátó településcsoport értéke nagyon szűk tartományban, 9,1–12,8% között változik. A feltétel, hogy konkrétan a születési helyét vizsgáltuk, meglehetősen szigorú, hiszen valaki az erős kötődést igazán megalapozó gyermekeveit és ifjúkorát máshol is tölthette. Ha lazítunk a feltételeken, és azt vizsgáljuk, a falvakba bevándorlók milyen arányban választottak új lakóhelyül a születésük megyéjében fekvő települést, akkor egy nagyságrenddel nagyobb számhoz jutunk, ennek a kritériumnak a falvakba költözők 64%-a felel meg. Ez viszont azt a problémát veti fel, hogy mivel a magyarországi vándorlások tipikusan rövid távúak, és csak az esetek kisebb részében lépik át a megyehatárt, akkor is többnyire legfeljebb a szomszédos megyéig jutnak, azok is beleesnek a kiválasztott halmazba, akik születéskori megyéjüket el sem hagyták. A 11 és 64% közötti tartományban azokat, akik születéskori lakóhelyükre vagy annak közvetlen környezetébe költöztek vissza, az alacsonyabb értéknél mindenképpen nagyobbra, de ahhoz közelebb esőre becsüljük. A konkrétan a születéskori lakóhelyükre visszatérők státusa (54,8) magasabb az összes falvakba költözőénél, különösen a kisvárosokat, a középvárosokat és a megyei jogú városokat elhagyók esetében (TRI-jük 68 és 76 közötti). A szülőfaluba való visszatérés motívumai közül a gazdasági aktivitási adatok segítségével kettőt érdemes kiemelni. A Budapestet és szuburbiáját elhagyók között különösen magas a nyugdíjasok aránya (57, illetve 45%), ez tehát a már korábban, más településcsoportoknál is azonosított típus, az aktív kor végeztével a szülőhelyre visszatérőké. A másik típus a munkanélkülieké, akiknek az aránya 9% fölötti, de minden kibocsátó településcsoportnál eléri a 8%-ot. Ők azok, akik a munkahelyük elvesztésével a legjobb megoldásnak a szülőhelyre, a szűkebb családhoz való visszatérést tartották. A legalacsonyabb, a falvak átlagától is elmaradó státusú lakók a városiasodó településekből és az aprófalvakból költöztek be.

5.26. táblázat: A falvakba 1989 után beköltözők jellemzői

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	34 115	10,8	54,1
Budapesti szuburbia	12 176	3,9	63,8
Megyei jogú városok	51 765	16,5	54,0
Vidéki szuburbia	2 710	0,9	49,4
Középvárosok	38 593	12,3	64,2
Kisvárosok	30 348	9,7	48,7
Üdülővárosok	1 758	0,6	58,8
Városiasodó települések	18 999	6,0	38,9
Agglomerációs falvak	6 696	2,1	46,5
Üdülőfalvak	7 822	2,5	46,5
Falvak	85 489	27,2	40,2
Aprófalvak	14 720	4,7	36,0
Egyéb	9 235	2,9	46,5
Összesen	314 426	100,0	47,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Ha megyénként vizsgáljuk a falvak rétegződését és a vándorlások hatását, akkor abból kell ismét kiindulni, hogy a falvakba irányuló migráció forrását tipikusan, 90% fölötti arányban, a megyén belüli települések adják, említésre méltó hányadot legfeljebb a szomszédos megyék mutatnak fel. Emiatt a beköltözők státusa csak ott emelkedhet számottevően a megyei falvak átlaga fölé, ahol a megyén belül vannak magas státusú kibocsátó területek. Az egyes megyék falvainak státusindexében tetemes különbségek mutatkoznak, az értékek a 29,5 (Borsod-Abaúj-Zemplén) és 80,9 (Győr-Moson-Sopron) közötti tartományban helyezkednek el. A mintázat ismerős. A Balaton vonalától északra elhelyezkedő megyék (beleértve ebbe még Pest megyét is) tömbjének falvai a legmagasabb státusúak. Ezt a csoportot Heves közelíti meg a legjobban, majd a 41 és 46,1 közötti szűk mezőben 6 megye tömörül (csökkenő TRI szerint: Nógrád, Zala, Csongrád, Bács-Kiskun, Tolna, Baranya), Somogy és Békés alkotja az átmenetet a legalacsonyabb státusúak, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén felé. A sereghajtó Borsod-Abaúj-Zemplén és a listavezető Győr-Moson-Sopron falvainak átlagos TRI-je között 2,7-szeres a különbség. A megyék sorrendje a bevándorlók indexe alapján kisebb mértékben átrendeződött és még inkább széthúzódott: a kiemelkedő Győr-Moson-Sopron és az utolsó helyezett Szabolcs-Szatmár-Bereg között a távolság háromszorosra nőtt. Heves falvai bekerültek a legmagasabb indexűeket vonzó körébe, amelyeknek megyéi így egy Győr-Moson-Soprontól Komárom-Esztergom, Fejér és Pest megyén át Hevesig tartó sávba rendeződtek, ehhez kapcsolódott valamivel alacsonyabb mutatókkal Veszprém és Vas, illetve északon Nógrád megye. Az utolsó hely az új lakók alapján Szabolcs-Szatmár-Beregnek jutott, az alsóházba került Somogy is, Borsod-Abaúj-Zemplén megyével azonos indexszel.

5.27. táblázat: A falvak megyénkénti rétegződési és vándorlási jellemzői

Megye	A falvak száma	A lakónépesség		Az 1989 után beköltözők			
		száma	TRI-je	száma	aránya (%)	TRI-je	közül a megyén belül vándorlók aránya (%)
Baranya	71	72 234	41,5	12 360	17,1	41,4	91,6
Bács-Kiskun	85	165 022	43,5	21 620	13,1	44,1	91,4
Békés	48	99 822	37,0	11 520	11,5	37,1	92,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	179	242 296	29,5	32 609	13,5	38,5	96,0
Csongrád	36	72 589	44,3	10 411	14,3	40,4	92,7
Fejér	69	144 122	56,3	26 161	18,2	73,3	85,2
Győr-Moson-Sopron	79	91 795	80,9	10 685	11,6	96,8	93,2
Hajdú-Bihar	49	92 045	30,5	10 651	11,6	33,5	93,6
Heves	77	132 006	55,0	19 584	14,8	67,5	90,0
Komárom-Esztergom	47	85 820	67,7	13 493	15,7	76,1	89,2
Nógrád	81	94 712	46,1	11 933	12,6	52,2	90,9
Pest	72	192 026	58,2	34 007	17,7	75,6	84,1
Somogy	100	101 428	38,6	16 521	16,3	38,4	90,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	163	251 136	29,9	29 698	11,8	32,8	94,3
Jász-Nagykun-Szolnok	44	100 785	33,6	11 281	11,2	43,5	92,5
Tolna	63	86 946	42,2	12 455	14,3	44,5	90,2
Vas	53	47 291	67,1	6 275	13,3	61,2	92,3
Veszprém	75	81 709	62,6	13 442	16,5	65,5	91,7
Zala	74	73 477	45,6	9 720	13,2	47,1	92,5
Összesen	1465	2227 261	40,6	314 426	14,1	47,3	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Budapest társadalma számottevő változásokon esett át az 1990-es években. Ennek jobb megértése céljából megnéztük, mely megyék falvaiba milyen jellemzőjű csoportok költöztek a fővárosból. Szám szerint a legtöbben a közeli megyéket, Pest, Fejér, Komárom-Esztergom, Bács-Kiskun és Heves megyét választották. Ezeknek a státusmutatója (Bács-Kiskun kivételével) jelentősen meghaladta a kiköltözők 54,1-es átlagát. Számunkra érdekesebb azonban, hogy a távolabbi Szabolcs-Szatmár-Beregbe és Somogyba vándorló 3 ezer fő státusa 32 volt, Zalában és Vasban ugyan összesen csak 800 fő jelent meg, de az indexük csupán 24, 6, illetve 34,6 volt, a Békésben és Borsod-Abaúj-Zemplénben letelepedőké is elmaradt az átlagtól (40,4, illetve 41,5). Ebben a mintegy 5600 főben megtaláljuk a fővárosból kiszorult, falvakba visszatörődött alacsony státusú, szegény csoportokat.

Megállapíthatjuk, hogy a falvak nem kitüntetett helyszínei a térbeli társadalomszerkezet átrendeződésének. Az urbanizáció pozitív hatásaiból csak a kedvező települési környezetben fekvők részesedhettek, leginkább a Balaton vonalától északra fekvő megyékben, a főváros közelében, illetve bizonyos mértékben Hevesben. A falvakba beköltözők motívumai között erős a szülőföldre visszatérés, vagy nyugdíjasként, vagy azért, mert az előző lakóhelyén munkanélkülivé vált valaki. A fővárosból kiszoruló szegények célterületei a távolabbi megyék.

Mivel a falvak túlnyomó többségét nem tekinthetjük urbanizált területnek, az a több mint 300 ezer fő, aki az 1990-es években a falvakban telepedett le, az urbanizáció képzeletbeli főáramával ellentétes irányba mozgott, reruralizálódott, ha korábban városban élt, illetve meg-

maradt rurális helyzetében. Természetesen nem gondoljuk, hogy mindenkinek hanyatt-homlok a városokba kellene tódulni azért, hogy a kutatók szépen fejlett urbanizációról értekezessenek. A probléma gyökere abban áll, hogy nagyon éles, elvágólagos maradt a különbség Magyarországon az urbanizált és a rurális terek között, ami a társadalomszerkezetben is kifejeződik.

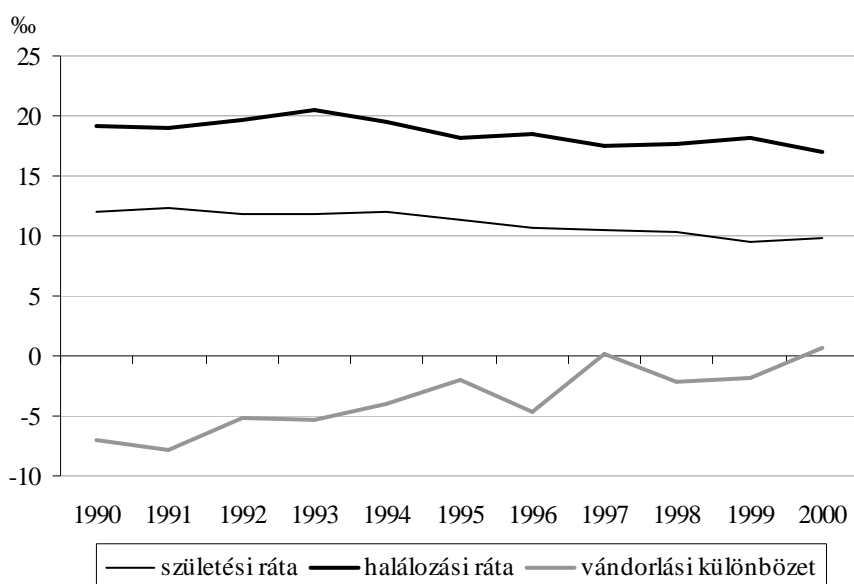
5.12. Aprófalvak

5.12.1. A népesség és az életviszonyok főbb jellemzői

Az aprófalvak típusa a többi községekből álló településcsoport kiválasztásakor nem érintett, 500 fős lélekszám alatti településből alakult ki. A csoport 940 faluból áll, ez a magyar településhálózatnak éppen háromtizede, népessége azonban az országének mindössze 2,5%-a, 251553 fő. A két utóbbi népszámlálás között Budapest után a második legnagyobb, 7,4%-os népességvesztést szenvedte el.

A születési ráta ugyan kevéssel az országos átlag fölött alakult, de az általánosan rossz magyar halálozási adatokból is kiemelkedő, 1993-ban például a legkedvezőbb helyzetű megyei jogú városok 1,7-szeresére rúgó halálozási rátája miatt mindvégig jelentős természetes fogyást szenvedett el. Ehhez járult még a két év nulla körüli értékétől eltekintve ugyancsak jelentős veszteséget okozó negatív vándorlási egyenleg. 1990 és 2001 között valamennyi fő korcsoport létszáma csökkent, arányuk azonban kevéssé változott, a 60 év fölöttiek 0,7 százalékpontos csökkenése következtében az öregedési index – a településcsoportok között egyedülként – 146,2%-ról 142,5%-ra módosult. Mindemellett a 60 év fölöttiek 25% fölötti részaránya meghaladja valamennyi többi településtípusét. (Az ugyancsak erőteljesen előregedett korszerkezetű főváros öregedési indexe azért magasabb, mert jóval kisebb a 14 éven aluliak hányada.)

5.12. ábra: A természetes népmozgalom és a vándorlások egyenlegének alakulása az aprófalvakban, 1990–2000

Forrás: A KSH T-STAR adatbázisa.

A korszerkezettel is összefüggésben rendkívül rosszak a gazdasági aktivitás mutatói. Az aktív keresők aránya mindössze 21,8%, az egyéb ellátási forma mellett dolgozóké 4,7%, munkanélkülinek 5,5% vallotta magát. A nyugdíjasok 41%-os arányához járult még 12%-nyi egyéb eltartott és 15%-nyi eltartott tanuló. A 100 aktív keresőre 278 eltartott jutott, ami példátlanul rossz arány. Az adófizetők aránya mindössze 34,6%-ot tett ki, az szjaadatokból számított valamennyi mutatója a legalacsonyabb, az egy lakosra jutó befizetett szja alig ötöde a fővárosinak. Mivel az alacsony foglalkoztatási szint és a rossz eltartottsági ráta alacsony jövedelmekkel párosul, joggal vetíthető előre az általános szegénység. Erre utal az 1000 lakosra jutó szociális segélyezett magas száma (24,4), ami több mint tízszerese a budapesti és 18-szorosa a fővárosi szuburbia arányának. Egy lakosra vetítve 2001-ben átlagosan 3800 forint szociális segélyt fizettek ki, ez 2,6-szerese az országos átlagnak.

Természetesen irreális lenne olyan elvárást megfogalmazni, hogy az aprófalvakban a kereskedelmi szolgáltatásoknak, az egészségügyi és az oktatási intézményeknek széles köre álljon a lakosság rendelkezésére. Erről persze nincs is szó. Az ellátottság még a kiskereskedelmi üzletekből a legszélesebb, ilyen a 940 faluból 907-ben működött 2001-ben, élelmiszerbolt 893-ban, de vendéglátóhely – nevezzük a tényszerűség kedvéért egyszerűen kocsmának – már csupán 751-ben. Házi orvos 55 településen praktizált, gyermekorvos egyben sem, patika az egész településcsoportban 1 db árválkodott, általános iskolát mindössze 162-ben tartott fenn az önkormányzat. 28 olyan falut találtunk, ahol az eddigiekben felsorolt intézmények közül egyik sem volt fellelhető. Igaz, a többségük lélekszáma a száz főt sem éri el, de akadnak köztük népesebb települések is, mint Gadna, Márfa, Varászló, Fűzvölgy, Gétye, Abaújszolnok, Magyaránadalja, Rinyakovácsi. A problémát nem csupán az ellátottságukban fellelhető hiány jelenti, hanem az is, hogy semmiféle közösségi tér nem létezik, ahol az emberek találkozhatnak egymással, ezt a funkciót pedig akár egy bolt vagy kocsmá is betöltheti. A kocsmá és a bolt hiánya másrészt azt is jelzi, hogy az emberek mérhetetlenül szegények, a helyi fizetőképes kereslet semmit nem bír eltartani.

Az aprófalvak kereskedelmi és magán szálláshelyei 2001-ben 35 ezer vendéget fogadtak, ezzel a számmal ugyan megelőzték az agglomerációs falvakat, az idegenforgalom mégis legfeljebb szórványosnak tekinthető. (A legtöbb vendég, több mint 2000, Rönököt kereste fel.) A helyzet e tekintetben hasonló a falvak csoportjához, jobbra a világtól elzárva élnek az életüket.

A lakásállomány 11 év alatt elenyésző, és a településcsoportok között a legkisebb mértékben, 1,6%-kal gyarapodott, a lakásoknak kevesebb mint 5%-a kapcsolódott a szennyvízhálózatához.

Miközben az 1000 lakosra jutó, a statisztikákban rögzített ismertté vált bűncselekmények száma a harmadik legalacsonyabb, meg kell jegyezni, hogy a falvakhoz hasonlóan ez – a magas látencia miatt – alulbecsült értéknek tekinthető. A helyben lakó bűnelkövetők népességarányos mutatója az országos átlagnak felelt meg.

5.12.2. A migráció hatása az aprófalvak társadalomszerkezetére

Az előző fejezetnek az ellátottságra és az életviszonyokra vonatkozó megállapításaiból egyenesen következően az aprófalvakban élők státusmutatója a településcsoportok között a legalacsonyabb, mindössze 33,8. A lakónépességből 1,4%-nyit tettek ki azok, akiknek az állandó lakóhelye más településcsoportban volt, ők még az aprófalvak lakóihoz képest is elesetnek mondhatók 22-es TRI-vel. Az állandó népesség kétharmadának a születési helye is az aprófalvakban volt. Ha ehhez hozzáadjuk a falvak csoportjában születettek 14%-os és a városiasodó településekből származók 2%-os arányát, akiknek a státusindexe egyébként még az aprófalvak átlagától is elmaradt (TRI=30), azt láthatjuk, hogy a lakók több mint nyolctizede egy zártan mondható, rurális világban éli az életét. Az urbanizált településcsoportok születési összességében csekély arányt képviselnek, státusindexük 35 és 45 között változik.

Az 1990-es években beköltözött közel 42 ezer fő a népesség 16,7%-át tette ki, arányuk valamelyest meghaladta a falvakban tapasztalt mértéket. Az új lakók státusindexe mintegy tíz ponttal múlta felül a teljes népességét. (Ez a városiasodó települések és falvak értéke között helyezkedett el, tehát a legalacsonyabb státusúak nem az aprófalvakba, hanem a városiasodó településekre költöztek.) A falvak csoportjából beköltözők adták az új lakók negyedét, rétegződési mutatójuk (37) azonban csak az aprófalvak között költözőkéénél (33) volt magasabb, és megegyezett a városiasodó településekből származók 2 ezer fős csoportjával. A bevándorlók 16%-a a megyei jogú városokból érkezett, az ő indexük bizonyult a legmagasabbnak (61,2). A középvárosi és kisvárosi lakóhelyüket aprófaluban levőre cserélték 8, illetve 10%-ot tettek ki, majdnem azonos, 58 körüli mutatóval. Budapestről több mint 2 ezren vándoroltak be, az átlaghoz közeli státusjellemzővel. Az üdülőfalvakból, az agglomerációs falvakból és a fővárosi szuburbiából összesen valamivel kevesebb mint 3 ezer fő választotta az aprófalvakat, nagyon hasonló, az átlagtól kevéssel elmaradó indexszel. Az üdülővárosokból és a vidéki szuburbiából származók státusa ugyan átlag fölötti volt, azonban együttes számuk sem érte el az ezret.

5.28. táblázat: Az aprófalvakba 1989 után beköltözők jellemzői

Kibocsátó településcsoport	Az 1989 után betelepülők		
	száma	aránya (%)	TRI-értéke
Budapest	2 170	5,2	44,7
Budapesti szuburbia	677	1,6	41,0
Magyarországi jogú városok	7 984	19,1	61,2
Vidéki szuburbia	460	1,1	57,3
Középvárosok	3 293	7,9	57,8
Kisvárosok	4 408	10,5	58,2
Üdülővárosok	425	1,0	52,3
Városiasodó települések	1 989	4,7	37,0
Agglomerációs falvak	1 022	2,4	41,2
Üdülőfalvak	1 199	2,9	43,1
Falvak	10 591	25,3	37,2
Aprófalvak	6 694	16,0	33,0
Egyéb	990	2,4	44,8
Összesen	41 902	100,0	43,3

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Az aprófalvakba beköltöző közel 42 ezer főnek a fele a rurális térségeken belül vándorolt, a másik fele urbánus térséget elhagyva reruralizálódott.

Az aprófalvakba bevándorlók között is (10%-os aránnyal) markánsan megjelent a szülőfaluba való visszatérés motívuma. A több mint 4 ezer fő negyede a falvakból, 17%-a a megyei jogú városokból, 12%-a a kisvárosokból, további 15% pedig egy másik aprófaluból költözött vissza szülőhelyére. A Budapestet elhagyók között (5%) több volt a munkanélküli, mint az aktív kereső, hattizedüket pedig nyugdíjasok tették ki, így a nyugdíjasok és a munkanélküliek aránya együttesen meghaladta a háromnegyedet. Ennek megfelelően alakult korszerkezetük is. A többi településcsoportból a szülőfalujukba visszahúzódók között a két magyarázó ok, a nyugdíjassá vagy munkanélkülivé válás nem jelentkezett együttesen ilyen súllyal, bár közöttük a munkanélküliek 10%-os aránya több mint kétszerese a településcsoport átlagának.

Az aprófalvak társadalomszerkezetét megyénként vizsgálva óriási eltéréseket találunk, amik a már korábban is azonosított területi mintázatot követik. A településcsoport egészének rendkívül alacsony státusmutatója (33,8) a Balaton vonalától északra elhelyezkedő dunántúli megyékre egyáltalán nem jellemző. A lakónépesség TRI-értéke 70 fölötti Győr-Moson-Sopron és Fejér megye aprófalvaiban, igaz, az utóbbi megyében mindössze 5, az előbbiben azonban 43 település tartozik ide, 10 ezer fölötti lélekszámmal. A listán Vas megye a következő, ahol a 115 falu több mint 31 ezer lakójának státusmutatója 60,2, amitől csak kevéssel marad el Komárom-Esztergom megye 5 aprófalva (57,1). Az eddig említett megyék tömbjétől ugyan leszakadva, de a TRI értékében közvetlenül mögöttük állva Veszprém következik (43,9). Még mindig egyértelműen az átlag fölött helyezkedik el Nógrád 27 és Csongrád 3 települése, gyakorlatilag azonos TRI-vel (42,7, illetve 42,6). Mint a továbbiakban bemutatjuk, Nógrád első pillantásra talán meglepő helyzete a bevándorlásokkal függ össze. A Dunántúlnak a Balaton vonalától délre elhelyezkedő megyéinek, Zalának, Somogynak, Tolnának és Baranyának az aprófalvas területei (455 falu) még átlag fölötti státusú lakossággal rendelkeznek. A Dunától keletre fekvő országrész még nem említett megyéi közül csupán Heves 11 településének indexe haladja meg valamelyest az átlagot, az összes többi kisebb-nagyobb mértékben elmarad tőle. Hajdú-Bihar megyéből ugyan csupán 5 falu tartozik ebbe a csoportba, státusmutatójuk azonban a legalacsonyabb (21,9), de Szabolcs-Szatmár-Bereg 34 és Borsod-Abaúj-Zemplén 126 falváé is alig magasabb ennél (24,9, illetve 25,5). Bács-Kiskun, Békés, Pest és Jász-Nagykun-Szolnok aprófalvainak indexe alulról közelít az átlaghoz.

5.29. táblázat: Az aprófalvak megyénkénti rétegződési és vándorlási jellemzői

Megye	A falvak száma	A lakónépesség		Az 1989 után beköltözők			
		száma	TRI-je	száma	aránya (%)	TRI-je	közül a megyén belül vándorlók aránya (%)
Baranya	191	48 557	34,5	10 105	20,8	44,9	87,3
Bács-Kiskun	5	1 563	32,4	291	18,6	71,3	68,4
Békés	4	1 319	31,0	259	19,6	41,8	62,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	126	32 290	25,5	4 527	14,0	39,2	83,4
Csongrád	3	1 437	42,6	457	31,8	37,2	82,7
Fejér	5	1 571	79,6	313	19,9	231,1	62,0
Győr-Moson-Sopron	43	11 606	79,4	1 494	12,9	62,0	77,4
Hajdú-Bihar	5	1 485	21,9	288	19,4	32,9	57,3
Heves	11	4 001	35,3	675	16,9	30,1	57,5
Komárom-Esztergom	5	1 828	57,1	316	17,3	104,6	63,9
Nógrád	27	7 467	42,7	957	12,8	86,8	64,5
Pest	5	1 678	33,1	296	17,6	43,0	58,8
Somogy	99	27 968	38,4	5 522	19,7	38,0	71,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	34	10 762	24,9	1 481	13,8	24,0	68,7
Jász-Nagykun-Szolnok	5	1 833	32,7	318	17,3	37,6	70,1
Tolna	29	10 026	36,6	1 590	15,9	43,8	62,6
Vas	115	31 510	60,2	4 312	13,7	98,5	69,7
Veszprém	92	24 616	43,9	4 506	18,3	48,8	73,3
Zala	136	30 036	38,7	4 195	14,0	40,2	74,0
Összesen	940	251 553	33,8	41 902	16,7	43,3	x

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

Az aprófalvak csoportjának társadalomszerkezete egészében a legproblémásabb a település-csoportok között. Ennek okait egyrészt népességük demográfiai jellemzőiben találhatjuk meg, mindenekelőtt az elöregedett korstruktúrában. Ehhez járul még a rétegződési indexben is kifejezésre jutó, de külön említésre is érdemes alacsony iskolai végzettség. A legfeljebb 8 osztályllyal rendelkezők aránya 70%, a diplomásoké mindössze 2. Egyetlen felsőfokú végzettségű sem él 101 településen., 6 településnek pedig nincs érettségizett lakója. Gagyapátiban, Tornabarakonyban, Tornakapolnán és Iborfián sem érettségizett, sem diplomás ember nem él, igaz, mindegyikük népességszáma 30 alatti. Az idősor és az alacsony iskolai végzettség összefüggését mutatja, hogy a 60 év fölöttiek 95%-a maximum 8 általánossal rendelkezik. A fiatalabb korcsoportokban jobb a helyzet, a 25–39 évesek között az érettségizettek aránya 16%, a felsőfokúaké 3,8,% a 40–59 évesek között pedig 13, illetve 3,4%. A településeknek alig több mint a felén, 767 helyen élt az elit társadalmi csoportba tartozó személy, de 41 helyen hiányzott a felső középbe tartozó is. Az iskolázottabb, vagy más megközelítésben a magasabb társadalmi rétegekbe tartozók hiánya csonka, roncsolt társadalomszerkezetre utal, ahol éppen azok nincsenek jelen, akik integrálnák a helyi közösséget, képesek lennének érdekeik megjelenítésére, a vegetáláson túlmutató célok kijelölésére és valamiféle fejlődés előmozdítására. A települések státusa közötti különbségek egyetlen településcsoportban sem olyan extrémek, mint amik az aprófalvak között kimutathatók. Itt található az ország legmagasabb státusú települései

(Kisgyalán, Farkasgyepű, Pinnye, Petrikeresztúr, Újbarok, Pusztacsanád, Hegyhátsál, Vaskezes, Vasalja, Magyarszentmiklós – 320 fölötti indexszel), ugyanakkor a másik véglet, a roncsfalvak községei is ide tartoznak (Csenyéte, Tormanádaska, Bódvalenke, Tiszaberek, Rakaca, Gacsály, Bojt, Garbolc, Kántorjánosi, Tésenfa – valamennyi 15 alatti TRI-mutatóval).

Az 1990-es években a népességnek nagyobb aránya (16,7%) vándorolt be az aprófalvakba, mint a falvak csoportjába. A másik lényegi eltérés a települési lejtő alján elhelyezkedő két településtípus között, hogy az aprófalvakban letelepedők minden megyében számottevően kisebb arányban érkeztek a megyén belülről (57–87), mint a falvak esetében (84–95). Ennek magyarázata a helyi társadalmak szétesettségében, gyenge kohéziójában rejlik, amikor is azok nem működnek szűrőként, és az új lakóknak nem kell olyan módon beilleszkedniük a helyi társadalomba, ahogyan azt a kisvárosok példáján bemutattuk, ugyanis ezek a települések bárki előtt nyitva állnak. Emiatt a megyénkénti bontásban találhatunk szélsőségesen magas és szélsőségesen alacsony státusú betelepülőket fogadó aprófalvakat. Fejér és Komárom-Esztergom megyében ugyan kevés település szerepel a kategóriában, és a betelepülők száma sem magas, de közel ötödét tették ki a népességnek 230, illetve 100 fölötti indexszel úgy, hogy kevesebb mint 64%-uk érkezett a megyén belülről. Vas megyében sok aprófalva mellett is százhoz közelít a bevándorlók státusa, és nem éri el a 70%-ot azok aránya, akiknek az előző lakóhelye is a megyén belül volt. Az említett dunántúli megyékkel ellentétben Hajdú-Bihar és Heves aprófalvait nagyon alacsony státusú csoportok választották, ráadásul több mint négytizedük a megyén kívülről. Nagy valószínűséggel térségi slumok szerepét betöltő, az alacsony státusú népesség parkoló pályáiként működő helyek jöttek létre, méghozzá Hevesben egy a többi településtípus esetében feltörekvő jegyeket mutató térségben. Funkcionálisan a jelenség teljesen érthető, hiszen az elesett és szegény embereknek is élni kell valahol. Szabolcs-Szatmár-Beregben még tisztábban mutatkozik meg ez a képlet, majdnem 70% ugyan a megyén belülről bevándorlók aránya, rétegződési mutatójuk azonban csupán 24, ami – ha csak 0,9 ponttal is, de – elmarad a megye aprófalvainak teljes népességét jellemző értéktől. Borsod-Abaúj-Zemplénben a legszegényebbek nem az aprófalvakat, hanem a falvakat választották, bár az aprófalvak új lakóinak TRI-je is mindössze 39,2, miközben itt a második legmagasabb a rövid távon migrálók aránya. A Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyével földrajzilag is határos két alföldi megyében, Hajdú-Biharban és Jász-Nagykun-Szolnokban kevés az aprófalvak száma, így kevesen is vándoroltak be azokba, ugyanakkor nagyon alacsony státusú emberek. Hajdú-Biharban volt a legmagasabb (42%) a megyén kívülről betelepülők aránya, de Jász-Nagykun-Szolnokba is 30% kívülről érkezett. Míg tehát Borsod-Abaúj-Zemplénben volt elegendő belső forrás alacsony státusú vándorlókból, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg aprófalvai szélesebb körből vonzották a szegény, periférikus helyzetű csoportokat. Ahogyan a Dunántúlon a Balaton vonalától északra fekvő megyéket rendre magas státusú területként tudtuk azonosítani, ami jobbra az aprófalvak helyzetében is megmutatkozott, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés és Jász-Nagykun-Szolnok szintén összefüggő, az aprófalvak rétegződési tu-

lajdonságaiban is hasonló jellemzőket mutató tömbbé állt össze. Két további, ezzel a tömbbel szomszédos alföldi megye részben eltérő karakterű. Bács-Kiskun 5 aprófalvának népessége alacsony TRI-értékű, viszont az 1990-es években betelepülők státusa magas. Csongrádban a 3 aprófalva lakónépességének rétegződési indexe átlag feletti, viszont a beköltözőké az alatt maradt, ráadásul utóbbiak a lakosság háromtizedét alkotják, tehát leszálló pályán mozogtak a vizsgált időszakban. A Dunántúlra visszatérve Győr-Moson-Sopron aprófalvainál azt figyelhetjük meg, hogy eltérően az összes többi településcsoporttól, ebben a nagyon kiegyenlített társadalomszerkezetű megyében a betelepülők státusmutatója – bár jóval meghaladja az összes aprófaluba költöző értékét – elmarad a teljes népességétől. Ebben szerepe lehet annak, is, hogy közel negyedüknek más megyében volt az előző lakóhelye, de arra is utal, hogy a települési hierarchia alján elhelyezkedő aprófalvakig érve egyszerűen kimerült a magas státusú vándorlók forrása. Természetesen ez erősen viszonylagos értelmű, mivel a legtöbb megyében, főleg a Dunától keletre szinte bármelyik településcsoportban megfelelő lenne a 62-es mutató. Veszprém ugyan része az ország kiegyenlített társadalmi rétegződéssel jellemezhető területeiből álló tömbnek, és aprófalvai lakónépességének, valamint új lakóinak státusa is átlag feletti, falvainak és aprófalvainak társadalomszerkezete azért sérülékenyebb, mint Győr-Moson-Sopron vagy Vas megye esetében. Zala megye egy része inkább a Nyugat-Dunántúlhoz, másik része inkább a Dél-Dunántúlhoz húz, ami megmutatkozik aprófalvai helyzetében is. A lakónépesség indexe még átlag feletti, a beköltözőké pedig ennél magasabb valamivel, de már elmarad az összes aprófalut választó vándorló átlagától. A Dél-Dunántúl megyei közül Baranyában volt a legmagasabb az aprófalvakba költözők száma, több mint 10 ezer, túlnyomó többségük a megyén belül vándorolt. A teljes népesség és a költözők státusa is kevéssel meghaladta a megfelelő csoportok átlagát. Tolna helyzete az indexek tekintetében hasonló, de 29 aprófalva az új lakóknak közel négytizedét a megyén kívülről fogadta. Somogyban Baranyához hasonlóan az aprófalvak népességének közel ötöde 1989 után vándorolt be, státusuk azonban gyakorlatilag megegyezett a teljes népességével, és elmaradt az összes aprófaluba költöző átlagától, ami arra mutat, hogy az 1990-es években Somogy ezen települései megrekedtek korábbi állapotukban, és nagyban különböztek a Dunántúl többségétől. Pest megyéből mindössze 5 település tartozott az aprófalvak csoportjába, a bevándorlók hattizede mozgott a megyén belül, 27%-uk a fővárost hagyta el. A teljes népesség és a beköltözők státusmutatója is a megfelelő csoportok átlaga szerint alakult.

Budapestről az 1990-es években közel 2200 fő költözött az aprófalvak valamelyikébe. A szülőfalujukba visszatérőket már elemeztük. Az összes kivándorló között magasnak bizonyult a nyugdíjasok és a munkanélküliek aránya, de ez az új lakóhely megyéje szerint változott. A Szabolcs-Szatmár-Bereget és Borsod-Abaúj-Zemplént választók között 14% fölötti volt a munkanélküliek aránya, Győr-Moson-Sopronban kevesebb mint 2%. Státusuk jól igazodott annak a területnek az aprófalvaiéhoz, ahova költöztek, így Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg esetében 36,3, illetve 41 volt, ellenben Győr-Moson-Sopronban száz fölötti, Vasban 74,3. Kivétel is akadt azért, a Baranyába vándorló 150 fő mutatója majdnem elérte a 90-et.

Az aprófalvak rétegződési és vándorlási jellemzőinek vizsgálata is a térségi determináció erősségéről és fontosságáról győzhetett meg bennünket. Az aprófalvak státusa jól illeszkedik ahhoz a térségéhez, ahol fekszenek, és ennek megfelelő betelepülőket vonzottak.

Urbanizációs szempontból az egyik fő megállapításunk az, hogy az aprófalvakat – amint az a helyben rendelkezésre álló szolgáltatásokból és a rétegződési jellemzőkből is kiderült – 1990 előtt és azt követően is elkerülte az urbanizáció, megmaradtak minden vonatkozásban rurális térségnek. Az egész magyarországi urbanizáció gyengeségének, töredékességének egyik bizonyítéka, hogy a településhálózatnak ez a része jószerivel érintetlen maradt tőle. Az urbanizáció erejéről az is rossz bizonyítványt állít ki, hogy az aprófalvakba vándorlóknak közel a fele városiasodottnak tekinthető településcsoportból érkezett, ahol vagy a munkaerőpiacról szorult ki, vagy nyugdíjassá válva hagyta el a várost. Ez utóbbi kör azt mutatja, hogy a városok azok egy részét sem asszimilálták, akik korábban a munkalehetőségek miatt oda költöztek, és a városi életmód, életforma kötőereje csak addig tartott, amíg aktív keresők voltak. Funkcionális nézőpontból sem szívderítő az aprófalvaknak a településhálózaton belül jutott szerep. Néhány dunántúli megye kivételével az alacsony státusú, szegény, elesett társadalmi csoportok lakó- és gyűjtőhelyei, akik megtették azt a „szívességet”, hogy a világ szeme elől eltűntek a települési hierarchia alján elhelyezkedő aprófalvakban. Magyarország térbeli társadalomszerkezetének egyik sajátossága, hogy a világ számos más helyétől eltérően a mélyszegénység nem tipikusan nagyvárosi jelenség, tömegesebben kötődik a falvak és aprófalvak vegetáló világához.

5.13. Az elvándorlások hatása a településcsoportok társadalomszerkezetére

A fentiekben mind a 12 településcsoportra megvizsgáltuk a bevándorlásoknak a társadalomszerkezetre gyakorolt hatását. A migráció egyik fontos velejárója, hogy értelemszerűen következményekkel bír annak a településnek – esetünkben településcsoportnak – a társadalmi jellemzőire is, ahonnan az emberek elköltöznek. A kibocsátó településcsoportokról is szerepel gyakorlatilag minden információ az előző alfejezetekben, a könnyebb áttekinthetőség érdekében mégis hasznosnak véljük, ha röviden összefoglaljuk abból az aspektusból is, miként érintette a vándorlás a települések különböző köreit.

A 2001. évi népszámlálás során összeírt népességnek az előző lakóhelyre vonatkozó adatai alapján a településcsoportok közötti vándorlások legnagyobb vesztese a főváros volt, amely több mint 88 ezer fős mínusszal zárta az 1990 és 2001 közötti időszakot. Miközben a bevándorlók száma is tetemesnek bizonyult, a többi településcsoportban több mint 185 ezer olyan személy (a megmaradt népesség tizede) élt, akinek Budapesten volt az előző lakóhelye. A népességcsere rontott a főváros rétegződési jellemzőin, mivel az új lakók státusmutatója mintegy 12 ponttal elmaradt a kiköltözőkétől, ennek hatására a fővárosi szuburbia, ahol a fővárost elhagyók többsége, több mint 100 ezer fő, és különösen a magas státusú népesség lecsapódott, TRI-értékében meg is előzte. A két szuburbán jellegű településcsoport, továbbá az

agglomerációs falvak és az üdülőfalvak kivételével a többi településcsoporttal Budapest a vándorlók státusa szempontjából nyereséggel jött ki a népességcseréből.

5.30. táblázat: A vándorlások településcsoportonkénti főbb jellemzői²⁴

Településtípusok	A népesség	Az 1989 után		A vándorlások egyenleg (fő)	A népesség TRI-értéke	Az elvándorlók
		bevándorlók száma (fő)	elvándorlók			
Budapest	1 777 921	97 705	185 810	-88 105	75,1	84,7
Budapest szuburbiája	631 725	134 566	51 380	83 186	77,0	72,8
Megyei jogú városok	2 033 919	131 760	186 641	-54 881	53,8	65,9
Vidéki szuburbia	122 695	36 658	21 821	14 837	57,5	59,5
Középvárosok	935 748	77 258	86 888	-9 630	54,2	62,7
Kisvárosok	891 756	70 931	76 485	-5 554	46,5	53,9
Üdülővárosok	74 492	9 934	10 210	-276	57,6	65,2
Városiasodó települések	663 449	61 535	69 715	-8 180	38,2	45,7
Agglomerációs falvak	317 644	57 752	55 514	2 238	60,8	56,9
Üdülőfalvak	270 152	40 496	37 374	3 122	51,0	56,1
Falvak	2 227 261	219 702	152 710	66 992	40,6	49,2
Aprófalvak	251 553	34 218	37 967	-3 749	33,8	39,9
Összesen	10 198 315	972 515	972 515	0	50,4	59,6

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítások.

A főváros szuburbán övezete zárta a vizsgált időszakot a legnagyobb vándorlási nyereséggel, mégpedig oly módon, hogy a bevándorlók státusindexe valamennyi településcsoport közül a legmagasabb volt, és jóval meghaladta az elvándorlókét, így az ország legmagasabb státusú térsége alakult ki, szorosan összefonódva a hasonló rétegződési jellemzőket felmutató fővárossal. A lakóhelyet változtató majdnem 150 ezer főből 98 ezer a szuburbián belül mozgott 91,6-os TRI-vel, de 23 ezren a fővárosba költöztek vissza ugyancsak magas (93,3) státussal. Ezt a csoportot az urbanizáció negyedik fázisának, a reurbanizálódás képviselőinek tartjuk. A szuburbiából alacsony státusú csoportok távoztak az aprófalvakba, a kisvárosokba és a városiasodó településekre, összesen mintegy 4700 fő. Rétegződési szempontból a településcsoportokból az agglomerációs települések, az üdülőfalvak és a falvak kivételével magasabb státusú lakókat fogadott, mint amilyeneket kibocsátott.

A második legnagyobb vándorlási veszteséget a megyei jogú városok produkálták, természetesen nem függetlenül attól a tényről, hogy a településcsoport népességszáma meghaladta a 2 millió főt. A 2001. évi lakosságszám 9%-át tették ki a más településcsoportban élő elvándoroltak. A népességcsere a társadalomszerkezetüket is hátrányosan érintette, mivel az elköltözők indexe valamivel felülmúlta a beköltözőkét. A megyei jogú városokból a legtöbben (több mint 50 ezer fő) a falvakba távoztak, a második legnépesebb csoportot (32 ezer fő) a fővárosi szuburbiába áttelepülők alkották. Ezen a két fő vándorlási pályán gyökeresen eltérő

²⁴ A táblázatban csak a településcsoportok között vándorlók adatait vettük figyelembe, a külföldről, az egyéb és ismeretlen helyről beköltözőkével nem számoltunk. Ennek köszönhetően Magyarország vándorlási egyenlege 0.

karakterű népesség mozgott, az előbbieket státusa mindössze 45,1 volt, az utóbbiaké 129,1. A vidéki szuburbiába 12 ezren vándoroltak ki 83,4-es TRI-vel, ami hozzájárult a már korábban is megállapított tényhez, hogy míg a főváros környéki szuburbanizáció szociális karakterét az elit és a felső középosztály, addig a vidékiét inkább a középosztály határozta meg.

A vándorlások talán a vidéki szuburbia településeinek társadalmát kavarták fel leginkább. Népeség számuk arányában ennél a településcsoportnál volt a legmagasabb az elvándorlók (18%) és a bevándorlók (30%) hányada is, utóbbiak rétegződési indexe azonban 10 ponttal magasabbnak bizonyult (69,7). Az elvándorlók közül a legtöbben Budapestre, a középvárosokba és a falvakba távoztak, köztük a középvárosokat választók státusa emelkedett ki (78,5), amit a Budapestre költözőké követett (68,5), a legalacsonyabb értéket (49,4) a falvakba húzódnók mutatták. Mivel a kétszázat sem érte el a megyei jogú városokba áttelepülők száma, a kiemelkedően magas státusuk (125,8) ellenére is merésznek tűnne rajtuk keresztül a reurbanizáció jelenségét, legfeljebb annak halvány jelét azonosítani. A városiasodó településekre költöző 800 fő rétegződési indexe csupán 34,3 volt. A vidéki szuburbia élénk népességmozgása mögött határozott tendenciákat fedezhetünk fel: az ezen települések társadalomszerkezetéhez nem illeszkedő csoportok igyekeztek a státusuknak megfelelő új lakóhelyet találni.

A középvárosok számára a vándorlások több mint 9600 fős veszteséggel zárultak, esetükben a be- és a kiköltözők státusa között gyakorlatilag nem mutatkozott különbség, és mindkét mutató felülmúlta az állandó népességét. A legszélesebb migrációs pálya a falvak felé mutatott közel 39 ezer fővel, akiknek a státusa meghaladta az átlagot (64,2), sőt, a falvakba más településcsoportokból letelepedők közül ez az érték bizonyult a legmagasabbnak. Majdnem 15 ezren távoztak a megyei jogú városokba 70,2-es TRI-vel. Összességében a tendenciák azt mutatják, hogy Budapest és szuburbiája, a megyei jogú városok, a vidéki szuburbia, az üdülővárosok, az agglomerációs falvak és az üdülőfalvak irányába átlag feletti, a kisvárosok, a városiasodó települések és az aprófalvak, valamint a többi középváros felé átlag alatti státusú csoportok távoztak.

A kisvárosok 5500 főt vesztek a vándorlásokkal, a távozó státusa meghaladta az érkezőkét, így a mérleg nem csupán mennyiségi, hanem minőségi szempontból is veszteségesnek bizonyult. A magas státusúak az agglomerációs falvak, az üdülővárosok és a megyei jogú városok irányába, míg az alacsony státusúak a városiasodó települések, a falvak vagy másik kisváros felé távoztak. Az elemzés kisvárosokkal foglalkozó részéből azonban az is kiderült, hogy ezen településekre különösen erősen hat a térségi determináció, így a köztük levő különbségek rendkívül nagyok.

Az üdülővárosok vándorlási vesztesége 300 fő alatt maradt, és az érkezők magasabb státust képviseltek, mint a távozó. A csoport kis népességszáma miatt az elvándorlók száma alig haladta meg a 10 ezret, a legnagyobb számban Budapestre, a megyei jogú városokba és a falvakba költöztek. Az urbanus karakterű településtípusok felé magas státusúak áramlottak, kivéve a kisvárosokat, ahova a városiasodó településekhez hasonlóan alacsony, még a falvakétól és az aprófalvakétól is elmaradó rétegződési jellemzőjű csoportok vándoroltak ki. Az

üdülővárosok társadalomszerkezete a migráció által is alkalmazkodott speciális funkciójához, és a negyedik legmagasabb státusmutatójú településcsoportot alkották.

A városiasodó települések státusindexe városi jogállásuk ellenére a falvakétól is elmaradt, ezért, egyéb jellemzőikre is tekintettel, rurális karakterüket láttuk erősebbnek, és nem is soroltuk őket az urbanizált területekhez. A vándorlási mérlegük negatívummal zárult, az elvándorlók státusa meghaladta a teljes népességét és a bevándorlókét is. A legtöbben a falvakba, Budapestre és a megyei jogú városokba telepedtek át. A népesség összetétele miatt a távozók legmagasabb státusú csoportjának az indexe is mindössze 60 volt, a vidéki szuburbiába, a falvakba és aprófalvakba költözők a szegénység jegyeit viselték (33 és 39 közötti indexszel), csakúgy, mint azok, akik a településcsoporton belül mozogtak. Ezeknek a településeknek az állapotáról sokat elárul, hogy a bevándorlók rétegződési mutatója valamennyi településcsoport közül itt volt a legalacsonyabb, még az aprófalvakétól is elmaradt, a kilépőké pedig csak az aprófalvakét múlta felül. A városiasodó települések úgy működtek, mint a településcsoportok „kínai piaca”, ami csak a legszegényebbeket vonzotta, és kínálata is hasonló volt a többi településcsoport számára.

Az agglomerációs falvak vándorlási nyereséget produkáltak a vizsgált időszakban, teljes népességük státusa Budapest és szuburbiája után a harmadik legmagasabb volt, bevándorlóinak státusát pedig csak a fővárosi szuburbiába költözőké haladta meg. A migráció a vidéki szuburbiához fogható mértékben változtatta a helyi társadalmat, 2001-es népességének 17%-át tették ki azok, akik innen költöztek más településcsoportba, a betelepülőké felülmúlta a 18%-ot. Az elköltözők több mint négytizede Budapesten telepedett le ($TRI=89,1$), negyedük a megyei jogú városokban ($TRI=68,5$). A kisvárosokba és a rurális településcsoportok felé alacsony státusúakat bocsátott ki. Az agglomerációs falvak népességcseréje rétegződési szempontból valamennyi településcsoporttal szemben nyereséggel zárult, vagyis a beköltözők státusa minden településcsoportból magasabb volt, mint az oda költözőké, és ezzel a jellegzetességével egyedül állt.

Az üdülőfalvak pozitív vándorlási egyenleget mutattak fel, az elvándorlók státusa elmaradt a bevándorlókétól, és ez az agglomerációs falvak kivételével valamennyi településcsoporttal szemben egyenként is igaznak bizonyult. A legintenzívebb elvándorlás a fővárosi szuburbiába, a falvakba és a megyei jogú városokba irányult, átlagos, alacsony, illetve magas státusú csoportok formájában. Általában megfigyelhető, hogy a szegénynek minősíthető csoportok a rurális térségekbe távoztak, a legmagasabb indexűeket az üdülővárosok vonzották, igaz, onnan még ezt is lényegesen felülmúló lakókat fogadott. Az üdülőfalvak markánsan elkülönülnek a falvaktól, a vándorlások hatására sajátos, az idegenforgalomra épülő karakterhez igazodó társadalomszerkezetük megerősödött.

A fővárosi szuburbiát követően a második legnagyobb, majdnem 67 ezer fős vándorlási nyereséget a falvak mutatták fel, a bevándorlók és az elvándorlók státusa közötti különbség nem érdemi. Az elköltözők tömegesen jelentek meg a megyei jogú városokban (40 ezer fő), a középvárosokban (29 ezer fő) és a városiasodó településeken (20 ezer fő). Az előbbi két tele-

püléscsoportot nagyon hasonló státusúak célozták meg, a városiasodó településekre költözők indexe azonban csak az aprófalvakba költözőkét múlta felül. A falvak átlagához képest magasnak mondható státusú csoportokat a főváros és szuburbiája vonzotta (TRI=63,2, illetve 60,8). Fontos kiemelni, hogy a falvak 6 településcsoporttal szemben (a két szuburbán típus, középvárosok, kisvárosok, üdülővárosok, aprófalvak) státusnyereséggel jöttek ki a népességcseréből, igaz, ez alapvetően alacsony indexértékek mellett valósult meg, az új lakók között a csúcstól az említett budapesti érték jelentette, a vidéki beköltözőknél pedig a középvárosokból érkezők 64,2-es TRI-je. A falvakat a többi településcsoport irányába elhagyó közel 153 ezer fő státusának relatíve kis szórása azt mutatja, hogy nem rendelkeztek már magas státusú mobil rétegekkel.

A vizsgált időszakban az aprófalvak vándorlási egyenlege negatív volt, a vidéki szuburbiát és az agglomerációs falvakat követően lakónépességükhöz viszonyítva a harmadik legmagasabb értéket mutatta az elköltözötték aránya (15%), igaz, ez abszolút értékben csak 38 ezer főt tett ki. A legtöbben a települési hierarchiában eggyel fölöttük lehelyezkedő falvakba költöztek, ezt követően a megyei jogú városok, a kisvárosok, a városiasodó települések és a középvárosok bizonyultak a legvonzóbbnak, míg a szuburbiák és az agglomerációs falvak felé alig vezettek migrációs pályák. A kivándorlók egyik csoportjának indexe sem érte el a 60-at, a városiasodó településekbe, az üdülőfalvakba és a falvakba vándorlóké pedig 40 alatt maradt. Ennek ellenére az aprófalvak a migrációs cseréből hat településcsoporttal szemben – a falvakhoz hasonlóan – nyereséggel jöttek ki. Ennek magyarázatát egyrészt a szülőhelyükre visszatérőkben látjuk, másrészt abban a szerkezeti okban, hogy a nagyon alacsony státusú aprófalvakba (és ez tulajdonképpen igaz a falvakra is) a magasabb státusú településcsoportokból ennek megfelelő bevándorlók érkeztek. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mint már kiemeltük, az aprófalvak népességének társadalmi jellemzői térségenként, megyénként minden más településcsoportnál jobban különböznek, és a Dunántúl északi részének aprófalvaiban megjelenő kiemelkedő státusú csoportok az átlagot felfelé mozdították.

A településcsoportok vándorlási jellemzőinek és rétegződési tulajdonságainak az 1990-es évekbeli alakulását talán fázisú mennyiségű adat felhasználásával igyekeztünk bemutatni, de ezekkel is jószerevével csak annak a trivialisnak és közhelyszerű tudásnak a megerősítéséhez jutottunk, hogy a társadalmi csoportok lakóhely-változtatásukkor is a hasonlóak társaságát kedvelik és keresik. A vizsgált időszak migrációja és térbeli társadalomszerkezeti változásai is tulajdonképpen ennek a jegyében zajlottak. A hasonló társadalmi helyzetű csoportok mindennapi életében hasonló vonzások és taszítások, kihívások és kényszerek jelentkeztek, amikre a lakóhelyük megválasztásával is hasonló válaszokat adtak. A földrajzi és a társadalmi térben való helykeresés jegyében teltek az 1990-es évek, és a folyamat természetesen nem zárult le 2001-ben, de adatainkkal csak eddig a pontig tudtuk követni őket. Más nézőpontú kutatást igényelne annak a jelenségnek a részletes feltárása, hogy egy településen, vagy településcsoportban egy társadalmi réteg jelenléte, súlya mikor éri el azt a kritikus tömeget, amikortól a karakterét olyan erővel határozza meg, hogy tömegesen a hasonló

sátusúakra gyakorol vonzást, a társadalmi szerkezetben nagyobb távolságra elhelyezkedőket pedig taszítja. A vándorlásoknak ez a rendje és tendenciája azonban jól megragadhatóan bizonyult a településcsoportokon keresztül. Az urbánus-rurális tengely mentén kialakított településcsoportok közül különösen a speciális funkciók mentén elkülönítettekénél, így a szuburbán és az idegenforgalmi jellegűek esetében különösen tisztán kibontakozott, hogy rétegződési jellemzőik a vándorlások következtében a funkcióknak megfelelően formálódtak. Budapest mellett a megyei jogú városok méretüknél fogva a térben is kellőképpen tagoltak ahhoz, hogy a társadalomszerkezetük is ennek megfelelően alakuljon, helyet biztosítva a legkülönbélebb, a térben is többé-kevésbé elkülönülő társadalmi csoportoknak. A budapesti kerületek példáján ezt részletesen be is mutattuk, de a megyei jogú városok esetében is hasonló tagoltság áll fenn. A kisebb népességszámú településeknél – elsősorban a falvak és az aprófalvak csoportjában – már tömegesen megfigyelhető a homogenitás irányába mutató társadalomszerkezet. A súlyos térbeli társadalmi egyenlőtlenségek pregnáns megjelenési formája ezeknek a térségi slumoknak a léte, amikor nem településen belül, hanem a településhálózat elemei között bontakozik ki a különböző rétegződési helyzetű csoportok elkülönülése, szegregálódása. Ez egyébként nem csupán a falvak egy körében összetorlódó roncs társadalmakra vonatkozik, hiszen mint láttuk, a legmagasabb státusú települések is ebben a körben találhatóak. A területfejlesztési és a területi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló politikák kudarcát azonban mégis az teszi nyilvánvalóvá, hogy kialakultak és jól azonosíthatók a keleti országrészben, de a Dunántúlnak a Balaton vonalától délre elhelyezkedő részén is nagy összefüggő térségek, ahol a településhálózat elemei az aprófalvaktól a falvakon, a városiasodó településeken és a kisvárosokon át egészen a középvárosokig terjedően társadalomszerkezetükben erősen erodálódtak. Álláspontunk a településcsoportok és a régiók, megyék szintjén elvégzett elemzés tényeire alapozva egyértelmű és határozott: továbbra is kudarcra és eredménytelenségre ítélt minden olyan fejlesztési és a területi egyenlőtlenségek csökkentését célzó politika, amely nem az érintett térségek társadalmának rekonstruálásából indul ki. Az érintett és szóban forgó vidékek helyi társadalmainak roncsoltsága olyan mértékű, hogy hiányoznak belőle azok az elemek, akik a fejlesztési törekvések hordozói lehetnének. Amíg a fejlesztési törekvések csupán pályázati pénzek elosztására és odaítélésére korlátozódnak, addig azok legfeljebb a „projekt osztályt” hizlalják, annak a megélhetését biztosítják, és esetleg a döntéshozók lelkiismeretét nyugtatják, hogy ők írtak ki pályázatot, adtak (valamennyi) pénzt, és tessék, a fránya területi különbségek mégsem akarnak csökkenni.

Aforizmaszerűen úgy összegezhethetnénk, hogy felzárkózásra az a település képes, ahol össze tud állni egy tarokk (esetleg ulti) társaság. Ez ugye két elemet foglal magában: a megfelelő képzettséggel és képességekkel rendelkező emberek minimális körét, valamint a köztük fennálló szociális kapcsolatot.

Az adataink és az elemzés empirikus része ugyan 2001-ig zárul, a tendenciák azonban kivetíthetők az ezt követő évekre is. A településcsoportok társadalomszerkezetének vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy az áttekintett időszak Magyarországon a *zsugorodó tár-*

sadalom koraként fogható fel. Ez alatt azt értjük, hogy a társadalmpolitika tudomásul vette (tudatosan vagy hallgatólagosan), hogy a legszegényebb, legelesettebb társadalmi rétegek a településhálózatban és a földrajzi térben is erőteljesen koncentrálnak, miközben a magasabb státusú csoportok közül akik tehették, elhagyták ezeket a térségeket, amelyeket a foglalkoztatási és munkaerő-piaci válság különös erővel sújtott, és ezt tetézte az állami intézmények kivonása, a tömegközlekedés, a közösségi szolgáltatások „racizása”, leépítése. Az állam de facto kivonult ezekről a területekről, feladva őket, és magukra hagyva az ott élőket, szemet hunyva a társadalom alatti létformák kialakulása fölött. Ilyen értelemben beszélünk zsugorodásról. Egy bizonyos: a keletkezett károk felszámolása nagyságrendekkel többbe fog kerülni, mint amennyit megspóroltak a költségvetési, pénzügyi okoskodással – ha lesz egyáltalán ilyen szándék.

A zsugorodó társadalom, a kor civilizációs lehetőségeitől, a közösségi szolgáltatások jelentős részétől megfosztott, ruralitásukban érintetlen térségek a hazai urbanizáció kritikáját is jelentik.

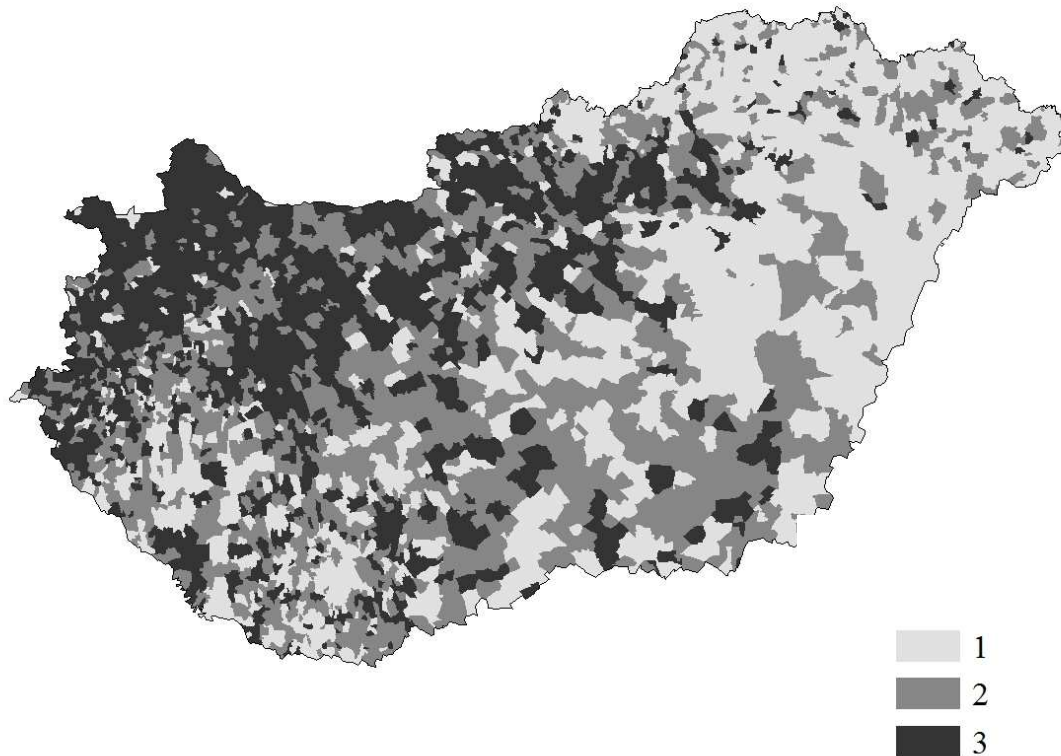
5.14. A térségi determináció

Dolgozatunkban elemzési egységként tematikánkhoz, az urbanizáció vizsgálatához illeszkedően az urbánus-rurális tengely mentén kialakított településcsoportokat használtuk. A vidéki településcsoportok részletes elemzésekor a budapesti szuburbia kivételével minden esetben megállapítottuk, hogy a településcsoportokon belül is markáns különbségek mutatkoznak úgy a TRI-vel mért társadalmi státus, mint a migráció estében aszerint, hogy az ország mely térségében helyezkednek el. A hazai területi kutatásokban jól ismert a regionális beágyazottságnak vagy regionális determinációnak nevezett jelenség kötőereje. A vizsgálatok többsége a gazdasági teljesítményekből, a GDP-hez való hozzájárulásból, az egy főre jutó GDP mértékéből és annak változásából, az ipari termelés adataiból, a beruházások értékéből, a külföldi tőke jelenlétéből jutott ilyen következtetésekre. (Lásd például KSH 2010.) A különböző elemzések a régióktól a megyéken át a kistérségekig tárták fel a területi különbségeket, amelyeknek a mintázata alapvetően egybevágh azokkal az eredményekkel, amelyekre az előző fejezetekben mi is jutottunk (például Faluvégi 2000; Csatári 2010).

A településcsoportok településeit TRI-értékeik alapján harmadokra osztottuk, az 1. csoportba kerültek a legalacsonyabb, a 2. csoportba a közepes, a 3. csoportba a legmagasabb TRI-vel rendelkezők. A településcsoportok felső harmadába tartozó települések többsége a már ismert mintázat szerint a Dunántúlon, a Balaton vonalától északra található. Győr-Moson-Sopron megye és Vas megye északi része meglehetősen egységes tömböt alkot, kevés a közepes, és elenyésző az alacsony státusú települések száma. Megszakításokkal, beékelődésekkel Veszprém, Fejér és Komárom-Esztergom megyék is ehhez a tömbhöz csatlakoznak. A budapesti agglomerációtól északra, Nógrád és Heves megyébe benyúlva rajzolódik még ki egy terület, ahol magas státusú települések csoportosulnak, ezen kívül az ország többi területén csak szórványosan fordulnak elő. A Dunától, de különösen a Tiszától keletre, elsősorban Bor-

sod-Abaúj-Zemplénben, Szabolcs-Szatmár-Beregben, Hajdú-Biharban és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legalacsonyabb státusú harmadba tartozó települések nagy, homogén területeket alkotnak, ennél csak valamivel kedvezőbb a helyzet a Dél-Dunántúlon.

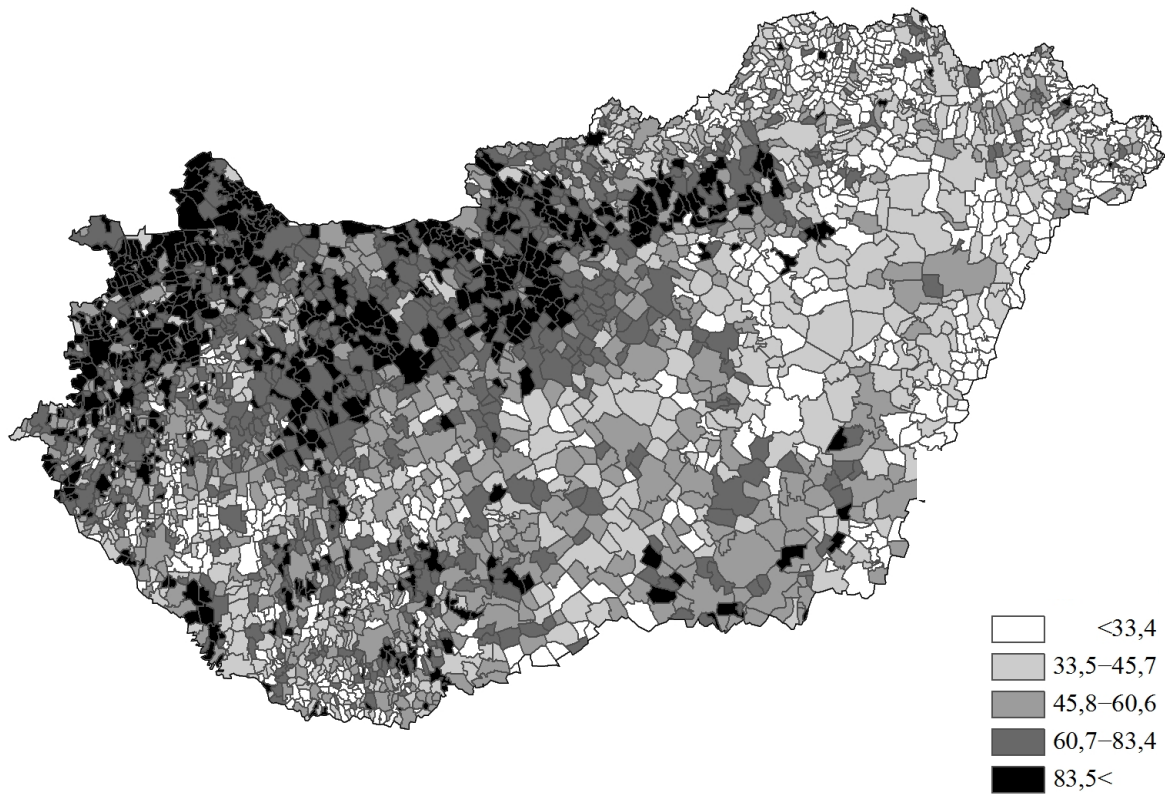
5.6. térkép: A településcsoportok településeinek TRI szerinti megoszlása

A településcsoportokon túllépve a teljes magyar településállományt ötödökbe soroltuk lakónépességük TRI-értékei alapján, ez látható az 5.7. térképen.

Az ötödök alapján az előzőhöz nagyon hasonló, de talán még plasztikusabban megjelenő képet nyertünk. Nagytájként elkülönül a Dunántúlnak a Balaton vonalától északra elterülő része, azon belül is kiemelkedik Győr-Moson-Sopron és Vas megye északi része, Veszprém és Fejér megyék Veszprém és Székesfehérvár körül csoportosuló része, a budapesti agglomeráció, illetve ahhoz csatlakozva egyik nyúlványként Komárom-Esztergom északi része, illetve egy másik nyúlványként az M5-ös autópálya mentén egy sáv. Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és a Tiszántúl belső területeit, valamint a Romániával határos sávot masszívan alacsony státusú települések uralják. A Dél-Dunántúlon Baranyában és Tolna déli részén valamennyi ötöd reprezentált, Somogyot a Balaton-parti települések kivételével Tolna északi és Fejér déli részéhez hasonlóan a közepes vagy annál alacsonyabb státusú települések jellemzik.

5.7. térkép: A települések TRI-érték szerinti ötödei

Következtetésünk az, hogy a térségi determináció kétséget kizáróan létezik, azonban nem regionális, nem is megyei szinten, hanem annál kisebb körzetekben ragadható meg. A területi különbségeket az elemzések többsége gazdasági mutatók segítségével mutatja be. Társadalmi jelzőszámként leggyakrabban az iskolázottsági szintet, illetve a foglalkoztatottsági jellemzőket alkalmazzák. A kérdés az, hogy a területi különbségek fenntartásában a gazdasági teljesítőképesség differenciáltságának, vagy a társadalomszerkezeti jellemzőknek tulajdoníthatunk primátust? Egyrészt ezek nyilván szorosan összefüggenek. Részletesen és hosszadalmasan bemutattuk, miként áramlanak a magas státusú rétegek a státusuknak megfelelő, és egyúttal gazdaságilag fejlettebb térségek felé. Azt is látni kell azonban, hogy a térszerkezeti kötöttségek évtizedeken és rendszereken átívelően hatnak, sokkal inkább a stabilitással, mint a változékonysággal írhatók le. A későbbiekben még hangsúlyosan visszatérünk arra, hogy meggyőződésünk szerint a kialakult helyzeten az eddig alkalmazott területfejlesztési eszközökkel és gondolkodásmóddal nem lehet változtatni, olyan szemléletbeli megújulásra van szükség, ami a társadalomszerkezeti különbségek csökkentését tartja céljának. Csak a drámai térbeli társadalomszerkezeti szakadékok „feltöltése” vezethet területi kiegyenlítődéshoz. Tudni kell azonban azt is, hogy a globalizáció erői ehhez a legkisebb mértékben sem kedveznek.

6. Urbanizációs és térbeli társadalomszerkezeti mintázatok

A 2001. évi népszámlálásból rendelkezésre álló adatok alapján 1989 után a településcsoportok között 972 515 fő vándorolt, ami valamivel kevesebb mint az ország népességének 10%-a, de kellőképpen nagy sokaság ahhoz, hogy az urbanizáció folyamatáról és a térbeli társadalomszerkezet változásairól megalapozott következtetéseket vonhassunk le. A lakóhely-változtatások száma összességében ennél természetesen jóval nagyobb volt, hiszen a fenti közel 10%-ba nem számoltuk bele az ugyanazon településcsoportba tartozó települések közötti, illetve a településeken belüli költözködések. Az alábbiakban először azt foglaljuk össze, hogy a feltárt migrációs mozgások az urbanizáció ismert szakaszai közül melynek, melyeknek felelnek meg.

6.1. Szuburbanizáció

Az államszocializmus alatti magyarországi urbanizációval foglalkozó irodalom áttekintésekor úgy foglaltunk állást, hogy a városi agglomerációs övezetek népességnövekedése elsősorban intenzitásában, de szociális karakterében sem tekinthető valódi szuburbanizációnak. A politikai, gazdasági és jogi változások a családok tömegei számára teremtettek olyan feltételeket, hogy az 1990-es években nagy hullámokban hagyták el elsősorban a fővárost, de a jelenség jól azonosíthatóvá vált a vidéki nagyvárosok környezetében is. Okkal nevezhetjük az 1990-es éveket a magyarországi szuburbanizáció évtizedének, amit a vándorlási adatok is jól alátámasztanak. Az összes településtípus közötti lakóhely-változtatók mátrixában a legnagyobb arányt, 10,7%-ot a fővárosból annak szuburbán övezetébe költözők alkották, és az összes vándorlás 13,8%-a irányult ebbe a településcsoportba. Ha hozzávesszük a vidéki szuburbában lecsapódott további 3,8%-nyi vándorlást, akkor a településcsoportok közötti migrációnak a hatodát tekinthetjük explicit módon szuburbanizációs jellegűnek, még akkor is, ha a két településcsoportba beköltözők közül nyilvánvalóan nem mindenki ilyen motivációtól vezetve érkezett. Ugyanakkor a – főként vidéki – városok vonzáskörzetében számos további településre költöztek olyan családok, akik minden tekintetben beilleszthetők a szuburbanizálódók kategóriájába, de ezen települések népességének és lakásállományának gyarapodási üteme alatta maradt a szuburbán lakóhelyekkel szemben támasztott kritériumoknak. Jól megkülönböztethetően elvált egymástól a főváros környéki és a vidéki szuburbanizáció szociális karaktere. A fővárosi szuburbán övezet kialakulásának, felfutásának motorját az elit és a felső középosztály adta: mint kimutattuk, kiemelkedően magas státusú az itt megjelent népesség, szemben a vidéki szuburbia határozott középosztályi jellegével. A szociális karakter különbözősége a kibocsátó területek rétegződési sajátosságaival magyarázható. A fővárosi szuburbában letelepedettek több mint háromnegyedének az előző lakóhelye az átlagában is magas státusú Budapesten volt, ahonnan ezt az átlagot is magasan felülmúló csoportok választották új lakóhelyükül

a szuburbiát. Ennek a mozgásnak a településhálózatra és az ország térszerkezetére gyakorolt hatása óriási. Kialakult egy földrajzilag is jobbra összefüggő, magas urbanizáltsági szintet mutató térség, amely rétegződési jellemzőiben messze kiemelkedik valamennyi többi településcsoportból. A térbeli társadalomszerkezetre gyakorolt hatásaira a továbbiakban még visszatérünk. A vidéki szuburbiában letelepedők közel kétharmada származott a megyei jogú városokból, amelyek lakóinak átlagos státusa lényegesen elmarad a fővárositól, így a kivándorlók társadalmi csoportok szerinti összetétele is ennek megfelelően alakult. A megyei jogú városokból vidéki szuburbiába átköltözők rétegződési indexe ugyan tetemesen meghaladta a kibocsátó településcsoport átlagát, de nagyjából ugyanennyivel maradt el a Budapestről annak szuburbiájába vándorlókétól. (A vidéki szuburbiának a fővárositól messze elmaradó státusát még az is befolyásolta, hogy oda többen és alacsonyabb rétegződési indexszel érkeztek a falvakból.)

Kétségtelenül szólhatnak érvek amellet is, hogy az agglomerációs falvakba irányuló vándorlást is a szuburbanizáció körébe soroljuk. Ha így tennénk, az még robusztusabbá, tenné, 23,5%-ra emelné az összes településcsoportok közötti vándorláson belül a szuburbán jellegűek arányát. A megkülönböztetésnek azért láttuk és látjuk továbbra is értelmét, mert így sokkal tisztábban áll előttünk a vidéki szuburbanizáció szociális karaktere, középosztályi jellege. Az agglomerációs falvak népességének és bevándorlóinak rétegződési jellemzői nagyban eltértek a Dunántúl északi részén és az ország többi területén. Az előbbi térségben vidéki viszonylatban, és különösen a községi jogállásra tekintettel, a korábban ott élők és az 1990-es években bevándorlók státusa is figyelemre méltóan magas, ami exkluzivitásában gátolta az alacsonyabb státusú csoportok tömeges beköltözését, egyúttal limitálva a bevándorlás mértékét is, ami így nem érte el a szuburbanizációval szemben támasztott szintet. A Dunától keletre fekvő országrészben általában jóval gyengébbnek mutatkozott a szuburbanizáció, kialakulását és intenzívebbé válását az Alföldön településföldrajzi okok, valamint a társadalmi feltételek hiánya együttesen, az aprófalvas megyékben az utóbbiak önmagukban gátolták, több megyében nem is sikerült szuburbán települést azonosítanunk. Az agglomerációs övezetbe vagy városi településeggyüttesbe sorolás statisztikai-igazgatási szempontjának összekeverése a szuburbán jelleggel módszertani hibának bizonyulhatott volna, téves következtetések felé vezetve a szuburbanizáció erősségével, szociális karakterével kapcsolatban. Azokban a megyékben (így elsősorban a Dunántúl északi részén, továbbá Hevesben és Csongrádban, esetleg Baranyában), ahol a szuburbanizáció társadalmi előfeltételei adottak voltak, vagyis kelőképpen számos volt a jómódú középosztálynak az a része, amelyik az életmódja szempontjából a városkörnyéki lakóhelyet tartotta megfelelőnek és kívánatosnak, az agglomerációs falvakba irányuló vándorlásoknak tulajdoníthatunk kvázi szuburbán jelleget. Az egyéb területeken az agglomerációs falvak felé mutató migráció inkább a városokból a falvakba történő költözések alosaete, amikor a városokhoz közel fekvő községek helyzeti előnyeit valamivel magasabb státusú csoportok használják ki.

Összességében tehát úgy véljük, hogy a fentiek szerint az agglomerációs falvakba irányuló vándorlásoknak egyes helyeken tulajdonítható egy sajátos szuburbanizációs jelleg, má-

sutt nem. Ennek feltárásához azonban szükségesnek bizonyult az agglomerációs falvak önálló településcsoportként való kezelése.

A szuburbanizációs mozgásoknak a településcsoportok közötti vándorlásokon belül képviselt, határozott szociális karakterrel leírható aránya miatt mondtuk, hogy az 1990-es évek jelentették a magyarországi szuburbanizáció korszakát. Az éves vándorlásstatisztikai adatok azonban azt mutatják, hogy az új évezred első évtizedének végére a gyors felfutás után ez az időszak véget ért. 2006-tól a megyei jogú városok, 2007-től pedig Budapest vándorlási egyenlege is az egyre csökkenő veszteség után pozitívba fordult, amiből úgy tűnik, hogy a reurbanizálódás a Budapestről szóló fejezetben már egyértelműen kimutatott jelensége új szakaszba lépett, amire alább még visszatérünk.

6.2. Deurbanizáció

A vonatkozó szakirodalomban az ellenurbanizációnak is nevezett deurbanizáció a szuburbanizációt követő szakasza az urbanizációs ciklusoknak. Klasszikus formájában a központi város és szuburbán (agglomerációs) övezetének együttes népességvesztésében jelent meg, amikor a migráció és a népességnövekedés súlypontja áthelyeződött a településhálózatnak a nagyvárosoktól távolabbi részére, a korábban az urbanizációból kimaradt, vagy annak perifériájára szorult kisvárosokba, esetleg falvakba. Fontos fogalmi eleme a deurbanizációnak – amint azt Észak-Amerikában és Nyugat-Európában tapasztalni is lehetett –, hogy a központi várost és közvetlen vonzáskörzetét elhagyó népesség továbbra is városi életformát folytat, sőt, megjelenésével az új térségek városiasodásának ad lendületet, vagyis a deurbanizációval az urbanizáció kiterjed attól korábban kevésbé áthatott területekre. Nincs szó tehát az urbanizáció folyamatának visszafordulásáról, megrekedéséről, hanem az életforma szempontjából a városiasság minden korábbinál nagyobb területeket hat át, és formál egységes urbánus térré. Éppen ezen jellegzetessége miatt okoz nehézséget a deurbanizáció azonosítása Magyarországon. Hiába áramlott az 1990-es években jelentős mennyiségű népesség a nagyvárosokból kifelé, egyrészt még nem szűnt meg sem a szuburbán övezetek, sem az agglomerációk népességyarapodása, a városhálózat kisebb tagjai, a középvárosok és a kisvárosok pedig továbbra is vándorlási veszteségeket szenvedtek el. Másrészt a tetemes migrációs nyereséget elkönnyvelő falvakról – amint azt be is mutattuk –, sok mindent megállapíthatunk, de legkevésbé talán azt, hogy lakóik számára városi életfeltételeket és életminőséget biztosítanak, beleértve ebbe a foglalkoztatási lehetőségeket csakúgy, mint a rendelkezésre álló szolgáltatásokat.

Némi kényszeredettséggel esetleg az üdülővárosokat sorolhatnánk ebbe a kategóriába, hiszen vándorlási egyenlegük nyereségesnek bizonyult, az új lakók többsége városokból érkezett, és viszonylag magas státusukban is tükröződött a gazdaságilag aktívak számottevő aránya. Azonban sem az üdülővárosok száma, sem 75 ezret sem elérő népességszámuk nem teszi magalapozottá, hogy egy urbanizációs ciklust terheljünk rájuk. Még ennél is fontosabb azonban, hogy a formai hasonlóságok ellenére szó sincs arról, hogy a korábbi urbanizációs ciklu-

sok kiteljesedése és befejezettsége miatt mutatnák ezeket a jegyeket, hanem helyi gazdaságuk specialitásának, az idegenforgalomnak köszönhetően vonzottak nagyobb számban a település-csoportokba bevándorlók átlagánál magasabb státusú új lakókat.

Felvetődhet esetleg az is, hogy a fővárossal alkotott egységes városi térre alapozva a budapesti szuburbia egyes részein keressük a dezurbanizáció jegyeit. Itt egyértelműen nem teljesül az a fogalmi elem, hogy együttesen hanyatlik a központi város és a vonzáskörzet népessége, amit a városi tér és az életforma egységesülésében láthatunk, az teljességgel magyarázható a népesség mellett a vállalkozások és a szolgáltatások szuburbanizálódásával.

További vizsgálódást igényelne annak eldöntése, hogy a Dunántúlnak a Balaton vonalától északra elhelyezkedő megyéiben, közülük is elsősorban Győr-Moson-Sopronban és Vasban az a településhálózatuk valamennyi elemére érvényes vonás, ami szerint úgy a lakónépességük, mind a bevándorlók státusában kiemelkednek a kategóriájukból, miközben egymástól kevésbé szakadnak el, tekinthető-e dezurbanizációs vonásnak. Az mindenesetre különös volna, ha az egész hazai urbanizáció menetét hol szívó, hol taszító erejével dominál, és egyébként is túlsúlyos fővároson kívül, attól relatíve függetlenül nyerne teret a dezurbanizáció. Akár így, akár úgy, a Dunántúl ezen részének urbanizációs és társadalomszerkezeti sajátosságai önálló fejezetet, és mindenképpen több figyelmet érdemelnének.

Azt kell tehát rögzítenünk, hogy az urbanizációs ciklusok közül a dezurbanizáció Magyarországon igazából nem azonosítható, a reurbanizáció úgy kezd teret nyerni, hogy ez a fázis kimaradt. Ezzel ismét muníciót nyernek azok az érvek, amelyek tagadják az urbanizációnak, illetve az urbanizációs ciklusoknak az univerzális jellegét, amelyeken minden társadalomnak előbb vagy utóbb hasonló módon kell átesni.

A dezurbanizáció hiánya ugyanakkor kritikája az egész hazai urbanizációs folyamatnak, mivel rámutat az urbanizációt mozgató hajtóerők gyengeségére, arra, hogy a településhálózatban és a geográfiai térben hagyományosan létező urbánus – rurális kétosztatúságot képtelenek voltak áttörni, sőt, a térben koncentráltan bár, de kétségtelenül létező városiasodás éppen a rurális területek kárára ment végbe, mint azt a térbeli társadalomszerkezet változásait összefoglalva is be fogjuk mutatni.

6.3. Reurbanizáció

A budapesti kerületek vándorlási jellemzőinek elemzésekor rámutattunk arra, hogy főként a magas státusúakban megjelentek a szuburbiából a hasonló rétegződési jellemzőjű bevándorlók. A jelenség súlyát érzékelteti, hogy a Budapestre bevándorlók között ez a csoport bizonyult a legszámosabbnak, több mint 24 ezer fővel, akik ráadásul az összes település-csoportok között vándorlónak is 2,5%-át tették ki. A más településcsoportból a fővárost választók között státusuk a legmagasabb volt, így minden vonatkozásban megfeleltek a reurbanizáció kritériumainak. Ha a budapesti reurbanizációhoz hozzáadjuk a vidéki szuburbiából a megyei jogú városokba vándorló több mint 6 ezer főt, akiknek a státusindexe felülmúlta a vidéki

szuburbiában lakókét és a megyei jogú városokét is, a reurbanizáció jelenségét mutató csoport mérete 30 ezer fő feletti, ami feltétlenül elegendő ennek az urbanizációs ciklusnak az azonosításához. A vizsgált időszakot követő vándorlásstatisztikai adatokból a reurbanizáció erősödésére következtethetünk, noha a rétegződési jellemzőkről nincsenek információk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a főváros és a megyei jogú városok pozitívba forduló migrációja ellenére a szuburbán területek nagy vándorlási nyeresége továbbra is fennmaradt.

6.4. A láthatatlan népességkoncentráció, avagy „einstand”

Mind az éves vándorlásstatisztikai adatok, mind a népszámlálási adatbázisunk azt mutatta, hogy a településhálózat hagyományos városi elemeiben, a fővárosban, a megyei jogú városokban, a középvárosokban és a kisvárosokban befejeződött a népességkoncentráció időszaka, és tartósak a migrációs veszteségeik, amik a bevándorlók és az elvándorlók egyenlegéből keletkeztek. A vándorlók rétegződését megvizsgálva azonban figyelemre méltó aránytalanság bontakozik ki, ami ugyanakkor jelzi azt is, hogy a településhálózat egységes rendszer, ha valamely pontján változás történik, az közvetlenül vagy közvetve, de érinti a rendszer egészét. Budapestet a szuburbiájával folytatott népességcsere során 33,8 ezer elit és felső közép társadalmi rétegbe tartozó személy hagyta el, akik jobbára minden bizonnyal megőrizték a fővárosi munkahelyüket. A reurbanizáció jegyében folyt visszaköltözés is, de a nettó veszteség így is 27,5 ezer főre rúgott. A globalizáció által pörgetett helyi gazdaságnak pedig pluszigénye mutatkozott magasan képzett munkaerőre, akikre amúgy a politika és a központi közigazgatás is folyamatosan vevő. Ezek a hatások kvázi vákuumként hatottak a rendszerre, aminek következtében Budapestnek az elit és a felső középosztály tagjaiban masszív vándorlási többlet keletkezett a megyei jogú városokkal, a középvárosokkal, a kisvárosokkal, az üdülővárosokkal, a városiasodó településekkel és a falvakkal szemben, veszteséget csak a szuburbán övezetekkel, az agglomerációs falvakkal, az üdülőfalvakkal és az aprófalvakkal szemben kellett elkönyvelnie. (Az aprófalvak esetében az ellentmondás csak látszólagos. Ezeknek gyakorlatilag már nincs nagyszámú kibocsátható magas státusú lakója, így az elit fővárosból kivonuló tagjaival természetesen vándorlási nyereségre tesznek szert a magas státusúak körében.) Budapestnek az elitet elszívó hatása a megyei jogú városokat érintette a legnagyobb mértékben, amelyek aztán a városhierarchia alsóbb csoportjaiból és a falvakból pótolták veszteségeiket. A középvárosok a kisvárosok, a városiasodó települések, a falvak és az aprófalvak, a kisvárosok pedig a városiasodó települések, a falvak és az aprófalvak elitjét és felső középosztályát csapolták meg. A két felső társadalmi réteg településcsoportok közötti vándorlásának a szuburbán övezetek, az agglomerációs falvak és – más okokból – az üdülőfalvak lettek a fő nyertesei, a falvak, az aprófalvak és a városiasodó települések pedig az abszolút vesztesek, utóbbiak csak az előbbi kettővel szemben jöttek ki nyereséggel.

Példánkkal megkíséreltük azt igazolni, hogy a vándorlási egyenleg keveset árul el arról, hogy milyen társadalmi rétegek gyarapodtak, és melyek fogytak a migráció hatására.

Mint láttuk, a városhálózat fő oszlopai, a főváros, a megyei jogú városok, a középvárosok és a kisvárosok hiába zárták vándorlási veszteséggel a vizsgált időszakot, a hierarchiában egyértelműen alattuk levőkkel szemben az elit és a felső közép vonatkozásában érvényesítették erejüket. A középvárosok pl. lefizették az „elit adót” a fővárosnak és a megyei jogú városoknak (plusz a szuburbiának, az agglomerációs és üdülőövezeteknek), majd ezt igyekeztek beszédni a kisvárosoktól, a városiasodó településektől és a falvaktól. Példánk és a vázolt mechanizmus is jelzi, hogy a vándorlások a térbeli társadalomszerkezet alakulására sokkal nagyobb hatást gyakorolhatnak, mint ami a vándorlási egyenlegekből következne. A tanulság az, hogy az 1990-es években a megváltozott és átalakuló viszonyok között is – elsősorban a fővárosban és szuburbán övezetében – folytatódott a legmagasabb presztízsű társadalmi csoportok koncentrálódása, ami más megközelítésben azzal járt, hogy ezek a csoportok a centrum felé mutató többlépcsős mobilitási pályán mozogtak felfelé a települési hierarchiában, végső soron azt eredményezve, hogy a városiasodó településekben, a falvakban és az aprófalvakban kumulálódott a hiány, ezek társadalomszerkezetének a roncsolódása gyorsult fel.

6.5. Reruralizáció

A klasszikus urbanizációs irodalom ilyen ciklust nem ismer, de hát a magyarországi urbanizáció is távol esik a tankönyvi példáktól. Településcsoportjaink közül a városiasodó településeket, a falvak és az aprófalvakat soroltuk a rurális típusba. (Jogállásuk szerint ugyan az üdülőfalvak is ide tartoznak, de az oda irányuló vándorlásokat nem tekintjük reruralizálódásnak.) Mint az elemzés megfelelő helyén kiderült, városi jogállásuk ellenére a városiasodó települések társadalmi és vándorlási jellemzőik alapján a legnagyobb jóindulattal sem tekinthetők urbanizáltak, számos tekintetben még a falvakétól is elmaradó mutatókkal bírnak.

A településcsoportok közötti vándorlásoknak 23%-a a falvakba, 6%-a a városiasodó települések, 3%-a az aprófalvak felé irányult. Ez összesen 315 ezer főt tett ki, ami megfelelt a vándorlók harmadának. Vagyis az 1990-es évek vándorlásainak mindössze kétharmada zajlott az urbánus karakterű településcsoportokon belül, illetve mutatott a rurálisból az urbánus terek felé, a harmada ezzel ellentétes pályán mozgott. Ezeknek az embereknek csupán 12%-a, közel 40 ezer fő változtatott a rurális településcsoportokon belül lakóhelyet, a többiek az urbanizált térségekből érkeztek. Mivel a településcsoportok kialakításakor igyekeztünk leválasztani a falvak nagy csoportjáról mindazokat a településeket, amelyek városhoz közeli fekvésük, a szuburbanizációba való bekapcsolódásuk, vagy éppen idegenforgalmi karakterük miatt népességük társadalomszerkezetében, a szolgáltatások elérhetőségében és színvonalában kiemelkedtek a ruralitásból, az urbanizáció képzeletbeli főáramával szemben haladó tömeges vándorlást nem tekinthetjük másnak, mint reruralizálódásnak. Ismét csak a magyarországi urbanizáció gyenge lábakon állását, a városi társadalmaknak a várakozásoktól elmaradó asszimiláló erejét mutatja, hogy azok, akik korábban olcsó munkaerőként oda vándoroltak, a teljes foglalkoztatás összeomlása és a munkaerő-piaci válság kitörése után a legkézenfekvőbb életstra-

tégiaként a város elhagyását választották. Ebben szerepet játszik a hagyományos családi, rokoni kötelékek erőssége, ami sokkal biztosabb támasznak tűnik, mint pusztán az állami ellátórendszerekre hagyatkozni, vagy az új, megváltozott körülményekhez való bizonytalan kimenetelű, a kudarc lehetőségét is magában foglaló alkalmazkodási kísérlet. Láthattuk, jelentős hányadát tették ki a falvakba költözőknek a szülőhelyükre visszatérők. Minderre rájátszott még az is, hogy a globalizáció szigorú szabályai koncentrálták mindazokat az emberi és anyagi forrásokat, amikre igényt tartottak, taszítva egyúttal azokat, akiknek nem jutott szerep ebben a világban. Megfogalmazhatjuk, hogy a reruralizálódás az esetek többségében kényszer-migráció, a kisebbik rossz választása, ami a maga módján voltaképpen racionális, hiszen szerény források mellett a falusi lét olcsóbb és kiszámíthatóbb, mint egy nagyvárosi panellakásban a brutális közüzemi számlák okozta bizonytalanság.

A reruralizálódásnak urbanizációs szempontból létezik egy pozitív externáliája is. Bármennyire is nem asszimilálódtak a városi életvilághoz a falvakba visszatérők, az ott eltöltött idő – esetleg évtizedek – alatt óhatatlanul magukba szívtak egy sereg olyan szokást, magatartásformát, amit városiasnak tekinthetünk, és ezt az akaratlanul is városias gondolkodásmódot, viselkedést terjeszthetik a falvak világában.

A falvakban és aprófalvakban, főként a Dunántúlon, megjelentek magas státusú lakók is. Részletesen ugyan nem jártunk utána ennek a jelenségnek, de köztük találhatjuk a „kivonulókat”, művészeket, értelmiségieket, akik tudatosan fordítottak hátat a nagyvárosoknak.

6.6. Az urbanizáció mintázata

A statisztikákban és elemzésekben rendszeresen napvilágot látnak adatok és értékelések, amik szerint – elsősorban a várossá nyilvánításoknak köszönhetően – egyre nő Magyarországon a városi népesség aránya. A települések jogállása alapján ez kétségtelenül igaz, azonban mind település-földrajzi, mind szociológiai értelemben megkérdőjeleződik ennek a folyamatnak az egyirányúsága és eredménye. Ha elfogadjuk településcsoportjaink kategorizálását urbanizált, illetve rurális jellegük szerint, akkor a vizsgált időszak végén, 2001-ben az ország népességének éppen a kétharmada élt urbanizált, egyharmada pedig rurális területen, amit akár egy egészséges és szépen kiteljesedett urbanizáció eredményének is tekinthetnénk. Teljesen más megvilágításba kerülnek azonban ezek az eredmények, ha a települések területét vesszük figyelembe. E szerint az urbanizált kategóriába sorolt települések az ország területének mindössze 26%-át teszik ki, míg a rurális térségek 74%-át. Ráadásul elemzésünk során azt tapasztalhattuk, hogy a két fő kategória között az átmenet nem folyamatos, a különbségek nem árnyalatokban jelentkeznek, sokkal inkább éles, szakadékszerű választóvonalban. Akár a népesség társadalmi rétegződését, foglalkoztatási, jövedelmi jellemzőit, akár a települések infrastruktúrális ellátottságát, a rendelkezésre álló és elérhető szolgáltatások mennyiségét is minőségét, az intézményi ellátottságot, vagy morfológiai jellemzőket veszünk alapul, a különbségek nem is mennyiségi, sokkal inkább minőségi terminusokban fogalmazhatók meg.

Az 1990-es években az urbanizáltság és a ruralitás közötti éles határvonalat nagyon kevés település lépte át. Biztatónak legfeljebb azt tekinthetjük, hogy nem következett be a településeknek az urbanizált térfélről a rurálisba sodródása, de az ellenkező irányú mozgás is szűk körre korlátozódott, leginkább a városok közvetlen környezetében, a szuburbán és az agglomerációs térségekben, illetve az üdülővárosok esetében volt megfigyelhető. A két típus közötti határhoz a rurális oldalról még az üdülőfalvak kerültek legközelebb. Az államszocializmust követő első évtized zavaros és kaotikus viszonyai között – az említett kivételektől eltekintve – a településhálózat urbanizáltsági viszonyai az előző időszakból örökölt formában merevedtek meg. Nem kevesebbet állítunk, mint azt, hogy az urbanizáció a szóban forgó időszakban nem települések, településcsoportok emelkedésében (esetleg süllyedésében) mutatkozott meg, hanem a népességnek az urbanizáltság nagyon eltérő stádiumaiban levő térségek közötti mozgásában. Mintha az egyik fő szlogen az lett volna, hogy „ha az urbanizáció nem jön ide helybe, majd én teszem tiszteletemet nála”. De jelentős sokaságot alkottak azok is, akiknek az urbanizált térségekben zajló változások nyomasztónak bizonyultak, és inkább elmenekültek a rurális területek dermedt, nyugodtabbnak tűnő világába.

Nem volt egy az egész társadalmat és az ország területének nagy részét átható urbanizáció, annak egyik ciklusát sem azonosíthatjuk dominánsként, ami rányomta bélyegét a korra, átformálta a társadalmat. Ugyanakkor párhuzamosan több urbanizációs ciklust is félreérthetetlenül azonosítani tudtunk, az 1990-es éveket a szuburbanizáció időszakának neveztük, kimutattuk a reurbanizációt, az urbanizáció klasszikus elmélete szempontjából atipikus, de Magyarországon markáns reruralizációt, és a magas státusú csoportoknak a háttérben zajló erőteljes térbeli koncentrációját.

Mivel nincs a korra egyedül jellemzőként felragasztható urbanizációs címke, miközben félreérthetetlenül, egymással időben párhuzamosan, de ellentétes tendenciájú folyamatokat hordozva zajlottak a különböző urbanizációs ciklusok, csak más megközelítésben adhatunk választ a megkerülhetetlen kérdésre, hogy milyen is volt az 1990-es évek urbanizációja Magyarországon. A magyar társadalom meglehetősen töredezett, az integráltságában is súlyos szakadások keletkeztek éppen a vizsgált időszakban, korábban ismeretlen sebességgel és mértékben érintett jelentős csoportokat a dezintegráció, sokan sodródtak a társadalom periferiájára, az elmaradott térségek falvaiban és aprófalvaiban a premodern időket idéző mértékben gyengült meg a társadalmi integráció és kohézió szövete. Nem meglepő, ha a társadalmi egyenlőtlenségek adott állapotában a változó kor kihívásaira a gyökeresen eltérő élethelyzetű társadalmi csoportok válasza az urbanizáció fogalmaival közelítve is különbözőnek bizonyult.

Dolgozatunknak a hazai urbanizáció mibenlétére vonatkozó, az empirikus adatok elemzéséből tulajdonképpen egyenesen következő fő megállapítása az, hogy nem volt egy az egész társadalmat átfogó, valamely urbanizációs ciklus keretébe illeszthető urbanizáció, hanem a különböző társadalmi csoportok különböző urbanizációs mintázat szerint viselkedtek.

Magas és átlag fölötti státusú csoportok

- A kiemelkedő státusú fővárosi csoportok kiáramlása a környező településekre képviselte és jelentette meg a szuburbanizáció egyik fajtáját.
- A vidéki nagyvárosok középosztályának vándorlása a szuburbán övezetbe a szuburbanizáció másik fajtája.
- Vidéken az előbbieknél magasabb státusú csoportok költöztek az agglomerációs falvakba.
- Az üdülővárosokba és az üdülőfalvakba beáramló átlagosnál magasabb státusú csoportok vándorlásának és az érintett települések urbanizációs karakterében bekövetkezett változásoknak tulajdoníthatunk enyhe dezurbanizációs jelleget, de a folyamat mérete és súlya nem közelítette meg azt a szintet, hogy megalapozottan identifikálhassuk ezt az urbanizációs ciklust, továbbá nem járt együtt a városnak és vonzáskörzetének együttes népességfogyásával.

Ezek voltak azok a mozgások, amikor szuburbanizációs karaktert mutatva az átlagosnál magasabb státusú csoportok hozzájárultak a főváros, a vidéki nagyvárosok és középvárosok népességének térbeli dekoncentrációjához, továbbá ennek köszönhető az a rendkívül kis elmozdulás, amikor korábban falusias települések városias jegeket öltöttek.

- Az erőteljes szuburbanizációval párhuzamosan kezdetét vette a reurbanizáció, a szuburbán területekről a magas státusú csoportok visszaköltözése a központi városokba.
- A fővárosból és a megyei jogú városokból a falvakba és aprófalvakba költöző, magas státusú „kivonulók”. A jelenség nem tömeges, inkább csak érdekességként említjük.
- A magas státusúak, konkrétan az elitbe és a felső középosztályba tartozók koncentrációs folyamata.

Alacsony státusú csoportok

- A településhálózat urbanizálódott részéből kiszoruló, a városiasodó településekbe, a falvakba és aprófalvakba visszahúzódó emberek, akik a reruralizációt markáns folyamattá teszik. A fő problémát az okozza, hogy hozzájárulnak a nagyobb térségekké összeálló deprivált települések alacsony státusú népességének stabilizációjához, ami kizárja a magasabb státusúak betelepülésének lehetőségét.
- A rurális területekről, valamint a kisebb városokból a fővárosba és a vidéki nagyvárosokba költöző szegények. Számuk nagyságrendileg elmarad az előző csoportétól, megjelenésük azonban duzzasztja a városi szegénységet.
- A városiasodó települések, a falvak és aprófalvak között vándorló szegények. Ők alkotják a vándorlók legalacsonyabb státusú tömbjét, valószínűleg sem motivációjuk, sem lehetőségük nincs arra, hogy ebből a körből kitörjenek.

Átlag körüli státusú csoportok

- Vándorláshoz határozott, egyértelmű urbanizációs mintázat nem kapcsolható, kivándorlóként és bevándorlóként is megtalálhatók minden településcsoportban. A születési helyre, tipikusan a szülőfaluba visszatérés leginkább hozzájuk köthető, bár a motívum fellelhető az alacsony státusú reruralizálódóknál is.

Eredményeink tehát úgy összegezhetők, hogy a különböző társadalmi (státus-) csoportok eltérő urbanizációs mintázat szerint viselkednek és vándorolnak a településhálózaton belül, a településcsoportok között. Ennek okát és magyarázatát abban látjuk, hogy az 1990-es években is folytatódott az urbanizáció folyamatának erőtlensége, nem sikerült jelentős méretű új, rurális teret áthatni és bekapcsolni a városiasodásba, sőt, megnőtt az urbanizált és a rurális teretek közötti különbség, fokozódott az egyenlőtlenségük. Magas urbanizáltsági szintű, összefüggő terület alakult ki a fővárosban és szuburbiájában, elmélyült a Dunántúl északi részének városiasága, másutt enklávészerűen emelkedtek ki ilyen területek, miközben a rurális térségek által kínált életminőség a korábbiakhoz képest is inkább visszaesett. A térbeli társadalomszerkezet változásait az gerjeszti, hogy a stabilizálódott státusú területek a hasonló státusú lakókat vonzzák (vagy marasztalják), a nagyobb szociális távolságban elhelyezkedőket taszítják.

Ha értékelni próbáljuk, és a helyére kívánjuk tenni az 1990-es évek magyarországi urbanizációját, kanyarodjunk vissza az elméleti gyökerekhez. Berg (Berg, 1987) az urbanizációs ciklusok elméletét kifejtő művének a címe úgy hangzott, hogy „Urban Systems in a Dynamic Society”, vagyis városi rendszerek egy dinamikus társadalomban. A magyar társadalom mint egész a korábban elvesztett dinamikáját a rendszerváltozást követő évtizedben sem nyerte vissza. Azok a területei, amik társadalmi és gazdasági értelemben is dinamikát mutattak, tulajdonképpen jól elhelyezhetők az urbanizációs ciklusok közül a népesség térbeli dekoncentrációjának domináns, illetve a reurbanizálódás lassan teret nyelő fázisában, miközben erős vonzást gyakorolnak a másutt élő magas státusúakra. A stagnáló vagy éppen erodálódó térségekben dinamika híján nincs jelleget adó urbanizációs tendencia sem, az alacsony státusú csoportok irányt vesztenek, bolyongva keresik a helyüket a szociális és a geográfiai térben.

Úgy véljük, a városiasodott és a rurális teretek között tátongó szakadék eltüntetése emiatt feladata lenne minden érdemleges területi és társadalompolitikának, erre azonban csak egy dinamikus társadalmi és gazdasági környezet kínál reális esélyt.

6.7. A térbeli társadalomszerkezet mintázata

Nézőpontunkon egy kicsit fordítva, a hangsúlyt az urbanizációról a térbeli társadalomszerkezet változásaira helyezzük át, amelyeket a migráció fűz össze egy rendszerré. Az ország térbeli társadalomszerkezetének változási iránya természetesen nem lehet más, mint amit az urbanizáció kapcsán már taglaltunk.

A jól átlátható kép kedvéért az ország településeit 3 kategóriába vontuk össze, urbanizáltsági szintjük alapján: Budapestet és szuburbiáját, a vidéki urbanizált területeket és a

rurális területeket különböztettük meg. Ezúttal figyelembe vettük a csoportokon belüli vándorlásokat is, így következtetéseinket 1487 ezer lakóhely-változtatásra alapozzuk. Az 1990-es évek települések közötti, illetve Budapesten belüli költözködésének több mint harmada a fővároson belül történt. Nagyjából hasonló, 13% fölötti arányt képviseltek a vidéki urbanizált területeken belüli, illetve az innen a rurális térségekbe irányuló mozgások, ettől kevéssel maradt el a rurális területeken belüli vándorlás hányada, míg a vidéki urbanizált és a rurális térségből Budapestre, valamint a szuburbiájába irányuló vándorlás egyaránt 4,3%-ot tett ki. A legcsekélyebb súlyúnak a Budapestről és környékéről a másik két csoport felé áramlás bizonyult.

6.1. táblázat: Az 1990-es évek vándorlásainak megoszlása (%)

Terület		Hova		
		Budapest és szuburbiája	Vidéki urbanizált terület	Rurális terület
Honnán	Budapest és szuburbiája	34,4	3,1	2,7
	Vidéki urbanizált terület	4,3	13,3	13,5
	Rurális terület	4,3	11,6	12,8

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítás.

A három csoport vándorlóinak száma hasonló. Budapest és szuburbiája esetében közel 600 ezer fő, a vidéki urbanizált területeké 462 ezer fő, a rurális területeké 426 ezer fő. A 6.1. táblázatból kiderül az is, hogy milyen szélességű migrációs pályák vezetnek a különböző irányokba. Budapestről és környékéről mozdultak a legkevesebben kifelé, de ennél csak valamivel nagyobb eséllyel lehetett oda beköltözni. A vidéki urbanizált területről a rurálisba valamivel többen költöztek, mint az ellenkező irányba. A rurális területek vándorlóinak legnagyobb csoportja a térségen belül maradt. A költözők 55%-a a Budapestet és a vidéket is magában foglaló urbanizált területen belül maradt, amely mutat egyfajta zártságot: onnan ki és oda be is a migránsoknak kb. 16%-a lépett. Az már kevés meglepetést okoz, hogy az urbanizált és a rurális területek között mozgók rétegződési jellemzője eltér. Az urbanizált térségen belül, vagy a rurálisból urbanizáltba költözők státusindexe 69 volt, míg a rurális térségen belül, vagy az urbanizáltból rurálisba költözőké csak 49,5.

Érdeemes a három terület között vándorlók státusmutatóját részletesebben is megvizsgálni.

6.2. táblázat: A három fő térség között az 1990-es években vándorlók státusindexe (%)

Terület		Hova		
		Budapest és szuburbiaja	Vidéki urbanizált terület	Rurális terület
Honnan	Budapest és szuburbiaja	99,7	73,6	56,3
	Vidéki urbanizált terület	80,3	69,6	54,4
	Rurális terület	53,7	52,5	39,4

Forrás: 2001. évi népszámlálás, saját számítás.

Szociális értelemben közel sem azonos eséllyel lehet egyik térségből a másikba vándorolni. A legmagasabb státusúak Budapesten és vonzáskörzetén belül költözködtek, a kilépőknek a célterület urbanizáltsági szintjének megfelelően csökkent a státusa. A vidéki urbanizált térségből a legmagasabb rétegződési mutatójú csoportot a főváros és környéke vonzotta, a rurális területekre valamivel alacsonyabb státusúakat bocsátott ki, mint Budapest és szuburbiaja. A rurális térségnek az urbanizálttal folytatott népességcseréjében nemcsak hasonló számú és arányú, de státusukban is hasonló csoportok vettek részt, bár a ruralizálódóké valamivel felülmúlta az urbanizált térségbe belépőket. A leginkább figyelemkeltő a rurális téren belül költözködő 190 ezer ember nagyon alacsony, mindössze 39,4-es TRI-je.

A három, különböző urbanizáltsági szintet mutató térség vándorlóinak rétegződési jellemzőiből szintén a szociális értelemben vett zártságra következtethetünk. Az urbanizált területek egyrészt kevés, a rájuk jellemzőnél jóval alacsonyabb státusú új lakót fogadnak be, másrészt cserébe nagyjából ugyanennyit hasonló státusút ki is bocsátanak. De azt is látni kell, hogy a rurálisból az urbanizált térbe vándorlók státusa jelentősen felülmúlja a rurális terek átlagát.

Azt látjuk tehát, hogy a városias és a falusias tereket nem csupán urbanizációs, hanem szociális szakadék is elválasztja egymástól. Képletesen szólva a vándorlók rétegződési jellemzői alapján úgy fest a helyzet, mintha az urbanizált területek határán státus útlevelet kellene felmutatni, ha az nem megfelelő, nincs belépés. Mindezt túlzás nélkül nevezhetjük abnormálisnak, az ország kiegyenlített területi fejlődése előtt álló legfőbb akadállyal.

A töredezett, alacsony hatásfokú, az ország területének csak negyedére kiterjedő urbanizáció konzervált egy avult, erős diszkriminatív elemekkel terhelt térbeli társadalomszerkezetet. A jelenlegi állapotban, a zsugorodó társadalom időszakán még csak nem is az amúgy rendkívül fontos és tiszteletre méltó karitás és a szociális érzékenység nevében kellene túllépni, hanem a legszigorúbb racionalitásra apellálva. Ma az ország területének háromnegyedét és népességének harmadát kitevő rurális terekben rejlő erőforrások rendkívül alacsony hatásfokon kihasználtak. Kiaknázásuk előtt azonban éppen a társadalomszerkezet tornyosul akadályként. Az eddig alkalmazott területfejlesztési, a területi különbségek csökkentését célzó technikák és politikák megbuktak, mert konzerválták a kialakult állapotokat, 2001 óta ráadásul a helyzet meggyőződésünk szerint tovább romlott. A területi különbségek csökkentésére

csak olyan politikának van esélye, amelyik alapvető prioritásként fogalmazza meg az érintett térségek, települések roncsolt, erodálódott társadalomszerkezetének rehabilitálását. Ennek pedig előfeltétele a társadalom és a gazdaság dinamizálása, a városiasodás felpörgetése, amibe viszont elengedhetetlenül be kell vonni a rurális térségekben szunnyadó emberi és más erőforrásokat. A kör ezzel bezárult.

Elismétlem, végsőként: a leglepusztultabb térségek roncsolt társadalmának rehabilitálása nélkül nincs területi kiegyenlítődés. Hazánk területének nagyobb felét szegényházként működtetni pedig egyszerűen rossz üzlet.

Mellékletek

1. számú melléklet

A településcsoportok összetétele népességszámokkal

<i>2. Budapest szuburbiai</i>					
Albertirsa	11 280	Hernád	3 544	Szada	3 174
Aszód	6 428	Inárcs	4 042	Szentendre	22 747
Biatorbágy	8 293	Kerepes	8 269	Szentmártonkáta	4 659
Budajenő	1 291	Kistarcsa	9 198	Szigethalom	12 145
Budakalász	9 476	Leányfalu	2 412	Szigetszentmárton	1 796
Budakeszi	12 818	Maglód	9 743	Szigetszentmiklós	23 359
Budaörs	24 282	Mogyoród	4 755	Szöd	4 330
Csobánka	2 840	Monor	20 560	Szödliget	4 230
Csomád	835	Nagykovács	5 244	Tahitófalu	4 462
Csömör	7 266	Ócsa	8 699	Tárnok	7 596
Dabas	15 841	Örbottyán	5 323	Telki	1 892
Délegyháza	2 412	Örkény	4 950	Tordas	1 732
Diósd	5 785	Páty	5 264	Tököl	9 559
Dunaharaszti	16 561	Pécel	12 696	Törökbálint	11 278
Dunakeszi	29 453	Pilis	10 689	Tura	8 043
Dunavarsány	5 721	Pilisborosjenő	3 077	Üllő	9 825
Érd	56 567	Piliscsaba	6 425	Üröm	4 523
Erdőkertes	5 543	Pilisjászfalu	993	Vácduka	993
Fót	16 276	Pilisszentlászló	958	Vecses	18 671
Göd	15 224	Pilisvörösvár	12 514	Veresegyház	10 256
Gyál	21 196	Pócsmegyer	1 113	Zsámbék	4 537
Gyömrő	13 357	Pomáz	14 404		
Halásztelek	7 061	Pusztazámor	956		
Herceghalom	1 372	Solymár	8 912		

<i>3. Megyei jogú városok</i>					
Békéscsaba	67 968	Miskolc	184 125	Szekszárd	36 229
Debrecen	211 034	Nagykanizsa	52 106	Szolnok	77 631
Dunaújváros	55 309	Nyíregyháza	118 795	Szombathely	81 920
Eger	58 331	Pécs	162 498	Tatabánya	72 470
Győr	129 412	Salgótarján	44 964	Veszprém	62 851
Hódmezővásárhely	49 382	Sopron	56 175	Zalaegerszeg	61 654
Kaposvár	68 697	Szeged	168 273		
Kecskemét	107 749	Székesfehérvár	106 346		

<i>4. A vidéki városok szuburbiai</i>					
Ágfalva	2 031	Cák	242	Eplény	469
Ballószög	2 672	Csénye	607	Feketeerdő	398
Birján	440	Cserkút	410	Gárdony	8 540
Bocskai kert	2 410	Cserszegtomaj	1 909	Gyód	584
Bogád	715	Csór	1 659	Gyöngyösfalu	1 073
Boncodföldre	223	Dáka	622	Györladamér	1 218
Börcs	1 006	Domaszék	4 166	Győrújbarát	4 409
Bükkaranyos	1 393	Drávatamási	399	Győrújfalu	1 097

Győrzámoly	1 561	Mikepércs	3 465	Sárkeresztes	1 513
Hajdúsámson	10 677	Moha	401	Sé	1 099
Hajmáskér	2 900	Nagykozár	1 306	Sóly	392
Harc	896	Nagylengyel	448	Sukoró	838
Harka	1 530	Nagylózs	910	Szederkény	1 869
Helvécia	3 886	Nagypáli	315	Szemely	433
Hernádszentandrás	388	Ostoros	2 399	Táplánszentkereszt	2 342
Iszkaszentgyörgy	1 723	Paloznak	346	Teskánd	953
Juta	1 342	Pápakovácsi	582	Tokorcs	273
Kaposszekcső	1 375	Pécsudvard	620	Töltéstava	1 805
Keszü	771	Pellérd	1 907	Úrhida	1 596
Királyszentistván	394	Pilismarót	1 950	Vámosszabadi	1 067
Kispáli	225	Pogány	1 023	Velence	4 979
Kozármisleny	4 090	Rácalmás	3 872	Vértesszőlős	2 859
Kőszárhegy	1 241	Raposka	234	Zalahaláp	1 058
Kulcs	1 787	Sajóőrös	1 138	Zalasárszeg	99
Máriakálnok	1 445	Sajtoskál	448	Zsombó	3 233

5. Középvárosok

Ajka	31 805	Kazincbarcika	32 356	Paks	20 855
Baja	37 916	Keszthely	22 388	Pápa	33 549
Balassagyarmat	18 474	Kiskunfélegyháza	32 632	Sátoraljaújhely	18 282
Cegléd	38 055	Kiskunhalas	29 954	Siófok	22 684
Dombóvár	20 852	Komárom	19 616	Százhalombatta	16 602
Esztergom	29 452	Komló	27 081	Szentes	31 638
Gödöllő	31 105	Makó	25 802	Tata	24 598
Gyöngyös	33 548	Mosonmagyaróvár	30 432	Tiszaújváros	17 207
Gyula	33 041	Nagykőrös	25 543	Vác	34 951
Hajdúbozsó	31 993	Orosháza	31 764	Várpalota	21 779
Hatvan	22 906	Oroszlány	20 280		
Jászberény	28 203	Ózd	38 405		

6. Kisvárosok

Abony	15 679	Heves	11 294	Mór	14 728
Bácsalmás	7 650	Kalocsa	18 789	Nagyatád	12 043
Balmazújváros	17 974	Kapuvár	10 659	Nagykátá	12 574
Barcs	12 316	Karcag	22 574	Nyírbátor	13 433
Bátaszék	6 913	Kisbér	7 483	Pásztó	10 296
Bátonyterenye	15 043	Kiskőrös	15 352	Püspökladány	15 946
Békés	21 663	Kisújszállás	12 726	Ráckeve	8 674
Berettyóújfalu	16 116	Kisvárdá	17 877	Sajószentpéter	13 157
Bonyhád	14 375	Körmend	12 802	Sárbogárd	13 532
Celldömölk	11 589	Kőszeg	11 844	Sárospatak	14 694
Csongrád	18 787	Kunszentmárton	9 707	Sárvár	15 519
Csorna	10 704	Kunszentmiklós	9 103	Siklós	10 338
Dorog	12 609	Lenti	8 495	Simontornya	4 576
Dunaföldvár	9 145	Marcali	12 533	Sümege	6 761
Edelény	11 084	Martfű	7 261	Szarvas	18 497
Encs	6 870	Mátészalka	18 553	Szécsény	6 634
Fehérgyarmat	8 785	Mezőkovácsháza	7 006	Szeghalom	10 198
Füzesabony	8 300	Mezőkövesd	17 836	Szentgotthárd	9 043
Gyomaendrőd	15 381	Mezőtúr	19 329	Szentlőrinc	7 202
Hajdúnánás	18 055	Mohács	19 223	Szerencs	10 019

Szigetvár	11 353	Tiszafüred	13 747	Vasvár	4 699
Tamási	9 775	Tiszavasvári	14 373	Zalaszentgrót	7 876
Tapolca	18 222	Tolna	12 112	Zirc	7 393
Tiszaföldvár	11 975	Törökszentmiklós	22 883		

7. Üdülővárosok

Balatonalmádi	8 055	Balatonlelle	4 935	Harkány	3 305
Balatonboglár	5 928	Bük	3 084	Hévíz	4 310
Balatonföldvár	2 094	Fonyód	5 055	Zalakaros	1 345
Balatonfüred	12 956	Hajdúszoboszló	23 425		

8. Városiasodó települések

Abádszalók	4 598	Jánossomorja	5 975	Pannonhalma	3 907
Abaújszántó	3 545	Jászapáti	9 672	Pécsvárad	4 147
Adony	3 761	Jászárokszállás	8 220	Pétervására	2 539
Bábolna	3 933	Jászfényszaru	5 833	Polgár	8 373
Baktalórántháza	4 136	Kaba	6 369	Polgárdi	6 368
Balkány	6 742	Kadarkút	2 732	Putnok	7 515
Battonya	6 806	Kecel	9 162	Rakamaz	5 126
Bélapátfalva	3 466	Kemecse	4 944	Répcelak	2 685
Berhida	5 824	Kenderes	5 462	Rétság	3 015
Bicske	11 673	Kisköre	3 094	Sarkad	10 818
Biharkeresztes	4 230	Kiskunmajsa	12 042	Sásd	3 558
Bóly	3 911	Kistelek	7 491	Sellye	3 213
Borsodnádásd	3 592	Komádi	6 015	Solt	7 013
Cigánd	3 193	Kunhegyes	8 520	Soltvadkert	7 679
Csenger	5 231	Lábatlan	5 397	Szabadszállás	6 827
Csepreg	3 546	Lengyeltóti	3 461	Szendrő	4 253
Csorvás	5 761	Létavértes	7 045	Szikszó	6 007
Csurgó	5 946	Letenye	4 545	Szob	2 965
Demecser	4 487	Lőrinci	6 206	Tab	4 996
Derecske	9 136	Máriapócs	2 153	Téglás	6 213
Dévaványa	8 888	Martonvásár	5 166	Tét	4 163
Devecser	5 106	Mezőberény	11 389	Tiszacsege	4 975
Dombrád	4 155	Mezőcsát	6 537	Tiszakécske	11 771
Dunavecse	4 187	Mezőhegyes	6 399	Tiszalök	6 095
Elek	5 480	Mindszent	7 317	Tompa	4 828
Emőd	5 414	Mórahalom	5 472	Tótkomlós	6 547
Énying	7 126	Nádudvar	9 074	Túrkeve	10 047
Ercsi	8 445	Nagybajom	3 564	Újfehértó	13 526
Felsőzsolca	7 027	Nagyecsed	6 797	Újszász	6 824
Fertőd	3 416	Nagyhalász	5 865	Vámospercs	5 465
Füzesgyarmat	6 428	Nagykálló	10 588	Vásárosnamény	9 075
Gönc	2 252	Nagymaros	4 385	Vésztő	7 571
Hajdúdorog	9 463	Nyékládháza	4 906	Visegrád	1 657
Hajdúhadház	12 709	Nyergesújfalu	7 752	Záhony	4 702
Ibrány	6 787	Nyíradony	7 701	Zalalövő	3 236
Izsák	6 097	Nyírlugos	3 006	Tokaj	4 988
Jánoshalma	9 951	Őriszentpéter	1 305	Villány	2 753

9. Városi agglomerációk községei

Algyő	5 862	Kishartyán	630	Pókaszepetk	1 024
Alibánfa	474	Kiskutas	216	Pusztacsó	164
Alsónémedi	4 829	Kisoroszi	749	Rábapatoná	2 479
Alsózsolca	6 044	Kistokaj	1 868	Rákóczifalva	5 574
Andornaktálya	2 661	Klárafalva	485	Rákócziújfal	2 036
Arnót	2 557	Kóny	2 620	Romonya	421
Babosdöbréte	489	Koroncó	1 882	Röszke	3 166
Bagod	1 318	Kótaj	4 474	Sajóbábony	3 137
Baj	2 761	Kökény	547	Sajókeresztúr	1 513
Bakonya	416	Környe	4 336	Sajópálfa	786
Balogunyom	1 162	Kőszegdorozsló	252	Sajóvamos	2 235
Bánd	643	Kőszegpaty	217	Sándorfalva	7 803
Baté	830	Kőszegszerdahely	493	Sántos	593
Bocfölde	1 038	Kővágószőlős	1 330	Sáránd	2 310
Bokod	2 248	Kővágótöttös	289	Sárhida	782
Bozzai	328	Kunsziget	1 183	Sárkeszi	541
Bucsu	604	Kübekháza	1 535	Sárszentmihály	2 803
Csabaszabadi	391	Ladánybene	1 716	Sióagárd	1 407
Csatár	549	Lébény	3 164	Sorokpolány	821
Csempezkopács	304	Litér	1 981	Sóshartyán	917
Csonkahegyhát	334	Lothárd	265	Sóskút	2 843
Decs	4 220	Lukácsháza	978	Söpte	800
Deszk	3 238	Majosháza	1 211	Szabadbattyán	4 502
Doboz	4 547	Maklár	2 359	Szabadkígyós	2 951
Dobronhegy	168	Mályi	4 152	Szárliget	2 143
Dunabogdány	2 934	Márkó	1 097	Szentkirályszabadja	2 387
Dunaszeg	1 629	Martonfa	202	Szigetmonostor	1 567
Dunaszentpál	589	Mecsér	619	Szirmabesenyő	4 729
Ebes	4 480	Milejszeg	420	Tác	1 466
Écs	1 744	Mosdós	1 096	Tanakajd	717
Ecser	3 250	Mosonszentmiklós	2 507	Taszár	2 306
Egerág	1 010	Murony	1 449	Tinnye	1 288
Egerbakta	1 550	Nagybajcs	888	Tiszasziget	1 700
Enese	1 755	Nagyberki	1 546	Tószeg	4 684
Etes	1 435	Nagykutas	450	Tök	1 370
Felsőlajos	935	Nagytálya	836	Újkígyós	5 707
Felsőpakony	2 938	Nagytarcsa	2 788	Újléta	1 071
Gencsapáti	2 611	Nárai	1 067	Újszentiván	1 650
Győrság	1 459	Narda	509	Vácrátót	1 686
Győrszemere	2 986	Nemesböd	617	Városföld	2 271
Hagyárosbörönd	310	Nemescsó	309	Vát	695
Hajdúbagos	1 972	Nemesvamos	2 549	Vének	163
Hédervár	1 111	Novaj	1 416	Vértessomló	1 298
Herend	3 330	Nyárlőrinc	2 392	Vértestolna	532
Ikrény	1 552	Nyírpazony	3 148	Veszprémfajs	255
Isaszeg	10 256	Nyírtelek	7 097	Vizslás	1 391
Ják	2 312	Nyírtura	1 753	Vöckönd	100
Kaposfő	1 802	Nyúl	3 771	Zagyvarékas	3 719
Kaposmérő	2 526	Onga	4 761	Zalaboldogfa	361
Kaposszerdahely	964	Orci	517	Zalacséb	575
Karancsalja	1 602	Őcsény	2 530	Zalaszentgyörgy	401
Karancsberény	991	Pákozd	2 672	Zalaszentiván	1 063
Karancslapujtő	2 878	Pátka	1 673	Zalaszentlőrinc	294
Kazár	2 067	Perbál	2 029	Zámoly	2 199
Kecskéd	1 919	Perenye	640	Zselickislak	350
Kemendollár	563	Pethőhenye	394	Zselicszentpál	402
Kisbajcs	753	Pilisszántó	2 120		
Kisbucsa	460	Pilisszentiván	4 014		

10. Üdülőfalvak

Abaliget	658	Egervár	1 050	Noszvaj	1 670
Abaújlak	98	Erdőtelek	3 545	Orfű	698
Abda	2 939	Fadd	4 397	Öttevény	2 785
Ábrahámhegy	461	Felsőörs	1 152	Pálháza	1 104
Aggtelek	647	Felsőtárkány	3 209	Parád	2 172
Alsópáhok	1 313	Fertőrákos	2 205	Parádsasvár	586
Alsóörs	1 231	Füzérradvány	386	Peröcsény	393
Aszófő	331	Galambok	1 263	Pilisszentkereszt	2 170
Balatonyörök	796	Gánt	857	Poroszló	3 059
Balatonszőlős	485	Gyenesdiás	2 711	Porva	502
Ásotthalom	4 379	Gönyű	2 929	Pusztafalu	270
Badacsonytomaj	2 257	Gyöngyöstarján	2 479	Répáshuta	551
Badacsonytördemic	858	Háromhuta	165	Révfülöp	1 055
Bakonybél	1 469	Hegyeshalom	3 549	Röjtökmuzsaj	479
Balástya	3 663	Hegyhátszentjakab	299	Sarród	1 119
Balatonakali	659	Hegykő	1 269	Sarud	1 329
Balatonberény	1 169	Hollókő	375	Seregélyes	4 592
Balatonederics	1 117	Hortobágy	1 772	Sirok	2 076
Balatonfenyves	1 806	Hosszúhetény	3 338	Sitke	662
Balatonfüzfő	4 271	Hosszúpereszteg	779	Somlóvásárhely	1 121
Balatonkenese	3 289	Hőgyész	3 054	Somogyaszaló	798
Balatonkeresztúr	1 556	Igal	1 336	Sormás	926
Balatonmáriafürdő	505	Jászszentandrás	2 683	Szajol	4 021
Balatonőszöd	573	Jósvafő	338	Szanda	730
Balatonszabadi	2 888	Kapolcs	446	Szántód	322
Balatonszárszó	1 973	Kaposújlak	661	Szatymaz	4 276
Balatonszemes	1 694	Kaszó	138	Szigliget	930
Balatonszentgyörgy	1 655	Kehidakustány	1 098	Szilvásvár	1 892
Balatonszepezd	331	Kemence	1 103	Szirák	1 199
Balatonudvari	307	Kerekegyháza	5 995	Szokolya	1 730
Balatonvilágos	1 154	Kétpó	815	Szurdokpuszpöki	1 981
Bánk	678	Kishuta	351	Taksony	5 869
Bázakerettye	1 003	Komoró	1 423	Tarnaméra	1 754
Berekfürdő	858	Kópháza	1 882	Tatárszentgyörgy	1 813
Beremend	2 833	Kóspallag	793	Telkibánya	687
Berente	1 077	Kőröshegy	1 694	Tihany	1 452
Bikal	885	Kővágóörs	889	Tiszaörs	1 507
Bodajk	4 047	Kunfehértó	2 288	Tivadar	233
Bogács	2 062	Lajosmizse	11 034	Torony	1 585
Borgáta	165	Lakitelek	4 453	Tuzsér	3 299
Bozsok	377	Levél	1 710	Ugod	1 554
Bózsza	223	Lipót	665	Vajta	937
Bögöte	321	Magyarhertelend	670	Várgesztes	487
Bükkszék	839	Magyarpolány	1 180	Városlőd	1 433
Bükkszentkereszt	1 274	Mátraszentimre	557	Vasszécseny	1 387
Cserkeszlő	2 190	Mezőtárkány	1 673	Velem	323
Csokonyavisonta	1 760	Mezőzombor	2 545	Vép	3 704
Csopak	1 594	Mocsa	2 274	Verőce	2 817
Diósjenő	2 782	Mogyoróska	75	Verseg	1 428
Domony	1 958	Monostorapáti	1 115	Villánykövesd	345
Döbrönte	271	Nagyberény	1 456	Vonyarcvashegy	1 821
Dömös	1 101	Nagybörzsöny	865	Zamárdi	2 200
Dunakiliti	1 771	Nagyecenk	1 829	Zánka	1 015
Dunapataj	3 588	Napkor	3 700	Zebegény	1 179
Egerszalók	1 975	Neszmély	1 444		

11. Falvak

Aba	4 506	Babót	1 199	Békésszentandrás	4 107
Abasár	3 218	Bácsbokod	3 045	Bekölce	808
Abaujkér	722	Bácsborsód	1 277	Beled	2 944
Ács	7 196	Bag	3 969	Beleg	662
Acsa	1 501	Bagamér	2 418	Belezna	848
Acsád	732	Bágyogszovát	1 376	Bélmegyer	1 174
Acsalag	512	Bajánsenye	545	Beloianisz	1 185
Ácsteszer	732	Bajna	2 036	Bénye	1 170
Adács	2 940	Bajót	1 518	Bérbaltavár	578
Ádánd	2 318	Bak	1 767	Bercel	2 057
Adásztevel	879	Bakonszeg	1 240	Beregdaróc	845
Ágasegyháza	1 916	Bakonybánk	526	Beregsurány	563
Agyagosszergény	925	Bakonycsernye	3 189	Berekböszörmény	1 849
Ajak	3 934	Bakonyjákó	670	Berkenye	583
Akaszto	3 519	Bakonynána	1 009	Berkesd	843
Alacska	883	Bakonyoszlop	553	Berkesz	933
Alap	2 131	Bakonysárkány	960	Bernecebaráti	944
Alattyan	2 060	Bakonyszentkirály	972	Berzék	1 029
Alcsútdoboz	1 522	Bakonyszentlászló	2 035	Berzence	2 729
Aldebrő	793	Bakonyszombathely	1 541	Besenyőd	699
Almamellék	500	Bakonytamási	698	Besenyőtelek	2 953
Almásfüzitő	2 417	Baks	2 366	Besenyszög	3 489
Almáskamarás	979	Baksa	761	Besnyő	1 853
Álmosd	1 694	Baktakék	740	Besztrec	1 129
Alsóberecki	801	Balaton	1 243	Bezenye	1 695
Alsónána	772	Balatonendréd	1 386	Bicsérd	983
Alsónemesapáti	778	Balatonfőkajár	1 433	Biharnagybajom	2 936
Alsónyék	791	Balatonmagyaród	524	Bihartorda	988
Alsópetény	770	Balatonújlak	630	Biharugra	1 115
Alsószentiván	684	Balinka	947	Biri	1 398
Alsószentmárton	1 092	Balotaszállás	1 654	Boba	822
Alsószuha	536	Balsa	929	Boconád	1 338
Alsóújlak	633	Bálványos	563	Bócsa	1 854
Alsóvadász	1 532	Bana	1 733	Bodony	850
Ambrózfalva	525	Bánhorváti	1 592	Bodrog	510
Anarcs	1 989	Bánokszentgyörgy	742	Bodroghalom	1 401
Andocs	1 175	Bánréve	1 449	Bodrogkeresztúr	1 286
Annavölgy	995	Bár	606	Bodrogkisfalud	986
Apagy	2 328	Barabás	828	Bodrogolaszi	952
Apaj	1 274	Baracs	3 215	Bódvaszilas	1 256
Aparhant	1 174	Baracska	3 916	Bogyiszló	2 368
Apátfalva	3 287	Báránd	2 692	Bogyoszló	661
Apc	2 776	Baranyajenő	528	Bojt	590
Áporka	1 143	Barbacs	760	Boldog	3 166
Apostag	2 107	Bárdudvarnok	1 206	Boldogasszonyfa	546
Aranyosapáti	2 078	Bárna	1 151	Boldogkőújfalu	581
Arló	4 123	Bársonyos	855	Boldogkővára	1 185
Ároktő	1 251	Báta	1 919	Boldva	2 422
Árpádhalom	609	Bátmonostor	1 735	Bolhó	838
Ártánd	550	Bátorliget	788	Bordány	3 145
Ásványráró	1 941	Bátya	2 272	Borota	1 591
Aszaló	2 008	Becsehely	2 280	Borsfa	774
Átány	1 576	Becske	623	Borsodbóta	934
Atkár	1 724	Becsvölgye	880	Borsodivánka	757
Attala	872	Bedegkér	547	Borsodszentgyörgy	1 365
Babarc	791	Bejczyertyános	523	Borsodszirák	1 185
Babócsa	1 883	Bekecs	2 503	Borsosberény	1 043
Bábonymegyer	937	Békéssámson	2 637	Borzavár	785

Botpalád	583	Csesznek	562	Dunaegyháza	1 483
Bő	690	Csesztreg	856	Dunafalva	1 044
Bőcs	2 673	Csetény	2 083	Dunaszekcső	2 224
Böhönye	2 482	Csévharaszt	1 845	Dunaszentbenedek	951
Bököny	3 283	Csikéria	975	Dunaszentgyörgy	2 630
Bölcske	2 976	Csikóstóttós	983	Dunasziget	1 437
Böny	2 208	Csikvánd	528	Dunatetőtlen	632
Bősárkány	2 221	Csincse	626	Dusnok	3 304
Bőszénfa	599	Csobád	705	Ecséd	3 529
Bucsa	2 518	Csobaj	812	Ecseg	1 282
Búcsúszentlászló	885	Csókakó	1 045	Ecsefalva	1 429
Bugac	3 118	Csokvaomány	1 014	Egerbocs	642
Bugyi	5 152	Csolnok	3 406	Egercsehi	1 590
Buj	2 479	Csolyospálos	1 907	Egerfarmos	688
Buják	2 374	Csót	1 096	Egerlövő	605
Buzsák	1 498	Csögle	719	Egerszólát	1 122
Bükkábrány	1 801	Csökő	2 171	Egyed	595
Bükkösd	1 289	Csököly	1 111	Egyek	5 535
Bükkszenterzsébet	1 197	Csömödér	682	Egyházasdengeleg	526
Bükkszérc	1 120	Csörötnek	953	Egyházásfalva	906
Cece	2 813	Csősz	1 036	Egyházasgerge	836
Cégénydányád	698	Csővár	689	Egyházashollós	585
Ceglédbercel	4 583	Dabronc	504	Egyházaskesző	611
Cered	1 248	Dad	1 083	Egyházaskozár	899
Cibakháza	4 508	Dág	991	Egyházasarádóc	1 363
Cikó	983	Dalmand	1 485	Előszállás	3 797
Cirák	660	Dánszentmiklós	2 728	Encsencs	2 053
Csabacsúd	2 077	Dány	4 219	Endrefalva	1 234
Csabdi	1 164	Darány	1 024	Eperjes	665
Csabrendek	2 995	Darnózseli	1 580	Eperjeske	1 230
Csaholc	522	Darvas	650	Epöl	638
Csajág	892	Dávod	2 244	Erdőbénye	1 352
Csákánydoroszló	1 755	Dédestapolcsány	1 639	Erdőhorváti	657
Csákberény	1 225	Dég	2 322	Erdőkövesd	697
Csákvár	5 201	Dejtár	1 499	Erdőkürt	611
Csanádapáca	2 879	Demjén	676	Erdőtarcsa	611
Csanádpalota	3 235	Dencsháza	617	Erk	831
Csány	2 293	Dénesfa	504	Érpatak	1 768
Csányoszró	722	Derekegyház	1 791	Érsekcsanád	2 821
Csanytelek	3 008	Detk	1 241	Érsekhalma	700
Csapod	581	Dióskál	532	Érsekvadkert	3 789
Csárdaszállás	528	Diósviszló	706	Értény	810
Csaroda	655	Doba	780	Esztár	1 367
Császár	1 904	Dóc	823	Eszteregnye	758
Császártöltés	2 700	Domaháza	1 027	Ete	600
Csátalja	1 691	Dombegyház	2 396	Etyek	3 546
Csávoly	2 074	Dombiratos	753	Fábiánháza	1 858
Csécse	1 005	Domoszló	2 148	Fábiánsebestyén	2 278
Csegöld	684	Dormánd	1 004	Fácánkert	784
Csemő	4 186	Dorogháza	1 293	Fajsz	1 903
Csengele	2 037	Döbrököz	2 184	Farád	1 954
Csengersima	707	Döge	2 178	Farkaslyuk	2 035
Csengerújfalu	886	Dömsöd	5 624	Farmos	3 630
Csengőd	2 310	Dör	568	Fegyvernek	6 949
Csépa	1 902	Drávafok	512	Fehérvárcsurgó	1 886
Cserépfalu	1 108	Drávaszabolcs	744	Felcsút	1 671
Cserépváralja	562	Drégelypalánk	1 658	Feldebrő	1 132
Cserhátsurány	986	Dudar	1 684	Felgyő	1 482
Csernely	998	Dunaalmás	1 516	Felpéc	818

Botpalád	583	Csesznek	562	Dunaegyháza	1 483
Bő	690	Cesztreg	856	Dunafalva	1 044
Bőcs	2 673	Csetény	2 083	Dunaszekcső	2 224
Böhönye	2 482	Csévharaszt	1 845	Dunaszentbenedek	951
Bököny	3 283	Csikéria	975	Dunaszentgyörgy	2 630
Bölcske	2 976	Csikóstóttós	983	Dunasziget	1 437
Bőny	2 208	Csikvánd	528	Dunatetőtlen	632
Bősárkány	2 221	Csincse	626	Dusnok	3 304
Bőszénfa	599	Csobád	705	Ecséd	3 529
Bucsa	2 518	Csobaj	812	Ecseg	1 282
Búcsúszentlászló	885	Csókakő	1 045	Ecsegfalva	1 429
Bugac	3 118	Csokvaomány	1 014	Egerbocs	642
Bugyi	5 152	Csolnok	3 406	Egercsehi	1 590
Buj	2 479	Csolyospálos	1 907	Egerfarmos	688
Buják	2 374	Csót	1 096	Egerlövő	605
Buzsák	1 498	Csőgle	719	Egerszólát	1 122
Bükkábrány	1 801	Csőkmő	2 171	Egyed	595
Bükkösd	1 289	Csőköly	1 111	Egyek	5 535
Bükkszenterzsébet	1 197	Csömödér	682	Egyházasdengeleg	526
Bükkzsérc	1 120	Csörötnek	953	Egyházásfalva	906
Cece	2 813	Csősz	1 036	Egyházasgerge	836
Cégénydányád	698	Csővár	689	Egyházashollós	585
Ceglédbercel	4 583	Dabronc	504	Egyházaskesző	611
Cered	1 248	Dad	1 083	Egyházaskozár	899
Cibakháza	4 508	Dág	991	Egyházasrádóc	1 363
Cikó	983	Dalmand	1 485	Előszállás	3 797
Cirák	660	Dánszentmiklós	2 728	Encsencs	2 053
Csabacsúd	2 077	Dány	4 219	Endrefalva	1 234
Csabdi	1 164	Darány	1 024	Eperjes	665
Csabrendek	2 995	Darnózseli	1 580	Eperjeske	1 230
Csaholc	522	Darvas	650	Epöl	638
Csajág	892	Dávod	2 244	Erdőbénye	1 352
Csákánydoroszló	1 755	Dédestapolcsány	1 639	Erdőhorváti	657
Csákberény	1 225	Dég	2 322	Erdőkövesd	697
Csákvár	5 201	Dejtár	1 499	Erdőkürt	611
Csanádapáca	2 879	Demjén	676	Erdőtarcsa	611
Csanádpalota	3 235	Dencsháza	617	Erk	831
Csány	2 293	Dénesfa	504	Érpaták	1 768
Csányoszló	722	Derekegyház	1 791	Érsekcsanád	2 821
Csanytelek	3 008	Detk	1 241	Érsekhalma	700
Csapod	581	Dióskál	532	Érsekvadkert	3 789
Csárdaszállás	528	Diósviszló	706	Értény	810
Csaroda	655	Doba	780	Esztár	1 367
Császár	1 904	Dóc	823	Eszteregnye	758
Császártöltés	2 700	Domaháza	1 027	Ete	600
Csátalja	1 691	Dombegyház	2 396	Etyek	3 546
Csávoly	2 074	Dombiratos	753	Fábiánháza	1 858
Csécse	1 005	Domoszló	2 148	Fábiánsebestyén	2 278
Csegöld	684	Dormánd	1 004	Fácánkert	784
Csemő	4 186	Dorogháza	1 293	Fajsz	1 903
Csengele	2 037	Döbrököz	2 184	Farád	1 954
Csengersima	707	Dőge	2 178	Farkaslyuk	2 035
Csengerújfalu	886	Dömsöd	5 624	Farmos	3 630
Csengőd	2 310	Dör	568	Fegyvernek	6 949
Csépa	1 902	Drávafok	512	Fehérvárcsurgó	1 886
Cserépfalu	1 108	Drávaszabolcs	744	Felcsút	1 671
Cserépváralja	562	Drégelypalánk	1 658	Feldebrő	1 132
Cserhátsurány	986	Dudar	1 684	Felgyő	1 482
Csernely	998	Dunaalmás	1 516	Felpéc	818

Felsődobsza	939	Gesztely	2 901	Hercegkút	733
Felsőmocsolád	519	Geszteréd	1 840	Hercegszántó	2 329
Felsőnána	698	Girincs	887	Heréd	2 052
Felsőnyárád	1 057	Gógánfa	808	Héreg	1 042
Felsőnyék	1 115	Golop	678	Herencsény	713
Felsőpáhok	565	Gomba	2 700	Hernádkak	1 431
Felsőpetény	766	Gödre	977	Hernádnémeti	3 686
Felsőrajk	814	Gölle	1 177	Hernádvécse	900
Felsőszentiván	2 012	Göncruszka	713	Hét	571
Felsőszentmárton	1 050	Görbeháza	2 641	Hetes	1 142
Felsőszölnök	682	Görcsöny	1 623	Hetvehely	532
Felsőtelekes	820	Görgeteg	1 198	Hevesaranyos	726
Felsővadász	530	Gulács	951	Hevesvezekény	714
Fényeslitke	2 396	Gutorföldre	1 243	Hévízgyörk	2 975
Ferencszállás	659	Gyarmat	1 306	Hidas	2 312
Fertőendréd	628	Gyékényes	1 075	Hidasnémeti	1 208
Fertőszentmiklós	3 872	Gyermely	1 290	Hidvégdó	694
Fertőszéplak	1 173	Gyömöre	1 367	Himesháza	1 220
Fityeház	721	Gyöngyöshalász	2 591	Himod	726
Foktó	1 713	Gyöngyösoroszi	1 603	Hobol	1 046
Forráskút	2 295	Gyöngyöspata	2 761	Hodász	3 503
Forró	2 355	Gyöngyössolymos	3 153	Hollóháza	1 018
Földeák	3 327	Gyönk	2 240	Homokbödöge	715
Földes	4 338	Győrasszonyfa	503	Homokmégy	1 566
Furta	1 182	Györe	767	Homokszentgyörgy	1 249
Füle	864	Györgyarló	605	Homorúd	731
Fülöp	1 895	Györköny	925	Homrogd	1 002
Fülöpháza	926	Györsövényház	830	Hont	595
Fülöpkab	1 142	Györtelek	1 697	Hort	3 870
Fülöpszállás	2 455	Győrvár	707	Horvátzsidány	856
Fürged	693	Gyulaháza	2 043	Hosszúpályi	5 471
Füzér	579	Gyulaj	1 070	Hugyag	904
Gáborján	928	Gyulakeszi	709	Hunya	814
Gacsály	832	Gyúró	1 209	Igar	1 095
Gádoros	4 074	Gyüre	1 263	Igrici	1 260
Galgaguta	738	Hahót	1 254	Iharos	511
Galgagyörk	1 062	Hajdúszovát	3 149	Iharosberény	1 364
Galgahévíz	2 527	Hajós	3 544	Ikervár	1 878
Galgamácsa	1 983	Halászi	2 879	Iklad	2 135
Gamás	875	Halimba	1 141	Ilk	1 171
Gara	2 683	Halmaj	1 892	Imrehegy	860
Garabonc	806	Halmajugra	1 278	Ináncs	1 194
Gátér	1 062	Hangács	698	Inke	1 356
Gávavencsellő	3 934	Hangony	1 781	Ipolytarnóc	531
Géberjén	573	Hantos	994	Ipolyvece	853
Géderlak	1 083	Harkakötöny	1 018	Iregszemcse	2 905
Gégény	2 036	Háromfa	860	Istenmezeje	1 817
Gelej	701	Harsány	2 063	Istvándi	643
Gelénes	608	Hárskút	619	Isztimér	978
Gellénháza	1 707	Harta	4 542	Iván	1 365
Gelse	1 202	Hedrehely	531	Ivánc	716
Gemzse	856	Hegyfalu	688	Iváncsa	2 788
Gérce	1 186	Héhalom	1 048	Izmény	533
Gerde	558	Hejőbába	1 934	Izsfalva	1 899
Gerendás	1 565	Hejőkeresztúr	1 122	Jakabszállás	2 619
Geresdlak	957	Hejőpapi	1 237	Jákfa	557
Gerjen	1 333	Hejőszalonta	798	Jákó	717
Gersekarát	780	Helesfa	548	Jánd	1 065
Geszt	877	Hencida	1 318	Jánkmajtis	1 702

Jánosháza	2 834	Kemeneshőgyész	572	Kondó	645
Jánoshida	2 680	Kemenesmagasi	987	Kondorfa	667
Járdánháza	1 933	Kemenesmihályfa	589	Kondoros	5 921
Jármi	1 322	Kemenessömjén	643	Konyár	2 263
Jásd	835	Kemenesszentpéter	790	Kosd	2 240
Jászágó	726	Kémes	546	Kovácsvágás	626
Jászsalsószentgyörgy	3 836	Kenézlő	1 395	Kökút	562
Jászboldogháza	1 826	Kengyel	4 362	Kölcse	1 386
Jászdózsa	2 219	Kenyeri	969	Kölesd	1 609
Jászfelsőszentgyörgy	1 803	Kerecsend	2 198	Kölked	1 123
Jászfákóhalma	3 150	Kereki	561	Kömlő	1 866
Jászkarajenő	2 992	Kerézteleki	724	Kömlőd	1 151
Jászkisér	5 778	Kerta	739	Kömörő	600
Jászladány	6 194	Keszeg	720	Kömpöc	824
Jászszentlászló	2 623	Kesznyéten	1 854	Köröm	1 245
Jásztelek	1 775	Kesztölc	2 556	Körösladány	5 129
Jéke	723	Kétbodony	529	Körösnagyharsány	670
Jenő	1 241	Kétegyháza	4 354	Köröstarcsa	2 809
Jobaháza	559	Kéthely	2 440	Köröstetétlen	909
Jobbágyi	2 306	Kétsoprony	1 559	Körösújfalú	718
Kács	644	Kétújfalú	710	Körösszakál	911
Kajárpéc	1 382	Kéty	758	Körösszegapáti	984
Kajászó	986	Kevermes	2 433	Kötöcske	535
Kajdacs	1 321	Kimle	2 842	Kötegyán	1 578
Kakasd	1 743	Kincsesbánya	1 569	Kötelek	1 817
Kakucs	2 592	Királd	945	Krasznokvajda	509
Kál	3 664	Királyegyháza	1 034	Kunadacs	1 757
Káld	1 188	Királyhegyes	734	Kunágota	2 983
Kálló	1 477	Kisapostag	1 199	Kunbaja	1 756
Kállósemjén	4 030	Kisar	1 046	Kunbaracs	678
Kálmánca	706	Kisbárapáti	552	Kuncsorba	750
Kálmánháza	2 097	Kisdombegyház	599	Kunmadaras	5 803
Káloz	2 538	Kisdorog	888	Kunpeszér	693
Kamut	1 161	Kisfalud	834	Kunszállás	1 694
Kántorjánosi	2 230	Kisgyőr	1 609	Kurd	1 351
Kápolna	1 598	Kisharsány	570	Kurityán	1 844
Kápolnásnyék	3 180	Kisigmánd	526	Kustánszeg	584
Kapoly	757	Kiskorpád	945	Kutas	1 597
Kapospula	1 023	Kiskunlacháza	8 590	Külsővat	875
Káptalanfa	864	Kisláng	2 645	Küngös	536
Karácsond	3 154	Kisléta	1 903	Lábod	2 223
Karád	1 716	Kislőd	1 307	Lad	692
Karancskeszzi	1 938	Kismarja	1 400	Lajoskomárom	2 361
Karancsság	1 168	Kismaros	1 799	Lak	607
Karcsa	1 980	Kisnána	1 122	Lakócsa	580
Kardos	793	Kisnémedi	658	Lánycsók	2 694
Kardoskút	976	Kispalád	533	Laskod	1 068
Karmacs	843	Kisszállás	2 875	Látrány	1 394
Kartal	5 711	Kisszekeres	571	Lázi	634
Kaskantyú	1 080	Kisvarsány	981	Leányvár	1 671
Kaszaper	2 110	Kiszombor	4 172	Legénd	585
Katymár	2 359	Kocs	2 651	Legyesbénye	1 646
Káva	674	Kocsér	1 990	Léh	511
Kázsmárk	1 002	Kocsola	1 420	Lengyel	754
Kék	1 997	Kocsord	3 008	Lepsény	3 227
Kékcse	1 646	Kóka	4 172	Lesenceistvánd	928
Kelebia	2 999	Kokad	701	Lesencetomaj	1 135
Kelemér	543	Kolontár	813	Letkés	1 196
Kéleshalom	557	Kompolt	2 154	Levelek	2 861

Lippó	559	Mátraverebély	2 220	Muraszemenye	647
Litke	912	Mátyásdomb	809	Nábrád	967
Lókút	515	Máza	1 406	Nádasd	1 344
Lónya	839	Mecseknádasd	1 664	Nádasdladány	1 853
Lovasberény	2 715	Medgyesbodzás	1 247	Nágocs	706
Lovászi	1 324	Medgyesegyháza	4 098	Nagyacsád	710
Lovászpataka	1 331	Medina	1 038	Nagyalásony	516
Lőkősháza	2 040	Meggyeskovácsi	747	Nagyar	719
Lövő	1 424	Megyaszó	3 029	Nagybánhegyes	1 490
Lövőpetri	505	Méhkerék	2 315	Nagybaracska	2 475
Lucfalva	615	Méhtelek	731	Nagybarca	1 066
Ludányhalászi	1 605	Mélykút	5 786	Nagybárkány	689
Ludas	839	Mende	4 145	Nagycsécs	897
Mád	2 627	Méra	1 760	Nagycserkesz	1 882
Madaras	3 278	Mérk	2 268	Nagydobos	2 315
Madocsa	1 968	Mernye	1 572	Nagydobsza	687
Mágocs	2 696	Mersevát	581	Nagydorog	2 762
Magy	988	Mesterszállás	796	Nagyér	621
Magyaralmás	1 537	Mesztegyő	1 417	Nagyesztergár	1 214
Magyaratád	1 005	Mezőcsokonya	1 203	Nagyfüged	1 832
Magyarbánhegyes	2 783	Mezőfalva	4 951	Nagygyimót	623
Magyarbóly	1 104	Mezőgyán	1 315	Nagyharsány	1 703
Magyarcsanád	1 646	Mezőkeresztes	4 129	Nagyhegyes	2 665
Magyaregregy	862	Mezőkomárom	1 071	Nagyigmánd	3 186
Magyaregres	597	Mezőladány	1 040	Nagyiván	1 230
Magyargéc	855	Mezőlak	1 116	Nagykamarás	1 686
Magyargencs	633	Mezőnagymihály	1 191	Nagykapornak	975
Magyarhomorog	917	Mezőnyárád	1 713	Nagykarácsony	1 507
Magyarkeszi	1 441	Mezőörs	948	Nagykereki	1 361
Magyarlak	817	Mezőpeterd	586	Nagykónyi	1 275
Magyarnándor	1 227	Mezősas	680	Nagykorpád	623
Magyarszék	1 126	Mezőszemere	1 266	Nagykökényes	621
Magyarszerdahely	545	Mezőszentgyörgy	1 328	Nagykörű	1 735
Majs	1 106	Mezőszilas	2 222	Nagylak	597
Makád	1 262	Miháld	913	Nagylóc	1 761
Makkoshotyka	989	Mihálygerge	695	Nagylók	1 124
Malomsok	577	Mihályháza	834	Nagymágocs	3 435
Mályinka	574	Mihályi	1 144	Nagymányok	2 501
Mándok	4 426	Mike	702	Nagynyárád	871
Mánfa	936	Mikebuda	797	Nagyoroszi	2 512
Mány	2 250	Mikófalva	831	Nagypeterd	675
Marcaltó	876	Mikóháza	565	Nagyrabé	2 367
Máriaalom	703	Milota	855	Nagyrada	563
Máriakéménd	548	Mindszentgodisa	1 023	Nagyrécse	1 066
Márianosztra	1 610	Miske	1 867	Nagyréde	3 352
Markaz	1 904	Mogyorósbánya	882	Nagyrév	824
Markotabödöge	502	Mohora	980	Nagyrozvágó	738
Márok	550	Molnári	798	Nagysáp	1 510
Maroslele	2 182	Monok	1 809	Nagysimonyi	1 000
Mártély	1 339	Monostorpályi	2 191	Nagyszakácsi	511
Martonyi	533	Mórágó	801	Nagyszekeres	537
Mátételke	643	Móricgát	593	Nagyszénás	5 704
Mátraballa	857	Mórichida	865	Nagyszentjános	1 865
Mátraderecske	2 266	Mosonszolnok	1 570	Nagyszokoly	994
Mátramindszent	949	Mozsgó	1 106	Nagytevel	516
Mátranovák	2 026	Mucsi	543	Nagytőke	521
Mátraszele	1 032	Múcsony	3 495	Nagyút	744
Mátraszőlős	1 715	Muhi	540	Nagyvarsány	1 480

Nagyveleg	699	Nyírvasvári	1 960	Pecöl	822
Nagyvenyim	4 814	Óbarok	791	Pécsely	533
Nagyvisnyó	1 129	Ófehértó	2 680	Pély	1 534
Nak	690	Óhíd	638	Penc	1 373
Naszály	2 239	Okány	2 969	Penészlek	1 068
Nekézseny	919	Olasz	609	Penyige	777
Nemesapáti	501	Olaszfa	511	Pér	2 388
Nemesbikk	1 035	Olaszfalu	1 103	Peresznye	615
Nemesbük	591	Olaszliszka	1 816	Peresztteg	1 402
Nemesdéd	771	Olcsva	709	Perkáta	4 105
Nemesgörzsöny	795	Ónod	2 463	Perkupa	927
Nemesgulács	1 030	Ópályi	2 983	Péteri	1 878
Nemesnádudvar	2 062	Ópusztaszer	2 290	Pétfürdő	4 996
Nemesszalók	1 029	Ordacsehi	823	Petneháza	1 949
Nemesvid	856	Ordas	505	Petőfibánya	3 121
Németkér	1 873	Orgovány	3 502	Petőfiszállás	1 707
Nemti	822	Ormosbánya	1 783	Petőháza	1 010
Nézsza	1 166	Osló	945	Piliny	648
Nick	563	Ostffyasszonyfa	832	Piliscsév	2 314
Nikla	736	Oszkó	680	Pincehely	2 557
Nógrád	1 561	Osztopán	854	Piricse	1 835
Nógrádkövesd	697	Ozora	1 826	Pirtó	1 011
Nógrádmarcal	543	Öcsöd	3 747	Pitvaros	1 500
Nógrádmegyer	1 763	Ökörítőfülpös	2 041	Pocsaj	2 733
Nógrádsáp	895	Ölbő	756	Pócspetri	1 826
Nógrádsípek	758	Őr	1 374	Pogányszentpéter	513
Nógrádszakál	645	Öregcsertő	976	Porcsalma	2 753
Noszlop	1 112	Öreglak	1 777	Pölöske	889
Nova	882	Őrhalom	1 064	Pörböly	596
Novajdrány	1 453	Örményes	1 185	Prügy	2 526
Nőtincs	1 213	Örménykút	526	Pusztadobos	1 284
Nyárad	922	Őrtilos	682	Pusztaföldvár	1 967
Nyáregyháza	3 604	Ősi	2 194	Pusztahencse	1 060
Nyársapát	1 755	Öskü	2 302	Pusztakovácsi	891
Nyírábrány	3 952	Öttömös	803	Pusztamagyaród	671
Nyíracsad	3 982	Ötvöskónyi	976	Pusztamérges	1 352
Nyírád	1 902	Pácin	1 486	Pusztamonostor	1 684
Nyírbéltek	2 967	Pacsa	1 883	Pusztaszabolcs	6 295
Nyírbogát	3 284	Páhi	1 287	Pusztaszentlászló	686
Nyírbogdány	2 974	Páka	1 290	Pusztaszer	1 620
Nyírcaholy	2 198	Pakod	979	Pusztavacs	1 521
Nyírcaászári	1 218	Pálfa	1 781	Pusztavám	2 499
Nyírderzs	664	Pálmonostora	2 068	Püski	656
Nyírgelse	1 158	Palotabozsok	1 085	Püspökhatvan	1 587
Nyírgyulaj	2 073	Palotás	1 716	Püspökmolnári	959
Nyíribrony	1 123	Pánd	1 914	Püspökszilágy	721
Nyírkákó	930	Panyola	650	Rábacsanak	575
Nyírkársz	2 407	Pap	1 770	Rábacsécsény	601
Nyírkáta	1 729	Pápateszér	1 280	Rábagyarmat	888
Nyírkércs	828	Papkeszi	1 648	Rábahídvég	1 058
Nyírlövő	736	Papos	847	Rábakecöl	819
Nyírmada	4 615	Parasznya	1 287	Rábapaty	1 750
Nyírmártonfalva	2 165	Paszab	1 297	Rábapordány	1 136
Nyírmeggyes	2 709	Patak	1 019	Rábaszentandrás	529
Nyírmihálydi	1 979	Pátroha	2 931	Rábaszentmihály	521
Nyírparasznya	953	Patvarc	650	Rábatamási	1 000
Nyírpilis	685	Pátyod	653	Ráckeresztúr	3 203
Nyírtass	2 133	Pázmánd	1 989	Rád	1 616
Nyírtét	1 130	Pázmándfalu	903	Radostyán	658

Ragály	685	Sényő	1 395	Szalonna	1 063
Rajka	2 625	Serényfalva	1 023	Szamosangyalos	591
Rakaca	890	Simaság	702	Szamoszályi	763
Ráksi	508	Siójut	538	Szamoszeg	2 043
Ramocsaháza	1 499	Sokorópátka	1 051	Szank	2 488
Rásonysápberencs	563	Soltszentimre	1 392	Szany	2 334
Rátka	1 089	Som	710	Szápár	543
Ravazd	1 178	Somberek	1 601	Szár	1 689
Recsk	3 023	Somlószőlős	735	Szárfold	865
Réde	1 570	Somogyapáti	567	Szászberek	961
Rédics	1 009	Somogyabod	527	Szászvár	2 658
Regöly	1 357	Somogyfajsz	507	Szatomárcseke	1 525
Rém	1 394	Somogyeszti	564	Szátok	526
Rétalap	541	Somogyhárság	534	Szebény	505
Rétközberencs	1 185	Somogyjád	1 633	Szécsényfelfalu	502
Révleányvár	636	Somogymeggyes	604	Szedres	2 485
Rezi	1 102	Somogysámson	799	Szegvár	4 913
Ricse	1 874	Somogysárd	1 379	Székely	1 087
Rigyác	509	Somogyszentpál	812	Székelyszabar	657
Rimóc	1 923	Somogyszil	837	Székkutas	2 631
Rohod	1 306	Somogyszob	1 771	Szeleste	667
Romhány	2 396	Somogyudvarhely	1 159	Szelevény	1 202
Rozsály	766	Somogyvamos	826	Szendehegy	1 461
Rózsaszentmárton	2 071	Somogyvár	2 035	Szendrőlád	1 700
Rudabánya	2 916	Somogyzsitfa	911	Szena	717
Rudolftelep	782	Sonkád	685	Szentdomonkos	574
Rum	1 210	Soponya	1 927	Szentgál	2 814
Ruzsa	2 796	Sopronhorpács	880	Szentgáloskér	612
Ságújfalu	1 004	Sopronkövesd	1 248	Szentistván	2 672
Ságvár	1 763	Sorkifalud	663	Szentkirály	2 032
Sajóecseg	1 065	Sótony	707	Szentlászló	890
Sajóhidvég	1 094	Sőjtör	1 646	Szentlőrincváta	1 924
Sajóivánka	600	Súr	1 360	Szentpéterfa	1 076
Sajókaza	3 403	Surd	672	Szentpéterszeg	1 252
Sajólád	2 962	Sükösd	4 031	Szentpéterúr	1 041
Sajónémeti	604	Sülysáp	7 674	Szepetnek	1 790
Sajópetri	1 486	Sümegecsei	636	Szerecseny	936
Sajópüspöki	583	Sümegeprága	670	Szeremle	1 575
Sajószöged	2 322	Süttő	2 034	Szerep	1 628
Sajóvelezd	902	Szabadegyháza	2 220	Szigetbecse	1 283
Salomvár	571	Szabadhidvég	982	Szigetcsép	2 317
Sály	2 013	Szabadszentkirály	806	Szigetújfalu	2 051
Sand	500	Szabás	656	Szihalom	2 098
Sáp	1 051	Szabolcsbáka	1 253	Szil	1 384
Sáregres	827	Szabolcsveresmart	1 717	Szilsárkány	721
Sárisáp	2 918	Szajk	797	Szin	760
Sárszentlőrinc	1 005	Szajla	664	Szólád	600
Sarkadkeresztúr	1 844	Szakáld	563	Szomód	2 003
Sárkeresztúr	2 457	Szakály	1 686	Szomolya	1 814
Sármellék	1 829	Szakcs	1 028	Szomor	1 089
Sárosd	3 445	Szakmár	1 416	Szögliget	763
Sárpilis	679	Szakoly	2 877	Szőlősgyörök	1 203
Sárrétudvari	3 009	Szakony	521	Szuha	745
Sárszentágota	1 383	Szákszend	1 539	Szuhakálló	1 026
Sáta	1 402	Szalánta	1 151	Szuhogy	1 225
Sátorhely	697	Szalaszend	1 092	Szulok	737
Sávoly	555	Szálka	596	Szücsi	1 687
Segesd	2 684	Szalkszentmárton	2 997	Szügy	1 417
Semjénháza	687	Szalmatercs	501	Tabajd	940

Tabdi	1 195	Tiszabő	2 032	Türje	1 844
Táborfalva	3 292	Tiszabura	2 749	Tüskevár	574
Takácsi	935	Tiszacsermely	608	Tyukod	2 130
Taktabáj	599	Tiszadada	2 432	Udvari	533
Taktaharkány	4 074	Tiszaderzs	1 357	Újcsanáros	875
Taktakenéz	1 209	Tiszadob	3 309	Újdombrád	686
Taktaszada	2 046	Tiszaeszlár	2 793	Újhartyán	2 765
Taliándörög	711	Tiszagyenda	1 077	Újiráz	596
Tállya	2 240	Tiszagyulaháza	828	Újkenéz	1 052
Táp	709	Tiszaigar	921	Újkér	1 108
Tápióbicske	3 311	Tiszajenő	1 696	Újlengyel	1 682
Tápiógyörgye	3 656	Tiszakanyár	1 667	Újpetre	1 153
Tápióság	2 653	Tiszakarád	2 540	Újrónafő	830
Tápiószecső	6 370	Tiszakerecseny	959	Újszentmargita	1 602
Tápiószele	5 822	Tiszakeszi	2 701	Újszilvás	2 616
Tápiószentmárton	5 287	Tiszakóród	824	Újtelek	516
Tápiószőlős	3 013	Tiszakürt	1 604	Újtikos	931
Tapsony	885	Tiszaladány	720	Újudvar	965
Tápszentmiklós	948	Tiszalúc	5 614	Úny	646
Tar	2 015	Tiszamogyorós	735	Ura	730
Tarany	1 279	Tizsanagyfalu	1 959	Uraiújfalu	935
Tarcal	3 329	Tizsanána	2 657	Úri	2 609
Tard	1 464	Tiszapalkonya	1 553	Úrkút	2 212
Tardona	1 164	Tiszapüspöki	2 106	Uszód	1 090
Tardos	1 629	Tiszarád	526	Üllés	3 156
Tarhos	1 079	Tiszaroff	1 933	Vácegres	826
Tarján	2 812	Tiszasas	1 227	Váchartyán	1 716
Tárkány	1 593	Tiszasüly	1 777	Vácszentlászló	1 981
Tarnabod	692	Tiszaszalka	931	Vadna	595
Tarnalelesz	1 831	Tiszaszentimre	2 356	Vág	561
Tarnaörs	1 838	Tiszaszentmárton	1 272	Vaja	3 650
Tarnaszentmiklós	1 037	Tiszatarján	1 483	Vajdácska	1 394
Tarnaszdány	1 355	Tiszatelek	1 492	Vajszló	1 944
Tarpa	2 371	Tiszatenyő	1 837	Vál	2 348
Táska	503	Tiszaug	903	Valkó	2 424
Tass	2 955	Tiszavárkony	1 729	Vállaj	1 002
Tát	5 508	Tisztaberek	640	Vámosatya	613
Tataháza	1 476	Tóalmás	3 198	Vámosgyörk	2 071
Tázlár	2 014	Tófalu	649	Vámosmikola	1 658
Telekes	592	Tófej	728	Vámosoroszi	536
Telekgerendás	1 647	Tokod	4 344	Vámosújfalu	916
Tengelic	2 486	Tokodaltáró	3 071	Váncsod	1 348
Tengőd	580	Tolcsva	1 955	Vanyarc	1 384
Tenk	1 207	Tolmács	761	Vanyola	618
Tényő	1 428	Tolnanémedi	1 232	Váralja	1 038
Tépe	1 175	Tomajmonostora	759	Váraszó	607
Terem	698	Tornanádaska	656	Várbalog	501
Tereske	716	Tornyiszentmiklós	688	Varbó	1 174
Tés	972	Tornyosnémeti	604	Várda	551
Tetétlen	1 463	Tornyospálca	2 698	Várdomb	1 194
Tevel	1 648	Tótszentmárton	930	Varsány	1 774
Tibolddaróc	1 540	Tótszerdahely	1 329	Várvölgy	1 113
Tiborszállás	1 073	Tótvázsony	1 183	Vasad	1 657
Timár	1 410	Tömörkény	1 948	Vásárosdombó	1 158
Tiszaadony	738	Törtel	4 524	Vasboldogasszony	656
Tiszaalpár	5 048	Töttös	639	Vaskút	3 603
Tiszabecs	1 049	Tunyogmatolcs	2 567	Vasmegyer	1 610
Tiszabercel	2 136	Túristvándi	772	Vassurány	874
Tiszabездé	1 996	Túrrice	686	Vaszar	1 626

Vatta	918	Visznek	1 239	Zalaszentbalázs	932
Vécs	734	Vitnyéd	1 409	Zalaszentlászló	840
Végegyháza	1 617	Vízvár	682	Zalaszentmihály	1 037
Véménd	1 702	Vizsoly	914	Zalatárnok	793
Vereb	772	Vokány	952	Zalavár	915
Verpelét	4 016	Vönöck	836	Zemplénagárd	926
Versend	913	Zabar	560	Zichyújfalu	971
Vértesacsa	1 744	Zádorfalva	533	Zimány	642
Vértesboglár	927	Zagyvaszántó	2 124	Zomba	2 396
Vérteskethely	612	Zákány	1 895	Zsadány	1 780
Vése	974	Zákányszék	2 801	Zsáka	1 702
Veszvény	892	Zalaapáti	1 712	Zsámbok	2 372
Veszprémvarsány	1 028	Zalabaksa	694	Zsana	861
Vezseny	634	Zalabér	747	Zsira	849
Vilmány	1 399	Zalacsány	947	Zsurk	773
Vilonya	625	Zalacomár	3 132	Zubogy	593
Visonta	1 040	Zalaszabar	633		
Viss	743	Zalaszántó	1 007		

12. Aprófalvak

Abaújalpár	103	Bakonypölöske	431	Bocska	372
Abaújszolnok	151	Bakonyság	98	Boda	416
Abaújvár	323	Bakonyszentiván	256	Bodmér	253
Abod	276	Bakonyszücs	366	Bodolyabér	307
Adorjánháza	470	Baktüttös	360	Bodonhely	332
Adorjás	183	Balajt	427	Bodorfa	152
Ág	197	Balatoncsicsó	172	Bódvalenke	178
Aka	271	Balatonhenye	145	Bódvarákó	144
Almásháza	57	Balatonrendes	117	Bogádmindszent	426
Almáskeresztúr	98	Bánfa	214	Bogdása	352
Alsóbogát	284	Baranyahídvég	234	Bókaháza	351
Alsódobosza	412	Baranyaszentgyörgy	208	Bokor	132
Alsógagy	104	Barlahida	160	Bolhás	489
Alsómocsolád	323	Barnag	120	Bonnya	315
Alsórajk	430	Basal	189	Bonyhádvarasd	491
Alsóregmec	222	Baskó	234	Borjád	450
Alsószenterzsébet	87	Bátaapáti	428	Borsodgeszt	312
Alsószőlők	424	Bátor	437	Borszőrösök	432
Alsótelekes	161	Batyk	428	Bosta	146
Alsótold	270	Bazsi	478	Botykapeterd	396
Andrásfa	285	Béb	252	Böde	301
Apácatorna	189	Becskeháza	53	Bödeháza	82
Apátistvánfalva	404	Bedő	317	Bögöt	381
Apátvarasd	133	Békás	234	Börzönce	87
Aranyosgadány	367	Bélavár	463	Bucsuta	272
Arka	117	Belecska	368	Bugacpusztaháza	355
Árpás	282	Belsősárd	114	Bükkmogyorósd	192
Áta	231	Belvárdgyula	424	Bükkszentmárton	375
Babarcszőlős	156	Benk	492	Bürüs	102
Bácsszentgyörgy	195	Bér	436	Büssü	475
Bácsszőlős	441	Beret	253	Büttös	256
Baglad	62	Besence	143	Cakóháza	66
Bakháza	246	Bezedek	283	Chernelházadamonya	220
Bakóca	337	Bezeréd	210	Csáfordjánosfa	259
Bakonygyirót	183	Bezi	434	Csákány	314
Bakonykoppány	240	Bihardancsháza	218	Csanádalberti	475
Bakonykúti	112	Bikács	483	Csánig	431
Bakonypéterd	272	Bisse	242	Csapi	392

Csarnóta	157	Drávasztára	477	Gagyapáti	15
Császló	383	Dubicsány	337	Gagybátor	283
Csataszög	330	Duka	295	Gagyvendégi	240
Csatka	317	Dunaremete	241	Gálosfa	303
Csebény	102	Dunaszentmiklós	411	Galvács	110
Csehbánya	290	Dúzs	297	Ganna	280
Csehi	312	Ebergóc	134	Garáb	79
Csehimindszent	429	Ecseny	312	Garadna	489
Csém	465	Edde	247	Garbolc	143
Csenyéte	396	Edve	149	Garé	342
Csép	364	Egeralja	270	Gasztony	495
Csér	39	Egeraracs	359	Gecse	497
Cserdi	352	Égerszög	87	Gelsesziget	275
Cserénfa	244	Egervölgy	398	Gerényes	266
Cserhátaláp	416	Egyházasharaszti	336	Gétye	119
Cserhátszentiván	168	Egyházashetye	440	Gic	492
Csertalajos	46	Ellend	229	Gige	356
Csertó	451	Endrőc	416	Gilvánfa	375
Csesztve	332	Erdősmárok	103	Gomboszeg	39
Csibrák	423	Erdősmecske	425	Gór	253
Csipkerek	433	Erzsébet	343	Gordisa	294
Csitár	461	Esztergályhorváti	472	Gosztola	19
Csoma	482	Fáj	289	Gömörszőlős	95
Csombárd	319	Fancsal	349	Görcsönydoboka	443
Csonkamindszent	166	Farkasgyepű	393	Gősfá	367
Csőde	85	Fazekasboda	214	Grábóc	215
Csömend	343	Fedémes	396	Gyalóka	75
Csönge	440	Fehértó	493	Gyanógeregye	156
Csörnyeföld	499	Feked	246	Gyepükaján	371
Curgónagymarton	209	Felsőberecki	326	Gyóró	402
Cún	258	Felsőcsatár	466	Gyöngyfa	138
Dabrony	432	Felsőegerszeg	153	Gyöngyösmellék	324
Damak	276	Felsőgagy	161	Győröcske	130
Dámóc	438	Felsőjánosfa	209	Gyugy	273
Daraboshegy	108	Felsőkelecsény	403	Gyügye	255
Darnó	156	Felsőmarác	324	Gyűrűs	101
Debercsény	102	Felsőregmec	204	Hács	416
Debréte	30	Felsőszenterzsébet	19	Hajmás	260
Detek	304	Felsőtold	185	Halastó	136
Dinnyeberki	112	Fenyőfő	159	Halogy	300
Diósberény	398	Fertőboz	273	Harasztifalu	182
Dobri	226	Fertőhomok	483	Hásságy	290
Dozmat	192	Fiad	190	Hegyesd	161
Döbörhegy	204	Filkeháza	120	Hegyháthodász	180
Döbröce	91	Folyás	430	Hegyhátmaróc	218
Dörgicse	262	Fonó	374	Hegyhátsál	175
Döröske	113	Fony	415	Hegyhátszentmárton	65
Dötk	25	Főnyed	90	Hegyhátszentpéter	194
Dövény	314	Fulókércs	380	Hegymagas	277
Drágszél	386	Fülesd	470	Hegymeg	135
Drávacsehi	250	Fülpösdaróc	325	Hegyszentmárton	477
Drávacsepely	244	Füzérkajata	165	Hejce	278
Drávagárdony	165	Füzérkomlós	395	Hejőkürt	321
Drávaiványi	242	Füzvölgy	144	Hencse	409
Drávakeresztúr	161	Gáborjánháza	79	Heresznye	290
Drávapalkonya	277	Gadács	131	Hermánszeg	287
Drávapiski	95	Gadány	360	Hernádbúd	167
Drávaszerdahely	211	Gadna	243	Hernádcéce	243

Hernádkércs	347	Karakószörcsök	327	Kishajmás	219
Hernádpetri	277	Kárász	396	Kisherend	208
Hernádszurdok	230	Karos	477	Kishódos	74
Hernyék	116	Kásád	377	Kisjakabfalva	169
Hetefejércse	318	Kastélyosdombó	320	Kiskassa	298
Hetyefő	104	Katádfa	165	Kiskinizs	354
Hidegkút	394	Katafa	378	Kislippó	319
Hidegség	304	Kátoly	346	Kismányok	392
Hirics	235	Kávás	242	Kisnamény	358
Hollád	327	Kazsok	362	Kisnyárád	232
Homokkomárom	251	Kéked	244	Kispirit	112
Horpács	191	Kékesd	218	Kisrákos	246
Horváthertelend	103	Kékkút	60	Kisrécse	164
Horvátlövő	195	Keléd	93	Kisrozvagy	212
Hosszúvíz	65	Kelevíz	336	Kissikátor	368
Hosszúvölgy	167	Kemeneskápolna	120	Kissomlyó	232
Hosztót	96	Kemenespálfa	475	Kisszékely	429
Hottó	334	Kemenesszentmárton	229	Kisszentmárton	301
Hövej	310	Keménfa	113	Kissziget	194
Hunyadfalva	232	Kemestaródfa	235	Kisszőlős	132
Husztót	67	Kemse	66	Kistamási	144
Ibafa	248	Kenéz	292	Kistapolca	214
Iborfia	20	Kercaszomor	233	Kistolmács	167
Iklanberény	41	Kercseliget	463	Kistormás	360
Iklódbördőce	353	Kerecseny	302	Kistótfalu	335
Iliny	199	Keresztéte	28	Kisunyom	386
Illocska	269	Kerkabarabás	296	Kisvásárhely	64
Imola	127	Kerkafalva	139	Kisvaszar	337
Ipacsfa	210	Kerkakutas	151	Kisvejke	460
Ipolydamásd	377	Kerkaskápolna	101	Kiszsídány	102
Ipolytölgyes	444	Kerkaszentkirály	276	Komjáti	345
Irota	117	Kerkateskánd	172	Komlódtótfalu	98
Ispánk	113	Kérsemjén	321	Komlósd	210
Iszkáz	409	Kertészsziget	457	Komlóska	330
Ivád	448	Keszőhidegkút	261	Koppányszántó	427
Ivánbattyán	169	Kétvölgy	140	Korlát	324
Ivándárda	266	Kilimán	277	Kórós	247
Jágónak	299	Kisapáti	357	Kovácsbida	295
Jákfalva	482	Kisasszond	164	Kovácsszénája	69
Jászivány	433	Kisasszonyfa	230	Kozárd	189
Kacorlak	235	Kisbabet	243	Kozmadombja	55
Kacsóta	287	Kisbágyon	485	Köblény	288
Kákics	233	Kisbajom	442	Köcsk	302
Kalaznó	209	Kisbárkány	255	Köveg	467
Kallósd	112	Kisberény	211	Köveskál	431
Kálócfa	197	Kisberzsény	111	Kup	460
Kám	478	Kisbeszterce	93	Kupa	183
Kamond	439	Kisbodak	382	Kutasó	114
Kánó	207	Kisbudmér	134	Külsősárd	103
Kány	86	Kiscséc	210	Lácacséke	431
Kánya	469	Kiscsehi	209	Ládbesenyő	338
Kányavár	170	Kiscsős	128	Lakhegy	491
Kaposgyarmat	124	Kisdér	138	Lápafő	218
Kaposhomok	415	Kisdobsza	274	Lapánca	208
Kaposkeresztúr	371	Kisecset	214	Lasztonya	95
Káptalantóti	423	Kisfüzes	169	Lénárddaróc	400
Kára	62	Kisgörbő	253	Lendvadedes	38
Karakó	234	Kisgyalán	251	Lendvajakabfa	32

Lesencefalu	325	Misefa	303	Nyésta	70
Libickozma	47	Miszla	347	Nyim	297
Lickóvados	247	Molnaszecsőd	401	Nyíri	451
Liget	461	Molvány	220	Nyomár	334
Ligetfalva	59	Monaj	295	Nyógér	364
Liptód	240	Mónosbél	423	Nyugotszenterzsébet	226
Lispesztadorján	332	Monoszló	151	Óbánya	147
Liszó	456	Monyoród	192	Óbudavár	58
Litka	73	Möcsény	405	Ócsárd	428
Lócs	129	Mucsfa	423	Ófalu	367
Lórév	307	Murarátka	297	Óföldséke	495
Lovas	376	Murga	92	Okorág	187
Lovászhetény	329	Nadap	433	Okorvölgy	97
Lulla	241	Nagybakónak	483	Olcsvaapáti	336
Lúzsok	220	Nagybudmér	255	Old	414
Maglóca	101	Nagycsány	167	Ólmod	88
Magosliget	245	Nagycsepely	422	Oltárc	312
Magyardombegyház	294	Nagydém	417	Orbánosfa	145
Magyarföld	42	Nagygeresd	306	Orfalu	55
Magyarkeresztúr	493	Nagygörbő	250	Ormándlak	121
Magyarlukafa	109	Nagyhajmás	438	Oroszi	158
Magyarmecske	336	Nagyhódos	141	Oroszló	329
Magyarnádalja	190	Nagyhuta	86	Orosztony	476
Magyarsarlós	342	Nagykeresztúr	294	Ortaháza	153
Magyarszecsőd	483	Nagykinizs	350	Oszlár	429
Magyarszentmiklós	297	Nagykölked	146	Ózdfalu	173
Magyarszombatfa	298	Nagymizdó	146	Ozmánbük	234
Magyartelek	235	Nagypall	443	Öcs	226
Mánd	275	Nagypirit	325	Ömböly	456
Maráza	218	Nagyrákos	316	Órimagyarósd	263
Marcalgergelyi	472	Nagyszékely	467	Örvényes	143
Márfa	241	Nagytilaj	183	Ósagárd	353
Márkháza	257	Nagytótfalu	368	Pácsony	321
Markóc	68	Nagyváty	362	Padár	142
Maróc	131	Nagyvejke	198	Palé	117
Marócsa	117	Négyes	331	Pálfiszeg	207
Márokföld	59	Nemesborzova	99	Páli	398
Márokpapi	455	Nemeshany	421	Palkonya	303
Matty	375	Nemeshetés	332	Pálmajor	320
Mátyus	355	Nemeske	290	Pamlény	54
Mecsekpölöske	442	Nemeskér	236	Pamuk	275
Megyehíd	323	Nemeskeresztúr	329	Pankasz	490
Megyer	45	Nemeskisfalud	58	Pányok	103
Mekényes	330	Nemeskocs	374	Pápadereske	268
Mencshely	237	Nemeskolta	371	Pápasalamon	396
Merenye	338	Nemesládony	140	Pápoc	409
Mérges	80	Nemesmedves	21	Páprád	200
Mesterháza	167	Nemesnép	144	Pásztori	407
Mesteri	295	Nemespátró	345	Pat	249
Meszés	221	Nemesrádó	329	Patalom	378
Meszlen	236	Nemesrempehollós	293	Patapoklosi	397
Meződ	166	Nemessándorháza	316	Patca	72
Mezőhék	396	Nemesszentandrás	260	Patosfa	313
Mihályfa	402	Nemesvita	384	Pécsbagota	106
Mikekarácsonyfa	274	Németbánya	81	Pécsdevecser	115
Miklósi	259	Németfalu	215	Pénzesgyőr	360
Mikosszéplak	337	Nóráp	240	Pere	404
Mindszentkál	353	Nyalka	421	Perecse	29

Pereked	189	Sajógalgóc	367	Szárazd	266
Peterd	205	Sajókápolna	438	Szarvasgede	454
Péterhida	203	Sajólászlófalva	473	Szarvaskend	252
Petőmihályfa	258	Sajómercse	260	Szászfa	176
Petrikeresztúr	431	Sajósenye	433	Szatta	79
Petrivente	413	Salföld	64	Szava	356
Pettend	158	Salköveskút	422	Szécsénke	270
Pinkaminszent	159	Sámod	226	Szécsisziget	274
Pinnye	349	Sámsonháza	308	Szegerdő	251
Piskó	284	Sárazsadány	279	Szegi	317
Pócsa	186	Sárfimizdó	119	Szegilong	242
Polány	232	Sárok	165	Szellő	178
Pornóapáti	393	Sáska	285	Szemenye	364
Porpác	147	Selyeb	479	Szemere	393
Porrog	243	Semjén	436	Szenta	466
Porrogszentkirály	364	Sénye	40	Szentantalfa	387
Porrogszentpál	103	Sérsekszőlős	168	Szentbalázs	346
Pórszombat	374	Sikátor	340	Szentbékálla	219
Pósfá	292	Siklósbodony	150	Szentborbás	135
Potony	289	Siklósnagyfalva	428	Szentdénés	350
Potyond	104	Sima	19	Szente	372
Pölöskefő	478	Simonfa	395	Szenteagát	451
Pördefölde	67	Sobor	334	Szentgyörgyvár	330
Pötréte	326	Somlójenő	312	Szentgyörgyvölgy	477
Pula	233	Somlóvecse	98	Szentimrefalva	218
Pusztapáti	43	Somodor	455	Szentistvánbaksa	297
Pusztaberki	121	Somogyacsa	233	Szentjakabfa	133
Pusztacsalád	294	Somogyaracs	244	Szentkatalin	137
Pusztaderics	207	Somogybükkösd	114	Szentkozmadombja	112
Pusztamiske	499	Somogycsicsó	228	Szentliszló	369
Pusztatötlaka	437	Somogydöröcske	184	Szentmargitfalva	116
Pusztaradvány	199	Somogyegres	229	Szentpéterfölde	158
Pusztaszemes	414	Somogyhatvan	412	Szenyér	317
Rábasebes	113	Somogysimonyi	83	Szergény	395
Rábaszentmiklós	146	Somogytúr	418	Szijártóháza	48
Rábatöttös	251	Somogyviszló	262	Szilágy	328
Rábcakapi	178	Sopronnémeti	276	Szilaspogony	382
Rádfalva	225	Sorkikápolna	266	Szilvágy	239
Rádóckölked	280	Sóstófalva	275	Szilvás	178
Rakacaszend	416	Sósvertike	219	Szilvásszentmárton	229
Ramocsa	38	Söréd	432	Szinpetri	249
Rápol	158	Sumony	495	Szorosad	119
Rátót	253	Szabadi	334	Szóc	426
Regéc	105	Szabolcs	401	Szóce	410
Regenye	174	Szágy	194	Szóke	159
Répceszemere	350	Szakácsi	141	Szókéd	399
Répceszentgyörgy	132	Szakadát	334	Szokedencs	346
Répczevis	400	Szaknyér	71	Szólósardó	139
Resznek	349	Szakonyfalva	366	Szörény	80
Rigács	193	Szalafő	238	Szúcs	439
Rinyabesenyő	255	Szalapa	245	Szuhafő	208
Rinyakovácsi	179	Szalatnak	431	Szulimán	287
Rinyaszentkirály	429	Szamosbecs	375	Szúr	318
Rinyaújlak	348	Szamoskér	466	Tagyon	94
Rinyaújnép	70	Szamosatárfalva	350	Tákos	445
Románd	322	Szamosújlak	429	Tarjánpuszta	379
Rózsafa	405	Szaporca	267	Tarnaszentmária	290
Rönök	491	Szárász	97	Tárnokréti	217

Tarrós	119	Újvárfalva	402	Vindornyalak	95
Tékes	275	Ukk	360	Vindornyaszlós	409
Teklafalu	374	Und	362	Visnye	232
Teleki	203	Uppony	405	Visz	217
Tengeri	61	Uszka	305	Viszák	305
Terény	428	Uzsa	379	Viszló	96
Teresztenye	26	Váckisújfalu	445	Völcsej	410
Terpes	227	Vadosfa	88	Vöröstó	107
Tésa	105	Vágáshuta	84	Vörs	492
Tésenfa	221	Valkonya	70	Zádor	381
Téseny	321	Vállus	143	Zajk	265
Tikos	132	Vámoscsalád	385	Zajta	447
Tilaj	200	Várad	132	Zala	283
Tiszabábolna	496	Varászló	186	Zalaerdőd	321
Tiszacséce	278	Varbóc	67	Zalagyömörő	487
Tiszadorogma	466	Várfölde	221	Zalaháshágy	424
Tiszainoka	442	Varga	141	Zalaiatrice	136
Tiszatardos	275	Várkesző	226	Zalaistvánd	423
Tiszavalk	334	Várong	214	Zalaköveskút	30
Tiszavid	479	Varsád	433	Zalameggyes	56
Tófü	143	Vasalja	325	Zalamerenye	209
Told	353	Vásárosbéc	236	Zalaszegvár	148
Tomor	277	Vásárosfalva	143	Zalaszentjakab	357
Tompaládony	331	Vásárosmiske	372	Zalaszentmárton	70
Tormafölde	434	Vasasszonyfa	399	Zalaszombatfa	60
Tormás	361	Vasegerszeg	398	Zaláta	306
Tormásliget	367	Vashosszúfalva	454	Zalaújlak	129
Tornabarakony	28	Vaskeresztes	342	Zalavég	447
Tornakápolna	12	Vaspör	419	Zalkod	308
Tornaszentandrás	296	Vászoly	177	Zaránk	485
Tornaszentjakab	272	Vasszentmihály	364	Závod	349
Torvaj	326	Vasszilvagy	382	Zebecke	96
Tótszentgyörgy	193	Váznok	155	Zengővárkony	415
Tótújfalu	265	Veji	209	Zics	431
Tömörd	281	Vékény	154	Ziliz	440
Törökkoppány	467	Vekerd	167	Zók	284
Trizs	280	Velemér	106	Zsarolyán	457
Túrony	251	Velény	177	Zsebeháza	154
Udvar	196	Veszprémgalsa	284	Zsédeny	219
Újbarok	341	Vid	134	Zselickisfalud	276
Újireg	340	Vigántpetend	221	Zsennye	99
Újlőrincfalva	312	Vilyvitány	319	Zsujta	195
Újsolt	186	Vinár	255		
Újszalonta	131	Vindornyafok	135		

2. számú melléklet

I. táblázat: A Budapesten belül lakóhelyet változtatók és az 1989 után beköltözők száma a budapesti kerületekben településtípusonként

Kerület	Városiasodó települések											Egyéb	Összesen	
	Budapest suburbia	Budapest jogú városok	Megyei suburbia	Vidéki suburbia	Közép- városok	Kisvá- rosok	Üdülő- városok	Városia- sodó telepü- lések	Agglome- rációs falvak	Falvak	Üdülő- falvak			Apró- falvak
I.	5985	252	320	15	133	77	25	46	18	131	19	9	288	7318
II.	25343	964	1097	34	427	242	123	129	74	321	88	50	1296	30188
III.	38744	2031	1586	25	808	511	368	277	157	853	159	80	923	46521
IV.	34073	1800	1592	24	799	618	102	434	184	1219	93	123	681	41742
V.	6114	274	434	4	219	118	28	60	40	210	52	18	437	8008
VI.	11995	559	844	14	377	266	60	159	50	479	75	46	769	15693
VII.	18082	914	1389	25	634	469	72	340	98	902	107	74	1028	24134
VIII.	26560	1360	1829	39	893	639	115	519	124	1368	167	112	1553	35278
IX.	17673	856	1154	21	596	466	77	329	67	835	93	109	724	23000
X.	23917	1219	1080	26	683	526	71	364	184	1024	99	87	934	30214
XI.	34856	1694	1737	43	828	539	137	323	131	840	160	66	1642	42996
XII.	15504	499	693	7	268	126	79	131	34	223	46	30	815	18455
XIII.	32390	1504	1938	35	876	716	123	448	163	1301	155	132	1371	41152
XIV.	34820	1327	1763	34	885	720	112	335	133	1039	138	91	1107	42504
XV.	25607	1145	835	23	518	418	70	305	115	770	95	61	630	30592
XVI.	21255	763	550	18	366	225	61	157	95	531	55	43	533	24652
XVII.	27565	1235	535	27	374	254	58	137	182	744	82	62	491	31746
XVIII.	29697	1592	881	7	486	388	46	322	153	842	123	60	639	35236
XIX.	18105	745	606	25	335	276	34	121	56	546	44	40	527	21460
XX.	19479	889	681	13	292	277	50	207	105	703	87	64	467	23314
XXI.	23338	1572	766	19	446	384	36	261	100	811	114	102	428	28377
XXII.	15576	792	400	24	268	143	29	134	60	398	51	48	419	18342
XXIII.	6728	350	187	9	132	97	18	53	27	236	20	16	136	8009
Külföld és egyéb	21	2	6	0	4	3	0	0	0	2	0	0	0	38
Összesen	513427	24338	22903	511	11647	8498	1894	5591	2350	16328	2122	1523	17838	628969

II. táblázat: A Budapesten belül lakóhelyet változtatók és az 1989 után beköltözöttek TRI értékei kerületenként és településcsoportonként

Kerület	Budapest	Budapest suburbia	Megyei jogú városok	Vidéki suburbia	Közép- városok	Kisvá- rosok	Üdülő- városok	Városia- sodó telepü- lések	Agglome- rációs faluak	Faluak	Üdülő- faluak	Apró- faluak	Egyéb	Összesen
I.	116,3	95,0	162,3	51,6	118,7	154,1	86,5	154,9	x	87,3	57,8	x	97,1	113,0
II.	160,9	128,8	143,9	84,6	148,5	100,0	249,2	91,3	74,2	56,8	47,5	67,1	121,6	147,2
III.	115,6	107,6	125,0	65,0	122,1	89,6	141,5	87,9	98,9	75,6	75,5	107,0	82,5	110,0
IV.	123,4	129,1	147,0	149,5	101,0	126,7	79,5	73,1	381,2	75,4	66,2	114,8	80,9	117,3
V.	77,7	79,4	127,5	x	105,9	62,3	x	54,4	99,7	63,3	77,7	54,7	81,9	72,3
VI.	67,7	86,5	141,5	x	80,4	106,0	98,4	81,8	79,7	59,1	125,8	28,2	62,8	65,0
VII.	65,2	82,7	66,6	18,9	58,2	53,2	83,5	62,8	76,6	50,2	65,6	42,0	61,4	60,2
VIII.	48,4	56,8	55,9	57,4	70,8	54,1	57,7	57,4	50,6	44,6	82,5	67,9	57,3	48,7
IX.	67,4	82,4	58,6	x	69,3	35,5	x	46,3	97,6	63,2	65,2	28,6	60,9	61,6
X.	103,3	88,5	149,5	x	104,1	79,8	112,1	69,2	102,6	64,3	86,7	69,1	77,5	95,4
XI.	122,4	84,7	115,9	100,5	94,7	69,8	117,4	103,6	175,3	72,1	78,5	68,6	49,0	106,5
XII.	138,8	94,4	114,9	x	76,5	164,3	125,9	111,9	723,3	65,8	85,6	69,0	110,3	127,5
XIII.	88,5	112,2	99,2	49,6	73,5	61,0	73,5	48,1	80,2	70,1	67,4	81,6	62,3	81,2
XIV.	103,0	97,7	108,7	67,5	88,1	89,1	195,0	74,1	136,3	62,3	57,8	49,0	76,4	96,4
XV.	111,7	84,3	95,3	x	82,0	99,1	70,4	122,8	149,4	65,7	167,2	92,3	61,0	100,8
XVI.	148,9	98,0	182,2	546,7	130,2	79,0	65,0	39,9	79,0	81,0	165,5	28,3	79,1	133,7
XVII.	126,6	122,4	108,0	64,9	95,2	205,9	106,2	97,9	81,8	63,0	84,0	57,8	72,3	63,9
XVIII.	115,0	100,3	102,3	x	109,8	96,5	970,4	47,5	67,3	52,0	68,7	x	68,3	102,4
XIX.	114,6	90,1	111,8	77,3	116,6	134,5	127,4	110,1	96,4	76,5	111,2	43,3	83,0	106,1
XX.	88,6	100,7	116,4	43,1	75,8	80,2	91,5	94,5	151,8	60,6	146,1	46,4	73,6	86,8
XI.	103,9	110,1	103,5	x	107,6	77,8	82,3	65,6	86,6	58,1	58,2	52,1	68,5	96,5
XII.	127,8	94,8	122,0	x	105,4	98,1	x	84,1	75,5	53,1	61,3	35,0	60,4	115,5
XIII.	123,5	128,4	182,4	x	73,2	75,4	x	54,6	x	137,5	x	x	106,4	115,1
Összesen	95,0	89,1	93,3	60,9	82,0	68,5	90,0	52,4	79,4	58,6	63,2	47,7	64,1	87,7

X-szel jelöltük azokat a cellákat, ahol az elemszám nem érte el a 30-at és az esetlegességek miatt nem láttuk értelmét a TRI számításának.

Irodalomjegyzék

- Andorka R. (1970): *A társadalmi rétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Andorka R. (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Angelusz R. (szerk.) (2004): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest.
- Bácskai V. (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bajmócy P. (1999): *A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén*. Földrajzi Értesítő. 48. 1–2.: 127–138.
- Bajmóczy P. (2002): *A szuburbanizációt kiváltó okok a vidéki Magyarországon*. Abonyiné Palotás J.–Becsei J.–Kovács Cs.(szerk.): *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Ipszilon Kiadó és pedagógiai Szolgáltató Kft, Szeged. pp. 247–255.
- Bauman Z. (2002) *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szukits Könyvkiadó.
- Becsei J. (1999): *Nagyvárosi fejlődés és falusi átalakulás*. Békéscsaba, Ipszilon Kiadó.
- Beluszky P. (1990): *A polgárosodás törékeny váza – Városhálózatunk a századfordulón*. Tér és Társadalom 1990/3–4. MTA RKK, Pécs
- Beluszky P. (1999): *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Beluszky P.–Győry R.(2003): „*A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés*”. *Magyarország városhálózata a 20. század elején*. Korall, 2003/11–12.: 199-238.
- Beluszky P.–Győry R.(2004): *Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században)* Tér és Társadalom 2004. 1. (XVIII. évf.): 1–41.
- Beluszky P.–Győry R. (2006): *Ez a falu város! Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata a következményei 1990 után*. Tér és Társadalom, 2006/2.
- Beluszky P. (2008): *Maradékok boltja*. Tér és Társadalom, 2008/1.
- Benevolo, L. (1994): *A város Európa történetében* Atlantisz, Budapest
- Berg, L. van den et al. (1982): *A Study of Growth and Decline*. Pergamon, Oxford.
- Berg, L. van den (1987): *Urban Systems in a Dynamic Society*. Gower Publishing Company Limited
- Bounds M. (2004): *Urban Social Theory*. Oxford University Press.
- Bogár L. (2003): *Magyarország és a globalizáció*. Osiris Kiadó, Budapest
- Braudel, F. (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század*. Gondolat, Budapest.
- Bukodi E. (2001): *Társadalmi jelzőszámok*. KSH, Budapest.
- Bukodi E.–Altorjai Sz.–Tallér A. (2005): *A társadalmi rétegződés aspektusai*. KSH NKI, Budapest.
- Bukodi E. (2006): *Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból*. In.: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 109–160.
- Burgess, E. W. (1973): *A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához*. In.: Szelényi I. (szerk.) *Városshociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Csatári B. (2010): *Területi egyenlőtlenségek néhány régi-új tényezője*. In.: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- Choldin, Harvey M. (1985): *Cities and Suburbs*. McGraw-Hill, Inc
- Csanádi G.–Ladányi J. (1992): *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csanádi G.–Csizmady A. (2002): *Szuburbanizáció és társadalom*. Tér és társadalom, 3. szám: 27–56.
- Csapó T.–Kocsis Zs. (1997): *A várossá nyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat-Dunántúlon* Tér és Társadalom, 1997/1.

- Csapó T. (2005): *A magyar városok településmorfológiája*. Savaria Universití Press, Szombathely.
- Csapó T.–Kocsis Zs. (2008): *A várossá válás reformja*. *Területi Statisztika*, 11. (48.) évf. 6. szám: 645–650.
- Dövényi Z.–Kovács Z. (1999): *A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén*. *Földrajzi Értesítő*, 48. 1–2.: 33–57.
- Dövényi Z. (2007): *A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon*. *Demográfia*, L/4.: 335–359.
- Dövényi Z. (2009): „Város az, ami magát annak nevezi”. *Tűnődések Tóth József tanulmánya kapcsán*. *Területi Statisztika*, 12. (49). évf. 1. szám: 3–7.
- Enyedi Gy. (1980): *Falvaink sorsa*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (1996): *Urbanization under Socialism*. In: Andrusz, G.–Harloe, M.–Szelényi I. (eds.): *Cities After Socialism*. Blackwell Publishers.
- Enyedi Gy. (1998): *Transformation in Central European Postsocialist Cities*. In: Enyedi, Gy (ed.): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Enyedi Gy. (2003): *Városi világ – városfejlődés a globalizáció korában*. PTE Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Habilitációs előadások. Pécs.
- Erdei F. (1973): *Város és vidéke*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest.
- Erdei F. (1980): *A magyar társadalom a két háború között*. In: Erdei F.: *A magyar társadalomról*. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 293–346.
- Faluvégi A. (2000): *A magyar kistérségek fejlettségi különbségei*. *Területi Statisztika* 4.: 319–346.
- Faluvégi A. (2004): *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. MTA KTI Műhelytanulmányok, 2004/5.
- Faragó L. (2010): *Területi koncentráció és jelentőségükből veszítő perifériák*. In.: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- Ferge Zs. (1969): *Társadalmunk rétegződése*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Fisher, C. S. (1976): *The Urban Experience* Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York
- Fossett, M (2006): *Urban and Spatial Demography*. In.: Poston, D.L.–Micklin, M (ed.) *Handbook of Population*. Springer, New York, 479–524.
- Fóti J.–Lakatos M. (2006): *Foglalkoztatottság és munkanélküliség. A munkaerőpiac változásai 2001 és 2005 között*. Budapest, 2006.
- Gans, H. J. (1962): *A városi és a kertvárosi életmód. A meghatározások újraértékelése*. In: Szelényi I. (szerk.): *Városszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*
- Gáspár G. (2001): *Hat falu hat sorsa*. Dr. Haller Média Kiadó, Pécs
- Hajnal I. (1993): *Az európai város kialakulása* Budapest, MTA
- Hall, T. (1998): *Urban Geography*. Routledge, London and New York.
- Harloe, M. (1996): *Cities in the Transition*. In: Andrusz, G.–Harloe, M.–Szelényi I. (eds.): *Cities After Socialism*. Blackwell Publishers
- Harvey D. (1985): *The Urban Experience*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Haussermann, H.–Siebel, W. (1988): *Die Schrumpfende Stadt und die Stadtsoziologie* *Soziologische Stadtforschung*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 29/1988, Herausgeben von Jürgen Friedrichs
- Hirschman, Ch.–Tolnay, S. E. (2006): *Social Demography*. In.: Poston, D.L.–Micklin, M (eds.): *Handbook of Population*. Springer, New York. pp. 419–448.
- Hoyt, H. (1973): *A városi struktúra klasszikus modelljének újabb torzulásai*. In: Szelényi I (szerk.): *Városszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*

- Izsáki É. (1999): *A települési sorrend megváltozása a szuburbanizációs index alapján a budapesti agglomerációban*. Földrajzi Értesítő, 48. 1–2.: 83–92.
- Kapitány B. (2007): *Társadalmi szerkezet – szociológia modellek. Karácsony Gergellyel, Kovách Imrével és Róbert Péterrel Kapitány Balázs beszélget*. Századvég, új folyam, 44. szám: 165–191.
- Kertzer D. I. (1995): *Urbanizáció és együttélés*. In.: Gyáni G. (szerk) *A modern város történeti dilemmái*. Csokonai Kiadó, Debrecen., 36–62.
- Kocsis Zs. (2007): *A szombathelyi agglomeráció kialakulása*. Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, 71–90.
- Kókai S. (2007): *Adalékok a nyíregyházi településeggyüttes szuburbanizációs folyamatainak vizsgálatához*. In.: Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, 68–184.
- Kolosi T. (1984): *Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- Kolosi T. (1987): *Tagolt társadalom*. Gondolat, Budapest.
- Kolosi T. (2000): *A terhes babapiskóta*. Osiris Kiadó, Budapest
- Konrád Gy.–Szelényi I. (2000): *Urbanizáció és területi gazdálkodás*. JGYF Kiadó, Szeged
- Kovách I.–Nagy K. I. (2006): *Társadalmi és területi egyenlőtlenségek*. In.: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 161–176.
- Kovách I. – Kuczi T. – Jókuthy E. (2006): *Az osztályok, a társadalmi struktúra és a rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának szükségességéről*. In.: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 19–35.
- Kovács K. (2010): *Vidéki változások a rendszerváltozás után*. In.: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- Kovács T. (2000): *Migrációs folyamatok Magyarországon a rendszerváltozás után*. In.: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs.
- Kovács Z. (szerk.): (1999) *A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban. (Esettanulmányok)*. Földrajzi Értesítő, 48. 1–2.: 93–126.
- Kovács Z. (2002): *Népesség- és településföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Kovács Z. (2007): *Budapest elővárosi övezetének átalakulása a rendszerváltozás után*. Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, 20–34.
- Kovács Z. (2010): *A szocialista és a poszt szocialista urbanizáció értelmezése*. In.: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- Köszegfalvi Gy. (2008): *Agglomerálódó térségnek jól jön az új város*. Területi statisztika, 11. (48.) évf. 4. szám: 377–379.
- KSH (1993): *1990. évi magyar népszámlálási adatok CD-ROM*
- KSH (200?): *A társadalom rétegződése*. http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/16/16_2_modsz.pdf
- KSH (2004): *Területi számjelrendszer*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2006): *Népességcsoportosítások, népességkategóriák*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2010): *A gazdasági folyamatok regionális különbségei Magyarországon, 2009*. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gazd_reg_kulonb_2009.pdf
- Ladányi J.–Szelényi I. (1997): *Szuburbanizáció és gettósodás – Szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországon és Budapesten*. Kritika, 6.: 4–12.
- Ladányi J.–Szelényi I. (1998): *Class, Ethnicity and Urban Restructuring in Postcommunist Hungary*. In.: Enyedi, Gy (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Márkus I. (1986): *Az „alföldi út”*. Valóság, 1986/4. TIT, Budapest

- McKibben, J. N.–Faust K. A. (2004): *Population Distribution. Classification of Residence*. In.: Siegel J.S.–Swanson D.A. (eds.) *The Methods and Materials of Demography*. 105–124.
- Morrison P.A.–Bryan, T.–Swanson, D.A. (2004): *Internal Migration and Short-Distance Mobility*. In.: Siegel J.S.–Swanson D.A. (ed.) *The Methods and Materials of Demography*. 105–124.
- Mumford, L. (1985): *A város a történelemben*. Gondolat, Budapest
- Nemes-Nagy J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest.
- Nemes-Nagy J. (2005): (szerk.) *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport.
- Nemes-Nagy J.–Tagai G.(2009): *Területi egyenlőtlenségek, térszerkezeti determinációk*. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 2. szám: 152–169.
- Németh Zs. (1992): *Települések változó funkcióban*. Statisztikai Szemle 1992/3.: 223–241
- Németh Zs. (1996): *Hungary's Affair With Urbanisation*. IHS – Erasmus University Rotterdam Kézirat.
- Németh Zs (2008): *A megyék társadalomszerkezete és a vándorlások*. Demográfia, LI évf. 2–3
- Pirisi G.–Trócsányi A. (2006): *Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon*. Földrajzi Értesítő, 1–2.: 87–108.
- Pirisi G.–Trócsányi A. (2007): *A várossá nyilvánítás, mint a területfejlesztés eszköze? Területfejlesztés és Innováció*. 2007/2.
- Pirisi G. (2009): *Város vagy nem város? Dilemmák a formális és a funkcionális városfogalom kettősége kapcsán*. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 2. szám: 129–136.
- Pirisi G.–Trócsányi A. (2009): *Így készül a magyar város*. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 2. szám: 137–147.
- Pokol B. (2005): *Globális uralmi rend*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Sakamoto, A.–Powers, D.A. (2006): *Demography of Social Stratification*. In.: Poston, D.L.–Micklin, M (ed.) *Handbook of Population*. Springer, New York, 383–416.
- Sassen, S. (1994): *Cities In A World Economy*. Pine Forge Press, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Sassen, S. (2000): *Elveszített kontroll?* Helikon Kiadó, Budapest.
- Sassen, S. (2001): *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Simmel, G. (1973): *A nagyváros és a szellemi élet*. In: Szelényi I (szerk.) *Városshociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Skrabski Á (2003): *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Corvinus Kiadó.
- Stiglitz J. E. (2003): *A globalizáció és visszásságai*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szebényi A. (2007): *A szuburbanizáció sajátosságainak vizsgálata Pécs környékén, 2005-ben*. Csapó T.–Kocsis Zs. (szerk.) *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely, 20–34.
- Szelényi I. (1990): *Városfejlődés és területgazdálkodás Kelet-Európában*. In: Szelényi I.: *Új osztály, állam, politika*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Szelényi I.–Konrád Gy. (1971): *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai*. Valóság, 1971/12.
- Szelényi I. (1988): *Socialist entrepreneurs*. Madison University of Wisconsin Press.
- Szelényi I. (1996): *Cities under Socialism – and After*. In: Andrusz, G.–Harloe, M.–Szelényi I. (eds.): *Cities After Socialism*. Blackwell Publishers.
- Szirmai V. (1988): *Csinált városok*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szirmai V.–A. Gergely A.–Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á. (2002): *Verseny és/vagy együttműködés? Város és környéke kapcsolatai*. Budapest-Székesfehérvár, MTA Szociológiai Kutatóintézet, MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport.
- Szirmai V. (2004): *Globalizáció és a nagyvárosi tér társadalmi szerkezete*. Szociológiai Szemle. 14, 4: 3–25.
- Szirmai V. (2010): *Regionális folyamatok – társadalmi hatások*. In.: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.

- Thorns, D. C. (1972): *Suburbia*. MacGibbon & Kee, London.
- Tímár J. (1999): *Elméleti kérdések a szuburbanizációról*. Földrajzi Értesítő, XLVIII. évfolyam, 1–2. szám: 7–32.
- Tímár J. (2010): *Van-e posztoszocialista urbanizáció? – néhány gondolat a magyarországi szuburbanizációról és dzsentrifikációról*, In.: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (szerk.) *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs.
- Tóth J. (1996): *A településrendszer*. In: Perczel György (szerk.) *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. EKTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Tóth J.–Trócsányi A. (1996): (szerk.): *Összegzés „A magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata” c. kutatás témakörében*. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kara, Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék. Pécs.
- Tóth J. (2001–2002): *Általános településföldrajz I–II*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Tóth J. (2004): *Tanulmányok a településföldrajz témaköréből*. PTE, Pécs.
- Tóth J. (2008/a): *Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról*. *Területi Statisztika*, 11. (48.) évf. 11. szám, pp. 4–11.
- Tóth J. (2008/b): *Térszerkezeti, népesség- és településföldrajzi tanulmányok*. PTE Földtudományok Doktori Iskolája. Imedias Kiadó, Pécs.
- Utasi Á. (1984): *Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Rétegződés-modell vizsgálat V*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Budapest.
- Utasi Á (2002): *A társadalmi integráció és szolidaritás jelzőszámai*. KSH, Budapest.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálójá*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Weber, M. (1970): *A nem legitim uralom (A városok tipológiája)*. In: Weber, M: *Állam, Politika, Tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Wirth, L. (1973): *Az urbanizmus mint életmód*. In: Szelényi I (szerk.) *Városshociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: *Monigl István*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték–orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. *S. Molnár Edit – Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat–európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben elveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)

17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi-demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. *Rátay Csaba – Tusnády Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc – Szentgáli Tamás – Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális–tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc, Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: *Hablicsek Lászlók, Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné – Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. *Joubert Kálmán – Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992.

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János – Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla – Miltényi Károly – Mórítz Pálné – Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné – Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor – Hablicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczi Etelka – Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Hablicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt – Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán – Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejllettsége I.

2002.

71. *Illés Sándor – Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter – Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.)*: Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. *Daróczi Etelka (szerk.)*: Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczi Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.

81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László: Fialat házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.*
- 2006.**
82. *Blaskó Zsuzsa: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.*
83. *Joubert Kálmán (szerk.): Az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig I.*
- 2007.**
84. *Hablicsek László – Kovács Katalin: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.*
- 2009.**
85. *Illés Sándor (szerk.): Magyarország vonzásában.*
86. *Spéder Zsolt (szerk.): Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón.*
87. *Kovács Katalin: Munkapiac, munkakörülmények és egészség.*
- 2010.**
88. *Melegh Attila–Kovács Éva–Gödri Irén: „Azt hittem célt tévesztettem.” A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban.*
89. *Gödri Irén: Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és kapcsolathálóké jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban.*
90. *Bálint Lajos: A területi halandósági különbségek alakulása Magyarországon, 1980–2006.*
- 2011.**
91. *Pongrácz Tiborné (szerk.): A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai.*
92. *Kovács Katalin: Társadalmi egyenlőtlenségek a mortalitásban Magyarországon (1971–2008) és az epidemiológiai átmenet elmélete.*

MŰHELYTANULMÁNYOK

2002.

1. *Spéder Zsolt*: Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.

2003.

2. *Kapitány Balázs (szerk.)*: Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.
3. *Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.

2004.

4. *Kapitány Balázs – Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.

2006.

5. *Kovács Katalin*: Egészség-esélyek.

2007.

6. *Spéder Zsolt – Kapitány Balázs*: Gyermek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.

2008.

7. *Monostori Judit*: Korai nyugdíjba vonulás. Okok és következmények.